

ZVEZA ZGODOVINSKIH
DRUŠTEV SLOVENIJE
HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

Ž I V L J E N J E I N D E L O
DR. DUŠANA KERMAVNERJA (1903-1975)
MED POLITIKO IN ZGODOVINO

ZVEZA ZGODOVINSKIH
DRUŠTEV SLOVENIJE
HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

**ŽIVLJENJE IN DELO
DR. DUŠANA KERMAVNERJA
(1903-1975)**

MED POLITIKO IN ZGODOVINO

Ljubljana 2005

ŽIVLJENJE IN DELO DR. DUŠANA KERMAVNERJA (1903-1975). MED POLITIKO IN ZGODOVINO

Izdali in založili

Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Zanju

akad. prof. dr. Boštjan Žekš, doc. dr. Mitja Ferenc

Uredila

mag. Aleksander Žižek, doc. dr. Jurij Perovšek

Lektor

mag. Anton Šepetavc

Stavek

Franc Čuden, Medit d.o.o.

Tisk

Grafika-M s.p.

Naklada

330 izvodov

Člani programskega odbora simpozija:

akad. prof. dr. Vasilij Melik (predsednik),

akad. prof. dr. Janko Pleterski, izr. prof. dr. Stane Granda, doc. dr. Jurij Perovšek,
France Filipič

Člani organizacijskega odbora simpozija:

mag. Branko Goropevšek (predsednik),

izr. prof. dr. Stane Granda, doc. dr. Petra Svoljšak,

doc. dr. Jurij Perovšek, mag. Aleksander Žižek

Simpozij je omogočilo:

Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo

Za znanstveno vsebino in obliko prispevkov odgovarjajo avtorji.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929 Kermavner D.

MED politiko in zgodovino : življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903-1975)
/ [uredila Aleksander Žižek, Jurij Perovšek]. - Ljubljana : Slovenska akademija znanosti
in umetnosti: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005

ISBN 961-91431-2-4 (Zveza zgodovinskih društev Slovenije)

1. Žižek, Aleksander

2. Kermavner, Dušan

222622720

VSEBINA

Jurij PEROVŠEK, Aleksander ŽIŽEK SPREMNA BESEDA	5
Taras KERMAUNER DUŠAN KERMAVNER KOT KOMUNIST V SLOVENSKI ZGODOVINI ali IZ OSNUTKA ZA ŽIVLJENJEPIS DUŠANA KERMAVNERJA	7
Kajetan GANTAR KLASIČNI FILOLOG VALENTIN KERMAUNER (1835–1908), DED DUŠANA KERMAVNERJA	15
France FILIPIČ ŽIVLJENJE IN DELO DR. DUŠANA KERMAVNERJA	23
France FILIPIČ DUŠAN KERMAVNER V ZAPORU V LETIH 1948 IN 1949	31
OSEBNI DOSJE 4888 – DUŠAN KERMAVNER POD DROBNOGLEDOM REPRESIVNIH ORGANOV	33
Taras KERMAUNER KOMENTAR K ZAPISNIKU	77
Ljuba DORNIK ŠUBELJ ALEŠ KERMAUNER, SIN DUŠANA KERMAVNERJA, V DOKUMENTIH ARHIVA REPUBLIKE SLOVENIJE	81
Lev KREFT DUŠAN KERMAVNER – KOMUNISTIČNI REVOLUCIONAR	89
Jurij PEROVŠEK DUŠAN KERMAVNER IN SLOVENSKI NACIONALNI PROBLEM V DVAJSETIH LETIH	103
Ervin DOLENC SPOR MED PRVO IN DRUGO GENERACIJO SLOVENSKIH KOMUNISTOV?	113
Bojan GODEŠA POLEMIKA MED DUŠANOM KERMAVNERJEM IN LOJZETOM UDETOM V LETIH 1939–1941	131
Vasilij MELIK VPRAŠANJE PERIODIZACIJE SLOVENSKE ZGODOVINE	139

Stane GRANDA GOSPODARSKA IN SOCIALNA PROBLEMATIKA V ZGODOVINSKIH RAZPRAVAH DUŠANA KERMAVNERJA	143
Janko PLETERSKI KNJIGA OPOMB K PETI KNJIGI IVANA PRIJATELJA, <i>SLOVENSKA POLITIKA 1879–1895</i> , KOT KERMAVNERJEVA LASTNA MONOGRAFIJA	151
Andrej PANČUR HISTORIOGRAFIJA DUŠANA KERMAVNERJA O DELAVSKEM GIBANJU DO PRVE SVETOVNE VOJNE	159
Avguštin MALLE DUŠAN KERMAVNER IN KOROŠKO VPRAŠANJE	169
Boris M. GOMBAČ DUŠAN KERMAVNER IN ZAČETKI DELAVSKEGA GIBANJA V TRSTU	171
Petra SVOLJŠAK DUŠAN KERMAVNER O POLOŽAJU SLOVENCEV MED PRVO SVETOVNO VOJNO	181
Peter VODOPIVEC O POLEMIČNIH SOOČENJIH DUŠANA KERMAVNERJA IN FRANA ZWITTRA	191
Nevenka TROHA DVA POGLEDA NA PRIMORSKO POLITIČNO ZGODOVINO MED LETOMA 1918 IN 1921	199

SPREMNA BESEDA

Slovenski zgodovinarji smo se doslej že večkrat zbrali in poglobljeno presojali življenje in delovanje pomembnih predstavnikov našega političnega in družbenega razvoja. Pri tem smo v svojo spoznavno misel zajeli različna zgodovinska obdobja in vrsto vidnih slovenskih politikov različnih idejnih usmeritev. Med njimi so imeli opazno mesto tudi pripadniki marksističnega tabora. Medtem ko smo različne vidike življenja in dela nekatere njegovih predstavnikov že obravnavali na posebnih srečanjih (*Italijanski in slovenski socialisti v dobi Henrika Tume /1905–1918/,* Trst 1977; *Izredni občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja - Speransa Razvoj slovenskega narodnega vprašanja,* Ljubljana 1979; *Življenje in delo Borisa Kidriča,* Ljubljana 1983; *Okrogla miza o življenju in delu Jožeta Srebrnič,* Nova Gorica 1984; *Življenje in delo Albina Prepeluha - Abditusa,* Ljubljana 1987; *Abditusova politična in socialna misel,* Ljubljana 1987; *Posvet o življenju in delu Angele Vode /1892–1985/,* Ljubljana 1999), je čas za obravnavo drugih dozorel kasneje. Tako tudi za celostno razčlenitev mesta in vloge akademika dr. Dušana Kermavnerja v slovenski politiki in humanistični znanosti 20. stoletja. Dr. Dušan Kermavner je bil pred drugo svetovno vojno pomemben voditelj in teoretik slovenskega komunističnega gibanja, po njej pa viden slovenski zgodovinar. Ta dolg, ki je vedno bolj vznemirjal zgodovinarje različnih generacij, smo na pobudo SAZU, h kateri je le-ta pritegnila tudi Zvezo zgodovinskih društev Slovenije izpolnili 4. in 5. decembra 2003. Na znanstvenem simpoziju *Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja*, ki je potekal v Veliki dvorani SAZU, je sedemnajst predavateljic in predavateljev z različnih zornih kotov predstavilo njegovo ustvarjanje, politično izkušnjo in človeško usodo. Simpozij je bil ob 100. obletnici Kermavnerjevega rojstva, na njem pa so nastopile predavateljice in predavatelji iz Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani, Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani in Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu. K vsebinski razsežnosti simpozija so pomembno prispevali tudi poznavalci slovenske novejšje zgodovine in Kermavnerjeve življenjske ter ustvarjalne poti, ki niso vpeti v delo znanstvenoraziskovalnih in pedagoških ustanov.

Simpozij *Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja* je bil zasnovan v treh vsebinskih sklopih. Predstavljeni so bili:

- družbeno okolje, iz katerega je izšel dr. Dušan Kermavner, in njegova življenjska pot,
- Kermavnerjeva idejnopolična misel ter delovanje in usoda v komunističnem gibanju,
- njegova široka znanstvenoraziskovalna dejavnost, osredotočena na obdobje od leta 1848 dokonca prve svetovne vojne v slovenskem in evropskem zgodovinskem razvoju.

Usklajeno z omenjeno vsebinsko zasnovo so v zborniku *Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja : med politiko in zgodovino* razvrščeni tudi v tisk oddani referati z omenjenega simpozija in prispevki, ki smo jih za objavo pridobili kasneje. Urednika razen v primeru najnujnejših stvarnih popravkov, v tekste in znanstveni aparat nisva posegala, da bi ohranila način podajanja raziskovalnih spoznanj, za katerega so se odločili posa-

mezni avtorji. Prvi sklop obravnava sestavljajo prispevek Tarasa Kermaunerja *Dušan Kermavner kot komunist v slovenski zgodovini ali Iz osnutka za življenjepis Dušana Kermavnerja*, Kajetana Gantarja *Klasični filolog Valentin Kermauner (1835–1908)*, ded *Dušana Kermavnerja*, prispevka Franceta Filipiča *Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja in Dušan Kermavner v zaporu v letih 1948 in 1949*, zapisnik zaslišanj Dušana Kermavnerja v času bivanja v zaporu *Osebni dosje 4888 – Dušan Kermavner pod drobnogledom represivnih organov*, razmišljanje njegovega sina Tarasa Kermaunerja *Komentar k zapisniku* in prispevek Ljube Dornik Šubelj *Aleš Kermauner, sin Dušana Kermavnerja, v dokumentih Arhiva Republike Slovenije*.

Drugi sklop obravnava sestavljajo prispevek Leva Krefta *Dušan Kermavner – komunistični revolucionar*, Jurija Perovška *Dušan Kermavner in slovenski nacionalni problem v dvajsetih letih*, Ervina Dolenca *Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov?* in Bojana Godeše *Polemika med Dušanom Kermavnerjem in Lojzetom Udetom v letih 1939–1941*. V tretjem sklopu pa so zaobjeti prispevek Vasilija Melika *Vprašanje periodizacije slovenske zgodovine*, Staneta Grande *Gospodarska in socialna problematika v zgodovinskih razpravah Dušana Kermavnerja*, Janka Pleterskega *Knjiga opomb k peti knjigi Ivana Prijatelja, Slovenska politika 1879–1895, kot Kermavnerjeva lastna monografija*, Andreja Pančurja *Historiografija Dušana Kermavnerja o delavskem gibanju do prve svetovne vojne*, Avgušтина Malleja *Dušan Kermavner in koroško vprašanje*, Borisa M. Gombača *Dušan Kermavner in začetki delavskega gibanja v Trstu*, Petre Svolfjšak *Dušan Kermavner o položaju Slovencev med prvo svetovno vojno*, Petra Vodopivca *O polemičnih soočenjih Dušana Kermavnerja in Frana Zwitterja in Nevenke Trohe Dva pogleda na primorsko politično zgodovino med letoma 1918 in 1921*. Bralcu bo pot skozi navedene prispevke celovito približala podobo dr. Dušana Kermavnerja, intelektualca in politično izrazito opredeljenega moža, ki se je, če povzamemo po Tarasu Kermaunerju, življenjsko odločil "svojo osebnostno rešitev–odrešenje vezati na družbeno zgodovino, na proletariat, na levo revolucijo". Kot v svoji dognani zgodovinski presoji *Komentar k zapisniku* opozarja Taras Kermauner, pa pričujoči zbornik oziroma "zgodba" o dr. Dušanu Kermavnerju daje tudi ustrezen nauk: "Da je življenje – vsaj v mejnih položajih – pošastno, a da je v človeku vendarle nekaj, kar je zmožno kljubovati tej pošastnosti, obupu–izgubljenosti–samomoru; ni to božje v njem? V tej točki prehaja Zbornik o življenju in delu Dušana Kermavnerja iz znanosti in dokumentiranja infernalnosti v območje upanja."

Na koncu želiva urednika poudariti, da pričujoči zbornik med nas prihaja v času, ko raziskovanje novejšje zgodovine in v njenem okviru zgodovine 20. stoletja na Slovenskem doživlja nov vzpon. Njegovi rezultati so vidni v marsikaterem delu, ki je izšlo v zadnjem desetletju in pol – tudi v pričujočem zborniku, ki je plod ustvarjalnega nemira tako njegovih avtorjev kot pripravljalcev simpozija *Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja*. V njegovem programskem odboru so bili Vasilij Melik, predsednik, in člani Janko Pleterski, Stane Granda, Jurij Perovšek in France Filipič, v organizacijskem pa Branko Goropevšek, predsednik, in člani Stane Granda, Petra Svolfjšak, Jurij Perovšek in Aleksander Žižek. Urednika predajava zbornik javnosti v imenu vseh njegovih ustvarjalcev in v naši skupni želji, da bi tvorno prispeval k nadaljnjemu osvetljevanju slovenske novejšje zgodovine in razvoju slovenske zgodovinske misli.

Ljubljana–Celje, dne 5. oktobra 2005

dr. Jurij Perovšek
mag. Aleksander Žižek

*Taras KERMAUNER**

**DUŠAN KERMAVNER KOT KOMUNIST
V SLOVENSKI ZGODOVINI
ali
IZ OSNUTKA ZA ŽIVLJENJEPIŠ DUŠANA KERMAVNERJA**

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

*Kajetan GANTAR**

**KLASIČNI FILOLOG VALENTIN KERMAUNER
(1835–1908), DED DUŠANA KERMAVNERJA**

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

*France FILIPIC**

ŽIVLJENJE IN DELO DR. DUŠANA KERMAVNERJA

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

ved nadaljnje študija na prvi gimnaziji kot rezultat njegove udeležbe v komunistični

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

France FILIPIC[✉]

**DUŠAN KERMAVNER V ZAPORU
V LETIH 1948 IN 1949**

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

**OSEBNI DOSJE 4888 –
DR. DUŠAN KERMAVNER
POD DROBNOGLEDOM
REPRESIVNIH ORGANOV**

Objavljeno gradivo Arhiva Republike Slovenije je iz arhivskega fonda AS 1931, fond Dachauski procesi 80-14, a. š. 555.

KERMAUNER Dušan

7. 12. 1903

Ljubljana, Ljubartova 66

OD-4888

FILMANO DO VKLJUČNO STRANI 515

EVENTUALNI POPRAVKI SO NA KONCU

Izvešček iz materiala

KERMAUNER Dušan, roj. 7/12-1903 v Ljubljani, pravnik.

V delavskem pokretu je začel delati že kot gimnazijec in je bil zato izključen iz šole. V KP je bil sprejet leta 1924 in je bil večkrat zaprt, leta 1931 pa je bil obsojen na 2 leti robije. Na razpravi se je kapitulantsko zadržal, zato pozneje po sklepu OK ni smel imeti nobene funkcije v partiji (prej je bil celo nekaj časa sekretar PK KPJ). Leta 1933 je bil ponovno obsojen na 3 leta robije. Leta 1940 je bil zaradi frakcijskega izključen iz KP in mu je bilo prepovedano vsako politično delovanje.

Februarija 1942 je bil aretiran od Italijanov in poslan v konfinacijo na otok Ustica, od tam pa v Roni. Oktobra 1943 je bil od Nemcev prepeljan v taborišče Flossenbürg, nato pa naprej v Buchenwald, kjer je ostal do osvoboditve. Po vojni je bil zaposlen na zunanjem ministertvu v Beogradu.

5/3-1948 je bil aretiran zaradi suma sodelovanja z gestapom. V preiskavi se mu je skušalo dokazati, da je sodeloval v jugoslovanskem komitetu kot agent gestapa. Tega pa KERMAUNER ni priznal in ker ni bilo zadostnih dokazov, je bila preiskava ustavljena in je bil 12. julija 1949 izpuščen na svobodo.

RANZINCER in FIGAR sta bila za približno enako delovanje obsojena.

Ljubljana, 5/2-1968

ŠKRABA Rado

PODATKI

KERMAVNER Dušan, rojen 7.12.1903 v Ljubljani, upokojenec, poročen, oče dveh otrok; po poklicu je pravnik, stanuje v Ljubljani, Linhartova c. št. 66.

V delavskem pokretu je začel delati že kot gimnazijec in bil zato izključen iz šole. V KPJ je bil sprejet leta 1924 in bil zato večkrat zaprt. Leta 1931 je bil obsojen na 2 leti robije. Na razpravi se je kapitulantsko zadržal; zaradi tega pozneje po sklepu CK, ni smel imati nobene funkcije v partiji. Nekaj časa je bil celo sekretar PK KPJ. Leta 1933 je bil ponovno obsojen na 3 leta robije. Leta 1940 je bil zaradi frakcionaštva izključen iz KPJ in mu je bilo prepovedano vsako politično delovanje.

Februarja 1942 je bil aretiran od Italijanov in poslan v konfinacijo na otok Ustica, od tam pa v Ronicci. Oktobra 1943 je bil od Nemcev prepeljan v taborišče Flossenbürg, nato pa v Buchenwald, kjer je ostal do osvoboditve. Po vojni je bil zaposlen na Ministrstvu za zunanje zadeve v Beogradu.

Zaradi suma sodelovanja z gestapom je bil dne 5.8.1948 aretiran. Ker se mu v preiskavi ni moglo dokazati, da je sodeloval kot agent gestapa, je bila preiskava ustavljena in bil 12.7.1949 izpuščen na svobodo.

Danes je KERMAVNER politično pasiven in sploh živi precej izolirano. Da bi dal komentarje o svojem zaporu, o problemih našega razvoja, ni slišati. Danes se v glavnem ukvarja s proučevanjem zgodovine delavskega gibanja.

Njegov sin Taras KERMAVNER, ki je bil aktivno angažiran v "Reviji 57", je sedaj tajnik društva književnikov. Dmgi sin pa je napravil samomor.

Ljubljana, 30.6.1969

Anton TIČ

Jože JAKŠA

REPUBLIŠKI SEKRETARIAT ZA NOTRANJE ZADEVE SRB

ŠTEVILKA DOSIEJA

4888

1	PRIMEK	KERMAUNER
2	IME	Dušan
3	Datum rojstva in spol	7.12.1903
4	Kraj rojstva	Ljubljana - Bežigrad
5	Narodnost in državljanstvo	Slovenec - SFRJ
6	Šolska izobrazba	visoka
7	Poklic	upokojenec
8	Bivališče	Kraj Ljubljana
		Ulica Linhartova c.št.66
		Občina Ljubljana - Bežigrad
		Republika
9	Pojav	Država
		vojunstvo
	Leto pojava	1943
	Svojstvo v katerem nastopa	agent
	Tuže OS	gestapo
	DKT predstavništva	
	Objekti emigracije	
	Razredni sovražnik	sovražni pojavi
	Dokaz	sum

KERMAUNER

24

Dušan

33

34 0 7 1 2 0 3 1 40

41 2 4 42

43 1 9 6 45

48 5

47 1 7 48

Ljubljana

60

Linhartova 66

78

79 2 4 80

2 12

43 0 1 14

15 4 3 16

17 0 5 18

19 0 9 20

21

22 23

24 2

25 1

4 -

MIN. INTERIJSKI POSLOVA FNRJ
UPRAVA DR. AVNE BESEBENOSTI
Br. 31
3.8.1948 g.
Beograd

UPRAVA DR. AVNE BESEBENOSTI (UDE) D. U. P. FNRJ, na osnovu člana 6 Privremenih uststava, donijela je dana 3.8.1948 god. ovo

R E S E N J E

Kojim se naredjuje da se privede u zatvor
K e r m a v n e r Dušana po zanimanju činovnik iz Beograda
Birčaninova ul. br. 28.

R A Z L O Ž.

Postoji bojazan i ima osnova da je K e r m a v n e r
Dušan iz Beograda, Birčaninova br. 28 učinio krivično delo,
te ga je zato potrebno staviti u pritvor radi donošenja dalje
odluke.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu !

Rešenje mi je saopšteno:

P. pukovnik:

Dr. Dušan Kermavner

Šuletović l.r.

Javno tožilstvo za gl. mesto
Ljubljane
Oddetek javne vernosti
Opr.štev. B 195/48
Ljubljana, dne 23.VIII.1948.

8 17/IV/48
24.8.48

REŠITEV.

Na predlog Ministerstva za notranje zadeve FLRJ, Uprava državne vernosti z dne 20.8. 1948 opr.štev. 17144/48 v zvezi s čl. 11 zakona o javnem tožilstvu se izdaja sledeča

rešitev:

Zoper Kermavnerja dr. Dušana, roj. 7.10. 1903 iz Beograda, Birčaninova 28b, po poklicu načelnik instituta MP, sedaj v zaporu UDV od 7. 8. 1948 uvrjam preiskavo in odrejam preiskovalni zapor redi sume gločinstva čl. 3 tč. 3 Zkid in iz razloga, ker bi osumljenec na svobodi mogel otežkočati preiskavo in vplivati na priče.

Vođstvo preiskave se poverja organom UDV za LRS.

Razlogi:

Na osnovi preiskovalnega gradiva obstoji sum, da je dr. Kermavner dr. Dušan odgovoren za kaznivo dejanje sodelovanja z okupatorjem. Ker gre za sum dejanja v smeri čl. 3 t. 3 Zkid, je rešitev o preiskovalnem zaporu po čl. 4 Zkid utemeljena.

Proti tej rešitvi je dopustna pritožba na Javno tožilstvo LRS v roku 3 dni po priobčenju.

Smrt fasizmu - svobodo narodu !

Javni tožilec:

v z.

/Grgič Edo /

Priloga:

- 1./ Upravi UDV za LRS,
- 2./ Osumljencu v vednost proti podpisu.

Rešitev mi je bila priobčena dne 25. VIII. 48

Podpis:

[Podpis: Dušan Kermavner]

Uprava državne varnosti za
Ljudsko republiko Slovenijo

076628

Z a p i s n i k z o s l i s a n j a
dne 25.11.1948.

Dr. K e r m a v n e r Dušan, rojen 7.12.1903 v Ljubljani
oče pok.Robert, mati Natalija stan. v L
Ljubljani, poročen, oče dveh otrok, sin
Taras 18 let, sin Aleš 22 mesecev,
žena Berta roj.Tomc, dovrnil pravno fa-
kulteto v Ljubljani, sedaj uslužben v
Institutu za mednarodno politiko v
Beogradu, drž. FLRJ, Slovenec, zadnje
bivelišče Beograd, Biršanihova 28/b,
brez premoženja, v zaporu od 5.8.1948.

opozorjen, da govori resnico, izpove:

Opisite Vaše življenje in Vašo
politično aktivnost do Vaše aretacije?

Politično sem se začel udeleževati kot nastošolec.
Ko sem se najprej udeleževal sestankov krajevne
organizacije socialno-demokratske stranke, potem
udeležil politične šole te stranke, sem po razcetu
social-demokratske stranke 1.1920 sodeloval 1.1921
pri ustanovitvi krajevne organizacije SKOJ-a. Tudi
po obznani sem delal najprej ilegalno v pokrajinskem
komitetu in krajevni organizaciji SKOJ-a. Bili smo
v ostrejših nesoglasjih s PK KP radi organizacijskih
in političnih vršanj.
1.1922 sem odšel na študije v Berlin, ki jih pa radi
pomenjkanje sredstev nisem dokončal. Tam sem se ude-
leževal sestankov jugoslovanske študentske organiza-
cije in nemške mladinske organizacije. Po vrnitvi
1.1924 sem bil pritegnjen v PK SKOJ in postal tudi
člen KK po Cirilu Stuklju. Istega leta sem postal
sekretar PK SKOJ-a in se kot tak udeležil kongresa
mladinske internacionale v Moskvi. Sekretar PK sem
bil vse do 1.1927. Po trboveljskih dogodkih sem bil
angažiran tudi v partijsko organizacijo in sem kot
tak bil delegat PK-ja na III.kongresu KPJ junija
1926 na Dunaju, bil večkrat urednik "Enotnosti" in
v presledkih tudi sekretar PK KPS, tako 1.1927 in
1928.

Iz tega po občinskih volitvah v Ljubljani 1.1927
izvira tudi moj spor z ing.Gustinčičem radi njegove
nepravilne politike v občinskem svetu. Sekretar PK

123
076629

KPS sem bil do ukrajinske konference decembra 1928, nasker sem dobil dopust za dovršitev studijev. V istem času sem imel večkrat hišno preiskavo, bil 1.1928 v zaporu radi volivnega govora v Hrastniku, vendar na procesu oproščen, pač pa sem sedel 1.1928 9 dni.

4.10.1929 so bili pri povratku v Jugoslavijo pri ilirskem prelazu čez mejo od Zandamerije prijati Deutschbauer Feliks, Gligorijević in neki Sredoje. Na tej podlagi je prišlo do velike provale. Jaz sem bil aretiran naslednji dan, prepeljan najprej v Krenj, nato pa v Beograd v zaporo politične policije. Ko je bila policijska preiskava zaključena, se je začela sodna preiskava pred sodnikom Kevicem. Med preiskavo je prišlo maja 1930 do velike provale v Ljubljani, katere aretiranci so obremenjevali tudi mene, tako Polac iz Velenj. Proces se je vrtil 1.1931 marca meseca v Beogradu. Bil je 29 obtožencev. Proces je nudil zelo žalostno sliko, ker je velik del obtožencev izpovedal o svojem delu in o delu tovarštev v partijski organizaciji. Jaz sem ob zaključku procesa podal izjavo, da se kesam sodelovanja s komunisti in da obljubljam, da se bom temu v bodoče izogibal, kar je znašilo prekršitev razrednega stališča pred sovražnikom. Bil sem obsojen na 2 leti robijske z všteti preiskovalnim zaporom. Tako sem sedel samo še 6 mesecev v Mitrovici.

Po vrnitvi z robijske začetkom 1.1932 sem bil pozvan na sodelovanje od tov. Kidriča, pozneje še od tov. Kardelja. Povedala sta mi, da smem delovati, le nobene funkcije ne smem sprejeti, dokler se ne razčisti moje zadržanje v procesu 1929/31. Dobil sem tudi pismeni stik z v Belgiji živim Alberom Hlebcom, ki me je naročil za sestanek z Beblerjem na Stolu. Ta sestanek je bil opažen in 1.1933 dokazan s korespondenco najdeno in zaplenjeno pri Hlebcu. Bil sem ponovno aretiran in v Ljubljani sojen na 3 leta robijske. Odsedel sem jih delno v Mariboru, Mitrovici, Lepoglavu in ostanek zopet v Mitrovici. Mitrovico sem zapuščal prav v času, ko je prevzemal vodstvo kuznilniške organizacije frakcijski Petko Miletič.

Po povratku v Ljubljano sem našel organizacijo precej razbito. Začel sem se baviti s študijem zgodovine slovenske socialne demokracije. Radi domneve moje pasivizacije, kateri je pripisaval krivdo za stagnacijo v slovenski organizaciji, me je ostro napadel Vojnilović, ki je sedel še v Mitrovici. V tem se je vrnil iz inozemstva tov. Kardelj in me pritegnil v sodelovanje po liniji ljudsko-frontovskega kmečkega dela. Bil sem tudi član kmečke komisije. To. Kardelj je dvakrat nastopil s kritiko proti meni:

- a/ radi članke v "Sodobnosti" - O tretjem taboru,
- b/ radi obrambe Ivana Bratke pred obtožbami tov. Leskoška, člana CK-ja.

Mnogo sem sodeloval v ljudsko-frontovski akciji 1.1938/39 in pri formiranju Zveze delovnega ljudstva.

Dušan Kermavner

124
076630

Takrat se je približila KP tudi skupina socialističnih sindikatov okrog Franceta Svetke. Dobil sem od tov. Kardelja nalogo staviti v imenu PK v stik s Svetkom, ki pa tedaj ni bil pripravljen prelo-miti z denim krilo, radiesar ni prišlo do sode-lovanja in sem moral čakati na bolj korenito spre-obrnitev Svetke.

Po povratku iz koncentracijskega taborišča Bileče, kjer sem bil od februarja do aprila 1940, me je CK KPS pritegnil v agitprop-komisijo CK KPS. V tem času je prišel tudi Svetek z novimi prelogi, ki so odgovorjali zahtevam, ki jih je prej stavil tov. Kardelj, a sedaj je Boris Graigher kot zastopnik CK-je v agitropu odklonil sodelovanje s Svetkovo skupino na kakršnikoli bazi. Svojo zamisel sode-lovanja s Svetkovo skupino v sindikatih sem iznesel raznim tovarišem iz PK, potem na okrožni konferenci v Borovnici, kjer je tov. Tomšič Tone na koncu dis-kusije izjavil, da je CK odklonil sodelovanje, in delegat Jule Gabrovšek na pokrajinski konferenci KPS. Bila je odbita. Zato sem izjavil tov. Kidriču, da je stvar zame rešena. V nadaljnjem obsevanju s tov. Kidričem sem se brezobzirno ponašal proti njemu. V drugi polovici avgusta 1940 je prišlo do prvega zaslišanja pred partijsko komisijo, na kate-rem so se pretrgale moje napake kot nastop na okrožni konferenci, začeva z Gabrovškom in sum, dali imam pri tem zveze še s kom iz province. Ze-slišanje bi se moralo nadaljevati prihodnje dni, a tedaj radi močnega deževanja nisem šel, ker sem računil, da nikogar ne bo.

Ker sem skoro istočasno brez obveščanja CK-ja nove-zel Jerjale z Ljubom Ostercem iz kogojeve grupe v Mosteh, sem bil drugič pozvan na zaslišanje novem-bra 1940. Konec decembra 1940, tik pred mojim odho-dom v začasno službo v planinski hotel na Komni, sem bil po tov. Kidriču in Tresterju obveščen, da sem izključen iz Partije radi elementov f. akcionsštva, pokesenih na okrožni konferenci v Borovnici, v zače-vi Juleta Gabrovška in radi povezave Jerjale z Os-tercem. Izjavil sem, da se bom pritožil na CK KPS. Na Komni sem ostal do 6. aprila 1941. Vrnil sem se v Ljubljano, kjer sem med drugimi našel sosolca Ljuba Podpaca in Persa, aktivnega oficirja, ki je iskal stikov s Partijo. Podpacu sem nasvetoval pove-zanje z Möderndorferjem, upkojenemu oficirju Peru pa zvezo s Tonetom Tomšičem. Junija 1941 sem bil zato pozvan na sestanek s Tonetom Tomšičem in Ma-rinkom, ki sta mi v imenu CK prepovedala vsakršno politično udeleževanje.

Nato sem moral pobegniti iz Ljubljane /bil sem na sodišču v pripravniki traksi/, ker me je iskala italijanska policija. Radi boleznj sem se januarja 1942 vrnil domov, bil aretiran od Italijanov in obsojen na 5 let konfinacije na Urtici, kjer sem

076631

125

bil transportiran aprila 1942 preko Koura. Na Ustici smo se združili v kolektiv, v katerega smo oddajali del denarja in paketov. Ustanovili smo tudi socialno pomoč. V partijski organizaciji, ki se je ustanovila, nisem sodeloval in sem Lojzeta Drnovskega informiral o izključitvi. Z Ustice smo bili 13 mesecev evakuirani, del v Renicci. Tu smo osnovali velik, končan kolektiv. V politični organizaciji nisem bil, češ pa sem bil zaslujen od Karinka Tineta in odbora organizacije radi svoje izključitve. Ob kapitulaciji Italije se je takoj ustanovila taboriščna OF-organizacija, v kateri sem imel funkcijo člana za zvezo. Osnovelo se je tudi poveljstvo OF. Naslednji dan so nas Usteli Nemci zajeti na mestu, kjer smo po navodilu poveljstva OF morali čakati, in nas spravili nazaj v taborišče. Novi komendant nas je pozval, naj imenujemo svojega predstavnika. Izbran sem bil jaz radi znanja italijanskega jezika. Bil sem enkrat tudi izven taborišča, formalno išoč bolne internirance, v resnici pa zvezo s poveljstvom OF, ki je pa nisem dobil. Pozneje so bili osnovno še drugi. Na poti sva z Jakličem srečala dve grupi Slovencev in Rada Bordona. Po tednu dni so Nemci pripravili transport in nas vse prepeljali v Nürnberg. Tu sem pri popisu navedel mesto svojega ime svake grnešta Tomca. Odtod so nas prepeljali v koncentracijsko taborišče Flossenbürg, kjer smo ostali samo 13 dni. Nato nas je bilo 500 prepeljenih v Buchenwald. Cel transport je bil namenjen v uničevalno zunanjo komendo Doro. Na intervencijo znanca iz Mitrovice Rancingerja in drugih nisem šel na transport nego sem bil zadržan v taborišču. Zvezo z Rancingerjem sem dobil preko Tomasa Ditingerja in Pereniča Janeza. Po Rancingerjevem navodilu smo z Bulcem in Drnovskom napravili seznam vseh komunistov v transportu, ki so bili potem pridržani. Svojo izključitev iz Partije sem pa zamožgal, pravtako tudi prepoved partijskega dela. Najprej sem delal v bankomandi, potem kot uradniške moč v baubiroju, kjer sem dobil zvezo z nemškim komunistom Dobermann Francem. Ker se z nekaterimi nisem razumel, sem prošil Rancingerja in Kabota Leggererja, da sta me spravila v patologijo, ko je ta rabila pisarja. Tam sem delal skupaj z znancem iz Moskve iz 1.1924, Ochom Emilom Hrselom. Moje delo je bilo tipkanje sekcijjskih diagnoz umrlih jetnikov, večših tudi sekcijjskih protokolov pri obdukcijskih, zahtevnih za material in orodje, tipkanje poročil o izvršenem delu. Nekajkrat sem tudi pomagal v obdukcijski pri ugotavljanju številnih mrljev velikih evakuacijskih transportov. Delo je bilo lahko in sem imel dovolj prostega časa. Tudi na spelnitveno hodili. Življenjski dogodki so bili bolj-ši kot na blokkih. Partijske organizacije ob mojem prihodu ni bilo. Zoruzovanja so se začelo na ta način, da smo snovali po solah qdn. blokkih kolektive, istočasno po pro-

076632 26 126

svetne grupe sestoječe predsem iz mladincev. Vršilo se je redno sređevanje radio-vesti vsem članom kolektivov. Junija 1944 se je formirala partijska organizacija, katere vodilna celica je sestajala iz Rancingerja, Supeka, Koludera in mene, dočim sta Cinoti in Masnikosa, Dalmatinca, odklonila sodelovanje. Osnovali smo celice po vseh jugoslovanskih blokih, ki so skrbele za življenje na blokih in za prosvetno delo v kolektivih. Jaz sem bil po Rancingerjevem odhodu odgovoren za pregled novodošlih Jugoslovenov v našem lagerju, radi Nesser sem bil povezan z nemškim komunistom Hausmannom. Rancinger me je ob svojem odhodu povezal z Großkopf Richardom iz patološije, ki mi je dal zvezo z Walter Bartel-om, sekretarjem IKKP. To zvezo je potem vzdrževal Supek. Naša organizacija je bila sekcija mednarodne in je delovala po njenih direktivah. Ob prihoših jugoslovanskih transportov sem zahajal med nje in na podlagi pregleda predlagal mednarodni organizaciji neko manjše število za pridržanje, del pa za ugodne komande, dočim se za negativne ljudi nismo brigali, nego smo jih prepuščali slučaju.

Takoj po osvoboditvi se je JK javno formiral s Supekom kot predsednikom. Jaz sem prevzel organizacijo pisarne, ki je izdajala legitimacije in postavila stisek vseh Jugoslovenov, ki so šli skozi Buchenwald. V pogledu linije dela sva prišla s Supekom v nasprotja in prepir, kajti po mojem je on zamenjal repatriacijo buchenwaldčanov. V domovino sem se vrnil s prvim transportom preko Prage in Subotice. V Ljubljani sem se takoj javil na CK KPS, predal svojo vlogo s poročilom buchenwaldskega komiteta, nekaj bi moral najprej predavati profesorjem zgodovine. Medo tega sem bil poklican v komisijo za ustavo, nato pa prešel v službo zunanjega ministrstva FLRJ in potoval kot član mirovnih delegacij - ekspert - v Pariz, London, Moskvo in Dunaj. O priliki bivanja na Dunaju sem posetil Wegererja in Sündermanna, oba znanca iz buchenwaldske patološije. Po vrnitvi v Beograd sem bil premeščen v novi Institut za mednarodno politiko in gospodarstvo. Tu sem ostal do svoje aretacije, ki me je zatekla ob koncu letnega dopusta 5.8.1948.

V čem je bistvo nesoglasij med
skojevske organizacije in FK KPJ
po obznani v Ljubljani?

Nesoglasja so se tikala organizacijskih in političnih vprašanj. Z mladinske strani se je očitelo komitetu, da ne ustvarja ilegalne partijske organizacije, s partijske pa, da nismo zreli za politično delo. Več se ne spominim.

Kako je prišlo do spora med Vami in
ing. Gustinčičem v FK KPJ 1.1927.?

Ing. Gustinčič in dr. Lemež sta bila takrat pri občin-

Antoničman

1916 -

076633

212 127

skih volitev izvoljena na naši listi. Onadva sta zgolj za naznane koncesije glasovala z liberalci proti klerikalcem, kar je vzbudilo neko pozornost med delavci voin tudi sicer. Jaz sem ju v TK kritiziral. Gustinčičevo utemeljevanje ni bilo sprejeto. Tedaj mi je bilo zameril in se je začelo njegovo nasprotstvo do mene.

Kdaj ste bil prvič v preiskovalnem zaporu?

V preiskovalnem zaporu sem bil prvič aprila-maja 1926 radi govora na volivnem shodu v Hrastniku. Na razpisi v Celju sem bil oproščen, ker sem uspel prepričati sodnika, da je bil govor samo opozicijski, ne pa komunističen.

Kdaj ste bili drugič aretirani?

4.10.1929 so bili pri prehodu jugoslovansko-avstrijske meje nad Trčičem aretirani Ediks Deutschbauer, Gligorijević in Srećko iz Melenc. Naslednji dan sem bil aretiran tudi jaz in prevezen v Kranj na Šenčersmerjijo. Pri zaslišanju mi je oficir dejal, da bi moral imeti ob 10h v Trubarjevem parku sestanek z emisarjem iz Moskve.

Kaj je izdal Deutschbauer pri zaslišanju?

V zvezi z mojim zaslišanjem sklepam, da je izdal Deutschbauer Plankarja kot javko v Ljubljani in Klopčiča, dalje ljudi, ki so ga poslali 1.1925 v Moskvo, Stukelj Cirila, Čepelnika in nekega uradnika na magistratu v Ljubljani.

Kam so Vas potem prepeljali?

Bil sem še istega dne aretiran v zapore politične policije v Beogradu.

Kdaj ste Vi izdali?

Izdal sem 10 oseb s partijske konference decembra 1928 in sicer: Martinović, Kolar, Klopčič, Zorica, Aga, Frančič, Bauer, Polenc in še eden iz province.

Ali ste legal pri dosedanjem zaslišanju, da sta s Plankarjem skupno izdala Martinovića, čeprav ste ga sami izdali?

Da, govoril sem neresnico.

S kakšnim namenom?

Da zmanjšam svojo krivdo.

Kolikokrat ste bili dosedaj zaslišani v zvezi s urejskavo 1.1929 v Beogradu?

Do sedaj sem bil zaslišan 4krat.

Dušan Kermavner

076634

128

Kolikokrat ste nas pri tem
naslišali?

Nalagal sem Vas stikokrat.

Ali ovirate s tem preiskavo?

Dejansko jo oviram.

Ali jo boste v bodoče še
ovirali z lažmi?

Ne.

Izpostavite torej popolno resnico o
svoji izdaji pri preiskavi na poli-
ciji v Beogradu?

Izpostavim popolno resnico brez olepševanja in
brez prikrivanja. Zaslišanja so bila tri pred od-
hodom policije v Ljubljano. Prvič so me zaslišali
6.10. tako po prihodu popoldne. Med bitinanjem so
trdili, da sem bil instruktor za Slovenijo in da
imam ilegalno ime Bukovac, kar je dejansko bilo
Klopčičevo ilegalno ime. Nisem popustil.
Pri nočnem zaslišanju, ki ga je vodil Vujković, sem
pod bitinami priznal, da sem član CK in v zvezi s
tem izdal Kolečo, ki da me je o tem obvestil. Iz-
dal sem tudi ime Klopčiča, samo da sem navedel bra-
tovo ime Mile. Ko je zahteval, kje je ilegalna ti-
skarna, sem povedal izmišljeno mesto na poti v
Drovlje. Na tretjem zaslišanju je hotel Vujković
od mene podatke za Plankerja, ja pa bil odpoklican.
Nato je odšel v Ljubljano, od koder je pripeljal
Cirila Stuklje in Mileta Klopčiča. Na naslednjem
zaslišanju sem povedal, da niso prijeli pravega
Klopčiča, nekar sta mi Vujković in Stanković pre-
tila, tudi radi tiskarne, ki je niso našli.
Na zaslišanju 13.10. sem najprej zanikal, da bi
Plankerja koga pripeljal k meni, nekar so naju sooči-
li in je Plankerja priznal, da je nekoga pripeljal k
meni. Mislim sem na kurirja Avstrijske, ki mi je
pri Plankerju izročil 2.000 dolarjev, in sem izja-
vil, da je neki Nemec hotel zvezo s Kolečo. Nato
sem pod bitinami priznal, da je Plankerja pripeljal
k meni Milana Martinovića. Plankerja pa je izdal, da
sem prevzel 2.000 dolarjev od kurirja. To sem potem
priznal.
V naslednjih 4 večerih je Vujković pri zaslišanju
diktiral zapisnik. Podal sem izjavo, da sem denar
predal Koleči in da tudi ne vem, kako je Martinović
begal preko meje, ker sem ga samo povezal s Kolečo.
Težaven je postal moj položaj, ko je Vujković po-
stavil vprašanje pokrajinske konference, kar je od
Plankerja izvedel, da sva se z Martinovićem spozna-
la na pokrajinski konferenci 1.1928. Spodetke sem
legal, a pod bitinami sem priznal udeležnike Jakoba
Žoroga, Arca, Frenida Iva, Jožeta Bauerja, Polanca

Dušan Kermavner

076635

129

in se nekateri iz province. Na koncu je sam Vučković dodal še Gustinčiča, čeprav sem se mu upiral. Kraj konference sem sremlenil in navedel kavararno Tabor. Skupno sem izdal 10 imen udeležnikov konference vstevši mene.

Nekaj dni nato so pripeljali v beograjske zapore tuzi Gustinčiča. O konferenci ni bil zaslišan. Preostala je še sodna preiskava, ki je bila deloma vodena v Ljubljani. Praktični sem vse iz beograjskega zapisnika, kar se ni tikalo od kurirja prejetega denarja, tega Martovića in legalnega dela iz dobe diktature.

Ali ste podpisali zapisnik z vnešenim Gustinčičevim imenom? Zakej?

Da. Zato, da me ne bi topli.

Ali ste na te način izdali Gustinčiča?

Da. Na ta način sem ga izdal.

Ali ste s tem priznanjem povzročili njegovo aretacijo?

Da.

Kako je prišlo do grovane v Ljubljani in za česa Vasega zapora v Beogradu?

Marca 1930 se je v Dobu uri Domžalah prijavil žandarmeriji neki Antić iz Kumovega, ki je dejal, da je emiser iz Moskve. To dejanje je izvršil v blaznosti. Na tej podlagi je bil aretiran Močilar iz Ljubljane in kakih 100 oseb. Z nekaterimi sem bil skupaj na procesu v Beogradu.

S katerimi od teh aretirancev ste bili soočeni v Ljubljani?

Z Nakratom, Vister Valentinom, Polancem in Mesnerjem. Z Močilarjem sem bil soočen radi sestankov mestnega komiteta. Močilar je izjavil, da me ne pozna. Z Mesnerjem sem bil soočen radi udeležbe na skojevski konferenci 1.1924, ki je tudi po dogovoru izjavil, da me ne pozna. Tudi Nakrat je zanikal, da bi me poznal, peč na je pritrdil, da me pozna, Polanc. To je za pokrajinsko konferenco 1.1928.

Kakšno izjavo ste dali na procesu 1.1931 v Beogradu?

Dejanja, za katera sem obtožen, so uslužbe urijatelj in znanec komunistom. Kolikor sem s tem prekoril zakon, obžalujem. V prihodnje ne bom več sodeloval s komunisti.

Zakaj ste oddali tako izjavo?

Da si zmanjšam kazen.

Dušan Kermavner

076636

130

Kaj ste posteli s to izjavo pred Partijo?

S to izjavo sem postal kapitulant pred razrednim sovražnikom ter izdajalec KI in njene organizacije.

Kdo Vas je navedel k tej izjavi?

K temu me je pripravil Ljudek Stanko, ki me je v tem času obiskal v zaporu. Po njegovem govorjenju sem videl, da so mu nasvetovali sodniki.

Zakaj je vodil Boris Vojnilovič proti Vam politično kampanjo?

V začetku 1.1937 sem prejel ostro pismo od Borisa Vojniloviča iz Grahovske Mitrovice, ki mi je očital moje pasivno zadržanje v pogledu parijske organizacije.

Ali se čutil krivega radi pasivnosti?

Nisem se čutil krivega, ker moje vprašanje radi zadržanja na porcesu 1929/31 ni bilo rešeno. Priznam pa, da z moje strani ni bilo dovolj volje, da bi pospešil zadevo in da je bil to oportunistem in odmičanje od partijskega dela v organizaciji.

Zakaj je tov. Kardelj nastopil s kritiko proti Vašim članom?

Prvič je kritiziral tov. Kardelj nek članek "O tretjem taboru" rekoč, da sem premalo poudaril vodilno vlogo delavskega razreda in Partije. Drugič me je opozoril, da je bilo moje zadržanje na seji komisije nepravilno, ker sem posegel v debato za zaščito Ivana Bratka zoper kritiko tov. Leskoška, člana CK-ja.

V čem je bil stor?

Spor je bil zaradi taktike Bratka na neki ljudsko-frontovski konferenci na štajerskem. Pri tem vprašanju sem zavzel nepravilno stališče, ker sem nastopil proti predstavniku CK KPS.

Kakšno stališče ste zavzeli v pogledu sodelovanje KPS in Svetkove grupe levih socialistov?

Bil sem za sodelovanje na bazi platforme, ki naj bi jo KPS predložila Svetku. Utemeljeval sem sodelovanje s tem, da ima Svetkove grupe pozicije v sindikatih in če tako platformo sprejme, omogoči neki sindikalni akciji velik uspeh.

Kakšno stališče je zavzel CK KPS v tej zadevi?

V dani situaciji ni nastalo za sodelovanje z levimi socialisti, ker so zadržali rezervo nasprotnika za njegovo askirvanje.

Antun Kermavner

- 10 -

076637

131

Zakaj ste postopili proti
CK v zadevi Svetko?

Domisljal sem si, da je moj arhivlog pravilen.

S kaknim namenom ste to delali?

Iz ambicioznosti in domisljivosti.

Zakaj ste kljub temu vztrajal na svojem
stališču, čeprav ste od vodstva CK-ja
izvedel, da je Vaše stališče napačno?

Bil sem utaljen, ker CK ni upošteval mojega mnenja.

Zakaj ste vplivali na Gebrovška, da je
vnesel in zagovarjal Vaše stališče
na partijski konferenci v Borovnici?

Zato, da bi vnesel Svetkovo vprašanje v diskusijo
na konferenci.

Ali ste s temi dejanji rušili enotnost
partijskih vrst in uvajali frakcijsko
misesnost v Partijo?

Priznam, da sem s svojimi dejanji in postopkom
rušil enotnost partijskih vrst in uvajal frakcijsko
politiko v njene vrste.

Ali ste bili s tem frakcijski?

Da.

Zakaj niste obvestili CK KPS o povezavi
Zerjasa z grupo Ljuba Osterca?

Iz malomarnega odnosa do CK KPS.

Ali ste bili s tem dejanjem v
opoziciji proti CK KPS?

Da.

V čem se čutite krivega glede
Vaše izključitve iz Partije?

Čutim se krivega:

- da sem indajalec Partije na procesu 1929/31;
- da sem bil oportunist pri izvrševanju partijskega dela;
- da sem bil frakcijski in razdiral partijsko enotnost, kar je razvidno iz mojega postopka v urejanju sodelovanja s Svetkovo grupo;
- da sem bil v opoziciji proti CK KPS, kar je razvidno iz ne priznanja mojih napak in odpora proti izključitvi iz Partije itd.

S kaknim namenom ste vršili vse ta
dejanja v Partiji?

Bil sem antipartijski element, objektivno in subjektivno. Vsa svoja dejanja, narejena proti Partiji sem delal premisljeno iz utaljenosti in ambicioznosti.

Dušan Kermavner

076638

132

Zakaj je vodstvo CK KPS zahtevalo,
da prenehate s političnim delom?

Ker sem bil antipartijski element in sem s svojim
političnim delom moral samo škodovati Partiji.

Nadaljevanje zaslišenja
dne 26.11.1948.

Kako ste bili aretirani od Italijanov
1.1.1942 in kam so Vas odvedli?

Že leta 1941 sem moral pobegniti pred Italijani,
ki so me iskali, a bolezen me je prisilila, da sem
se z Notranjskega vrnil domov, kjer so me konec
februarsja 1942 Italijani aretirali. Dolžili so me
komunizma in vedeli z mojo izključitev iz Partije.
Sredi aprila 1942 sem bil klican pred konfiscij-
sko komisijo, ki me je obsodila na 5 let konfi-
sacije. Teden dni kasneje nas je bilo 24 preko Ko-
pra prepeljenih na otok Ustica v Italijo.

Ali ste imeli možnost, da pobegnete
pred aretacijo Italijanov?

Če se ne bi vrnil domov, bi se lahko ognil are-
taciji.

Kakšno je bilo Vaše
življenje na Ustici?

Ob mojem prihodu na Ustico sem našel kakih 10 Slo-
vencev. Sčasoma smo se začeli združevati v kolekti-
ve. Naš kolektiv je narasel na 20 članov, med nji-
mi so bili Paseta Franc, Jerina Pavle, Drnovšek
Lojze, Osredkar Marko, Hočevar Janez, Sterkelj,
Bulc Tine itd. V kolektivu se je upravljal z več-
jim delom denarja in paketov, kar so posamezniki
prejemali od doma. Kuhala se je skupna vaterja in
najelo stanovanje. Organizirala se je socialna po-
moč, ki je podpirale bolne tovariše.

Ali ste Vi prepričani, da bi se osnoval
popolni kolektiv, v katerega bi se dajali
celotni paketi in ves denar, kakor so
predlagali nekateri tovariši?

S predlogom o popolni kolektivizaciji, ki so ga
dali nekateri tovariši, se nisem strinjal.

Iz kakih razlogov ste smatrali
za potrebno prepričitev osnovanja
popolnega kolektiva?

Smatral sem, naj ostane na bazi kot je bil osnovan.

Dušan Kermavner

- 1111

076639

220
193

Ali niste Vi to delali iz razloga, ker ste prejeli od doma mnogo paketov, dočim drugi niso dobivali?

Ne!

Zakaj ste se kljub prepovedi OK KPS na Ustici politično udejstvovali?

Takoj po prepovedi OK sem se do aretacije po fašistih pokoril zahtevi. Ko sem prišel na Ustico, sem se začel politično udejstvovali, ker sem smatral, da prepoved ne velja za pregnanstvo in da se uveljavim pred interniranci.

V čem je obstajelo Vaše politično delo na Ustici?

V predavanju v krožkih po različnih vprašanjih, ustanoovitve podpornega fonda, ki naj bi združeval vse Slovence.

Zakaj so se Vaša dejanja v pogledu kolektiva razlikovala od Vaših besed pri predavanjih?

Se niso razlikovale.

Zakaj tovariši, ki so bili z Vami na otoku Ustici, izjavljajo, da ste bili proti popolnemu kolektivu in da ste s tem dajal oporo raznim nasprotnikom kolektiva?

Ne razumem teke izjave.

Kako ste zapustili otok Ustico in kje ste se nahajali že časa kapitulacije Italije?

Konec junija je bila Ustica evakuirana in del nas je bil preko Palerma prepeljen v taborišče Renicci, kjer smo osnovali velik popoln kolektiv iz več kot 60 članov. Partijci so se povezali z obstoječo organizacijo v ostalem taborišču. Odbor partijske organizacije me je zaslišal radi moje izključitve iz Partije, kar je bilo informativnega značaja.

Kakšno je bilo Vaše zadržanje pri vprašanju kolektiva v Renicciju?

Bil sem za popoln kolektiv.

Kako to, da tovariši, ki so bili z Vami v Renicciju, izjavljajo, da ste neradi pristopili v kolektiv in da ste po pristopu s svojim vedenjem povzročili nerazpoloženje in urevire med člani kolektiva?

V kolektiv sem pristopil na poziv tovarišev. Nisem po s svojim vedenjem povzročil nobenih prepir.

Dušan Kermavner

076640

194

Kako je bilo ob in po kapitulaciji Italije?

Ob kapitulaciji Italije se je ustanovila OF organizacija, v katere odbor sem bil član za zvezo. Ko je ob prihodu Nemcev straže pobegnile, smo se tudi mi premaknili iz taborišča, a ker poveljstvo OF, ki se je tudi formiralo in je premik vodilo, ni dalo prevošne novelje za odstranitev na večjo razdaljo od taborišča, so nas Nemci zopet zajeli in skupno ca 700 spravili nazaj v taborišče. Ko je nemška komanda postavila novega italijanskega komandanta, sem bil od strani najbolj aktivnih internirancev postavljen za zaupnika. Kot tak sem skrbel za red in čistočo in enkratno vršenje štetja jetnikov. Na pobudo nekega Jakliča, sedaj krojaškega mojstru v Ljubljani, sem skupno z njim izposloval pri komandantu, da bi odšlo nekaj tovarišev po bolno internirance, ki se nahajajo v bližini Renicije. Prihodnji dan sva dobila z Jakličem dovoljenje za odhod pod pogojem, da se do večera vrneva. Srečala sva dve skupini Slovencev in Rada Bordone, ki je iskal zvezo z OF-poveljstvom. Zvečer sva se vrnila, ne da bi našla OF-poveljstvo, ki sva ga iskala. Jaklič je bil nato še dvakrat izven taborišča. Ko je bil tretjič zunaj, so prišli Nemci in nas prepeljali v Arezzo s kamioni.

Zakaj niste pobegnili tedaj, ko ste šli iz taborišča po internirance?

Smatral sem se vezanega za obljubo, ki sem jo dal tovarišem pred odhodom iz taborišča. Zahtevali so, da kot zaupnik ne smem oditi iz taborišča. Kljub temu tovarišem nisem koristil, ko sem se vrnil, čutim se velikega bedaka, ker nisem pobegnil.

Nadeljevanje zaslišanja
dne 30.11.1948.

Ali ste širili v taborišču R'nocci propagando, da ne pobegniti iz taborišča, ker bodo Nemci itek vse izpuustili domov?

Nikdar.

Kem so Vas odpeljali iz Arezza?

Odpeljali so nas v vojno-ujetniko taborišče v Nürnberg, kjer sem pri comisu navedel ime svojega svaka Tomca Ernesta, ki je 1.1930 emigriral iz Jugoslavije.

Dušan Kermavner

Kje se je Tome Ernest politično udejstvoval pred odhodom iz Jugoslavije?

076641

135

Deloval je v SKOJ-u, bil je med zelo aktivnimi, ne vem pa, kakšno funkcijo je vršil.

Zekaj ste nevedli v Nürnbergu ime Tome Ernest, če ste vedeli, da je on krivtako komunist kot Vi?

Računal sem, da je Tome Ernest pozabljen komunist, ker ga policija več kot 10 let ni iskala.

Kako ste prišli potem v Buchenwald?

Po 14 dneh so nas iz Nürnberga peljali v koncentracijsko taborišče Flossenbürg, kamor smo dospeli 8.10.1943. Tam so z nami zelo brutalno postopali in nas pretapali pri delu na cesti. Lez 13 dni nas je bilo 500 oddvojenih in smo bili prepeljeni v Buchenwald. Sem smo dospeli 21.10.1943.

Kdo Vas je zadržal v taborišču Buchenwald?

Nekega dne po prihodu sem srečal znanca Johana Dietingerja iz Guštanje, ki me je seznanil s Perenič Janozom. Ta me je odpeljal k Rancingerju, s katerim sva se poznala iz 1.1934 iz Mitrovice. Rancinger mi je naročil, naj sestavimo seznam vseh komunistov v transportu, kar sem napravil jaz s še nekaterimi drugimi. Dejensko nismo odšli dalje s transportom, ki je bil namenjen v uničevalno komando Doro, nego smo bili 31.10.1943 premeščeni v veliki lager.

Ali Vam je Rancinger omenil, na kakšen način Vas je supelo zadržati v taborišču?

Rancinger mi je dal samo to vedeti, da se je to izvršilo preko nekkih komunistov, njegovih znancev.

Kakšno je bila Vaša zaposlitev, predno ste dobili delo v baubiroju?

Tatoj po premestitvi sem delal v bankomandi in sicer pri kovanju jekrov. Po treh tednih sem bil klican na arbeitsstatistiko in sem bil premeščen v baubiro.

Kakšno vlogo je igrala arbeitsstatistika v taborišču?

Arbeitsstatistika = urad za delo je vodil kartoteko po poklicih jetnikov zaradi njihove zaposlitve. Od nje je bilo odvisno, kje bo jetnik zaposlen, v kolikor se ni vnešala SS-komanda in civilisti. Da je Rancinger onemogočil naš obstanek v

Dušan Kermavner

-15-

076642

136

taborišču, je moral imeti zveze z uradom za delo.

Kaj in koliko časa
ste delali v baubiroju?

Baubiro je predstavljal komercialno in tehnično pisarno za vse gradnje v taborišču. Jaz sem bil zaposlen v knjižnovodskem oddelku kot pisar in sem ostal tam ca 4 mesece.

Ali ste v tem času navezali
kake politične stike?

Da. V baubiroju sem bil povezan z nemškim komunistom Francem Dobermannom radi mednarodne organizacije v komandi. Z njim sem imel sem imel kake 4 razgovore, dal mi ni nobenih posebnih nalog. Radi te povezave ni se je tudi kajo baubiroja protivil premestitvi v patologijo, češ da ni komuniste med Slovani v komandi.

Ali ste prejeli kaka pisma in paket
od doma v taborišče Buchenwald?

Da.

Kako to, da ni Gestapo izvedel, ko ste
prejeli od doma paket in pismo na pravo
številko Tome Ernest, a na priimek
Kermauner Dušan, čeprav ste se tedaj pisali
Tome Ernest?

Prvo pismo in paket od doma sta bila naslovljena na pravo številko Tome Ernest, a na priimek Kermauner Dušan. Neki jetnik iz pošte me je o tem obvestil in mi izročil pismo necenzuzirano, a po posredovanju Dežmanskega paketa.

Ali se je cenzura crčila nad vsemi
pismi in paketi, ki so prihajali
v taborišče?

Da, po pravilu se je vršila, za pakete po starihini bloka, za pisma pa po SS-blokfirerju.

Kako to, da ste Vi lahko
prejeli necenzuzirano pismo?

Po usluzi onega jetnika iz pošte, ki me je obvestil.

Kakšno garancijo je imel Gestapo,
da se je kontrola v redu vršila?

Zaupal je jetnikom, ki so to delo vršili.

Zakaj ste Zeleli writi iz baubiroja
in kako ste dobili namestitov v patolo-
giji?

V baubiroju me je sojetnik Resler, nemški kriminallec, zelo zafrkeval pri delu. Poleg tega sem imel malo prilicnosti za druženje z rojaki v taborišču.

Dušan Kermauner
21.

- 15 -

076643

137

Ko je patologija kot ebovala novega pisarja, sem se priporočil Rancingerju in kapotu patologije Wegererju. Po odstavitvi nekih urevrek sem bil sprejet v pisarno patologije, kjer sem našel že znanca komuniste Ocha Hirschla Šmila.

Kakšne ugodnosti ste imeli v patologiji z ozirom na ostale jetnike?

V prvi vrsti je odpadel spet, ker smo spadali pod revir, ta pa ni hodil na spet. Čas, ki ga nisem moral prebiti na bloku v pisarni, sem lahko izkoristil za za obiske na blokih zunaj. Imel sem svoje ležišče, bil sem popolnoma varen pred transporti. V prostem času sem lahko hodil obiskavat novodošle Jugoslovane v mali leger.

V čem je obstajalo Vaše delo v patologiji?

Moje delo je obstajalo v tipkanju sekcijских dia-
gnoz za umrle jetnike, sekcijских protokolov /bil
sem 4krat pri obdukciji kot zapisnikar protokola/,
dalje tipkanje poročil o higijskem stanju v ta-
borišču, naročila materijala in orodja in poročila
o izgotovljenih preparatih. Ob priliki evakuacij-
skih transportov z vzhoda smo uslužbenci patologije
pomagali tudi na taborišču obdukcije ugotavljati
številke umrlih in jih beležili. To je bilo tedaj,
ko so prišli v taborišče Buchenwald transport a
onemogli in umirajočimi jetniki evakuiranimi iz
Auschwitza. Tekom enega tedna jih je umrlo več kot
1000. Kšlikor so pomrli v taborišču, so bili delo-
ma zastrupljeni z injekcijami na bloku 51, kar sem
pozneje izvedel od Heinricha Breuerja.

Ali ste opazili kake posebnosti
na mrtvecih, ko ste popisovali
njihove številke?

Bili so popolnoma izčrpani, bila jih je sama kost
in koža.

Torej so bili pravi okostnjaki?

Da, bili so pravi okostnjaki.

Kakšne diagnoze ste urejali
za te jetnike?

Ni bilo nobenih dia-
gnoz, pretipkal se je samo sez-
nam njihovih števil, ki ga je kupo obdukcije
Ulrich Osche odnesel v revir.

Kaj ste napravili, ako jetnik
ni imel številke na obleki?

V tem slučaju sem moral pogledati na lakot, kjer
je bila vtetovirana. Bil je en slučaj, da sem
pogledal.

Dušan Kermavner

- 17 -

076644

138

Ali ste Vi ali kdo drug od popisovalcev opazili, da je bila določena injekcija?

Ne, ker nismo popisovali merličev, ki so prišli z bloka 61.

Kako se je delalo s temi jetniki v komandi desinfekcije in oblačilnica?

Ne vem, kako.

Ali so v kopalnici evakuirano iznemogle in ozoble jetnike kopeli pod vročim tušem, radi česar so nekateri izdihnili, drugim so se pa povečale rane?

Ne vem.

Opišite delo patologije?

Glavno delo patologije so bili histološki preparati izdelani iz bolezensko spremenjenih notranjih organov umrlih jetnikov. Te organe je kot specialist odmejal dr. Hamburger, zdravnik - jetnik iz Holandije. Tu je delal tudi Rancinger. Delje so se delali tudi makropreparati, to je celi organi z značilnimi deformacijami so se preparirali, vložili v preparirno tekočino in razstavili. Semale so se maske mrtvecom ter strojila posnete tetovirane kože. Iz pripovedovanja sem slišal, da se je prej na veliko strojila tetovirana koža in da si je Gestapo dejal iz nje delati namizne okraske in podobno. Slišal sem, da so nekeje časa preparirali cele glave mrtvecev na nek poseben način izvirajoč od kanibalov Južne Amerike. Dve taki glavi sta bili tudi razstavljeni v vitrinah patologije. Ohranili sta vse ceteze obličja, a bili veliki komaj za pest. Poleg teh dveh glav je bil v razstavnem prostoru še okostnjak, domala vsi organi človeškega telesa v različnih bolezenskih spremembah, nekaj posameznih kostnih abnormalitet in nekaj komadov tetovirane kože.

Ali so robijali jetnike radi zemimivih tetoviranj?

Jetniki, med njimi tudi Figar, so pripovedovali, da so svoj čas iskali SS-ovci jetnike s tetovirano kožo in jih umorili z injekcijami, da so dobili to tetovirano kožo.

V času, ko ste bili v patologiji, ste videli, kako se preparira koža?

Da, prekrat sem videl, da so najprej posneli vse suodnje plasti tkiva, nato so kožo bremazali. Vedel sem, da so se te stvari vrstile, nisem pa vedel, da je Rancinger kaj to delal.

Dušan Kermavner

- 18 -

076645

139

Kolikokrat ste bili navzoči pri obdukciji jetnikov?

Pri obdukcijah sem bil 4krat. Obdukcije so se vršile z namenom, da se ugotovi vzrok smrti in event. da se odvzamejo kakani izrazito bolni organi.

Ali so bile v seznamih, ki ste jih pošiljali v revir, navedene prave diagnoze umrlih jetnikov?

Pri obdukciji so zdravniki vedno ugotovili pravi vzrok smrti in se je opisalo splošno stanje jetnika ob smrti kot popolna izčrpanost itd. Kjer se ni izvršila obdukcija, diagnoza ni odgovarjala resnici. Pri obdukciji so je posnemala tudi tetovirana koža, kar je najhrž delal kato obdukcije Ulrich Osche.

Ali so imeli vsi jetniki dovoljen vstop v patologijo?

Ne. Samo uslužbenci patologije. Ko so se dejale v patologiji injekcije proti pegavcu, je prišlo znatno število jetnikov v patologijo, vendar samo v omejen prostor.

Ali so se vršili neki zločini v revirju in patologiji?

V revirju so se vršili zločini, v patologiji pa toliko, kolikor se smatra prepariranje človeške kože za zločin.

Ali se čutite osebno sokriv pri teh zločinih?

Ne čutim se krivega.

Zakaj ste izjavili v prajšnji preiskavi, da se čutite krivega iz razloga, ker ste prostovoljno vstopili v patologijo, ki je bila zaključni del zločinskega sistema v revirju in se zato strinjali z zločini, ki so se tu dogajali?

Mislil sem, da sem izjavil, da obžalujem, ker sem prostovoljno vstopil v patologijo, ki je bila zaključni člen zločinskega sistema v taborišču.

Ali ovirate preiskavo s tem, ko popravljate svoje izjave?

Nočem je ovirati.

Kdaj ste še popisovali umrle jetnike na dvorišču obdukcije?

Drugič sem popisaval številke jetnikov, ki so bili ubiti pri bombardiranju Weimarskega 9.2.1945.

Dušan Kermavner

- 19 -

076646/A

1140

Kje je bil uslužben Rencinger?

Bil je uslužben v histološkem oddelku patologije.

Ali mu je bilo znano, da se
preparira človeška koža?

Gotovo, ker je moral te preparate videti.

Zekaj je imel Rencinger pr. Enostne
pravice v taborišču /Vorzugshäftling/?

Rencinger je imel rdeč trikot brez brke, kar je pomenilo, da je nemški državljn odn. Volksdeutch. Rencinger mi je to razložil, da je te privilegije dobil zato, ker je bil njegov brat v nemški vojski.

Kakšne privilegije je imel
kot prednostni jetnik?

Smel je nositi lase in brke, enkrat na teden je pisal pismo, imel je večji nakup v kantini. Teh privilegijev ni mogel dobiti vsak jetnik.

Ali je imel z leno Grcto kakšne stike,
ko se je nahajal v taborišču?

Z leno Grcto je imel pogoste pisane stike, po drugih sem izvedel, da je imel tudi obisk z njene strani v Buchenwaldu.

Vem je Rencinger kdaj omenil, da je
njenova žena Grcta gestapovska agentka?

Mi ni omenil, sem pa izvedel, da je bila gestapovska agentka, po osvoboditvi.

Kakšno je bilo njegovo obnašanje
v taborišču in njegov odnos do
sojetnikov?

Njegov odnos je bil precej visok do jetnikov. Mi se družil z vsemi, temveč samo z nekaterimi izbranci.

Je bil kdaj klicen k dr. Dingu na
blok 50, kjer je bil institut za
razi kavo pegeve in virusov?

Tega mi ni omenil.

Kako to, da ga je Gestapo izpustil
iz taborišča sredi julija 1944?

Rencinger ni dal pred odhodom nikake izjave, zekaj je bil izpuščen iz taborišča. Pozneje je pisal v taborišče, da se nahaja v Jeni uslužben kot steklar.

Kdo je postavil temelje partijske
organizacije odn. komiteta v taborišču Buchenwald?

Partijsko organizacijo je pričel novati 1.1.1944 Rencinger v sporazumu z internacionalnim komitetom.

Dušan Kermavner

- 20

076647/B 141

Rencinger je to utemeljeval kot potrebo z ozirom na porastek števil jugoslovanskih jetnikov, ki so že nekako bili povezani v kolektivih in prosvetnih grupah.

Mislim, da je imel nalogo od internacionalnega komiteta organizirati Jugoslovane tako kot so to bile druge nacije, t.j. na široki bazi antifašistične organizacije pod vodstvom komunistične partije.

Kakšen kriterij ste nato zavzeli pri organiziranju Jugoslovancev?

Zavzeli smo stališče široke baze, katere forma naj bi bil centralni kolektiv, kot vodilna organizacija pa naj bi bile partijske celice odn. komitet.

Ali so vse nacije postavile organiziranje na tako široki bazi kot Jugoslovanci?

Pri drugih nacijah niso imeli kolektivov, vendar so tudi imeli organizacijo na široki bazi pod vodstvom nacionalnih predstavnikov.

Koliko je bilo po Vašem mnenju v antifašistični fronti organiziranih jetnikov v internacionalnem okviru?

Nekaj tisočev, morda 5000.

Ali je imel Gestapo odn. taboriščne upravo kakšno kontrolo nad taboriščem?

Gotovo je imela.

Ali se Vam ne zdi čudno, da Gestapo ni prišla na sled tako široko zasnovani organizaciji?

Verjetno je prišla na sled, samo da te ni smetrle za politično organizacijo, temveč za nacionalno grupacijo.

Kako to upravljate v sklad s tem, da je Gestapu bilo znano, da se taborišče upravlja pod komunističnim vplivom?

Dvomim, da je Gestapo imel pravi pojma o notranji situaciji taborišča.

Ali je Gestapo imel špijone v taborišču?

Imel jih je. To je razvidno iz Bretacije egerer ja in tovarišev.

Zsakej je imel Gestapo špijone v taborišču?

Zato, da ga informirajo.

Dušan Kermavner

- 21 -

076648

142

Kako ste prišli ustvarjati organizacijo K v Buchenwaldu?

Od svojega prihoda v taborišče sem bil v stalinističnem stiku z Rencingerjem. O kakem organiziranem delu tedaj ni bilo govora. Januarja 1944 so se pričeli snovati kolektivi po sobah, ki so jih vodili ekonomski, pozneje so se združili v blokavne kolektive pod blokavnim ekonomom in končno se je ustanovil še centralni kolektiv za vse bloke, s svojo zdravniško komisijo. Obenem s kolektivi so se začele snovati prosvetne grupe. Spomladi sem se na nekem predavanju nekakim komunistom spoznal preko Rencingerja z Walter Bartelom, sekretarjem internacionalnega komiteta, s katerim sem imel poseben sestanek.

Kdaj ste pričeli snovati partijsko celico, poznejši komitet?

Junija 1944 na sestanku, ki ga je sklical Rencinger in ki smo se ga udeležili tudi Cinoti, Masnikosa, Supek, Koluder in jaz.

Zakaj sta Cinoti in Masnikosa nasprotovala formiranju partijske celice?

Cinoti in Masnikosa sta bila v repiru z Rencingerjem, ker je Cinoti izgubil dobro komando in moral delati pri slabšem poslu. Ker mu Rencinger ni preskrbel boljše komande, sta bila v trenju. Masnikosa je zastopal stališče, da je na njegovem bloku samo 15 od 60 Jugoslovanov sposobno za simpatizersko organizacijo. To sva z Rencingerjem obsojala kot sektaštvo. Junija 1944 je Rencinger postavil na dnevni red formiranje partijske celice. Cinoti in Masnikosa sta takoj izjavila, da sodelujeta samo kot antifašista, a partijske organizacije da bi se smela osnovati samo na podlagi demokratsko izvoljene komisije. Odbila sta sodelovanje in s tem napravila med nami razcep.

Kako, da se Vaša izjava ne ujema z Rencingerjevo o sporu s Cinotijem, ki trdi, da je Cinoti zato odstopil, ker se ni pristalo na osnove partijske organizacije?

Rencingerjeva izjava je napačna.

Kako se je partijska celica osnovala po odstopu Cinotij in Masnikosa?

Kot nekak vodilen partijski organ smo postali potem jaz, Supek, Koluder in Rencinger, ki je vodil delo in seje. Po formiranju naše celice smo formirali celice po blokih na osnovi seznama partijcev. Na bloku 42 je vodil delo Supek, pozneje tudi na bloku 40, Koluder na blokoma 38 in 49, Dimec na 39, na bloku 9 pa jaz. Pred osvoboditvijo je bilo številčno stanje partijcev okrog 30.

Dušan Kermavner

- 22 -

076649

143

Kako ste si razdelili delo v partijski celici oz. komitetu?

Po Rencingerjevem odhodu sredi julija 1944 je prevzel vodstvo Supek. On je bil predstavnik v mednarodnem komitetu in vodja prosvetnega dela. Koluder je bil odgovoren za formiranje vojaške organizacije. Jaz pa sem prevzel pregled novodošlih, ki so se nahajali v malem lagerju, radi česar sem vzdrževal stike s Hausmann Ernstom, nemškim komunistom. Temu sem dal predloge za zadržanja jetnikov. Poleg tega sem bil okupiran še s centralnim kolektivom. Takoj po odhodu Rencingerja je bil pritegnjen v odbor se Lichtenberg iz Zagreba, ki ni bil komunist. Dobil je nalogo, da posreduje za Jugoslovane v velikem lagerju, ki so bili doloženi za transport. Seje so se vršile po potrebi dvakrat tedensko. Reševalo se je vpisovanje organizacije celic, ekonomije, prosvetnega dela, zadržanja novodošlih v zvezi z med-

Kako to, da ste sprejeli v komitet Lichtenberga, ki ni bil partijec?

Ker so ga priporočili kot zaveznega delavca. Po osvoboditvi sem slišal, da je bil v tistem času obsojen na 3 leta.

Kdo je bil Hausmann Ernst?

Hausmann Ernst, nemški komunist, je bil zveza za zadržanje novodošlih. Imel je formalno komando, a se je izključno bavil z zadrževanjem novodošlih internirancev v Buchenwaldu. Delal ni nič.

Zakaj niste izpovedal članom komiteta, da ste izključen iz Partije in da imate prepoved partijskega dela?

Čutil sem, da je potrebno, da povem. Vendar sem odlašal.

Ali ste varali s tem Rencingerja in druge komuniste?

Priznam, da sem s tem varal druge komuniste, ko um s tem varal druge komuniste. kb Priznam.

S kakšnim namenom ste to storil?

Nisem imel posebnega namena.

Kdo Vas je pozval na odgovor radi Vašega zamlčanja?

Pozvala sta me Supek in Koluder, ki sta pozimi 1944/45 izvedela od Bulca za izključitev. Razložil sem jima svoj odnos s Partijo v Sloveniji, reorganizacije nista zahtevala.

Zakaj Vas Rencinger ni pozval na odgovor, čeprav je vedel za Vašo izključitev iz Partije?

Sodil sem, da mu je znana moja izključitev.

(Dušan Kermavner)

076640

144

Vprašal me ni o tem, sem pa mu nisem govoril, ker sem imel izkušnje iz Renicija, da je bolje. če sem tiho.

Rancinger trdi, da Vam je zamolčanje izključitve predložil kot Vašo napako?

Ne.

Kako je bila organizirana mednarodna organizacija in njeno delovanje?

Mednarodna organizacija je bila zveza nacionalnih sekcij, med katerimi je imela vodilno vlogo nemška sekcija. Pozimi 1944/45 je bil osnovan izvršni odbor iz 4 najmočnejših sekcij, nemške, češke, ruske in francoske. V nemški sekciji je bil vodilen alter Bartel, ki je bil obenem sekretar mednarodnega komiteta. Nemški komunisti so imeli svoje ljudi med personalom taboriščne uprave, tako med stariščinami, blokovi in kapoti. Preko njih so imeli možnost, da zadržujejo priporočene ljudi od transportov, istočasno pa da jih zaposlujejo v taborišču. Imeli so odločilen vpliv pri upravljanju taborišča. Vsi nemški komunisti so bili v taborišču od najmanj 1.1939.

Kdo je dajal nasvete glede Jugoslovancev, ki naj se zadrže, kateri pa ne? Kdo je odločal?

Dokler je bil Rancinger v taborišču, je on odločal. Po njegovem odhodu smo odločali Koluder, Šupčak in jaz. Nasvete so dajali različni jetniki za pridrževanje novodolnih.

Po kakšnem kriteriju ste pri tem postopali?

Poleg političnega kriterija so bili še drugi. Tako so se zadrževali telesno šibki, pozneje pa je mednarodna organizacija zahtevala, da se pridržijo predvsem za borbo sposobni, češ da je drugih /invalidov in otrok/ že itak preveč.

Kdo je določal število jetnikov za Transporte?

Število jetnikov za posamezne Transporte je določal Gestapo odn. komandantura.

Kakšno vlogo je pri tem imela partijska organizacija?

Ona je zadrževala jetnike, ki jih je določila za obstanek v Buchenwaldu, druge pa je priporočila za boljše komande, t.j. Transporte.

Kateri jetniki so se priporočali za uničevalna taborišča?

Noteni.

Dušan Kermavner

- 2m

076641

145

Figer izjavlja, da sta skupaj po nalogu mednarodnega komiteta sestavila listo 15 Jugoslovancev, ki naj bi se kot nezanesljivi poslali na transport. Kaj pravite na to?

Nikdar nisem sestavljal s Figerjem take liste.

Delje Figer izjavlja, da ste v enem primeru odobraval, da je pretepel nekega jetnika-Jugosllovana.

Ne.

Kako je komitet nadomestil zaradi zadržanja v transportu manjkajoče jetnike?

Komitet je samo priporočil za zadržanje. Število pa je izpopolnila pisarnataboriščnih starešin tako, da je namesto pridržanih dela druge jetnike na listo.

Ali je jugoslovanski komitet odgovoren za smrt jetnika Matijević Bracota, ker mu je radi nediscipline spremenil delovno komando in mu po obolenju ni dopustil zdravniške pomoči?

Ne.

Kakšno linijo je sprovajal jugoslovanski komitet med jetniki v taborišču?

Politično izobraževanje v prosvetnih grupah, pripravljenost v vojaški organizaciji in solidarnost v kolektivu. Glede pravil, ki jih je postavljel Gestapo odn. taboriščna komanda radi reda in discipline ter dela je zastopal jugoslovanski komitet stališče, da se je treba držati reda in discipline.

Kakšne direktive ste dajali kot član komiteta za sabotiranje dela, reda in discipline?

V tej zvezi nisem dobil od komiteta nobenih direktiv, ker se komitet ni bavil s tem.

Ali je bilo to oportunistično?

Da, bilo je oportunistično.

Kakšna je bila nemška KP v taborišču?

Sestavljena je bila v pretežni meri iz starih jetnikov, istočasno funkcionarjev taborišča, ki so imeli kakorekoč vso oblast v rokah.

Kako to, da je Gestapo izročil oblast v roke nemškim komunistom?

Oni so to tako prikazovali, da jim je uspelo v očeh komandanture razkrinkati kriminalce kot korupcio-

Dušan Kermavner

25 -

076642

146

niste in potem spraviti svoje ljudi na vodilna mesta.

Kako to, da je Gestapo zaupal nemškim komunistom, ko jih je obratno vedno preganjal?

Ker je pod njihovo upravo taborišče funkcioniralo po ukazih, ki jih je dal Gestapo. Priznam, da se nam je Južno slovensko zdelo to zaupanječudno, a po drugi strani smo videli v njih komuniste. Partijska organizacija ni ovirala izpolnjevanja ukazov Gestape odn. taboriščne uprave nego je dopuščala, da so se isti izpolnjevali.

Ali so bili komunisti, ki so upravljali taborišče, v mednarodni in nacionalnih partijskih organizacijah?

Da. Bili so organizirani v partijskih organizacijah posameznih nacij in s tem v mednarodni organizaciji. Med njimi so bili nekateri kapoti in funkcionarji, ki niso bili komunisti, vendar niso nasprotovali liniji mednarodnega komiteta.

Ali so bili med Nemci in drugimi komunisti zločinci?

Da so bili zločinci.

Kako ste mogli imeti zločince za komuniste?

Ker sem se z njimi strinjal.

Ali ste se zavedal da vrše direktive Gestapa?

Zavedal sem se, da kot taboriščni funkcionarji izvršujejo zločinske ukeze Gestape.

Ali smejo komunisti izvrševati direktive, ki so zločinske?

Ne smejo.

Ali je potem mogoče, da komunisti, ki so izvršili kake zločinske dela, sodelujejo v partijski organizaciji?

Ni mogoče.

Kako to, da so komunisti-zločinci vodili partijsko organizacijo v Buchenwaldu odn. sodelovali v njej?

Ker ni bilo nobene meje med zločinci in nezločinci, zato je bila organizacija zločinska.

Na kakšnih temeljih je potem slonela ta organizacija?

Na sleparskih. Pod krinko te organizacije so skušali zločinci prikrivati svoje zločine.

Dušan Kermavner

- 25 -

076643

144

Kako to, da ste stopil
v to organizacijo?

Ker sem uvidel, da me ta organizacije ščiti in mi
omogoča, da ostanem pri življenju,

Kaj ste postal s tem?

S tem sem postal soodgovoren za njeno delo ter sem
z njimi vred sokriv veranje sojetnikov, ki so ver-
jeli v pravilnost te sleparske organizacije.

Kako to, da so ti komunisti imeli
privilegiran položaj v taborišču?

Ker jim je nudila pomoč mednarodna organizacija.

Na kakšen način je mogla
to storiti?

Ker so taboriščni funkcionarji odločali o raz-
poreditvi jetnikov. Ti funkcionarji pa so uživali
zaupanje pri Gestapu odn. taboriščni upravi.

Ali ste vi imeli kot
komunist privilegije?

Da.

Ali bi meli privilegije,
če ne bi bili komunist?

V splošnem ne. Če ne bi našel v taborišču znanca
ali komunista, bi šel v Doro.

Kakšne ljudi je Gestapo postavljaj
za taboriščne funkcionarje?

Jetnike, ki jim je zaupal, ki v njih ni videl
naprotnikov, čeprav so bili komunisti.

Ali je potem mogoče, da so ti funkcio-
narji iskreno sodelovali v mednarodnem
in nacionalnih komitetih v partijskem
smislu?

Niso mogli sodelovati radi gestapovskega zločin-
skega delovanja v taborišču.

V kakšno korist je potem ta partijska
organizacija delala, v gestapovsko
ali komunistično?

V gestapovsko korist. Vendar zadrževanje jetnikov
antifašistov iz transportov, prosvetno delo v
grupah in solidarnost v kolektivih ni bila v korist
Gestapa.

Ste Vi kot član jugoslovanskega komiteta
tudi delali v korist Gestapa?

Tudi, razen mojega dela v organizaciji v zadrževa-
nju jetnikov, ustvarjanju kolektivov in prosvetnih
grup.

Dušan Kermavner

076644

148

Ali je vršil jugoslovanski
komitet zločine in kakšne?

Zločine so vršili člani komiteta, Zločini so bili:
sedeli so na privilegiranih mestih, istoceno pa va-
rseli jetnike, da je organizacija komunistična; da
smo mogli obdržati jetnike v taborišču, smo dopusti-
li, da so bili drugi jetniki poslani v uničevalne
taborišča; vedeli smo za zločine, ki se delajo v
taborišču, vendar proti njim nismo ukrepali - tako
krvavo pomeni malega taborišča. Več se ne spominjam.

Ali se čuti e osebno sokrivi
pri navedenih zločinih?

Da, iz razloga, ker sem prostovoljno vstopil v pa-
tologijo, ki je bila zaključni del zločinskega si-
stema, in se s tem strinjal z zločini, ki so se
vršili.

Na čigavo pobudo se je ustanovila
taboriščna policija = Lagerschutz?

Ko sem jaz prišel v taborišče, je taboriščna polici-
ja že obstajala. Nikdar nisem čul odn. vedel, na
čigavo pobudo se je taboriščna policija ustanovila.

Ali je taboriščna policijo ustanovil
mednarodni komitet, odn. se je ustanovil
na njegovo pobudo?

Ne vem.

Opisite delo taboriščne policije?

Taboriščna policija se je uporabljala:
a/ za straženje navdočilih do nsmestitve v karentni
b/ za preprečevanje prostega odhoda z avcinega za
časa apelov in po jutranjem apelu,
c/ za izganjanje jetnikov, ki so se so taborišču izgu-
bili ali skrili, ker se je ugotovilo na števnem
apelu.
Redko sem slišal, da je kak taboriščni policist
koga udaril.

Pod čigavim vodstvom je delala
ta taboriščna policija?

Bil je poseben kapo taboriščne policije. Med taborišč-
nimi policisti so bili tudi komunisti in sicer veči-
noma nemški. Tik pred koncem so sprejeli določeno
število komunistov drugih narodnosti, med njimi so
bili tudi jugoslovanski komunisti. Na to mesto so
bili določeni od vojske organizacije.

Ali ste dli Komat Jožetu navodilo,
da stopi v taboriščno policijo?

Ne!

Ali je taboriščna policija sodelovala
pri evakuiranju jetnikov iz Buchenvalda
tik pred osvoboditvijo?

Tedaj se je evakuiralo 19.000 jetnikov. Pri

Dušan Kermavner

1944 - 28 -

076645

149

evakuiranju so sodelovali jetniki in taboriščna policija. Med njimi so bili tudi komunisti. Izmed 19.000 jetnikov so jih SS-ovci skoro polovico pobili.

Kako se je postopalo z jetniki, ki so se upirali evakuaciji?

SS-ovci in jetniki, ki so jim pomagali, so pretepali jetnike, ki so se izmikali evakuaciji, med bloki. Dali so bili tudi komunisti med pretepejocimi, mi ni znano.

Ali je komitet razčisteval po osvoboditvi zločine, ki so se vrstili v taborišču Buchenwald?

Ne, proti vsem zločinom ni ničesar ukrenil.

Kaj Van je znal o bloku 61?

Blok 61 je spadal v revir malega taborišča. V njega so sprejemali bolnike iz vrst novodolnih jetnikov. Ko so začeli prihajati v zimo 1944/45 transporti z mrtvimi in polmrtvimi jetniki, je bil dotok na blok 61 in umrljivost v njem zelo visoka. Pozneje mi je pravil Heinrich Bauer, da so v času transporta iz Auschwitz na blok 61 nekemu številu jetnikov v agoniji dali smrtno injekcijo.

Kam je spadal blok 61?

Spadal je pod revir?

Kdo je bil karo revirja in njegov namestnik?

Karo revirja je bil Busse Ernst, namestnik je bil Kipp Otto.

Ali so bili Busse Ernst in taboriščni starešine komunisti?

Za taboriščne starešine sem slišal 1.1944, da je eden izmed treh organiziran komunist.

Ne kakšnem mestu je bil zaposlen Figar?

Ko sem prišel v taborišče, je bil zaposlen kot raznosilec kave SS-ovcem na strešnih stolpih, pozneje pa kot higijeničar na bloku 40.

Kako se je obnašal v taborišču?

Mislil, da je prišel v taborišče konec 1.1941. Ko smo mi prišli v taborišče, se je obnašal kot nekak predstavniki Jugoslovancev in izkoriščal svoje številske zveze z nemškimi in češkimi jetniki za preskrbo različnih potrebščin Jugoslovencem. Bil je samovoljen in se je vtikal v vsako stvar, zato ga je bilo treba držati na vajetih, kaj ureje povedal, kaj namerava.

Dusan Kermavner

- 29 -
III

076646

150
290

Zakaj ste ga sprejeli za
kandidata Partije?

Bil je eden glavnih aktivistov, delal je za kolektiv, bil je v bolniški komisiji in je vzdrževal zvezo z bolniki Jugoslovani. Po svoji glavi se je spoznaval z vsakim Jugoslovanom, ki je prišel s transportom in je nekatere reševal po svojih zvezah z uradom za delo. V obnašanju je bil večkrat osoren in odbijajoč.

Ali imate kakšno pripombo
k doseči njemu zaslišanju?

V nobenem oziru ničesar.

Za ličnice:
Dušan Kermavner
Kermavner Dušan i.r.

- 160 -

151

Nadaljevanje zaslišanja

K e r m a u n e r Dušana dne 10.12.1948.

Vam je poznan iz Buchenvalda jetnik
Komrt Jože?

Poznam ga iz Flossenbürga, kjer se ga spominjam kot stubendienste, za kar ga je določil ~~Starešina~~ bloka. Iz Flossenbürga sem bil skupno z njim poslan v Buchenwald, kjer je bil takor jaz pridržan po Rancingerju in Ležmanu. Delal je v lucilnici krompirja. Bil je po Koluderu organiziran v kolektivu in vojaški organ zaciji. Ne spominjam se, da bi v taborišču postal partijec. Koluder je imel o njem ugodno mnenje.

Ali ste ga Vi poslal v taboriščno
policijo?

Nisem ga poslal osebno, pač pa ga je mogoče vojaška organizacija. Poslal jih je z namenom olajšati vojaško organizacijo, ki se pa ni izvedla. Lagarska policija je pozneje sodelovala pri evakuaciji.

Kermauner Dušan l.r.

Nadaljevanje zaslišenja

K e r m a u n e r Dušane dne 24.12.1948.

Kaj veste o M u r g e l j Franju?

Mislím, da je ostal v taborišču Buchenwald po svojem poznanstvu z Martinjak Simonom, ki mu je tudi nosil kako jed v mali lager. Še v Nürnbergu je propagiral med interniranci, da bodo Nemci zaposlili vse internirance po poklicih, njegga pa porabili kot režiserja. Politično je govoril v dobro za Nemce. V Flossenbürgu je bil tolmač pri vorarbeiterjih, če je tolmačil SS-ovcem, nisem videl. V Buchenwaldu je potom Martinjaka Simona ostal v taborišču. Potom arbeitsstatistike je dobil mesto stubendiensta na bloku 19, kasneje 1.1944 pa je odšel v mali lager kot stubendienst odn. pisar na blok 62. S tega mesta je bil odstavljen radi incidenta z lagerschutzom, ki ga je oklofutal rekoč, da kot pisar kljub opominom nepravilno ravna. V tem času si je Murgelj izposodil od Medjira Mateja iz Vrazdina par civilnih čevljev, ki jih pa kljub večkratni obljubi ni vrnil, temveč jih je sigurno dal kakemu internirancu za protiusluge. Po incidentu je takoj postal kandidat za kapota komende. Jeseni 1944 je odšel v zunanjo komando kot kapo. Vrnil se je marca 1945 in tedaj je prišla od Rusov govorica, da je z njimi v komandi surovo ravnal. Imel je stike z različnimi funkcionarji taborišča. Avgusta ali novembra 1945 sem ga srečal na Tyrsevi cesti in mi je dejal, da so že pripravili obtožbo za Figarja.

Kermavner Dušan l.r.

K e r m a u n e r Dušen.

E r a k Tomislav. Iz Dalmacije doma. Prišel je v Buchenwald kratak čas za našim transportom s Cinotijevo skupino in je bil z večino te skupine zadržan v taborišču. Pozneje je nekaj časa bil stubendienst v malem taborišču na bloku 60y v kakšnih komandah je bil preje, se ne spominjam.

V spominu mi je, da je odšel z nekim transportom iz taborišča, a ne mnogo časa pred koncem in sicer po lastni pobudi. Ne vem, ali je potem, ko so se v drugi polovici marca 1945 transporti vračali, povrnili tudi on, ker se iz časa osvoboditve in po njej najj prav nič ne spominjam. Zdi se mi, da se ni vrnil.

Ker se organiziranosti tiče, je verjetno pripadal neki mladinski prosvetni grupi, če se ne motim na bloku 42 /ali pa morda 49/.

Kadar sva se v taborišču slučajno srečala, sva navadno spregovorila nekaj besed. Nekajkrat me je poiskal tudi v patologiji na kratke razgovore. Predmet teh razgovorov so bili največ vojni dogodki. Želel je izvedeti novice in dejal, da sezato obrača name, ker nima prilike redno izvedeti za radijske vesti. Rad pa je obenem o teh stvareh razglabljal.

Bil je še mladoleten - morda okrog 18 let največ - a je hotel delati vtis samostojnega ravnanja kot se je to pokazalo tudi v njegovem odhodu z omenjenim transportom, kakor tudi menda že pred tem, ko je menda sam prebiral komande z lastnimi osebnimi zvezami. Drugoval je s svojimi tovariši -omledinci iz kaznilnice v Peruggi, največ Dalmatinci.

154
076648

Nad-ljevanje zaslišanja

K e r m a u n e r Dušana dne 17.1.1949.

Ali je jugoslovanski komitet
predlagal internirance tudi
za likvidacije?

Ko sem po Rancingerjevem odhodu prevzel pregle-
de novodošlih Jugoslovancev, sem bil od Haus-
mann Ernsta in uslužbenca patologije Grosskopfa
opozorjen, da more komitet predlagati tudi
likvidacije za jetnike, o katerih bi se ugotov-
ilo, da so nevarni.

Kdaj ste zvedeli, da se vršijo
likvidacije od strani komiteta v
taborišču?

O sami likvidaciji sem vedel že dotlej, ker mi
je stvar zaupal Rancinger v zvezi z nekim Pri-
morcem Vizintinom iz prvega tržaškega trans-
porta, ki so ga tovariši v zaporu bojkotirali,
ker so ga imeli za krivca mnogih aretacij. Ran-
cinger mi o njegovi likvidaciji izrečno ni
govoril, a nato sklepam iz dejstva, da je bil
nekako v času Rancingerjevega odhoda javljen
kot umrl na svojem bloku.

Kolikokrat je komitet sodeloval
pri likvidacijah?

Pred naš komitet se je vprašanje likvidacije
postavilo štirikrat:

- 1./ Jeseni 1944 je prišel iz Trsta neki bivši
jugoslovanski oficir, doma iz Like. Ker so
me tovariši na njega opozorili, češ da je
naš nasprotnik, sem pozval Dežmana, da gre
z njim razgovarjat kot pristaš kralja Pe-
tra. Dežman pa je najprej šel v magacin
efektov in dal preiskati njegove stvari.
Najdeni so bili dokumenti, iz katerih je
bilo razvidno, da je bil med četniki. Nato
je Dežman šel na razgovor. Dotični oficir
je kar sipal sovraštvo napram partizanom
in komunistom. Dežman mu je ponudil, da mu
preskrbi piwmo in znamke in se pobriga, da
bo oddano na pošti. Dotični mu je izročil
pismo naslovljeno na nemškega komandanta na
St. Patru na Krasu, v katerem ga je prosil
za intervencijo, da bi bil izpuščen. Na
osnovi teh dokazov ga je komitet predložil
za likvidacije. Predlog sem oddal Gross-
kopfu, ki je čez kak dan dejal, da so raz-

Dušan Kermavner

- 2 -

076649 155

logi zadostni. Enak je bil postopek tudi pri naslednjih primerih.

- 2./ nekoliko kasneje je prišel z nekim manjšim tržaškim transportom mlad Dolenjec Potočar, ki mi je pravil, da je bil v službi pri podružnici ljubljanskega RK v Trstu in bil tam aretiran, ni pa mi dal nobenega pojasnila o aretaciji. Bil pa sem opozorjen na njegovo sumljivo vedenje za časa transporta. Tudi k njemu sem poslal Dežmana, ki mi je po nekaj dneh sporočil, da je to prvi belogardist, ki ga je srečal, da fanatično sovraži partizane i.s.l.n. Po mojem poročilu ga je komitet predlagal za likvidacijo.
- 3./ v prvih mesecih l. 1945 je komitet predlagal za likvidacijo še nekega mladega poručnika ustaške policije, o katerem ni bilo mogoče misliti, da ne bi zakrivil mnogih zločinov nad ljudstvom.
- 4./ za njim je prišel iz Berlina v Buchenwald neki jetnik, ki je bil obsojen od Vrhovnega /ali berlinskega/ SS-policijskega sodišča na nekako 12 let v velikem procesu proti skupini SS-oficirjev. O sebi je pravil, da mu je mati Nemka, da je bil on kljub srbskemu imenu in perfekthemu znanju srbsčine priznan za Volksdeutscherja in da je bil šofer pri centru Gestapa za Srbijo. Ta je bil istega dne predlagan za likvidacijo in transportiran v Ohrdruf. Ni smo ga več videli.

Kdo je izvrševal te likvidacije?

Še Rancinger je dal mednarodni organizaciji za sodelovanje pri likvidacijah nekega Dalmatinca. Jaz sem za to izvedel šele, ko je dotični Dalmatinec odklanjal sodelovanje pri likvidacijah, pri čemer se je skliceval na svoje živce.

Likvidirani so bili javljeni revirju kot umrli na bloku, z njihovih blokov so jih klicali zvečer kot da grede na transport, tako da njihovi tovariši niso nič sumili o likvidaciji.

Dušan Kermauner
Kermauner Dušan l.r.

1
Izjava

076776

190

Izjavljam, da sem si svetil grehov in sločivov, ki sem jih napravil proti Partiji in narajam med njimi naslednje kot najbolj sumovite in napakejo označbo:

izdajalstvo držanja v preiskavi na beograjski policiji l. 1929 in izdajalška izjava na procesu v Beogradu l. 1931, nardiravno vedenje polotil 1940, zaradi katerega sem bil upravičeno karnovan od CK KPS z vključitvijo in nato s popravljenj političnega dela v juniju 1941,

opustitev vsehinega koraka v času do moje aretacije l. 1942, da bi popravil svoje grehe iz udeležbo v NOB,

neizkoriščanje možnosti pobega iz nemškega jetništva v Reniciju l. 1943,

stališče po prihodu v Taborišče Buchenwald, kjer nisem štel in spoznal potrebe, da kot komunist in pripadnik borbenege naroda nastopim proti prihozi neodpornosti, ki je sladala tam kot posledica demoralizacije, narveč sem se ji brez odpora vdel, in se neupravičeno general vridi l. 1944 v ustanovljeno partizansko organizacijo, vključeno v pomoštvo med narodno organizacijo jetnikov, ki jih komunisti, in v njej delal kot funkcionar, da sem se dal prenesti po lastni pobudi na delo v komando patologijo,

vtrajanje pri ~~zadržanju~~ Taborišču prihozi tudi še v toku preiskave in posebno računje k njim zaradi nezadostnega spoznanja njegove antipartijskega znataja, ki je ^{sem} pa sli omogočal, da so se ~~oprijeto~~ jetniško organizacijo mogli vključiti in nanjo vplivati tudi špioni gestaporske uprave Taborišča.

Dušan Kermavner

2

191

076777

Če sem končno pravilno pojml načelno osnovo obtožbe, kakor jo sprejemam v prejšnjih dveh odstankih, si hočem prizadevati, da bi si jo čim bolj utrdil in jo mogel brez vsake kolebljivosti razgovarjati nasproti vsakomur.

V prezi z gornjim mi je jasno, da me ljudska oblast za moje delovanje v taborišču Buchenwald lahko obtoči in ljudsko sodišče lahko obsodi kot sločincea iz drugih vred, s katerimi sem tamkaj sodeloval.

Če bi mi ljudska oblast zaradi moje nekrive družine naklonila milost, za katero jo prošim, in mi dala možnost, da v nadaljnjem življenju kolikor toliko popravim grehe svoje preteklosti, izjavljam svojo odločno voljo podrediti se v vsem UDB-i, v popolni pokorščini in disciplini izvrševati vsa njena navodila in uporabiti po najboljši vednosti svoje sposobnosti in znanje v proslah FLRj. Tako, kakor bo WOB smatrala za najbolj umestno.

Izjavljam, da bi z vsakršno novo kršitvijo svojih dolžnosti, katere se bom varoval z vso svojo močjo, sam pomislil naklonjeno mi milost in naj zapaden kazni tudi za vse pretekle grehe in sločine.

4. junija 1949

Dušan Kermavner

*Taras KERMAUNER**

KOMENTAR K ZAPISNIKU

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

*Ljuba DORNIK ŠUBELJ**

ALEŠ KERMAUNER, SIN DUŠANA KERMAVNERJA, V DOKUMENTIH ARHIVA REPUBLIKE SLOVENIJE

Na posvetovanju, posvečenem življenju in delu dr. Dušana Kermavnerja, se je France Filipič v svojem drugem prispevku *Dušan Kermavner v zaporu v letih 1948 in 1949* dotaknil obdobja dachauskih procesov in vloge, ki jo je Uprava državne varnosti dodelila Dušanu Kermavnerju.¹ Ker zaslišanja Dušana Kermavnerja objavljena kot priloga zbornika tega posvetovanja, bi v svojem prispevku rada opozorila, da Dušan Kermavner ni bil edini član družine Kermavner, ki ga je Uprava državne varnosti spremljala. Stalne pozornosti je bil deležen tudi Kermavnerjev starejši sin Taras v zvezi s procesom proti Jožetu Pučniku, kakor tudi njegova žena Alenka Goljevšček Kermauner, profesorica na II. gimnaziji v Ljubljani, za katero so si zelo prizadevali, da bi jo spravili iz službe. Nista edina, sta pa Taras Kermauner in njegova žena Alenka dve od stalnic v gradivu z naslovom *Referat o sovražni dejavnosti med kulturno in prosvetno inteligenco*, ki obsega leta 1957–1965. Začne se s pripravami na proces zoper Jožeta Pučnika, konča pa z *Analizo o nosilcih določenih negativnih pojavov na področju kulturno-umetniškega, izobraževalnega, publicističnega in znanstvenega življenja* – edinim dokumentom, pisanim v srbohrvaščini, datiranim pa z 10. 4. 1965.²

Leto za tem je naredil samomor Kermavnerjev mlajši sin Aleš, o katerem hranimo dokumente pod naslovom *Hašiš*. V njih so ugotovitve kriminalistične policije in Uprave javne varnosti, ki je ugotavljala, ali gre v navedenem in še v mnogih primerih, ki so mu sledili – samo v letu 1968 naj bi bilo po pisanju v neslovenskih časopisih v Sloveniji 117 samomorov med mladimi –, za posamezne primere ali za nekakšno organizirano dejavnost, takrat znano kot *klub samomorilcev*, katerega obstoja pa ugotovitve kriminalistične službe niso potrdile.

Samomor Aleša Kermaunerja sicer ni bil prvi med v gradivu opisanimi samomori. Prvi je bil samomor Boruta Bartola leta 1965. Gradivo pa nosi naslov *Hašiš* zato, ker so nenavadno obnašanje in druženje mladih ljudi kriminalisti v prvi vrsti povezovali z zlorabo drog, o čemer so v posameznih primerih – ne pa pri Alešu Kermaunerju – našli tudi neoporečne dokaze. Kot prvega v vrsti na neki način povezanih pojavov so njegov samomor označili šele kasneje – leta 1968, ko so se posvetili proučevanju obstoja in delovanja domnevnih *klubov samomorilcev*. V prispevku se bom omejila le na ugoto-

* Mag. Ljuba Dornik Šubelj, višja svetovalka – arhivistka za arhivsko gradivo v Oddelku I Arhiva Republike Slovenije.

¹ ARS, AS 1931, Dachauski procesi, 80–14, Dušan Kermauner.

² ARS, AS 1931, Referat o sovražni dejavnosti med kulturno prosvetno inteligenco, 212–1, v katerem je omenjeno tudi stanje na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti na straneh 34–38. Ta dokument je bil eden od temeljev obtožnice, ki jo je zvezno javno tožilstvo 19. 11. 1966 predložilo zveznemu izvršnemu svetu v kazenskem postopku zoper Vojina Lukića in ostale. Dokumente hranimo v AS 1931, a. š. 1404, kot prilogo poročilu o protiustavni dejavnosti skupine okrog Aleksandra Rankovića in zlorabe Službe državne varnosti v politične namene.

vitve, ki so razvidne iz arhiva Uprave državne varnosti, ki jih hranimo v Arhivu Republike Slovenije, saj nam drugi dokumenti KOS-a, kot tudi dokumenti Zveznega sekretariata za notranje zadeve in še posebno Uprave državne varnosti za Srbijo, niso dostopni.

Tako kot je bil Dušan Kermavner otrok svojega časa, ki je v marsičem, predvsem pa v idejno-teoretičnem delu, oral ledino za spremembe, ki so se na Slovenskem zgodile v času druge svetovne vojne, zlasti pa v letih po njej z izgradnjo socialistične, boljše in brezrazredne družbe, je tudi njegov sin Aleš v svojem življenju odražal tako imenovani "duh časa". Pripadal je moji, naši generaciji, rojeni in vzgojeni v tem in takem socializmu, katerega prednosti in slabosti smo s svojo mlado pametjo ocenjevali in ga mnogi med nami skušali tudi spreminjati in izboljševati, čeprav jih mnogo med nami ni tako grenko, kritično in mračno gledalo na življenje kot on. Bil je zelo občutljiv in razmišljajoč mlad človek, ki so ga bolele krivice, ki jih je zaznal okrog sebe in ki jih je hotel pomagati popraviti. Ko je uvidel, da tega ne zmore, se je resignirano umaknil. Je bil tudi on korak pred svojo generacijo? Ali če uporabimo besedo, ki se bolj pogosto uporablja za starejše generacije – vizionar?

Šestdeseta leta prejšnjega stoletja so tudi mladino na Slovenskem navdušila za ameriške filme, angleško glasbo in mini krila, k nam je prišla moda hipijev in cvetlic, širilo se je geslo *Make love – not war!*. Takšni pojavi pa niso ugajali varuhom socialistične ureditve. Tako so v letu 1960 organi službe državne varnosti spremljali pojave med dijaki in zbirali podatke o dijaški organizaciji *Črne mačke*. Prve ugotovitve o tej organizaciji so kazale na to, da je njena osnovna dejavnost organizacija družabnih plesov v zasebnih prostorih, vendar v stilu zahodne, po mnenju avtorjev poročila – neprilagojene mladine. Imeli so namreč svoja pravila, po katerih se na domačih zabavah ne sme piti alkoholnih pijač, ne sme se kaditi, se pa pleše rock 'n' roll. Fantje so nosili črne majice in jopice in črna sončna očala, dekleta pa obvezno črno spodnje perilo, zaželjene pa so bile tudi črne obleke. Organizacija naj bi bila apolitična, imela pa je svoj statut in himno. V statutu je bila kot četrta točka zapisana dolžnost vsakega člana *BCC* – kratica je seveda izpeljana iz angleškega poimenovanja takšne dejavnosti: *black cat club* –, da nečlanom ne daje nikakršnih informacij o klubu in da na vsa vprašanja v zvezi z njim odgovarja z "ne vem". Leta 1961 so organizacijo odkrili tudi na osnovni šoli Majde Vrhovnikove, pri čemer so izvedeli, da se ti klubi *Črnih mačk* imenujejo tudi *Cynik klubi* in da je njihov glavni namen, da se mladina razživi, da tako ugotovi, kaj je v resnici življenje, saj ji le tako ne bo žal umreti v primeru tretje svetovne vojne. V Šiški naj bi obstajala podobna organizacija pod imenom *Sicilija*, ki pa je bila razkrita. Posebno zaželeni so bili med člani otroci vidnih funkcionarjev. Ugotovili so še, da delujejo v Ljubljani tudi *Rumeni metulji*, ki se poleg sladkega življenja (eden od vzorov obnašanja jim je bil italijanski film *La dolce vita*) ukvarjajo tudi z jemanjem, pravzaprav sposojanjem, tujih avtomobilov, saj jih po uporabi vedno vrnejo na mesto odvzema. Člani skupine *Rdeče kapice* pa naj bi zapeljevali poročene ženske, nakar so jih ocenjevali. Poročilo je bilo zaključeno z ugotovitvijo, da gre za nov družbeni pojav med mladino, ki je v svojih oblikah v celoti podoben početju zahodne, družbeno neprilagojene mladine.³

Med člani teh klubov nikjer ni omenjen Aleš Kermauner, saj se je držal bolj zase in se ukvarjal z bivanjskimi in eksistenčnimi vprašanji. Da pa tudi on ni bil ravno imun na vprašanja, ki se jih je del njegove generacije loteval na praktičnem in ne zgolj na teoretičnem nivoju, pa priča njegovo delo.

³ ARS, AS 1931. Specialni bilteni SDV 1961, A 22–18, str. 179–183.

Morda lahko njegov odnos do značilnosti tega časa izrazim kar s satiričnim citatom iz njegove posthumno izdane pesniške zbirke *Oglas*, ki se glasi takole:

"A Yugoslav, 19 years old (189 cm tall), a student of philosophy, intelligent, cultivated, wants to marry an American woman owing to his love toward United States. Offers send on adress Aleš Kermauner, Linhartova cesta 66, Ljubljana, Yugoslavia."

Napisal si je tudi že obvestilo o smrti, ki se je glasilo takole: *"Ljubljana, 4.- V Linhartovi ulici št. 66 v Ljubljani se je včeraj zastrupil s plinom A. K., 19. V kuhinji je izpusstil plin in tako izgubil življenje. Vmes ni tuje krivde."*

Aleš Kermauner se je rodil 29. 10. 1946 v Ljubljani. V letu 1963, ko je bil dijak II. gimnazije v Ljubljani, je sourejal list *Mladinec*. V tem času je bil obsojen na smrt dvaindvajsetletni Ramo Dizdarević, bosanski delavec, ki je ubil višjega oficirja JLA, polkovnika Remškarja. O samem dejanju so se v dnevnem časopisu pa tudi med ljudmi razvnele polemike, ki jih je spremljala UDV in jih razvrstila v tri smeri:

- v ostro obsodbo uboja, pojavov huliganstva vseh vrst in zahtevo po najstrožjih ukrepih, tako pri kaznovanju že storjenih kaznivih in drugih dejanj kot tudi v opozorilo in za preprečevanje takega ravnanja in vedenja v bodoče;

- v ostro obsodbo uboja z močnim prizvokom šovinizma in sovraštva do drugih narodnosti, posebno "nasilnih" Bosancev; zahteva po najstrožji kazni je bila med temi komentatorji morda še bolj poudarjena kot pri prejšnjih;

- v obsodbo družbe, ki "premalo skrbi" za bosanske sezonske delavce in "omogoča" pojav huliganstva med mladino; zahteva po kazni je bila milejša ali pa je sploh ni bilo.⁴ Ta opredelitev je bila blizu tudi Dušanu Pirjevcu in Tarasu Kermaunerju, v njunih krogih pa se je gibal tudi Aleš Kermauner. Eden očitkov UDV na račun profesorice Alenke Goljevšček, Tarasove žene, je bil, da vabi dijakke domov in jih tako seznanja z njegovimi – idejno tujimi – vplivi.⁵

O tej temi je Aleš Kermauner skupaj s sourednikom organiziral literarno anketo, ki jo je hotel objaviti v šolskem glasilu, vendar do objave ni prišlo, saj sta intervenirala šolski svet in direktor gimnazije; po njihovem mnenju prispevki niso bili za objavo, ker so bili družbeno škodljivi, še najmanj pa je bil primeren prispevek brata Tarasa Kermaunerja – torej Aleša.⁶

V letu 1965 se je Aleš vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani in oktobra istega leta doživel prometno nesrečo, ko ga je zbil avtomobil, tako da je imel pretres možganov in je bil tri tedne v bolnišnici. Po navedbah Marije Kiauti, dekleta Borivoja Dedičerja, ki je naredil samomor julija 1966, naj bi se v letu 1965 okoli Aleša Kermaunerja začeli zbirati študentje raznih fakultet, ki naj bi jih začel prepričevati, da so oni nasledniki nekdanjih *perspektivašev*, da je njihova dolžnost nadaljevati njihovo borbo, vendar ne več v dotedanji obliki, torej s kritiziranjem družbenih odnosov nasploh, temveč glede na konkretne nepravilnosti. Tako so si najprej zadali vprašanje o zaposlenosti, analizirati so želeli organizacijo in način delovanja Zavoda za zaposlovanje v Ljubljani. Skupina se je nekajkrat sestala, kasneje pa se je razšla, saj večina od njih ni bila pripravljena aktivno delovati. To

⁴ ARS, AS 1931, A 22–17, Specialne informacije 1963, str. 552, Komentariji o obsodbi Rama Dizdarevića.

⁵ Božo Repe, Jutri je nov dan, Slovenci in razpad Jugoslavije, Modrijan, Ljubljana 2002, str. 15. Naspotovanja med centralisti v jugoslovanskem vrhu in smerjo, ki se je zavzemala za decentralizacijo, se je izrazila v javni in politično spodbujeni polemiki med Dušanom Pirjevcem in Dobrico Čosićem o naravi jugoslovanstva.

⁶ ARS, AS 1931. Specialne informacije 1963, str. 665, Nekateri sodelavci "Perspektiv" intenzivno pridobivajo nove simpatizerje in sodelavce med dijaško in študentsko mladino.

je Aleša zelo prizadelo. Zaradi osebnih težav in stisk je očetu že marca 1966 potožil, da premišljuje, če se v tej krivični družbi sploh splača živeti. Povedal mu je, da razmišlja o samomoru. Na očetovo pobudo je bil pripravljen na razgovor s psihiatrom dr. Janezom Kanonijem, ki ga je res opravil 30. 3. 1966. Ko sta se oče in mati 3. 4. 1966 odpravila na izlet sta ob vrnitvi naletela na od znotraj zaklenjena vrata. Posumila sta, da gre za samomor in sta poklicala stalno službo, ki je ugotovila samomor s plinom.⁷

Po smrti Aleša Kermaunerja so se po Ljubljani začele širiti govorice, da je bil duševno neuravnovešen, rezultat česar naj bi bil samomor. Govorice so se nadalje širile v smeri, da je samomor nesmiselno dejanje, s katerim se nič ne doseže, da je to dejanje strahopetneža in podobno. Take in podobne govorice so pri Kermaunerjevih prijateljih in njegovih somišljenikih naleteli na ogorčenje, zato so sklenili dokazati, da samomor ni strahopetnost, beg pred težavami, temveč je razumska in premišljena odločitev. Zato so njegovi kolegi na Univerzi izdali knjigo njegovih pesmi, v *Tribuni* so začeli objavljati njegove črtice; tako naj bi po mnenju, izraženem v kriminalističnem poročilu, z omenjeno knjigo in pisanjem v *Tribuni* ustvarili mit o junaku Alešu Kermaunerju, ki je *"s svojo filozofijo o popolnem nesmislu uvidel, da ne more spreobrniti sveta in je zato napravil samomor. Tako so ga sprejele razne literarne skupine in je postal njihov idol."*⁸

Poročilo je iz leta 1968. Vmes je bil še brionski plenum julija 1966 – kmalu po smrti Aleša Kermaunerja, na katerem se je prvič javno govorilo o prisluškovanju in spremljanju javnih osebnosti ter o pristojnostih, ki si jih je služba državne varnosti kot varuh obstoječe družbene ureditve jemala na račun ljudi, ki so bili objekt njene pozornosti, ker da rušijo ustavno ureditev. Brionski plenum je pomenil odstranitev Aleksandra Rankoviča iz političnega življenja, obračun z upravo državne varnosti oz. z uporabo metod in sredstev, ki jih je pri svojem delu uporabljala – to je prisluškovanje najvišjim državnim predstavnikom –, kar vse je bilo v funkciji boja za nasledstvo po Titu, pa tudi nekaterih sistemskih sprememb.⁹ Seveda pa je bila vmes tudi praška pomlad in njena zamrznitev, ki so jo avgusta 1968 izvedle čete Varšavskega pakta, ki so vkorakale na Čehoslovaško.

V okviru teh zelo grobo odmerjenih zgodovinskih okoliščin naj samo povzamem, da so vse nadaljnje ugotovitve v zadevi *Hašiš* ugotovitve kriminalistične službe in ne službe državne varnosti, ki je imela zaradi posledic brionskega plenuma nekaj časa opravka sama s seboj. V državi je namreč postala pomembnejša vojaška obveščevalna služba, kar se je tudi pokazalo v imenovanju njenih predstavnikov na vodilne funkcije. Zvezni sekretar za notranje zadeve Milan Mišković je izdal obvezno navodilo o sodelovanju med službo javne in državne varnosti. Upravo državne varnosti so skoraj popolnoma razpustili – v Sloveniji je v njej ostalo še okoli 200 oseb, njena opravila pa so prešla na službo javne varnosti.¹⁰

⁷ ARS, AS 1931, "Hašiš", Aleš Kermauner.

⁸ ARS, AS 1931, "Hašiš", Poročilo z dne 23. 12. 1968, Pregled ugotovitev v zvezi s problematiko mladih samomorilcev v Ljubljani. V letnem poročilu RSNZ za leto 1968 je na strani 10 naslednja ugotovitev: "Organi javne varnosti obravnavajo vsako leto tudi večje število dogodkov (samomorov, smrtnih nesreč itd.), pri katerih je treba izključiti možnost, da bi bili povzročeni po tuji krivdi. Dostikrat so namreč okoliščine pri teh dogodkih zelo podobne tistim pri ubojih. V preteklem letu so obravnavali 484 samomorov (v letu 1967–474). Med samomorji je bilo 53 oseb starih od 18 do 25 let."

⁹ Božo Repe, *Jutri* je nov dan, str. 18.

¹⁰ Lovro Šturm, Ljuba Dornik Šubelj, Pavle Čelik: Navodila za delo varnostnih organov v Sloveniji, Viri 21, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2003, str. 20. Ko je slovenska služba državne varnosti leta 1963 spremljala govorice, da je Edvard Kardelj v nemilosti in komentarje o "samoslovenski" politiki nekaterih vodilnih funkcionarjev ter da negativni kulturni delavci izrabljajo to za svoje destruktivne ocene,

V poročilu, ki je zelo obsežno (29 strani) podaja kriminalist Vlado Furlan, ki je bil zadolžen za preiskavo samomorov med mladimi v Ljubljani, najprej izhodišče, da so že v letu 1966 začele po Ljubljani krožiti govorice, da v Ljubljani obstoja *klub samomorilcev*. Te govorice so se bolj ali manj intenzivno širile predvsem, kadar je na območju Ljubljane napravil samomor nekdo od mlajših. S preiskavami pa so začeli šele v letu 1968 in v sklopu te problematike zajeli 5 samomorov in dva poskusa. To so bili samomori Aleša Kermaunerja, ki je napravil samomor 3. 4. 1966, Borivoja Dedičerja, sina Vladimirja Dedičerja, ki je padel po skalah v Bohinju in se ubil 13. 7. 1966. Sprva so njegovo smrt pripisovali nesreči, kasneje pa so na podlagi izpovedi njegovega spremljevalca Američana Peretza, Veri Dedičerja – materi pokojnega – dogodek opisali in ga okvalificirali kot samomor. Vincenc Grimm je 16. 4. 1967 izgubil življenje pri tako imenovani "ruski ruleti", ko se je vpičlo dveh deklet ustrelil v glavo z italijansko pištolo Beretta. Zaradi okoliščin in domnev, da tudi ta primer ni popolnoma jasen, so ga uvrstili v preiskavo. Svitomir Brejc, sin Jožeta Javorška, je 20. 5. 1968 napravil samomor (obesil se je v svoji sobi), na isti način pa je napravila samomor tudi Alenka Smasek 8. 6. 1968. Med dvema poskusoma samomora, ki so ju pripisovali istim vplivom, je bil tudi poskus samomora Dedičerevega mlajšega sina Marka Dedičerja 4. 11. 1968, ko je zaužil večjo količino tablet.

Posamezni primeri so dokaj podrobno opisani, skupno pa naj bi jim bilo, da so bili storilci povezani z različnimi literarnimi skupinami v Ljubljani. Z njimi so jih povezovali zaradi razširjenosti misli o samomoru, češ da so pristaši filozofije absurda, v teh skupinah pa so se tudi pojavljala mamila, prekomerno uživanje alkoholnih pijač in podobno.

V nadaljevanju so našete literarne skupine v Ljubljani, in sicer: *skupina OHO*, ki je imela 13 članov; *Katalogovci*; *Grupa 442*, kakor se je preimenovala *Grupa 441* (ta je imela svoječasno več članov, ostalo jih je le pet) in *Generacija 47*.

Med osebnostmi, ki naj bi imele vpliv na mlade, so v preiskavi izpostavili dramaturga Ivana Mraka in profesorja primerjalne književnosti Dušana Pirjevca, kot dobro informiranega pa odvetnika Marka Prepeluha, odvetnika in prijatelja Jožeta Javorška. Pri obtožbah zoper Dušana Pirjevca je bil najbolj aktiven Jože Javoršek, ki je bil z njim in Vitomilom Zupanom po vojni zaprt zaradi šale v zvezi z Josipom Brozom - Titom.

Smernice za preiskavo je Furlan dobil od Vladimirja Dedičerja, ki je po poskusu samomora mlajšega sina Marka (po nasvetu Leona Milčinskega) preko Lidije Šentjura zaprosil za razgovor s kriminalistom Furlanom. V razgovoru je obrazložil svoje težave, saj je leta 1958 v Beogradu po zaslišanju na upravi javne varnosti naredil samomor njegov sin Branko. Leta 1966 je naredil samomor še sin Borivoj, v letu 1968 pa je ugotovil, da njegov mlajši sin Marko uživa mamila. Dedičerja je poudaril svoj sum, da na njegovo družino izvajajo pritisk, ki naj bi imel politični značaj. Pri tem je omenjal, da je v zvezi s svojim delovanjem v zvezi z Russelovim sodiščem dobival iz Ljubljane grožnje, da bo ubit. Anonimna grožnja je bila v preiskavi kasneje identificirana. Za napade

je med drugim zabeležila tudi govorice, da bo borba za Titovo nasledstvo huda, saj se Ranković "vsestransko" pripravlja nanj, ker da "spodriva" Kardelja. Znova so oživele govorice, da je Ranković streljal na Kardelja, da bi se znebil tekmeca. S tem v zvezi je bila ugotovitev, da krožijo v Beogradu govorice po pismu, da je slovenski CK pripravljala odcepitev Slovenije. Tudi slovenska UDV naj bi bila osamosvojena in protisrbska, saj naj bi si naravnost želela raznih protisrbskih, nacionalističnih in podobnih akcij v smislu: kar je bilo za UDV včasih greh, je danes darilo. Ker so te in druge informacije dobili s pomočjo tehnično-prislušnih sredstev so ob koncu zapisali, naj jih prejemniki v nobenem primeru ne uporabijo. Prav tako so jih obvestili, da informacij zaradi njihove delikatnosti niso posredovali Zveznemu (državnemu) sekretariatu za notranje zadeve v Beogradu. Prejemniki informacij pa so bili Miha Marinko, Mitja Ribičič, Viktor Avbelj in Ivan Maček.

nase in na družino je obtoževal nekakšen klerikalni center s Cirilom Žebotom na čelu, ki je v svoji knjigi *Slovenija včeraj, danes, jutri* napadel Dedijerjevo aktivnost v zvezi z obsodbo ameriške imperialistične politike v Vietnamu, s čimer da zavaja slovensko mladino v protiimperialistična stališča.¹¹ Poseben problem je za Dedijerja predstavljalo dejstvo, da je Jože Javoršek prišel k njemu v Beograd leta 1958, češ da ga pošilja Kocbek, kar pa ni bilo res. Pripeljal mu je Marijo Kiauti, ki je postala njegova pisarniška moč. Marija Kiauti je bila deklica njegovega sina Borivoja Dedijerja dve leti pred njegovo smrtjo, le tri tedne po njegovi smrti pa se je poročila z Jožetom Javorškom. Domeneve preiskovalca Furlana so bile, da je spor med Javorškom in Dedijerjem predvsem v dogodkih okrog sina Borivoja in Marije Kiauti, ki se je po Borivojevi smrti poročila z Javorškom. Med tistimi, ki je v letu 1968 naredil samomor, je bil tudi Javorškov sin.

Sklepne ugotovitve preiskave so bile, da organizirani klub samomorilcev ne obstaja. Za dejavnostjo posameznih literarnih skupin in navedenih samomorilcev se je po mnenju kriminalistične službe skrivalo razpečevanje in uživanje mamil, sovražna politična dejavnost – skupina okrog Svita Brejca je organizirala SNS (slovensko nacionalno stranko) – in druga kazniva dejanja. Končna ugotovitev pa je bila, da so mladi ljudje pod močnim vplivom filozofije absurda in da vsi ti faktorji ob ugodni podlagi njihove labilne osebnosti in ob konfliktih pripeljejo do tega, da kakšen posameznik naredi samomor.

Ko so februarja 1969 s profesorjem Dedijerjem delavci organov za notranje zadeve hoteli nadaljevati razčiščevanje problemov, je sodelovanje odklonil z izjavo, da mu organi za notranje zadeve ne morejo več nuditi zaščite; to da lahko storijo le politični funkcionarji, zato se je pripravljen pogovarjati le še z njimi. S pismom se je obrnil na Lidijo Šentjuro.

Zgodba o klubu samomorilcev pa se s tem še ni končala, saj so novico o 117 samomorih mladih ljudi v Sloveniji v letu 1969 objavili v beograjskem časopisu *Politika ekspres*; šlo je pravzaprav za šest nadaljevanj pod naslovom *Klub samomorilcev za zidom molka*. V zagrebškem *Vijesniku u srijedu* je izšel članek *Smrtna plima*, o tem pa sta pisala tudi rimski *L'Espresso* in pariška revija *L'express*. Od kod jim podatek o kar 117 samomorih, iz gradiva v okviru zbirke *Hašiš* ni razvidno, saj gre tu le za sedem oseb v preiskavi.¹² Prav tako je zanimivo, da so samomor Aleša Kermaunerja pripisali "sinu partizanskega poveljnika", kar pa Dušan Kermavner kljub svojemu levičarstvu nikoli ni bil. Pripisovali so mu tudi novo religijo banzaizem, kar je bila filozofska opredelitev Boruta Bartola, prvega v gradivu omenjenega, ki se je poistovetil s samurajskimi načeli harakirija.

V neuradni zgodovini jugoslovanske tajne policije, objavljene v Beogradu, je omejeno, da je jugoslovanska protiobveščevalna služba (KOS) za razbijanje "hrvaške pomladi" na univerzi uporabljala mladeniča, ki je konec osemdesetih let v Zagrebu ustanovil darkerski klub samomorilcev *Črna vrtnica*.¹³

Za zaključek naj opozorim, da v povzetku gradiva o dr. Dušanu Kermavnerju, ki pomeni uvod – ali v primeru uničenja tudi edini ostanek podatkov o Dušanu Kermavnerju

¹¹ V polemiki izpostavlja svoja stališča proti Josipu Vidmarju, javni napad Antona Slodnjaka v Pen klubu ter grozilo pismo, ki ga je Maks Snuderl poslal Dedijerju. Kot osebnost, ki se je zanj potegnila v polemiki, je izpostavljen Lojze Skok, ki se je na Žebotove napade oglasil s pismom v Delu.

¹² V letnem poročilu RSNZ za leto 1969 ni nobene navedbe v zvezi s samomori, tako da ni jasno, od kod časopisom v Beogradu ta številka. V letnem poročilu RSNZ za leto 1970 pa je v oddelku kriminalitete opisano, da je občuten porast opaziti tudi pri samomorih, saj je bilo v letu 1970 obravnavanih 206 primerov več kot v letu 1969. Med samomori prevladujejo moški in starejši ljudje.

¹³ Marko Lopušina, Ubij bližnjeg svog, Jugoslovanska tajna policija 1945/1995, Beograd 1996, str. 393–397.

v zvezi z dachauskimi procesi —, med podatki o njegovi družini Aleš ni imenovan z imenom, ampak je opisan: "*Dr. Dušan Kermauner ima sina Tarasa, drugi sin pa je naredil samomor.*"

Menim, da zasluži vsaj ime in omembo ob svojem očetu. Če se je simpozij začel s Kermavnerjevim dedom, klasičnim filologom, naj se konča z enim njegovih sinov, mladim, nadarjenim, toda prezgodaj umrlim pesnikom. Drugemu – torej Tarasu – bo glede na njegov pomen najbrž posvečen poseben simpozij.

Lev KREFT*

DUŠAN KERMAVNER – KOMUNISTIČNI REVOLUCIONAR

Dušan Kermavner je bil komunistični revolucionar.

Komunisti se po klasični definiciji iz leta 1848 *"razlikujejo od drugih proletarskih strank le po tem, da po eni strani podčrtavajo skupne interese vsega proletariata, neodvisne od narodnosti, in jih uveljavljajo, po drugi strani s tem, da v raznih razvojnih stopnjah, prek katerih gre boj med proletariatom in buržoazijo, vedno zastopajo interes celotnega gibanja"*.¹ Zaradi "bankrota" socialdemokratskega gibanja v prvi svetovni vojni in zaradi revolucionarne situacije po njej, vključno z rusko revolucijo, pa so postali komunisti vendarle posebna stranka in ločeno internacionalno gibanje, ki se je razlikovalo od drugih proletarskih in socialdemokratskih strank, gibanj in internacionalnih povezav. V izhodiščih, pripravljenih že leta 1919, je bilo poudarjenih sedem osnovnih točk za nastanek bodoče komunistične internacionale. V teh točkah gre za:

- ugotovitev, da je nastopilo epohalno obdobje razpada in zloma vsega svetovnega kapitalističnega sistema, do zloma evropske kulture nasploh pa bo prišlo, če kapitalizem ne bo uničen;

- ugotovitev, da je naloga proletariata zdaj osvojitve državne oblasti, ki pomeni uničenje državnega aparata buržoazije in organizacijo novega proletarskega aparata oblasti, ki izvaja diktaturo delavskega razreda in kmečkega revnega sloja, s sistematičnim zatiranjem izkoriščevalskih razredov, brez parlamentarizma, pač pa s samoupravljanjem množic: oblast sovjetov ali podobna oblika;

- diktatura proletariata mora odpraviti izkoriščanje in ukiniti zasebno lastnino proizvodnih sredstev, in spraviti to lastnino v roke organov proletarske diktature;

- treba je razorožiti buržoazijo in oborožiti proletariat.

Zadnja, sedma točka pa pravi: *"Osnovna metoda boja so množične akcije proletariata, vse do odkritega oboroženega spopada z državno oblastjo kapitala."*²

Povojna revolucionarna situacija se je z izjemo Sovjetske zveze iztekla v poraze revolucionarnih vstaj in umiritev revolucionarnega vrenja, vendar se osnovna izhodišča te nove vrste komunizma niso bistveno spremenila. Spremenilo se je le dejstvo, da obstaja ena sama "uspešna" revolucija, v kateri je komunistična partija osvojila oblast, in je zato podpiranje in ohranjanje te "države domačije" komunizma postalo centralna točka v delovanju komunistov.

* Prof. dr. Lev Kreft, redni profesor za estetiko na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

¹ Karl Marx in Friedrich Engels, *Manifest komunistične stranke*, Komunist, Ljubljana 1973, str. 44.

² Iz prvega pisma – sklica kongresa komunistične internacionale (24. januarja 1919), *Komunistička internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa. Knjiga 1*, Privredna knjiga, Gornji Milanovac 1981, str. 227–228.

Skrivnost prve določitve komunista revolucionarja je v znani krilatici, da v sedanjosti zastopa bodočnost gibanja, pa tudi v neposredni razvidni poziciji posedovanja skupnega bistva in celote delavskega razreda. Od vseh skupin, ki so se v modernosti znašle v podrejenem položaju (ženske, nebelci, nekristjani, kolonizirana ljudstva, domorodci, delavci ...), je prav delavski razred prvi prišel do glasu in govorice. Z glasom je prelomil tišino, pogojeno s tem, da je javni prostor civilne družbe tako kot državo obvladoval glas gospodarja, z govorico je artikuliral svoj lastni performativ – poziv "Vstanite, v suženjstvo zakleti³ – Proletarci vseh dežel, združite se!". Izhodiščna točka komunizma je torej govorica podrejenega in zaslužnjenga, ki pa mu je dodana neka lastna hegemonija – hegemonija vpogleda tistega, ki ve, torej prav komunista kot tistega, ki se med uporniki proti lastnemu zavrženemu in nečloveškemu položaju ne zavzema samo za korak k izboljšanju tega položaja, ampak v vsakem trenutku govori s stališča celovitega bistva podrejenega subjekta, in to tako, da to celovito bistvo ne zajame le vse, kar je delavskega razreda v svetovnem prostoru ne glede na razmejenost tega prostora, ampak tudi vse, kar je delavskega razreda v času svetovne zgodovine – glede na bodočnost kot tisto razsežnost historičnega, ki znanstveni smiselnosti, narejeni iz sosledice vzrok-posledica, navrže smotrnost, torej *causa finalis*, zadnji smoter, tako da šele ta smotrnost sploh dodeljuje vzročno-posledičnemu nizu pravilno interpretacijo. V taki zastavitvi je smiselnost zgodovine vseskozi odvisna od historičnega smotra, ki jo šele konstruira in producira, in prav tako je delavski razred vseskozi odvisen od komunista, ki mu s svoje hegemonne pozicije vpogleda v celoto prostora in časa ponuja zavest, ki si jo, kot je trdil že Marx, mora prisvojiti ne glede na lastno voljo ali željo. Hegemonna pozicija komunista pa v tej starejši definiciji vendarle še ni definicija gospodarja, torej dominacije, narobe, je pozicija tistega, ki ve, da je pravi izvor vednosti vseskozi v izkušnji upora marginalnega proti centru in podrejenega proti gospodstvu: komunistova govorica ni govorica moči, čisto preprosto zato, ker je predpostavka moči njegove pozicije prav v tem, da razen govorice nima nobene druge moči. Skratka, definicija komunista je dejansko v svoji prvi obliki definicija proletarsko angažiranega intelektualca, ki spregovori s pozicije marginalnega Drugega – kot tisti, ki ve, in ki mu lahko zaupamo, da ve, prav zato, ker mu ne pripada nikakršna avtoriteta v dominirajoči hierarhiji moči. Ker nima nikakršnega razloga, da bi lagal, pač pa ima na razpolago "znanstveno resnico" in "zgodovinsko izkaznico", in ima vsakršen osebni razlog, da bi se postavil na katerokoli drugo mesto, kjer bi mu bilo bolje, namesto na mesto, s katerega govori, saj mu to mesto ne prinaša nobene ugodnosti, mu verjamemo, da govori resnico. Status resnice namreč lahko pridobi samo tisto, kar je izrečeno z mesta in s strani tako vmeščene osebe, ki ji prav zaradi te vmeščenosti lahko zaupamo. Komunisti so torej po prvi določitvi tisti ljudje, ki se sicer bojujejo za skupno stvar, ne da bi se posebej ločevali iz skupnih vrst, vendar vzbujajo zaupanje, da jim gre prav za vse delavce na svetu, in da vidijo naprej v bodočnost, zato, ker nimajo nobenega vidnega zasebnega razloga za svoje ravnanje, in ker nimajo od svojega ravnanja nobene vidne zasebne koristi. Paradoksalno, a povsem v skladu s siceršnjimi strategijami resnice v družbenih in humanističnih vedah, postane socializem znanstven prav zato, ker lahko njegovim znanstvenikom zaupamo na besedo: njihov čisti, povsem kantovski interes za esenco in totaliteto gibanja jim daje pridih verodostojnosti, ki je drugačne vrste od tiste

³ Ni seveda slučajno, da si je te vrstice Internationale izbral Frantz Fanon za naslov svoje knjige *Les damnés de la terre*, s katero je spregovoril – kolonializirani subjekt.

verodostojnosti, ki jo pridiga buržoazna utemeljitev človeškega bistva kot sledenja lastnemu sebičnemu interesu in totalitete človeštva in kozmosa kot posrečenega zaključka tekmovalnega spora sebičnih interesov, ki se kot po nekakšni božji previdnosti sklenejo v tak izid, ki je dober za vse. V tem pogledu je zasnitek komunista pravo nasprotje buržoaznega *entrepreneurja*, in prav to mu daje verodostojnost v očeh plebejskih množic.

S pogoji, ki so po prvi svetovni vojni začrtali ris komunizma v njegovi ločenosti od vsega ostalega delavskega gibanja, organiziranega v nekomunističnih strankah in sindikatih in internacionalah, pa je že precej drugače. Etična, pravzaprav moralistična utemeljitev komunizma in komunista je izraz odrešenjskega puritanizma, ki je še posebej po prvi svetovni vojni kot val zapljusnil evropsko celino, in to istočasno, ko jo je zajel tudi požar revolucionarnega vrenja. Danes že vsi, ki so bili kadarkoli navdušeni nad fašizmom in nacionalnim socializmom, veljajo za izdajalce ali v najboljšem primeru zavédence, zato se ne da več, na primer v Angliji ali v Franciji ali pri nas, razumeti, da so bile te t. i. "totalitarne" ideje tako popularne: skorajda je lažje razumeti, zakaj pozitivistični naravoslovci verujejo v Boga, kot pa, kako so intelektualne in umetniške elite lahko videle v fašizmu in nacizmu odrešenjsko moč. Ko že vsi, ki so bili kadarkoli navdušeni nad boljševizmom in komunizmom, veljajo za moskovske agente, v najboljšem primeru pa za zaslepljene, se ne da več razumeti, da so bile tudi te "totalitarne" ideje tako popularne: skorajda je lažje razumeti umetnike, da so bili tako skrajno avantgardistično ekscentrični, kot pa, da so bili hkrati tako množično zagreti za komunistično levico in Sovjetsko zvezo. Če pa je privlačnost prve samodoločitve komunizma v moralni čistosti izvajanja moči, je privlačnost njegove druge samodoločitve v moralni čistosti izvajanja nasilja. Seveda gre tu za revolucionarno nasilje, ki pa tako kot vsako nasilje potrebuje utemeljitev. Zgodovina oz. filozofija zgodovine je tiste vrste naracija, ki s položajev večne resnice in z napovedjo zadnje, zaključne zgodovinske krize utemeljuje izvajanje nasilja, pa naj gre za nasilje v korist naroda, razreda, ali Boga. Toda preden začnemo gledati na zgodovino kot zgodovinispeje, velja upoštevati, da tudi v zgodovini najprej bivamo in jo šele potem pripovedujemo in se je učimo. Še zrak, ki ga dihamo, ni samo naravna atmosfera, ampak je zgodovinsko označen, saj igra vlogo v različnih štorijah, ki jih dobimo servirane hkrati s tem, ko se zavemo, da nezavedno dihamo. Komunistična uporniška in revolucionarna pripoved, ki se je hitro izoblikovala med prvo svetovno vojno in z oktobrsko revolucijo, je zajeta v sedmih točkah nove internacionalne zveze komunistov, ki dajejo pravila interpretacijskih in hermenevtičnih postopkov tkanja zgodbe o revolucionarnem nasilju kot nujnem sredstvu, ki postaja samo-smotni cilj delovanja. Te točke niso izmišljotina sklicateljev, ampak prevladujoče razpoloženje po prvi svetovni vojni v Evropi: napočil je apokaliptični čas evropske civilizacije in kapitalistične ureditve. Takole je v berlinskem ženskem zaporu leta 1915 to razpoloženje vnaprej zadela Rosa Luxemburg: *"Oskrunjena, onečaščena, polna umazanije brede skozi kri – takšna je pred nami meščanska družba, takšna je. Ne takrat, kadar polizana in olikana glumi kulturo, filozofijo in etiko, red, mir in pravno državo – kot besno režeča zverina, kot coprniški sabat anarhije, kot kužna sapa za kulturo in človeštvo – takšna se kaže v svoji pravi, goli podobi."*⁴ Kriza kapitalizma je že dosegla svoj vrh in grozi, da bo pod seboj pokopala vse človeštvo, vsekakor pa evropsko civilizacijo

⁴ Rosa Luxemburg, Kriza socialne demokracije, *Izbrani spisi*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, str. 554.

in kulturo. Čas kliče po odrešeniku, ki nas ne bo popeljal v onstranstvo, ampak tostranstvo spravil na prava pota, in ker gre za boj med življenjem in smrtjo, je nasilje nujna in upravičena babica novega, boljšega sveta. Nasilje vključuje različne oblike, od oboroženega spopada (razorožiti buržoazijo in oborožiti proletariat) k osvojitvi državnega aparata (diktatura proletariata), od osvojitve državnega aparata k ukinitvi zasebne lastnine.

Kriza, konec, smrt in dekadenca so priljubljene oznake, ki se tudi danes kot poštna znamke lepijo na vse vrste sporočil, kako se imamo med bivanjem v zgodovini. Tako kot vsak državni udar še ni revolucija, pa vsaka zagata že ni kriza. Kriza je izsiljeni in neodločljivi trenutek odločitve med dvema nasprotujočima si možnostma, ki eno od teh možnosti za vedno izključi kot možnost. Gre za odločitev, ki se ji ne moremo izogniti v tak ali drugačen kompromisni oportunistem, ker že ta sam po sebi pomeni usodno izbiro ene od dveh možnosti, in gre za odločitev, ki je usodna izbira zato, ker je nepopravljiva: izbira med dvema možnostma nam je dana samo v tem enem trenutku, ki se ne bo nikdar več ponovil. Kot osebe in kot skupnosti se običajno trudimo, da bi se takim situacijam izognili, kolikor je le mogoče, in morda je revolucionar predvsem tisti, ki prav narobe stremi k trenutku nepovratne odločitve, seveda zato, ker mu je vednost o pravilni odločitvi dana vnaprej. Komunizem je skrajno moralistična, celó melodramatična pozicija, ki nastopa s suho znanstveno disciplino in puritansko etiko samožrtvovanja.

Danes v vsakdanji rabi ni kake posebej vidne razlike med terorizmom, mučeništvom, anarhizmom in komunizmom. Teroristi veljajo za mučenike, anarhisti in komunisti za teroriste, vsi skupaj pa za nedoumljive fundamentaliste nasilja in samouničenja. O anarhizmu vemo pri nas najmanj, saj – kot je jasno pokazal Dušan Kermavner v svoji zgodovinski analizi procesa proti "krvavcem"⁵ – pravega anarhizma pri nas sploh ni bilo, proces sam pa zelo spominja na kasnejše kampanje, ki so se začele v jugoslovanskem epicentru in imele posledice tako rekoč v vsaki krajevni skupnosti: tudi na Slovenskem je bilo treba pokazati, kako budno branimo temelje avstro-ogrskega imperija, in se pod to krinko znebiti nezaželenega političnega tekmeca, preden zraste v kaj nevarnega. Tako liberalni kot klerikalni tabor, ki sta pred izoblikovanjem političnih strank živela v slogaštvu, nista mogla požreti osamosvojitve delavskih društev izpod nacionalnega slogaškega pokroviteljstva, še manj pa pristati na zavestno politizacijo sicer pretežno izobraževalno prosvetnih delavskih skupin. Drugod, in to ne le v strastnih mediteranskih deželah, ampak tudi na Češkem, denimo, na Nizozemskem in v Rusiji, pa je bil anarhizem vidno in prepoznavno politično gibanje in ideologija, med drugim tudi edini, ki je poleg italijanskega – predvsem zgodnjega – fašizma radikalno modernistično in avantgardno umetnost sprejel za lasten umetniški izraz. Anarhisti so zavračali red in nadzor v imenu svobode, niso pa kar vsi po vrsti uporabljali nasilja kot sredstvo, že posebej ne nasilja z atentati na vidne nosilce reda, ali roparskih napadov za pridobivanje sredstev. Resni starejši in mlajši nadebudni akademski znanstveniki, ki se ukvarjajo s

⁵ Dušan Kermavner, *Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Politično zgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1966; Dušan Kermavner, *Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1963. V slednji, ki obravnava obdobje od procesa zoper krvavce do nastanka socialne demokracije, lahko preberemo tudi naslednjo značilno oznako začetne in končne točke tega procesa: "... na mesto revolucionarske miselnosti radikalnih socialistov, na mesto tistega zanje značilnega nespravljivega sovraštva do vladajočih razredov, (je) stopila socialdemokratska miselnost, ki je pri vsej gojitvi navidezne neprilagodljivosti vladajočemu sistemu omogočala odstopanje od zaostrovanja boja proti njemu." (str. 52).

humanističnimi vedami s pomočjo post-strukturalističnega kriticisma, bi se verjetno začudili, ko bi jih označili za anarhiste zato, ker, na primer, prisegajo na foucaultovsko podobo delovanja nadzora, oblasti in moči. Kljub temu pa so njihovi pogledi anarhizmu mnogo bližji kot pa pogledi sodobnih fundamentalističnih teroristov.

Mučeništvo, po izvoru vezano na zgodnje krščanstvo in njegovo razmerje do rimskega imperija, je obrnjena podoba preganjanja: kdor plača za svoje ideje z lastnim življenjem, se, kot pravi Oton Župančič, "dvigne v življenje, ko pade v smrt." Mučeniki in mučenice ne ubijajo, ampak so ubiti, in pri tem ne izgubijo življenja, ampak ga darujejo za boljši jutri. Mučeniki utrpijo izgubo življenja zaradi krivične strukture in rabe posvetne moči, vendar so (moralni) zmagovalci, ki si prislužijo nagrado, vredno več od posvetne moči. Lahko bi rekli, da je mučeništvo zmagovita pripoved o lastnem porazu, ki deluje v očeh drugih kot ogrožajoča prav zato, ker nikomur nič noče in tudi nič ne more. Terorizem, prav nasprotno, je dejavno nasilje nad drugimi, ki potegne s seboj v smrt nedolžne žrtve, ali pa vsaj povzroči splošno občutje groze in ogroženosti: če mučeniki niso od tega sveta, ampak pripadajo religijskemu ali utopičnemu on-stranstvu, so teroristi kljub smrti pod takim ali drugačnim fundamentalističnim znakom še kako od tega sveta, saj je njihovo dejanje v celoti povezano s totranskim ustra-hovanjem. Teroristi se s silo postavijo po robu moči, vendar se poženejo v lastno večno življenje s pomočjo smrti drugih. Teroristi naš prav tako kot mučeniki presenečajo s sprejemanjem lastne smrti, vendar je njihova smrt za nas utilitarna, četudi to ni zanje: svoje lastno življenje uporabljajo kot sredstvo za pobijanje in zastraševanje. Gledano skozi oči drugega, je žrtvovanje lastnega življenja pri mučenikih nesmiselna, vendar povsem smotrna, medtem ko je pri teroristih nesmotrna, čeprav je povsem smiselna: pri mučenikih ne zaznamo zadostnega razloga, zato pa zaznamo vzvišen končni smoter, pri teroristih pa zaznamo vrsto razlogov, vendar je videti dejanje povsem neproduktivno in preveč nizkotno za kakršenkoli možen smoter. Kdor torej želi pridobivati druge, mora iti po poti mučeništva in ne po poti terorizma.

V teh okvirih je komunizem stališče, ki sprejema nujnost uporabe nasilja kot sredstva za doseganje najvišjih smotrov in jo utemlji v izjemnem stanju človeštva: če ne bomo uporabili nasilja kot sredstva, bodo vsi smotri propadli z nami vred. Hkrati pa je stališče, ki terja puritanizem kot osebno držo: zastopanje interesov vseh, in niti najmanj lastnega, in sprejemanje mučeništva, ki ga prinaša pripadnost uporabi zoper totaliteto veljavnega reda in njegovih izvajalcev: tudi komunizem je take vrste odrešenik, ki ga je treba oznanjevati, ne pa zatajiti, ko si v nevarnosti in stiski. In končno je komunizem dvajsetega stoletja milenaristični pogled na zgodovino, ki ugotavlja, da se ima najodločilnejši zgodovinski dogodek pripetiti zdaj, tu in nam samim. Zato je ironija, da je zaton te vrste komunizma pospremila krilatica "konec zgodovine", saj je konec zgodovine prav tisti smoter, ki je bil *causa finalis* komunizma. Komunisti dajejo vse od sebe, tudi sebe same, v zadnjem zgodovinskem antagonizmu, da bi odpravili antago-nizme sploh. Fukuyamin revidirani opis konca zgodovine, ko so se končali vsi anta-gonistični spopadi, ne izključuje niti spopadov niti nadaljevanja zgodovinskega na-predka: spopadi po koncu zgodovine so spopadi z nevrednimi predzgodovinskimi in nezgodovinskimi nasprotniki, zgodovinski napredek pa gre dalje svojo pot zato, ker brezkončni napredek znanosti rojeva nove in nove možnosti. Tla, na katerih stoji Fuku-yama, so ista tla kot podlaga stalinske ustave: nasprotnike smo uničili in realizirali so-cializem, na poti v komunizem pa imamo še nekaj oprave in nekaj zavrženih in nič-vrednih nasprotnikov.

S tem smo prispeli do druge plati komunizma, pogosto spregledane oziroma postavljene kot njegovo nasprotje, celo v podobi politično nasprotne stranke: nacionalizem. Kako gresta skupaj komunistični internacionalizem in komunistični nacionalizem? Hvala, dobro. Kajti ureditev, v kateri nastajajo nacionalne države kot ustanove, ki proizvajajo in vzdržujejo nacionalne skupnosti tako, da nadzirajo svoje ozemlje in prebivalstvo, ima tudi svojo internacionalistično plat: nacionalne države nastopajo v internacionalnem svetu kot osebe. Internacionalizem je hkrati spoštovanje enakih pravic vseh nacionalnih držav in spopad teh oseb za prestiž, moč in bogastvo. V bistvu je bil komunizem dvajsetega stoletja sestavljen iz dveh nacionalizmov: iz internacionalizacije sovjetskega oz. ruskega nacionalizma in nacionalnih komunizmov. Čeprav je bil za delavsko gibanje nacionalizem socialne demokracije, ki je glasovala za vojno in naganjala ljudstvo v frontne jarke, najbolj grenka izkušnja prve svetovne vojne, tudi komunisti niso bili nič manj nacionalisti. Lenin je, tako kot Wilson, zagovarjal samoodločbo narodov, torej načelo, po katerem delitev človeštva na državne teritorije poteka po nacionalnem načelu, pri katerem se nacija pač izjasni bodisi za skupno življenje z drugimi (kar naj bi se zgodilo v Sovjetski zvezi, med drugim tudi s pomočjo znamenitega Stalinovega klofutanja "aziatov" in "vzhodnjakov") bodisi za lastno samostojno državo. Sovjetska zveza je zelo hitro postala nacionalistična, ko je postalo jasno, da preostale svetovne revolucije še ne bo tako kmalu: vera v nujnost takojšnjega zrušenja kapitalizma se zato ni spremenila, pač pa se je spremenilo mesto Sovjetske zveze v svetovni revoluciji. Iz obrobne dogodka, iz začetne iskre se je morala spremeniti v zgledni model, središče gibanja in centralno poveljstvo. Enačba, ki je interes svetovne revolucije izenačila s sovjetskim interesom, se je iz internacionalnega prostora podaljšala v notranjo politiko, kjer se je sovjetski interes izenačil z ruskim. Fascinacija z veličastno rusko zgodbo o razrešitvi uganke zgodovine je imela še posebno moč tam, kjer se je lahko navezala tudi na predhodno panslavistično navdušenje.

Da so bili slovenski komunisti tako rekoč vsi po vrsti tudi slovenski nacionalisti, prav tako ni kak velik paradoks. Nacionalne države nismo imeli niti pred prvo svetovno vojno niti po njej; odločitev za Jugoslavijo je bila morda "plebiscitarna", vendar kak plebiscit ni bil izveden, izvedena je bila oktroirana ustanovitev monarhije z ustavo vred. Ko se je revolucionarno razpoloženje, ki je seglo tudi k nam, že nagibalo k slovesu, je prišel nacionalni debakl: najprej rapalska pogodba, ki je prepustila Primorsko Italiji, potem pa še plebiscitarna odločitev Koroške za Avstrijo. Ne le, da slovensko nacionalno vprašanje ni bilo rešeno, in ne le, da za slovenski narod ni obveljala pravica do samoodločbe, še več: tam, kjer je pravica do samoodločbe bila neposredno izvedena z ljudskim glasovanjem, so ljudje glasovali proti Jugoslaviji zato, ker je bila podoba ekonomsko zaostale in politično zatohle države premalo privlačna. S tem se je še okrepil tisti pogled, ki je trdil, da samo delavsko gibanje lahko uresniči sanje slovenskega naroda o združitvi v skupnih mejah in o lastni državi, Cankarjeva izjava, da smo narod proletarec, pa je pridobivala na teži. Narod proletarec seveda ni preprosto narod revežev, niti to ni narod pretežno delavske in kmečke raje, še manj pa narod številnih otrok, o čemer govori izvirni pomen besede. Narod proletarec je že pri Cankarju uporabljen v komunističnem pomenu: proletariat je tisti razred, ki s svojim bojem razrešuje vse zgodovinske uganke in ukinja sebe kot razred, slovenski narod proletarec pa ne more priti do svoje prave državno nacionalne uresničitve, ne da bi terjal ukinitve vseh nacionalnih in razrednih krivic na tem svetu. Slovenski narod je v tej mesijanski podobi trpečega in k univerzalnemu odrešenju nujno usmerjenega občestva za komu-

nističnega nacionalista naravnost imenitna priložnost. Ne le, da je edino njegov nacionalizem, nacionalizem ljudstva oziroma proletariata, dejansko nujno tudi internacionalističen, ampak je tudi njegovo nacionalistično slovenstvo, slovenstvo slovenskega ljudstva kot naroda proletarca, prav tako nujno tudi internacionalistično: osvoboditev slovenskega naroda je v interesu vsega proletariata.

Ob tem je za slovenski komunistični nacionalizem značilna tudi njegova jobovska ključevalno trpeča usmerjenost, drugačna od mesijansko avantgardističnega ruskega ali srbskega narodniškega nacionalizma. V njej pa se izraža tudi našim sodobnim nacionalističnim ideologom tako ljuba slovenska pripadnost zahodni civilizaciji, tako kot se v ruskem ali srbskem nacionalizmu izraža konkurenčna nepripadnost. Za razliko od modernizacijskega nacionalizma, ki v bistvu terja posnemanje zahodne civilizacije po poti neizprosne modernizacije lastne nacije, se narodniški nacionalizem odloča za izražanje lastne nacionalne, od zahodnosti bistveno različne avtentičnosti, torej za povsem drugačno civilizacijsko načelo, ki ga ne išče na razvitem Zahodu, ampak v nedrjih prazvorov lastnega naroda. Pri tem pa je, za razliko od sodobnih izolacionističnih fundamentalizmov, ki skušajo prepoznati izstopiti iz modernizacije, na paradoksalen način vpletena v nacionalizem tudi utopična in mesijanska pripoved o modernizaciji, in sicer tako, da ugotovi dekadenco Zahoda, do katere je prišlo prav zaradi enostranskosti, ki jo lahko pozdravi in spravi v dobro uravnan modernizacijski napredek prav izražena avtentičnost, ki je seveda nacionalno ruska, ali pač nacionalno srbska. Tak nacionalistični mesijanizem je možen le na tleh, ki se definirajo kot nezahodna; slovenski nacionalizem se niti tedaj, ko je bil bolj zaverovan v Moskvo kot v zahodne metropole, za tako razmejitev ni mogel odločiti. S tem je postavljaj Slovenijo kot ozemlje domačije in slovenski narod kot domačijski živelj na rob zahodnega ozemlja, kot zadnjo krajino, ki še stoji na zahodnih okopih civilizacije. S te margine je vidno, da nezahodnost za slovenstvo ni možna izbira in je zato vloga slovenstva v razmerju do nezahodnih bratov razsvetljevanje v smeri njihove priključitve zahodni civilizaciji. S te margine pa je vidno tudi, da je zahodnost že gnila in da se še posebej v očeh generacije z izkušnjo prve svetovne vojne kaže kot civilizacija v krizi, ki mora propasti, da bi se rodila tista prava, ki bo prinesla med drugim tudi demarginalizacijo slovenstva in revolucionarno spremembo marginalnega karakterja v karakter gospodarja. Namesto mesijanskega odrešiteljstva dobimo slovensko ljudstvo, ki od znotraj, a z meje beleži propadanje evropske civilizacije in kulture (Stritarjeva tožba nad Evropo, Podbevškov slovenski telegrafist na potapljajočem se evropskem civilizacijskem Titaniku, Kosovelova ekstaza smrti) in je zmožno priobčiti v zgodovino načelo notranje prenovitve in odrešenja Evrope. Samo na tem terenu evropske civilizacije, ki ni teren sile in moči, ampak teren majhnega in nemočnega, lahko zraste sila, ki pokaže pravo smer, saj zato, da bi rešila samo sebe, ne more zavreči svoje zahodnosti, ampak mora reševati tisto najvrednejše v evropski civilizaciji in kulturi, kar se rešiti da. Stik med diagnozo propadanja kapitalizma v njegovi zadnji krizi in diagnozo dekadence evropskega zahoda je bil za slovenski komunistični nacionalizem odločilen, in je tudi rodil t. i. "tretjo pot" kot absolutno rešitev uganke zgodovine, ne pa zgolj kot hibridno vmesnost in mimikrijo statusa "malo levo malo desno" in "malo vzhodno in malo zahodno".

Prva generacija komunistov pri nas je vse te predpostavke (krivični družbeni red, ki vleče vse človeštvo v prepad; dekadentna in okrvavljena Evropa; zdajšnji trenutek kot trenutek krize in odločitve; odrešiteljska vloga proletariata; zgodovinski pomen in smisel zmage v veliki, četudi zaostali deželi; slovenski narod kot deseti brat evropske

civilizacije in kulture) doživela, izrazila in zato sprejela za osebno svoje. Obupno stanje, doživljeno dobesedno na lastni koži, na koži "žrtvovane generacije", kot si je rekel ta rod, je terjalo utopično, končnega smotra vredno rešitev. Tisti, ki so živeli dovolj dolgo, so imeli kaj doživeti na tem ozemlju. Kot dobro označuje Miško Šuvaković: *"Jugoslavija je bila država nevzdržnih, celo nemogočih stikov in trkov med kulturami Srednje Evrope, Balkana in Srednjega Vzhoda od ustanovitve leta 1918 do razpada leta 1991. Še več, bila je država sorodnih, a nasprotujočih si etničnih in nacionalnih skupnosti. Jugoslavija je zrasla iz ruševin otomanskega in avstro-ogrskega imperija. Dva-krat se je zlomila, prvič na začetku druge svetovne vojne, med nemško nacistično okupacijo, in ponovno po padcu berlinskega zidu. Vsako sesutje (leta 1939 in 1991) je nastopilo v podobi razredne, verske in etnične vojne. Vsi presegajoči modeli poznega devetnajstega in dvajsetega stoletja so imeli delež pri vzponu in padcu Jugoslavije: buržoazni nacionalni kapitalizem in liberalni kapitalizem, fašizem, nacionalizem in revolucionarni komunizem, stalinizem, realni socializem, samoupravni socializem, post-socialistični patriotizem in tranzicijski postsocializem."*⁶ V obdobju med vojnama je bilo komunistično gibanje upor proti vsem tem okoliščinam prav toliko, kolikor je bilo del kominternskega internacionalističnega projekta, in je bilo označeno s temi okoliščinami prav toliko, kolikor je bilo upor proti njim. Revolucionarno mesijanstvo se je prikladno spajalo s hajduškim junačenjem, pokorni internacionalizem z nacionalistično trmoglavostjo in južnoslovanskim bratstvom, pištola v žepu s knjigo pesmi pod pazduho in naivnim humanizmom v glavi. Tej ideologiji je postalo dolgčas šele, ko je nehala verjeti in je v sedemdesetih letih že zapadla v ritualni cinizem praznega žebranja. Toda vsa desetletja pred tem je bila živahna, pluralna, brbotajoča, konfliktna in prav nič vistousmerjena združba. Že od začetka, in ne šele po prevzemu oblasti v lastne roke, je imela centralizirano disciplinarno strukturo, ki je bila zmožna delovati po vojaško in tudi okrutno, hkrati pa je bila neprestano nemirna, hlastajoča, neučakana, prehitveajoča samo sebe, in mnogo bolj vase zaverovana, kot je bilo (gledano iz Moskve) primerno in dopustno. Delati zgodovino in o tem sproti, neprestano razpravljati – to je bila revolucionarna strast, ki je poleg razsvetljske zavzetosti za epohalni prevrat v imenu pravičnosti in popolnosti neprestano izkazovala tudi svojo pripadnost modernističnemu kriticismu. *"Bistvo modernizma, kot ga vidim jaz, je v uporabi karakterističnih metod stroke za kritiziranje same stroke, vendar ne z namenom, da jo spodkoplje, temveč da jo utrdi na področju njene kompetence,"* pravi Clement Greenberg, v mladih letih zavzet levičar – socialist; govori sicer o modernističnem slikarstvu, pa bi lahko veljalo tudi za komunistično gibanje pri nas. Tveganje, ki ga je prinašal entuziazem za razglabljanje in razpravljanje tako zaradi državnega preganjanja kot zaradi kominternskega čiščenja, ni bilo nikdar tako vzeto k srcu, da bi ta živahnost prenehala, in to ne samo v skritih ilegalnih krogih, ampak nemalokrat kar v javnosti. Šele ko primerjamo podobo sporov in spopadov v dvajsetih in tridesetih letih v jugoslovanskem komunističnem gibanju s podobo polizane in gladke, prosojno čiste in brezmadežne realnosti, ki jo proizvaja zlasti prvo desetletje povojne socialistične oblasti, se pomen medvojnih razpravljanj razločno vidi. Da je bila komunistična partija v ilegali dialoško živahna in da je bila v svojih razpravah pogosto v stiku z živo življenjsko materijo, seveda nikakor ne pomeni,

⁶ Miško Šuvaković, *Impossible Histories, Impossible Histories. Historical Avant-Gardes, Neo-avant-gardes, and Post-avant-gardes in Yugoslavia, 1918–1991* (Ur. Dubravka Djurić in Miško Šuvaković), The MIT Press, Cambridge in London 2003, str. 3.

da je v njenih ilegalnih, pollegalnih in tudi javnih razpravljanih izkazana kaka demokracija. Tisti, ki so razpravljali, so bili vsak na svoji strani strastno prepričani, da se ne motijo v oceni ali v prognozi nujnega naslednjega koraka revolucije in zgodovine; obenem pa so vedeli, da o izidu debate najverjetneje ne bodo odločali argumenti iz njihovih razpravljanj in da skoraj zagotovo o izidu debate ne bodo odločali sami, ampak bo odgovor prišel od drugod, morda celo s samega vrha revolucije. Strastno razpravljanje je bila sprva nekakšna stava, ki je merila pulz zdajšnjosti komunističnega gibanja in prognoziral *fil rouge* bodočega gibanja revolucije in zgodovine. Skozi trideseta leta pa se je vložek povišal, tveganje pa daleč preraslo kesanje po ugotovljeni zmoti, saj je demokracijski centralizem lahko deloval tudi kot *najšibkejši člen*. Lahko bi rekli, da v odsotnosti revolucionarnih viharjev komunisti uprizarjajo revolucionarno strastne razprave kot manevre, ki se vedno pogosteje končujejo s selekcijo – čistko, prav tako pa lahko ugotovimo, da je komunistično gibanje še dolgo izkazovalo svoj na začetku omenjeni intelektualistični izvor, izvor v "tistem, ki ve" in ki je obenem brez vsakega osebnega interesa strastno nezainteresirano predan stvari. Ta sloj človeških zmožnosti je prav dobro označil že Immanuel Kant, ko je govoril o zadnjem smotru narave kot teleološkem sistemu. "Zadnji smoter narave" je v razsvetljenem stvarstvu seveda človek, ki pa ga je narava obdarovala z izbiro poti. Za zadnji smoter narave, torej naš lasten smoter, si lahko izberemo bodisi srečnost bodisi kulturo. Jasno, da srečnost odpade, a kako je s kulturo? *"Od vseh njegovih smotrov v naravi ostane torej samo eno, kar lahko opravi narava z ozirom na končni smoter, ki je zunaj nje, in kar je torej mogoče šteti za njen zadnji smoter: in sicer je to zgolj formalni, subjektivni pogoj, namreč pogoj sposobnosti, da samemu sebi sploh postavlja smotre in da uporablja naravo (neodvisno od narave v svoji smotrni določenosti) kot sredstvo v skladu z maksimami svojih svobodnih smotrov nasploh. Proizvajanje sposobnosti umnega bitja za poljubne smotre nasploh (torej v njegovi svobodi) je kultura. Samo kultura je lahko torej zadnji smoter, ki ga lahko z razlogom pripišemo naravi z ozirom na človeški rod (ne človekova lastna srečnost na Zemlji ali pa nemara to, da je le najbolj plemenito orodje za vzpostavitev reda in skladnosti v naravi, ki ne pozna uma, zunaj njega)."*⁷ Tu nismo niti na ravni čutnosti kot estetske sodbje, niti na ravni čistega uma kot zakonite vzročno-posledične sodbje, niti na ravni praktičnega uma kot etične sodbje iz kategoričnega imperativa, ampak na ravni vmesnosti in posredovanja, kjer deluje razsodna moč. Da bi ta razsodna moč lahko posredovala na poti k popolnosti, se mora očistiti vseh primesi stremljenja po srečnosti, pa tudi pojmovanja, da nam je biti orodje za vzpostavljjanje reda in skladnosti v naravi po poti spoznanja njenih zakonitosti. Naravo moramo v vseh pogledih preseči, predvsem pa v pogledu izbire končnega smotra – in prav ta vmesna raven, vzeta kot osebna karakteristika med čistim in praktičnim umom, med nujnostjo zora in svobodo dejanja, je tista prava, kulturna drža proizvajanja zgodovine – tudi po poti nasilja in trde neenakosti med ljudmi, kot pravi Kant. V tej vmesnosti, ki ji vlada naša zmožnost, da si zastavimo višje smotre od tistih, ki bi jih nudila narava sama, ne velja ne načelo nujnosti ne načelo svobode, ampak načelo discipline poželenj in nagnjenj.

Ta popolna podrejenost smotru, ki ji že Immanuel Kant reče disciplina in negativna svoboda (zanikanje despotizma poželenj), je tudi ločnica med pogosto omenjano prvo in drugo generacijo komunistov, če pod prvo mislimo na žrtvovano generacijo prve svetovne vojne, z drugo pa na generacijo pred zaprtimi vrati tridesetih let. Prva generacija

⁷ Immanuel Kant, *Kritika razsodne moči*, Založba ZRC, Ljubljana 1999, str. 270 (in 83).

ni gledala na zgodovino kot stroj, katerega zakonitosti je potrebno samo pravilno spoznati, ampak je videla v zgodovini prav to vmesnost nujnosti in svobode, zaradi katere je celó povsem posamično, osebno dejanje odločilno. S seboj je prinašala etičnost lepe duše in ne povsem čiste puritanske etike, glede razsojanja pa je bila bolj pod vtisom plemenitosti in romantičnega samo(po)žrtvovalnega dejanja: pri njej je prevladovalo intelektualstvo, kakršnega najdemo pri Cankarjevih likih Martina Kačurja in Jermana, in tudi že njihova resnica, ki je v predaji poslanstva drugim, tistim, katerih roka bo sposobna kovati svet. Kot bi se Cankar v primopredaji med Jermanom in Kalandrom pozabaval z enajsto tezo o Feuerbachu: tisti, ki so revolucijo samo oznanjali, so opravili svoje, in predajajo štafetno palico njenim rokodelcem – inženirjem. V drugi generaciji so inženirji zgodovine kot stroja, inženirji duš in inženirji izvajanja revolucionarnega ali oblastnega nasilja. Če bi govorili po šahovsko, bi prvo generacijo lahko označili kot "gambitno", drugo pa kot generacijo "verjetnostnega računa". Revolucionarno igro z zgodovino sta ti dve generaciji igrali z drugačne vrste osebno napetostjo in pristopom, in le druga, inženirska generacija je bila sposobna institucionalizacije gibanja, ki je s tem postalo obvladljivo in predvidljivo. Pripadniki prve generacije so v ne tako majhnem številu, če upoštevamo majhno skupno število organiziranih komunistov, bili že proti koncu tridesetih let postavljeni vkraj, odrinjeni na rob, in nekajkrat tudi vrženi čez prag. Milenarizem odrešenja iz obupne situacije in čista samosmotrnost disciplinirane institucije nista šla dobro skupaj. Od inženirstva druge generacije, ki je iz osvobodilnega upora izšla kot revolucionarna zmagovalka, so na rob potisnjeni, a še vedno komunisti, vzeli vsak svoj nauk, nauk lastne odstavljenosti iz delanja zgodovine. Dušan Kermavner, se zdi, si je vzel le *sine ira et studio* odnos do zgodovine, strastno brezstrastnost, pri tem pa je zamrznil in zatrl zgodovino kot herojsko gibanje k zagotavljenemu smotru, saj so mu to *causa finalis* dobesedno vzeli.

Kot pravi njegov sin Taras Kermauner v zapisu Zadnje srečanje, je bil Dušan Kermavner "izločen iz bitke za svet", in ko je tudi k nam prišla druga svetovna vojna, mu je bil na stran vstaje vhod prepovedan.⁸ V izgnanstvu je bil, še preden je bil v izgnanstvu, postavljen v izolirano vmesnost, sam in izgubljen sredi konflikta sil, ki je pomenil tisti pričakovani boj na življenje in smrt, revolucionarno situacijo. To ni usoda tistih, ki so vodili revolucijo, po zmagi pa doživeli partijski proces odstranitve. To je pripoved o ljudeh, ki jih je zgodovina odstranila tako, da jim je vzela nalogo iz rok in naklonila razmerje z bodočnostjo drugim. Kako prenesti, ko te nočejo imeti zraven v edini tovarišiji, ki ji sploh lahko pripadaš? Dušan Kermavner je bil leta 1941 promoviran za doktorja prava, ker je šele tedaj potekla kazen izgube častnih pravic, istega leta je po okupaciji bežal pred aretacijo ter čas do leta 1942 prebil v ilegali, nato v konfinaciji na otoku Ustica, potem v taborišču Renicci, po padcu Italije pa v nemških taboriščih Flossenburg in Buchenwald. Po vojni je še prevzel nekaj nalog, dokončno pa so ga strli leta 1948. Petinštiridesetleten ni imel več česa početi na tem svetu. Delo v NUK mu je pripadlo, pisanje zgodovine si je določil sam. Težko se je odločiti, ali za tolažbo (in v pozabo) ali za kazen. Vsekakor pa ima njegov zgodovinarski opus, ki je začel nastajati že pred drugo svetovno vojno, nekatere značilnosti, s katerimi ga je označila lastna tragična izkušnja.

⁸ Taras Kermauner, Zadnje srečanje. Z Dušanom Kermavnerjem, Markom in Antonom Slodnjakom, s sabo in drugimi, Slovenska matica, Ljubljana 1990.

Prva, po kateri se loči od večine drugih, ki so se tudi ukvarjali s polpreteklo zgodovino, je, da Dušan Kermavner ni pisal herojske zgodovine, kakršno je prej sam pomagal delati. Čeprav se je skorajda v celoti posvetil zgodovini slovenske levice, socialne demokracije in proletarskega gibanja, njegovo delo ne sega v obdobje druge svetovne vojne in partizanstva, kjer je bilo slavljenje obvezno, in tudi prave partijske zgodovine se ne loteva. Obravnavanje zgodovine delavskega gibanja in socialne demokracije, tako kot je zapisano, ne more postati del slavlne in herojske zgodovine vzpona in zmage komunistične partije in revolucije. Tam, kjer skoraj vsi drugi pisci predstavljajo ljudi in dogodke kot del dolgega niza priprav, delnih porazov in sprva obotavljivih, potem pa vedno bolj pravih in odločnih korakov v smeri socialistične sodobnosti, je ta avtor povsem ravnodušen. Njegova zgodovina ni zgodovina neprestanega napredovanja k popolnosti, s tem pa tudi ni zgodovina, namenjena utrditvi legitimnosti povojne oblasti. Obravnava predhodnikov ne kaže s prstom na njihove velike in zmagovite naslednike. Če si ogledamo kritiko, ki jo je naslovil na Ivana Prijatelja v njegovi obravnavi slovenske politike v letih 1879–1895, torej v času slogaštva, sporov med mladostenci in starostenci ter zaključkom tega obdobja z nastankom slovenskih političnih strank, je ost njegovih očitkov prav v tem, da Prijatelj po njegovem mnenju kasnejše, čistejše liberalno stališče lastne generacije prikazuje že kot stališče predhodnikov, zabrisuje pa njihovo neodločnost in slogaštvo: zgodovino prikazuje kot proces, ki se nujno zaključuje z zmago čistega, pravega in doslednega liberalizma. Tam, kjer se loteva dogodkov med vojnami, v katerih je nastopal tudi sam, celó kot neposredni akter (tako kot pri spopadu z Orjuno, ko je bil prisoten tudi na sojenju in zadolžen za stenografske beležke), in kjer je imela komunistična partija svojo aktivno vlogo, spopad 1. junija 1924 v Trbovljah sicer postavi v kontekst (odmev boljševiške revolucije, prehod težišča krize v novi državi z revolucionarne neposredno povojne situacije k narodnostnemu vprašanju in uporabi zoper centralno hegemonijo močne roke), nikakor pa stenografskih zapiskov niti v drugi izdaji (1962) niti v tretji izdaji (1974) ne postavlja v kontekst, ki bi bil kakorkoli podoben kaki Zgodovini VKP(b). Ali pa vsaj slavnim brošuram o istem dogodku, ki so izhajale v rednih presledkih. Moderno zgodovinopisje ima med svojimi prvopristopniki očeta Bossueta, ki je priredil svetovno zgodovino *ad usum delphini* – za vzgojo prestolonaslednika. Zgodovina delavskega gibanja in socialne demokracije, kot jo piše Dušan Kermavner, ni uporabna za vzgojo prestolonaslednikov njegovega veličanstva revolucije, ker v njej ne pridiga nikakršne smotrnosti, zaradi katere bi bili oblastniki – sodobniki njegovega pisanja legitimni dediči. Prvi stavek "Zgodovine vsezvezne komunistične partije (boljševikov). Kratki kurz", ki jo je v redakciji komisije CK VKP(b) odobril CK VKP(b) leta 1938, se glasi: "*Vsezvezna Komunistična partija (boljševikov) je prehodila dolgo in slavno pot od prvih majhnih marksističnih krožkov in skupin, ki so se pojavili v Rusiji v osemdesetih letih preteklega stoletja, do velike partije boljševikov, ki vodi sedaj prvo socialistično državo delavcev in kmetov na svetu.*"⁹ Podoben pomen ima tudi predelava zgodovine partije po letu 1948, ki je morala za nazaj spor prikazati kot zakonit in z jugoslovanske strani tako rekoč vnaprej pripravljan in načrtovan, za naprej pa prikazati spremembe v konceptu socializma kot univerzalne in veljavne za vse, ne le za jugoslovanske razmere: "*Napad na KPJ je pomenil prvi odkriti spopad med birokratskim konceptom socialistične države in razvojnimi poti socializma,*

⁹ Zgodovina vsezvezne komunistične partije (boljševikov). Kratki kurz, Cankarjeva založba v Ljubljani 1946, str. 5.

kakor so si ga zamislili v Sovjetski zvezi pod Stalinovim vodstvom – česar si, mimogrede rečeno, ni mogoče razlagati zgolj kot nekakšen 'kult osebnosti' – in protidogmatsko in demokratičnomanano zamislijo socialistične družbe, ki je v KPJ nastala že prej, predvsem pa se je uveljavila po vojni. Tega koncepta si seveda nismo izmislili zato, da bi postali izumitelji nekakšnega novega 'modela socializma', temveč je nastajal in se oblikoval v revolucionarnem boju pri nas in v globokih spremembah v sodobnem svetu. Dogodki so potrdili, da zagate, pred katerimi so se znašli jugoslovanski komunisti, niso bile nekaj naključnega in tudi ne nekaj samo našega. Pokazalo se je, da so bile to zagate socialističnega razvoja pri nas in v svetu, zagate, s katerimi se srečujejo tudi mnoge druge partije in socialistične države."¹⁰ Tu odzvanja nekdanj znamenito napotilo "treba je gledati naprej in ne nazaj, če se nočeš zmotiti v politiki", in to načelo tudi dejansko vzpostavlja zgodovino take vrste, saj ta zgodovina, pišoč o preteklosti, neprestano upira oči naprej, k svojim vladarjem in delodajalcem. Ta tip zgodovinopisja je domač vsem, ki smo se od 1945 do 1991 učili zgodovine po šolskih učbenikih in prebirali zgodovinske knjige o revolucionarnem gibanju in partizanščini, o povojni obnovi in izgradnji, o herojskem odporu stalinizmu pa tja do najnovejšega herojskega dejanja prejšnji ponedeljek. Tudi danes imamo tak tip pisanja, ki se začneja z ugotovitvijo, da smo Slovenci skozi stoletja neprestano težili k lastni državi in bili vseskozi del zahodnoevropske civilizacije, torej s trditvijo, ki je ideološko legitimacijske narave in vsa dejstva organizira v neko metazgodovinsko celoto, ta pa služi zdajšnji oblasti tako, kot je predhodna služila predhodni. Prebiranje Kermavnerjevega dela je s tega vidika danes morebiti odveč, in nemara celo dolgočasno, vsekakor pa ne sodi k tovrstnemu legitimizacijskemu zgodovinopisju.

Njegov *sine ira et studio* ima tudi drugo, manj navdušujočo plat: pozitivizem.

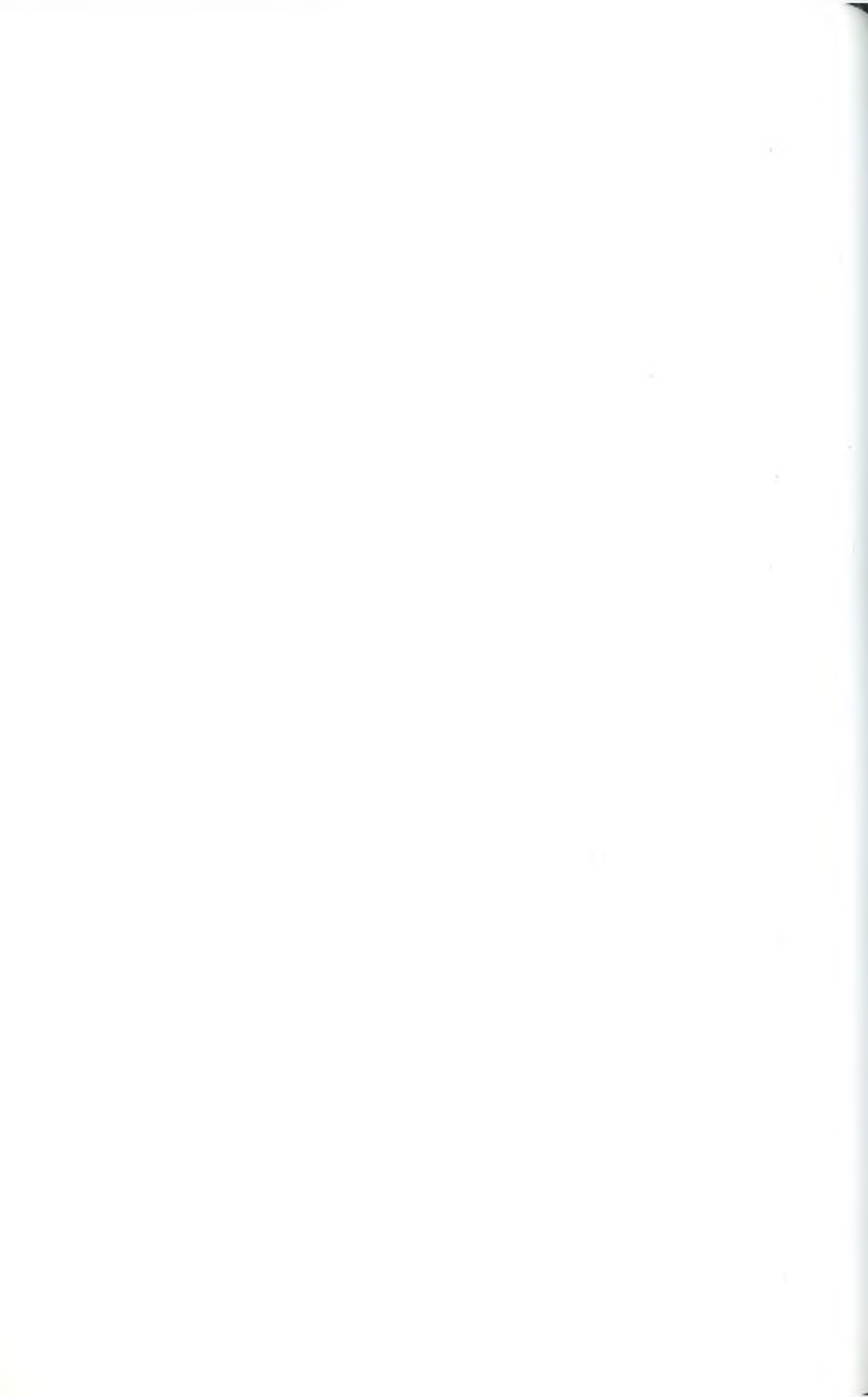
Pozitivizem ima namreč v humanističnih vedah slab prizvok, čeprav je vsaj pripeval k utemeljitvi, če ni celo vzpostavil njihovo znanstvenost. Po eni plati ga bije kritika, da brezupno prenaša naravoslovno zakonitost v človeško družbo in kulturo, kar pomeni, da spregleda vedno prav tisto, za kar tu dejansko gre: svobodno voljo in še vse drugo, kar loči kulturo od narave. Še posebej aboten naj bi bil tisti pozitivizem, ki skuša s pomočjo dednosti, rasne pripadnosti in empiričnih vplivov okolja ne le vse razložiti, ampak tudi predvidevati prihodnje dogodke. Po drugi plati ga spravlja v slabo luč pikolovsko nabiranje podatkov, ki med množico zbranih trivialnosti zanesljivo izgubi tisto edino relevantno dejstvo. Dušan Kermavner ni bil vulgarni historični materialist ali celó vulgarni historični darvinist, saj v njegovih delih ni najti kaj dosti sklicevanj na kako razmerje baza – nadstavba, ki bi služilo pojasnjevanju širših zgodovinskih motivov za dejanja. Pri zbiranju dejstev pa ga ni skorajda nič zanimalo zasebno, vsakdanje življenje akterjev njegovih študij, tako da recimo o dr. Henriku Tumi zasebno iz Kermavnerjevih Urednikovih dopolnitev k spominom ne izvemo tako rekoč ničesar. Kar preostane, je sloj, ki so ga v arheoloških plasteh preteklosti zapustili ljudje kot javne osebe, in tu je podatkov in dejstev na pretek. Dušan Kermavner je pozitivist, ki se je *sine ira et studio* lotil rekonstrukcije tistega *theatrum mundi*, v katerem nastopamo kot osebe, zasedene v zgodbah, kjer z dejanji in protidejanji tkemo giblivo in premenljivo mrežo javnega življenja. Odtod natančno proučevanje vsega pisnega gradiva, posebej pa časnikov in drugega tiskanega gradiva. In iz tega proučevanja pridejo ugotovitve, ki

¹⁰ Titov govor na IX. kongresu ZKJ, citirano po Savo Kržavac in Dragan Marković, *Informbiro. Kaj je to?* Komunist, Ljubljana 1976, str. 5.

imajo določeno vrednost kot podlaga za ocene, ne pa iz pripisovanja pomena dogodkom in dejanjem na osnovi prihodnjih dogodkov, ki jih ti že kar napovedujejo. Tu je spet značilna njegova kritika Prijateljevega ukvarjanja z mladoslovenci: teh po Kermavnerjevem mnenju nikakor ne smemo enačiti s kako Mlado Srbijo in drugimi mladoliberalnimi in radikalnimi strujami, ker so sicer zagreti za narodnostno prebujo, mnogo manj, če sploh, pa za socialno in demokratično prebujo. Odtod njegova značilna oznaka, da so mladoslovenci kriptoliberalci: liberalni so bolj privatno kot javno, in to pač ne šteje kaj dosti, saj so javno še označeni s slogaštvom in drobtinčarstvom, s staroslovenci se ujamejo že leta 1870, v javnost pa jih prisili napad od zunaj: dr. Anton Mahnič. Kripto- je seveda skrito prepričanje, ki nikoli ne pride na dan, in take zasebne skrivnosti ne morejo biti osnova za kakršnekoli ocene in vrednotenja. Dušan Kermavner je pozitivist javnega prostora, v katerem osebe vsaka zase in v povezavah v skupine nekaj priobčajo, k nečemu vidno stremijo, ali pa se spotikajo med seboj in sami nad sabo.

Zakaj ta kombinacija zgodovine brez smotra s pozitivnim prikazovanjem pojavljanja ljudi kot oseb v javni sferi, ta izrazito moška in pravzaprav meščanska zgodovina? Če neomajno komunističnemu prepričanju, kot smo ga označili na začetku, zamrznete in zablokirate upanjsko in odrešenijsko razsežnost (ne pa, da bi jo zavrnili ali odpravili ostane shranjena, a nedejavna), dobimo to kriptoteleologijo: zgodovinsko pripoved, ki ne izpoveduje nikakršnega upanja, ker je upanjska razsežnost zamrznjena, vendar z vso natančnostjo in včasih tudi popadljivo pikolovskostjo hoče ohraniti vse delce javne zgodbe o ljudeh in skupinah, ki pa so to upanjsko razsežnost zaznali, gojili in razvijali prav tam, kjer edino kaj velja: v javnosti, z nastopanjem, pisanjem in organizacijskim delom. Teleološke dimenzije ta zgodovina ne omenja tako rekoč iz ikonoklastičnih razlogov: upanja ne kaže upodabljati po nemarnem, ker se v vsaki javno utišljivi podobi spremeni v prevaro, neresnico ali laž. Tej zgodovini bi mirno lahko rekli "sled naših senc", sled, ki jo zapustijo zabeležene besede in dejanja v javni sferi. Natančno je treba vse te sledi popisati in katalogizirati, še natančneje spraviti v medsebojna razmerja vzročno-posledične narave, ko ljudje in skupine trčijo drug ob drugega. Zasebnost tu ni niti malo pomembna, zato se je niti ne omenja, presežna dimenzija zgodovine, ki v svojih nedrjih nosi lastno bodočnost, pa je tako krhka in načeta, da se je niti omenjati ne da več.

Čeprav ga ni najti v njegovi zgodovini, govori svojo zgodovino s pozicije, ki mu jo je odredila tista zgodovina, ki si jo je sam izbral.

Jurij PEROVŠEK*

DUŠAN KERMAVNER IN SLOVENSKI NACIONALNI PROBLEM V DVAJSETIH LETIH

Dušan Kermavner je že v mladostnem obdobju svojega razgibanega idejnega, političnega, publicističnega in znanstvenega delovanja, to je v drugi polovici dvajsetih let 20. stoletja, ko je bil eden od vodilnih slovenskih komunistov,¹ obravnaval tudi slovenski nacionalni problem. To je bil čas nove narodne politike Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), ki je temeljila na pogledih, uveljavljenih v znani teoretsko-politični razpravi jugoslovanskih komunistov o narodnem vprašanju leta 1923. Razprava je od maja do decembra 1923 potekala v glasilih legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, prek katere je v tistem času delovala prepovedana KPJ.² Stališča, ki so se uveljavila v omenjeni razpravi, je nato kot osnovo za nadaljnjo strankino nacionalno politiko sprejela III. državna konferenca KPJ, zbrana od 1. do 4. januarja 1924 v Beogradu.

Razprava o nacionalnem vprašanju leta 1923 je odgovorila na vsa ključna vprašanja, povezana z nacionalnim problemom v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS). V razpravi je najprej prodrlo prepričanje, da v jugoslovanski skupnosti dejansko obstaja nacionalni problem, kar je KPJ v prvih letih svojega obstoja zanikala. Razprava je prav tako premostila prepad med jugoslovanskimi narodi in KPJ, saj je obravnavala z dotedanjim strankinim unitarističnim konceptom, po katerem naj bi bili Slovenci, Hrvati in Srbi le "plemena" enega jugoslovanskega naroda. Večina razpravljavcev je

* Doc. dr. Jurij Perovšek, znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani.

1 O tem podrobneje France Filipič: O življenju in delovanju Dušana Kermavnerja med leti 1903–1929. V: Luthar, Oto (ur.), Perovšek, Jurij (ur.). *Zbornik Janka Pleterskega*. – Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003, str. 340–342, 344–345 (Filipič, *O delovanju Dušana Kermavnerja*).

2 O razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923 glej podrobneje Dušan Lukač: *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941*. – Beograd: Institut za savremenu istoriju: NIP Export-press, 1972, str. 129–192; Jurij Perovšek: Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 18–19, 1978–1979, št. 1–2, str. 17–43 (Perovšek, *Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda*); isti: O volji po nacionalni suverenosti. (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 33, 1993, št. 1–2, str. 215–220 (Perovšek, *O volji po nacionalni suverenosti*); isti: Pogledi slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov na črnogorsko vprašanje leta 1923. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 36, 1996, št. 1–2, str. 7–21 (Perovšek, *Pogledi slovenskih revolucionarnih marksistov na črnogorsko vprašanje*); Janko Pleterski: *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. – Maribor: Obzorja, 1981, str. 297–303 (Pleterski, *Študije*); isti: *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. – Ljubljana: Komunist: Državna založba Slovenije, 1986, str. 191–204; Desanka Pešić: *Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje: (1919–1935)*. – Beograd: Izdavačka radna organizacija "Rad", 1983, str. 82–197; Latinka Perović: *Od centralizma do federalizma: KPJ u nacionalnom pitanju*. – Zagreb: Globus, 1984, str. 253–340. Izvirno teoretsko-politično gradivo nastalo v času omenjene razprave glej v zborniku *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923: dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ* / zbral in uredil ter opombe napisal Jurij Perovšek v sodelovanju z Jankom Prunkom in Jankom Pleterskim; uvodno študijo napisala Latinka Perović. – Ljubljana: Partizanska knjiga, 1990, str. 435 (*Razprava o nacionalnem vprašanju*).

poudarila, da je Kraljevina SHS večnacionalna država, ki jo bolj kot vsako drugo razjeda predvsem narodno vprašanje, ki je posledica beograjskega centralizma in z njim povezanega srbskega hegemonizma. Na tej podlagi je bila nato v razpravi oblikovana njena najpomembnejša programska in politična zahteva: KPJ se mora postaviti na stran nersrbskih narodov, se bojevat za pravico do samoodločbe vsakega jugoslovanskega naroda posebej, glede državne ureditve pa se mora zavzeti za federativni državnopravni princip.³

Pri uveljavitvi omenjene zahteve so imeli pomembno vlogo komunisti iz Slovenije. Bili so prvi, ki so v razpravi o nacionalnem vprašanju zavrnil tezo o obstoju enega jugoslovanskega naroda in zahtevali, naj KPJ sprejme federativni državnopravni program. Bili so tudi prvi v KPJ, ki so že leta 1923 poleg Slovencev, Hrvatov in Srbov kot poseben in samostojen narod upoštevali Makedonce. Prav tako so prvi zahtevali, naj KPJ v svoj federativni državni načrt kot posebno državnopravno enoto vključi tudi Črno goro. Vsa ta stališča so poudarili v politični resoluciji pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo 22. julija 1923 ter jih v nadaljnjem poteku razprave še dopolnjevali.⁴ Zanimivo razmišljanje je decembra 1923 prispeval eden tedaj najvidnejših slovenskih komunistov inž. Dragotin Gustinčič. Obravnaval je vprašanje, v kakšni federativni zvezi bi Slovenci želeli živeti in opozoril, *"da nočemo slovenski proletarci o kaki balkanski federaciji sploh ničesar več slišati – vsaj za bližnjih 50 let ne več. Sodrugi iz Srbije, ki to parolo še forsirajo, morajo vedeti, da bi živeli v balkanski federaciji brez Slovencev, pa tudi brez nekaterih drugih jugoslovanskih provinc, ako bi se le osnovala v centralni Evropi kaka druga socialistična federacija. Slovenski smo že do grla siti 'balkanske' Jugoslavije in res nismo pripravljeni potencirati svoje balkanizacije še s kako 'balkansko' federacijo. To so gotovo trpke besede,"* je zapisal, *"toda politična morala, njihovi osebni medsebojni boji (v srbskem delu KPJ – op. J. P.), njihovo gospodarstvo in njihova kompletna organizacijska nesposobnost nas niti najmanj ne vabi v Balkansko federacijo."* Zato je spraševal, zakaj bi morali biti Slovenci in Hrvati *"rajši v skupni državi s Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro, Makedonijo, Bolgarijo, Grčijo in Romunijo, kakor pa z Avstrijo, Ogrsko, Češko, Moravsko itd."* Na srbske tovariše je naslovil naslednji odgovor: *"Gotovo, prijatelji, mi smo z vami, z vsem Balkanom, mi hočemo z vami v skupno federacijo, toda kot gospodarsko in tehnično mnogo slabši, pridite vi k nam, v srednjo Evropo! Vi rabite velike pomoči, da se uredite in organizirate v moderno gospodarsko življenje in te pomoči vam mi, Slovenci in Hrvatje, sami ne moremo nuditi. Za to je treba močnejših sil. Mi sami bi bili tudi v proletarski federaciji samo vaše žrtve, kakor smo danes žrtve radikalne Jugoslavije in bi morali gospodarsko in kulturno zaostajati, kakor se to danes godi."*⁵

Glavni programski poudarki, ki so jih zagovarjali federalistično usmerjeni udeleženci v razpravi o nacionalnem vprašanju, so izstopali tudi v resoluciji, ki jo je o narodnem problemu oblikovala III. državna konferenca KPJ. Resolucija je poudarila, da se

³ Perovšek, *O volji po nacionalni suverenosti*, str. 216–217.

⁴ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, dok. 7, str. 72; Perovšek, *Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda*, str. 17–43; isti, *Pogledi slovenskih revolucionarnih marksistov na črnogorsko vprašanje*, str. 7–20.

⁵ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, dok. 43, str. 352, 354–355. – Z 'radikalno Jugoslavijo' so mišljene gospodarske, družbene in politične razmere, nastale po dolgoletni vodilni vlogi velikosrbske Narodno radikalne stranke (NRS) v jugoslovanski politiki. Od oblikovanja prve vlade Kraljevine SHS 20. 12. 1918 do decembra 1923 so namreč prvaki NRS (Stojan Protić, Milenko Vesnić, Nikola Pašić) oblikovali 9 (8 koalicijskih in 1 samoradikalno) od 11 dotedanjih jugoslovanskih vlad. NRS ni bila na oblasti le od avgusta 1919 do februarja 1920, ko je prvak Jugoslovanske demokratske stranke Ljuba Davidović oblikoval koalicijski vladi brez NRS.

Kraljevine SHS ne more razumeti kot "homogene nacionalne države z nekaj nacionalnimi manjšinami, ampak kot državo, v kateri vladajoči razred enega (srbskega) naroda tlači druge narode". Posledica hegemonije srbske buržoazije so zato obrambno zbiranje hrvaškega in slovenskega naroda in nacionalnih manjšin ter gibanja za avtonomijo Črne gore, Bosne, Vojvodine in neodvisnost Makedonije. Glede na take politične razmere je resolucija poudarila pravico vsakega naroda polne samoodločbe, to je tudi "do svobodne odcepitve in oblikovanja svoje posebne države oziroma do priključitve k svoji nacionalni državi". Resolucija je opozorila, da KPJ s tem, ko priznava pravico do odcepitve, "ne trdi, da je odcepitev vedno tudi smotrna". To vprašanje bo KPJ – "kot revolucionarna proletarska stranka" – "reševala v vsaki konkretni zgodovinski situaciji posebej s stališča interesov napredka in razrednega boja proletariata". Ker je bilo po oceni III. državne konference oblikovanje jugoslovanske države zgodovinsko napredno in v interesu razrednega boja, je bil osrednji poudarek resolucije namenjen usmeritvi KPJ, da se bo borila za "prostovoljno federativno (zvezno) državno združitev" jugoslovanskih narodov, ki je "najprimernejša oblika za gospodarski in kulturni razvoj tako celote kot tudi posameznih delov". Resolucija je poleg jugoslovanske zagovarjala tudi širše federativne povezave v tem delu Evrope. Poudarila je potrebo, "da se z združevanjem delovnega ljudstva narodov v skupnem boju proti kapitalizmu ustvarijo predpogoji za oblikovanje federativne (zvezne) delavsko-kmečke republike v Jugoslaviji, na Balkanu in v Podonavju".⁶

Uveljavitev federalističnega koncepta v razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923 in na III. državni konferenci KPJ je bila pomemben mejnik v njenem političnem razvoju. Po razpravi o nacionalnem vprašanju je namreč KPJ izstopila iz tabora jugoslovanskih unitarističnih in centralističnih sil in je bila ob Slovenski ljudski stranki, Hrvaški republikanski kmečki stranki, Jugoslovanski muslimanski organizaciji in črnogorskih federalistih eden od nosilcev zahtev po avtonomistično–federalistični preureditvi jugoslovanske skupnosti.⁷ Kljub programski sorodnosti glede temeljnih državnopravnih zahtev pa se je od omenjenih strank razlikovala po svojem revolucionarnem razrednem radikalizmu in ilegalnem političnem položaju, ki ga je le-ta pogojeval. Vendar razredna zaznamovanost KPJ in njen obrobni politični položaj – avgusta 1926 je KPJ v Sloveniji štela 128, septembra 1928 pa 196 članov⁸ – narodnopolitičnim ciljem slovenskih komunistov nista odvezemala značaja ene od izvirnih usmeritev v prizadevanjih za rešitev slovenskega narodnega vprašanja v času med svetovnima vojnama.

Dušan Kermavner je bil med vidnejšimi nosilci nove nacionalne politike KPJ na Slovenskem. Konec leta 1926 je vzbudil pozornost oblasti z udarnimi stališči v članku *Kaj bomo zahtevali od izvoljenih?*, ki ga je 16. in 30. decembra objavilo legalno glasilo slo-

⁶ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, dok. 50, str. 400–401.

⁷ V Sloveniji so od leta 1923 do konca vidovdanskega parlamentarizma poleg KPJ in najmočnejše avtonomistične stranke – Slovenske ljudske stranke – avtonomistično–federalistično preureditev Kraljevine SHS zagovarjali še Združenje slovenskih avtonomistov, Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev, Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, Slovenska kmetjska stranka in krajši čas še Narodno socialistična stranka. – Jurij Perovšek: *Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize*. V: *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU: od 9. do 11. novembra 1994*. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 131–134; isti: *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1928*. – Ljubljana: Modrijan, 1996, str. 213–215, 225–230 (Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*).

⁸ *Arhiv Republike Slovenije*, AS 1551, zbirka kopij dokumentov o komunističnem in delavskem gibanju, *Kominterni 1920–1941*, a. š. 4, Poročilo Franceta Klopčiča PB CK KPJ, 20. 8. 1926; Filipič, *O delovanju Dušana Kermavnerja*, str. 341, 343.

venskih komunistov *Enotnost*. Članek je izšel v času pred volitvami v oblastne skupščine, 23. januarja 1927,⁹ v njem pa je Kermavner poudaril, da bodo "delavci in kmetje" od izvoljenih poslancev zahtevali, "da se izjavijo proti centralizmu, (...) za samoodločbo narodov do odcepitve, da zahtevajo za Slovence v Jugoslaviji in Italiji pravico do samostojne države, da zagovarjajo samostojno in zedinjeno Slovenijo".¹⁰ Zaradi teh poudarkov se je trikrat zagovarjal pred sodiščem. Prvič 22. aprila 1927 pred okrožnim sodiščem v Novem mestu, drugič 30. novembra 1927 pred stolom sedmerice v Zagrebu in tretjič 13. aprila 1928 ponovno pred okrožnim sodiščem v Novem mestu. Na prvem procesu, kjer je bil skupaj z odgovornim urednikom *Enotnosti* Cirilom Skočirjem obtožen, da je po 47. členu zakona o tisku vzbujal mržnjo zoper državo kot celoto in širil "plemenski" razdor, ju je sodišče oprostilo z utemeljitvijo, "da v propagandi načela samoodločbe narodov ne more videti izzivanja mržnje proti državi, temveč jo smatra za dopustno".¹¹ Državni pravdnik je proti oprostitilni sodbi vložil ničnostno pritožbo in predlagal, da stol sedmerice kot kasacijsko sodišče oprostilno sodbo razveljavi in kazensko zadevo vrne prvemu sodišču v ponovno razpravo ali pa obtoženca spozna za krivega in obsodi po obtožbi. Obenem ju je po 90. in 87. členu srbskega kazenskega zakonika obtožil še zločina zoper domovino, vladarja in ustavo. Na razpravi pred stolom sedmerice je bila oprostitelna sodba prvega sodišča potrjena z utemeljitvijo, "da se obtožencema ne da imputirati niti zavest, da z inkriminiranjem člankom vzbujata mržnjo zoper državo ali širita plemenski razdor".¹² Novomeško okrožno sodišče pa je Kermavnerja in Skočirja 13. aprila 1928 oprostilo še obtožbe zločina zoper domovino, vladarja in ustavo. V utemeljitvi je zapisalo, da je "v predstoječem slučaju merodajen tiskovni zakon in ne kazenski zakon. Po tiskovnem zakonu pa je bil obtoženec Kermavner (Skočir je bil na razpravi odsoten – op. J. P.) radi prav iste stvari že sojen, namreč pred tukajšnjim okrožnim sodiščem in pred stolom sedmorice odd. B v Zagrebu. Po načelu kazenskopravnega reda, pa nihče ne sme biti v isti stvari dvakrat sojen".¹³

Kermavner se je pred sodiščem sam zagovarjal in svoj zagovor izkoristil za marksistično utemeljitev pravice slovenskega naroda do samoodločbe.¹⁴ Glavne misli iz za-

⁹ Prek oblastnih skupščin in njihovih izvršilnih organov – oblastnih odborov – so v Kraljevini SHS v letih 1927–1929 izvajali t. i. oblastno samoupravo, to je samostojno urejali nekatere pomembne gospodarsko-socialne in kulturno-prosvetne zadeve v okviru posameznih oblasti (upravno-ozemeljskih enot, na katere je bila razdeljena Kraljevina SHS; Slovenija je bila razdeljena na ljubljansko in mariborsko oblast). Delovanje oblastnih skupščin ljubljanske in mariborske oblasti in njunih oblastnih odborov, ki ga je usmerjala zmagovalna oblastnih volitev v Sloveniji – Slovenska ljudska stranka –, je delno ublažilo dotedanji ostri centralistični sistem v Kraljevini SHS in je bilo edini uspeh slovenskih proticentralističnih prizadevanj v dvajsetih letih. V tem času je v prvi jugoslovanski državi zaživel tudi slovenski parlamentarizem. Oblastna samouprava je bila ukinjena z uvedbo diktature kralja Aleksandra Karađorđevića 6. 1. 1929. – O tem Miroslav Stiplovšek: *Slovenski parlamentarizem 1927–1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. – Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000, str. 123–315, 325–331, 345–474.

¹⁰ *Enotnost*, leto I, št. 14, 16. 12. 1926, (Dušan Kermavner), Kaj bomo zahtevali od izvoljenih?, št. 16, 30. 12. 1926, (Dušan Kermavner), Kaj bomo zahtevali od izvoljenih poslancev?

¹¹ *Enotnost*, leto II, št. 16, 27. 4. 1927, "Enotnost" zopet pred sodiščem; Dušan Kermavner: Pravica samoodločbe slovenskega naroda pred sodiščem. *Svobodna mladina*, I, 1928, št. 4–5, str. 105 (Kermavner, *Pravica samoodločbe pred sodiščem*).

¹² *Arhiv Republike Slovenije*, AS 350, Višje državno tožilstvo v Ljubljani 1918–1945, a. š. 36, P III/1b, 1927, dopis z dne 22. 3. 1928 (AS 350, š. 36, P III/1b, 1927).

¹³ Prav tam, priloga k dopisu z dne 21. 4. 1928.

¹⁴ Prim. Kermavner, *Pravica samoodločbe pred sodiščem*, str. 105; Pleterski, *Študije*, str. 308.

govorov pred okrožnim sodiščem v Novem mestu aprila 1927 in pred stolom sedmerice v Zagrebu novembra istega leta je objavil v članku *Pravica samoodločbe slovenskega naroda pred sodiščem*, ki je izšel v mesečniku *Svobodna mladina* po končni oprostitilni razsodbi aprila 1928.¹⁵ Za nastope na sodišču se je dobro pripravil in dokazal, da je sposoben učinkovito zagovarjati svoje poglede na nacionalni problem.

Kermavner je najprej poudaril, da obtožba proti njemu "pravzaprav inkriminira misel, parolo, geslo samoodločbe narodov, geslo, v znamenju katerega so se razvijala in se razvijajo vsa nacionalno-osvobodilna gibanja, v znamenju katerega je stal ves proces formiranja modernih narodov in narodnih držav". Opozoril je, da je francoska revolucija, najradikalnejša od meščanskih revolucij, razglasila 'človeške pravice' – svobodo, enakost, bratstvo. Ta načela revolucionarne meščanske demokracije so v prenosu na narodnostna vprašanja ustvarila idejo 'narodnih pravic' – svobode, enakopravnosti in bratstva narodov –, z drugo besedo idejo suverenosti, to je samoodločbe narodov. Ko so se slovanski narodi začeli nacionalno prebujati, je bilo njihovo prebujanje utemeljeno v znamenju zahteve po 'narodnih pravicah', v znamenju načela samoodločbe. Ko so se balkanski narodi v 19. stoletju borili proti turškemu fevdalnemu absolutizmu, so se borili in zmagovali v znamenju načela samoodločbe narodov. Prav tako so se v znamenju tega gesla prebujali 'nezgodovinski narodi' na ozemlju carske Rusije. Razvoj kapitalizma in v njem utemeljen razvoj meščanske demokracije je začel prebujati tudi kolonialne narode.¹⁶

"Dosledno uresničenje načel meščanske demokracije, med njimi tudi načela pravice narodov do samoodločbe, ki jih je postavila in proglasila buržuazija, pa je zadelo kmalu na celo vrsto ovir, ki jih je ustvaril sam razvoj kapitalistične družbe." Načelo samoodločbe narodov in v njem utemeljena naloga osvoboditve narodov sta postala utvara v okviru sistema kapitalizma in imperializma. Načelo samoodločbe je za meščanstvo postalo orožje v rokah enih imperialistov proti drugim, kar je zlasti očitno pokazala imperialistična svetovna vojna.¹⁷

Na osnovi gornje ugotovitve je Kermavner kot dejavnik dejanske uresničitve samoodločbe navedel delavski razred, ki je samoodločbo vzel za svoje načelo in "ni zainteresiran na nobenem nacionalnem zatiranju, na nobenem imperializmu, temveč (je) nasprotno zelo zainteresiran na odpravi vseh nasprotstev med narodi, vsega razcepljevanja in izigravanja slabejših in malih narodov, vsega imperialističnega sistema, ki povzročuje mrzlično oboroževanje in krvava obračunavanja med imperialističnimi državami: imperialistične vojne". V tem smislu je pojasnil tudi sporno stališče, naj se izvoljeni poslanci "izjavijo (...) za samoodločbo narodov do odcepitve".¹⁸ Opozoril je, da je to "izjava, da stojimo na dosledno demokratičnemu stališču, da ne ščitimo nobene nadvlade enega naroda nad drugim, da se borimo proti vsem političnim privilegijem vladajočih narodov, za to, da ima vsak narod sam pravico odločati o svoji usodi. Pojasnilo 'do odcepitve' je tu zaradi jasnosti. Kajti kakšna samoodločba bi bila to, če bi bila odcepitev nemogoča? To bi sploh ne bila samoodločba. Samoodločba za vse narode pomeni enakopravnost vseh narodov in enako pravico vsem, velikim in malim, močnim in slabim, da se odločijo svobodno glede svoje pripadnosti k taki ali drugačni zvezi s tem ali drugim narodom".¹⁹

¹⁵ Krajši povzetek Kermavnerjevega zagovora na prvem procesu v Novem mestu 22. 4. 1927. Glej tudi v *Enotnost*, leto II, št. 16, 27. 4. 1927, "Enotnost" zopet pred sodiščem.

¹⁶ Kermavner, *Pravica samoodločbe pred sodiščem*, str. 105–106.

¹⁷ Prav tam, str. 106.

¹⁸ Glej op. 10.

¹⁹ Kermavner, *Pravica samoodločbe pred sodiščem*, str. 106.

"Pravica samoodločbe, pravica do odcepitve pa še dolgo ne pomeni dejanske odcepitve, dolžnosti do odcepitve", je nadaljeval. "Kajti, kateri narod bo stremel po odcepitvi, ali tisti, ki je zatiran, ali oni, ki je popolnoma enakopraven, ker mu je s pravico samoodločbe enakopravnost popolnoma zagarantirana?" Zato more "le dosledno uresničenje pravice samoodločbe za vse narode (...) spraviti s sveta nacionalna trenja in ustvariti zvezo enakopravnih narodov". Taka država pa Jugoslavija ni, saj v njej srbsko meščanstvo uveljavlja "svojo vladajočo pozicijo in režim hegemonije srbske buržuazije dela ravno nasprotno od priznavanja samoodločbe Slovincem in drugim narodom".²⁰

Kermavner je nato pojasnil stališče, naj izvoljeni poslanci "zahtevajo za Slovence v Jugoslaviji in Italiji pravico do samostojne države".²¹ Znova je opozoril na razliko med dejansko odcepitvijo oziroma "pravico do samostojne države in dolžnostjo do nje". "Samo o pravici je govor", je zatrdil. "Ta pravica pomeni šele resnično ali – če hočete – maksimalno svobodo Slovencev in resnično enakopravnost Slovencev z vladajočim narodom." Njeno zagovarjanje namreč izraža nasprotovanje delavskega razreda vsaki nacionalni nadvladi in vsakemu nacionalnemu zatiranju. Zato proletariat "brani in zahteva pravico narodov do samoodločbe, t. j. zahteva edino faktično garancijo nacionalne svobode, enakopravnosti in bratstva".²²

Na koncu je Kermavner pojasnil še stališče, naj poslanci "zagovarjajo samostojno in zedinjeno Slovenijo".²³ Opozoril je, da gre pri tem za "vprašanje notranje ureditve države, vprašanje spremenitve centralistične Jugoslavije v federacijo samostojnih nacionalnih držav. In zagovarjanje drugačne ureditve še ne more pomeniti vzbujanja mržnje proti državi. Ena izmed nepopolnosti te formulacije našega stališča slovenskega naroda (pa) tiči v tem, da ni dovolj jasno in krepko poudarjena zahteva po federaciji." Kermavner je v zagovoru pred sodiščem to popravil in poudaril, da "mi stremimo za federacijo ne samo s hrvatskim in srbskim narodom, temveč tudi z vsemi drugimi narodi, ki se otesajo imperializma (s čemer priznajo slovenskemu narodu popolno pravico samoodločbe)".²⁴ Navedena pojasnila je očitno ponovil tudi v razpravi na okrožnem sodišču v Novem mestu 13. aprila 1928, saj je le-to posebej ugotovilo, da iz njegovega zagovora, ki ni "po nobenem dokazu izpodbit, izhaja, ali se vsaj da končno sklepati, da obtoženec Dušan Kermavner z inkriminiranim člankom naslovljenim na izvoljene poslance, nikakor ni imel namena pripravljati izdajniško početje, tem manj pa še propagirati, da naj se del ozemlja kraljevine S. H. S. – Slovenija – odcepi od celote in eventualno spoji s tujo državo". Zanimivo pa je, da je bilo ob navedenem besedilu na robu strani kasneje z roko pripisano: "Zavest zadostuje."²⁵

Narodnopolitični cilj, ki so ga slovenski komunisti zelo jasno zagovarjali v drugi polovici dvajsetih let, je bil, kot je zapisal Dušan Kermavner, popolna osvoboditev z imperialističnimi mirovnimi pogodbami med štiri države razkosanega slovenskega naroda – to je samostojna in združena Slovenija, "ki bo samostojno sklepala o svoji zvezi s sorodnimi in prijateljskimi narodi".²⁶ Kermavner je ob tem izpovedal tudi svoje revolucionarno prepričanje, saj je v članku, ki ga je napisal ob deseti obletnici oktobrske

²⁰ Prav tam, str. 106–107.

²¹ Glej op. 10.

²² Kermavner, *Pravica samoodločbe pred sodiščem*, str. 107.

²³ Glej op. 10.

²⁴ Kermavner, *Pravica samoodločbe pred sodiščem*, str. 107.

²⁵ AS 350, š. 36, P III/1b, 1927, priloga k dopisu z dne 21. 4. 1928.

²⁶ Kermavner, *Pravica samoodločbe pred sodiščem*, str. 104.

revolucije, poudaril, da "v dobi imperializma, ko je proletariat začel rušiti kapitalistični sistem, ne more buržuazija zatiranih narodov nacionalnega osvobojenja teh narodov izvesti do konca. Buržuazija ne predstavlja več nobene revolucionarne, ustvarjajoče sile. Ona je nositeljica kapitalističnega sistema in nujno orijentirana na imperializem".²⁷ Narodno osvoboditev lahko uresniči le "najrevolucionarnejši od vseh v zgodovini nastalih razredov, proletariat, razred, 'ki se ne more osvoboditi, ne da bi osvobodil zatirane narode' (Engels)". Prvi tak primer v zgodovini je bila ruska revolucija, ki je "porušila bastiljo devetnajstega stoletja, 'ječo narodov', caristično Rusijo. Izvršila je nacionalno emancipacijo vseh v njenem območju živečih tlačanih narodov in to ne v znamenju nacionalnega sovraštva ter spopadov med narodi, temveč v znamenju njihovega medsebojnega bratskega zblizanja. (...) Ruska revolucija je dvignila visoko zastavo boja zatiranih razredov in narodov proti imperializmu in predstavlja mogočno oporo vseh njihovih osvobodilnih pokretov".²⁸

Skladno s temi poudarki je Kermavner zagovarjal usmeritev Slovencev "na revolucionarno, protimperialistično Rusijo ne le glede socialnega, temveč tudi glede našega nacionalnega osvobojenja!" Kajti proletariat, ki ima zgodovinsko nalogo razbiti kapitalistične sponke, oživlja ideal svobode, enakosti in bratstva narodov tam, "kjer se uveljavlja (...) kot vladajoči razred. (...) Od tu izhaja pomen ruske revolucije in Unije socialističnih sovjetskih republik za vsako osvobodilno nacionalno gibanje". Poudaril je še, da ruska revolucija uči "združitve zatiranih množic vseh narodov, skupnega boja zatiranega naroda s proletariatom vladajočih narodov". Zato je zagovarjal boj slovenskega naroda v povezavi "s proletariatom Jugoslavije, Italije, Avstrije, imperialističnih velesil in z zatiranimi narodi ter razredi vsega sveta! Ne stopnjevanje nacionalne sovražnosti do italijanskih itd. delovnih množic, temveč skupen boj proti sistemu kapitalizma-imperializma, v katerem je izvor nacionalnega zatiranja!"²⁹

Revolucionarno družbeno preobrazbo kot osnovo za rešitev slovenskega narodnega

²⁷ Dušan Kermavner: *Rusija in mi*, II. *Svobodna mladina*, 1, 1928, št. 3, str. 67 (Kermavner, *Rusija in mi*, II).

²⁸ Dušan Kermavner: *Rusija in mi*, I. *Svobodna mladina*, 1, 1928, št. 1–2, str. 24 (Kermavner, *Rusija in mi*, I).

²⁹ Kermavner, *Rusija in mi*, II, str. 66, 67. – Kermavner je v članku *Rusija in mi* zapisal še nekaj zanimivih misli o slovenskem narodnem položaju po prvi svetovni vojni. Poudaril je, da je z zmago antante in oblikovanjem Kraljevine SHS "Srbija dobila priliko, da izvrši svojo nacionalno misijo v dveh tretjinah Slovenije. Eno tretjino si je vzel za plačilo italijanski imperijalizem. Pravica samoodločbe slovenskega naroda je bila pogažena. Slovenska buržuazija se je naslonila brezpogojno na srbsko, si pustila od nje oktroirati monarhijo in nadvlado in tako sta dve tretjini Slovenije postali provinca pod krinko ideje 'narodnega edinstva' ustanovljene centralistične kraljevine SHS. Italijanski imperijalizem je najbrutalnejše potlačil vse nacionalne svoboščine slovenskega ljudstva. Srbska buržuazija je degradirala Slovenijo na polkolonialno provinco. Rezultati niso potrdili optimizma jugoslovanskega pokreta slovenske mladine (pred prvo svetovno vojno – op. J. P.) in njegove orijentacije." (Kermavner, *Rusija in mi*, I, str. 24) Dotaknil se je tudi jugoslovanske združitve 1. 12. 1918 in zapisal tedaj in tudi kasneje dolgo časa uveljavljeno trditev, značilno za publiciste, teoretike in politike, ki so pripadali komunističnemu gibanju oziroma KPJ (ZKJ). Po poudarku Dušana Kermavnerja (1928) naj bi se leta 1918 "slovenska buržuazija v strahu pred socialno revolucijo brezpogojno podredila srbski. Nauk je zopet jasn: Buržuazije zatiranih narodov raje prodajo vso nacionalno svobodo, kot pa da bi se odpovedale svojim privilegijem, svojemu gospostvu in s tem svojemu obstoju (kar je sicer naravno!)" – Kermavner, *Rusija in mi*, II, str. 67 (o procesu jugoslovanske državne združitve leta 1918 oziroma oblikovanju Kraljevine SHS 1. 12. 1918 glej podrobneje Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 86–99; isti: *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. – Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 133–147).

vprašanja je Kermavner poudaril tudi v članku *Kruh, svobodo in mir si more delovno ljudstvo le v razrednem boju izvojevati!*, objavljenem v *Enotnosti* 21. septembra 1928. Tedaj je znova opozoril, da mora delovno ljudstvo strniti svoje vrste na poti "*razrednega boja do popolne zmage nad kapitalizmom, nad reakcijo, nad nacionalnim zatiranjem, do samoodločbe vseh zatiranih narodov!*"³⁰ To stališče je delil z drugimi slovenskimi komunisti oziroma z vodstvom KPJ v Sloveniji, ki mu je pripadal v drugi polovici dvajsetih let. Kermavner je bil namreč po prizadevni politični dejavnosti v Zvezi komunistične mladine Jugoslavije (ZKMJ) v prvi polovici dvajsetih let (leta 1925 je bil tudi sekretar pokrajinskega komiteja ZKMJ za Slovenijo) decembra 1925 sprejet v KPJ, februarja 1926 pa je bil na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo izvoljen v ožje strankino pokrajinsko vodstvo.³¹ Pripadal mu je dobri dve leti; med septembrom in decembrom 1928 je bil tudi sekretar pokrajinskega komiteja KPJ. Decembra 1928 se je odpovedal sleherni zadolžitvi v pokrajinskem vodstvu KPJ z namenom, da se posveti predvsem univerzitetnemu študiju.³² V tem času je sooblikoval nacionalno politiko slovenskih komunistov, ki so ob različnih priložnostih, poudarjeno pa ob prvi obletnici nettunskih konvencij julija 1926, pred volitvami Narodno skupščino Kraljevine SHS 8. februarja 1925, v oblastne skupščine 23. januarja 1927 in volitvami v Narodno skupščino Kraljevine SHS 11. septembra 1927, ob enajstletnici oktobrske revolucije 7. novembra 1928, desetletnici nastanka jugoslovanske države 1. decembra 1928 in v vsakoletnih prvomajskih razglasih zahtevali narodno samoodločbo ter združitev Slovencev v svobodni delavsko-kmečki republiki Sloveniji, združeni v federaciji s sosednjimi narodi.³³

³⁰ *Enotnost*, leto III, št. 35, 21. 9. 1928, (Dušan Kermavner), *Kruh, svobodo in mir si more delovno ljudstvo le v razrednem boju izvojevati!*

³¹ O tem podrobneje Filipič, *O delovanju Dušana Kermavnerja*, str. 332–338, 340.

³² Prav tam, str. 341–342, 344–345. Od decembra 1928 do aretacije 5. 10. 1929 ne zasledimo več Kermavnerjevih javnih nastopov. Kot opozarja F. Filipič se je z aretacijo leta 1929 končalo "njegovo zgodnje mladostno obdobje, v katerem je pridobil izkušnje in spoznanja, ki so ga uveljavila tako v slovenski kot tudi mednarodni javnosti". – Filipič, *O delovanju Dušana Kermavnerja*, str. 345.

³³ *Arhiv Republike Slovenije*, AS 1477, Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju, 1926, *Globočnik Franc*, dopis policijske direkcije v Ljubljani z dne 7. 12. 1926; *Hlebec Albert*, dopis OS KPJ z dne 18. 4. 1926 Parole za prvi maj 1926, okrožnica Prvi majnik 1926; 1927, *Hlebec Albert*, plakat DKRB Delovnemu ljudstvu Slovenije!; 1928, *Rojc Rudolf*, letak MK KPJ in MK ZKMJ Delavstvu Ljubljane!; AS 1548, Zbirka letakov ZA CK ZKS, *CK KPJ in CK KPS 1919–1945*, letak DKL Delovnemu ljudstvu Slovenije! (1. 7. 1926), letak PK KPJ Delavcem in revnim kmetom Slovenije! (december 1928), letak PS ZKMJ in PS KPJ Delavci in kmetje Slovenije! (december 1928); *volitve 1921–1940*, Volilni proglas DKRB (12. 8. 1927); letak DKRB Delavci in kmetje! (avgust 1927); AS 1517, Bernot Zvonimir, *arhiv JSDS in SSJ 1911–1939*, Volilcem dravograjskega in slovenjgraškega okraja! (1927); *razni dopisi, članki*, Shod DKRB v Ljubljani 14. 8. 1927; *Arhiv Srbije in Črne gore*, 507–KI–1928/87; *Delavsko–Kmetijski List (DKL)*, leto II, št. 6, 5. 2. 1925, Slovenskemu ljudstvu!, št. 11, 12. 3. 1925, Marksizem in nacionalno vprašanje, št. 16–17, 30. 4. 1925, Proletariatu Slovenije! Delovnemu ljudstvu mest in vasi!, št. 18, 7. 5. 1925, Industrijski proletariat je 1. maja manifestiral za strokovno enotnost, prav tam, Politični položaj v Jugoslaviji po volitvah, prav tam, Na krmlu je ostala PP vlada, prav tam, Taktično republikanstvo, prav tam, "Republikanski" voditelji so se združili z monarhistično SKS, št. 21, 28. 5. 1925, Slovenec ni več opozicionalno glasilo, prav tam, Orjunski kongres v Beogradu, št. 32, 10. 9. 1925, Rr sporazum in nacionalno vprašanje v Jugoslaviji, št. 36, 8. 10. 1925, L. K. G. (Lovro Kuhar, Guštanj), Petletnica koroškega plebiscita, leto III, št. 9, 4. 3. 1926, Drobiž velesrbske buržuazije ali Slovenci, *DKL*, 1. 5. 1926, *Majski spis za delavce in kmete*, Delavci in delavke, kmetje in kmetice vseh narodov Jugoslavije!; *Enotnost*, leto I, št. 14, 16. 12. 1926, Naše glavne parole, leto II, št. 2, 13. 1. 1927, Volilni govor s. Gustinčiča v Trbovljah, št. 3, 20. 1. 1927, Volilni govor sodr. Gustinčiča v Mariboru, št. 8, 3. 3. 1927, Brezoblastne skupščine prvič na tlaki, št. 10, 17. 3. 1927, Ali bo tudi SLS ščitila še nekaznovane morilce s. Fakina?, št. 16, 27. 4. 1927, Delavci! Kmetje!, št. 21, 2. 6. 1927, Desetletnica majske deklaracije, št. 27, 22. 7. 1927,

Narodna misel in politika slovenskih komunistov, ki ji je v drugi polovici dvajsetih let dal viden pečat tudi Dušan Kermavner, je učvrstila tedanji revolucionarni slovenski nacionalni program. Le-ta je na osnovi ekskluzivistične povezanosti razrednega in nacionalnega načela širil vsebinsko polje tedanjih slovenskih narodnoemancipacijskih zahtev. Tovrstne zahteve komunistov so bile namreč ob tem, ko so bile revolucionarne, tudi slovenske, seveda pogojene z revolucionarno posebnostjo. Toda svoje – bolj ali manj izstopajoče idejne in politične posebnosti – je izražal vsak tedanji politični subjekt. V tem pogledu opozorilo na revolucionarno komunistično izhodišče ne pomeni nič novega, saj že dolgo časa označuje zgodovinski spomin. Zato pa na koncu kaže opozoriti na dejstvo, da so se v narodnopolitičnih pogledih komunistov iz dvajsetih let, med njimi tudi v Kermavnerjevih, že tedaj polno uveljavila programska stališča, ki jih je nato v tridesetih letih – ne da bi tedaj ali kasneje nanje posebej spominjalo – prevzelo novo vodstvo slovenskega komunističnega gibanja.

Kdo je razsodil skupen predlog in na katerih vprašanjih?, št. 30, 12. 8. 1927, SLS, dekla radikalov, prav tam, Volilni proglas DKRB. Delovnemu ljudstvu v mestu in na vasi!, št. 32, 27. 8. 1927, Odgovor s. Gustinčiča, št. 50, 30. 12. 1927, Deklaracija dekalistov v okrožni zbornici, leto III, št. 10, 9. 3. 1928, Politični položaj in naloge dekalistov, št. 17, 1. 5. 1928, Delavci! Kmetje!, št. 25, 22. 6. 1928, DKRB in nettunske konvencije, št. 26, 29. 6. 1928, Po atentatu v parlamentu, prav tam, Narodno in proletarsko gibanje, št. 27, 6. 7. 1928, Kaj in kako?, št. 28, 13. 7. 1928, "Nevtralna" vlada?, št. 29, 20. 7. 1928, Po enem mesecu, št. 43, 16. 11. 1928, Nacionalistična ulica in proletariat; prav tam, Delavstvo prevzelo shod KDK v mežiški dolini; Jože Dolenc: Pravica samoodločbe do odcepitve. *Svobodna mladina*, 1, 1928, št. 1–2, str. 5–11; France Klopčič: *Neravnodušni državljani: razčlemba in zamisli*. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974, str. 43, 86–90, 122–125; isti: *Kritično o slovenskem zgodovinopisju*. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1977, str. 143, 144, 453–459, 471–472; isti: *Desetletja preizkušenj: spomini*. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, str. 212, 213, 218, 257, 280–281, 295, 308–309, 331; France Filipič: *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939: 1. knjiga*. – Ljubljana: Založba Borec, 1981, str. 282–284, 286, 329, 334, 345, 348, 349; isti, *O delovanju Dušana Kermavnerja*, str. 342; Pleterski, *Študije*, str. 307, 308.

*Ervin DOLENC**

SPOR MED PRVO IN DRUGO GENERACIJO SLOVENSКИH KOMUNISTOV?

Teza, ki sem jo postavil v naslovu, mi je pri tej raziskavi služila kot metodološko orodje in je seveda ne gre razumeti kot brezpogojno trditev. Stvari so pričakovano nekoliko bolj zapletene, zato presojo, ali gre za spor med generacijama ali ne, prepuščam bralcem samim.

Kot izhodišče raziskave se mi je postavilo nekaj vprašanj:

1. Je sploh mogoče govoriti o različnih, to je bolj ali manj ločenih generacijah slovenskih komunistov med obema vojnama?

2. Če generacije lahko približno razmejimo, ali je prišlo v komunističnem gibanju na Slovenskem v tem času do sporov na generacijski ravni?

3. Kaj so glavni vzroki sporov med slovenskimi komunisti do druge svetovne vojne? Zaradi konspirativne narave njihovega političnega dela je to večkrat zelo težko, zato nam lahko o medsebojnem (medgeneracijskem) zaupanju veliko pove politična in življenjska usoda generacije (ali skupine), ki je izgubila politični vpliv.

4. Kakšno vlogo je v teh sporih imel Dušan Kermavner?

Če se zdaj vrnem k prvemu vprašanju, je treba najprej na kratko pojasniti stanje komunistične organizacije v teh letih. O dveh različnih generacijah slovenskih predvojnih komunistov je zelo jasno pisal že Vlado Kozak ob Kidričevi smrti leta 1953. Vsaj od takrat je bila teza o dveh generacijah v publicistiki ves čas prisotna in gotovo tudi ne brez kakršne koli realne osnove. O odločnem nastopu novih, mlajših ljudi v gibanju po razbitju organizacije v letih 1929 in 1930 so govorila neizpodbitna dejstva. O drugačnih časih v 30. letih: o diktaturi, o ostrem policijskem pritisku in nezakonitem obračunavanju policije s skrivno sekto komunistov, o veliki gospodarski krizi, brezperspektivnosti, o hitrem uničenju komunizma leta 1933 tam, kjer je svetovno delavsko gibanje pod Stalinovim vodstvom najbolj upalo v nujno zmago, to je v Nemčiji, o vseh teh samoumevnostih takoj po vojni ni vredno izgubljati besed. Povsem razumljivo so drugačni časi v 30. letih prinesli tudi drugačne potrebe, drugačen način razmišljanja in delovanja. Medtem ko so bolj sproščena 20. leta po umiritvi revolucionarnosti v letih neposredno po vojni med komunističnimi voditelji iskala ostra polemična peresa za utemeljevanje upravičenosti in prvenstva v delavskem gibanju, so težja 30. leta zahtevala izučene profesionalne organizatorje. Za utemeljitev preloma s starejšo generacijo komunističnih voditeljev, tudi če je šlo samo za utrditev vpliva med dvema različnima skupinama znotraj gibanja, so bile seveda vse te konceptualne in taktične razlike dobrodošle in v veliki meri nujne, saj je bila teoretska podkovanost med protagonisti novega "znanstvenega" pristopa v družboslovju in socialni akciji predpogoj za uveljavitev.

* Doc. dr. Ervin Dolenc, znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani.

O dveh različnih generacijah je slikovito pisal Vlado Kozak, ko je po Kidričevi smrti opisoval sprejem in idejno vzgojo nove generacije, v kateri sta se konec 20. let znašla tudi Kidrič in Kardelj: *"Dve generaciji revolucionarjev, ki sta se pred petindvajsetimi leti srečevali v njem (v Delavskem domu na današnjem Novem trgu v Ljubljani, op. p.), sta si ga nekam čudno razmejili. Nam mladincem so postale vlažne, zatohle sobe zadaj na dvorišču naš pravi dom, naša šola in naša cerkev hkrati. Tam ni bil noben dan predolg, nobena predavanja predolgočasna, nobena diskusija nezanimiva in vsi smo verjeli v lepši svet in hoteli smo starega čimprej spremeniti.*

V sprednjih gostilniških prostorih 'Doma' pa je posedala tista starejša generacija na pol brezposelnih na pol profesionalnih revolucionarjev, ki je po Zaloški cesti in železničarskem štrajku bila vržena iz služb. Tu so sedaj posedali razni 'zgodovinski strojevodje' in čitajoč časopise prežali na vesti, da bo nekaj počilo v Nemčiji ali kjerkoli drugod in da se bo potem vse na svetu spremenilo. Sedaj so drugi strojevodje vozili namesto njih vlake in namesto njih govorili tudi v strokovnih organizacijah o tistih navadnih in vsakdanjih krušnih stvareh, ki so bile ljudem tako razumljive. Njim se je revolucija, ki so jo pred leti držali skoraj že v rokah, odmikala vedno bolj v nedogled. Da bi si krajšali svoj prazni in grenki čas, so radi vrgli karte in izpili svoj kozarec cvička ter niso več čutili in vedeli, da revolucija hodi mimo njih, da je v glavah tistih mladincev, ki so konspirativno smukali mimo njih skozi vežo zadaj na dvorišče in na katere so oni nezaupljivo pogledovali izza svojih igralnih kart. (...) Cele serije slik bi moral podati, če bi hotel sedaj popisovati vse tiste drzne akcije, ki sta jih vodila leta 1928 France (Klopčič, op. p.) in Boris (Kidrič), leta 1929, že pod diktaturo, pa večinoma Boris in Edo (Kardelj). Takrat ni bilo več stranke – vsa starejša generacija je bila v zaporih – in kljub temu je bilo več letakov kot kdajkoli poprej, rdeče zastave so vihrale z dimnikov in s tako visokih drogov, da so jih mogli snemati le gasilci, napisi so bili povsod ..."¹

Ključno za začetek menjave generacij je bilo torej na eni strani mrtvilo med "starimi" komunističnimi voditelji. Kot pravi Kozak: *"Ta Partija se je tedaj sektaško zaprla v svoj 'Delavski dom', od tam pa vodila preko svojega časopisa 'Enotnost' papirnate boje s socialdemokratskimi voditelji za enotno fronto proletariata, in to natanko tako, po navodilih Kominterne, kakor vse komunistično časopisje širom po Evropi."*² Hitrejšo uveljavitev drugi, mladi generaciji pa je na drugi strani omogočila kraljeva diktatura v Jugoslaviji, poziv Komunistične partije na vstajo in posledično razbitje ilegalne mreže komunistične organizacije s strani policije v prvih letih diktature. Konkretno v Sloveniji je velik pritisk policije na komunistično gibanje sprožil že Anton Korošec kot predsednik vlade in notranji minister poleti 1928. V začetku septembra 1928 je bilo aretiranih okrog 30 oseb, osumljenih komunizma.³ Potem je bil 14. aprila 1929 za več kot 5 let zaprt sekretar Pokrajinskega sekretariata KPJ za Slovenijo in član Politbiroja KPJ Jaka Žorga (1888–1942).⁴ Urednika različnih komunističnih časopisov in člana najožjega vodstva Alberta Hlebca (1898–1939) po vrnitvi s 6. kongresa Komin-

¹ Vlado Kozak, Kako je tovariš Kidrič postal komunist?, Ljudska pravica, XIV/18, 8. 5. 1953, str. 2.

² Prav tam.

³ France Filipič, O življenju in delovanju Dušana Kermavnerja med leti 1903–1929, Zbornik Janka Pleterškega, ur. Oto Luthar in Jurij Perovšek, Ljubljana 2003, 344.

⁴ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I., bivši arhiv CK ZKS, Zbirka biografije vidnejših komunistov in drugih javnih osebnosti, dalje AS 1546, Jaka Žorga.

terne jeseni 1928 zaradi policijskega iskanja ni bilo več v domovino. Ravno tako so bili že leta 1929 zaprti Žorgov starejši brat in bivši član Politbiroja CK KPJ (med leti 1926 in 1928) Marcel Žorga (1883–1969), njegov namestnik Dragotin Gustinčič (1882–1974) in tajnik Pokrajinskega sekretariata jeseni 1928 Dušan Kermavner (1903–1975). Slednji je bil zaprt kljub temu, da se je po sporu z Gustinčičem na božični pokrajinski konferenci konec leta 1928 (z novim letom 1929) umaknil iz neposrednega partijskega dela, da bi končal študij prava.⁵ Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije iz leta 1986 sicer navaja, da je bilo samo v letu 1929 v vsej državi postavljenih pred sodišče 220 komunistov, a hkrati poudarja, da se je množičnim aretacijam in razbitju partijskih in skofjevske organizacij navkljub uspelo obema organizacijama v Sloveniji obdržati vse do aprila 1930.⁶ To, spričo aretacij omenjenih vodilnih članov KPJ v Sloveniji, drži le deloma.⁷ Po uvedbi kraljeve diktature 6. januarja 1929 sta politične zadeve v pokrajinski organizaciji reševala v glavnem Gustinčič in organizacijski sekretar CK KPJ Viktor Koleča (1884–1946), ki se je v Ljubljano vrnil v začetku januarja 1929. Verjetno že po aretacijah navedenih komunističnih voditeljev je bil, potem ko je odslužil vojaški rok, za sekretarja pokrajinske organizacije imenovan France Klopčič (1903–1986), zelo dejaven v pokrajinski organizaciji pa je bil še pokrajinski sekretar SKOJ, študent medicine Maks Strmecki (1908–1943). Klopčič je bil leta 1925 sicer član sekretariata CK KPJ v Beogradu in nekaj časa v Zagrebu, leta 1926 je bil urednik *Delavsko kmetskega lista*, leta 1927, pol leta pred vpoklicem k vojakom, pa je bil strankin inštruktor v Mariboru.⁸ Do leta 1929 torej ni bil član ožjega komunističnega vodstva v Sloveniji in je funkcijo sekretarja pokrajinskega komiteja prevzel verjetno zato, ker so bili drugi takrat že zaprti.

Zaradi množičnih aretacij in policijskih vdorov v skrivno organizacijo se je Politbiro CK KPJ leta 1929 najprej preselil iz Beograda v Zagreb, jeseni 1929 pa v Ljubljano, kjer je Klopčič postal njegov organizacijski sekretar. Zadolžen je bil, da mu omogoča pogoje za uspešno konspirativno delovanje, k političnemu delu Politbiroja pa ni bil pripuščen.⁹ Februarja 1930 se je nevarnost policijskega vdora povečala tudi v Ljubljani. Marca se je Politbiro preselil na rezervno skrivališče pri Velenju, Klopčič pa se je umaknil v Avstrijo in potem naprej v Moskvo. Do vdora je prišlo potem konec aprila in na začetku maja 1930, ko so zaprli okrog 100 slovenskih komunistov, okrog 20 pa jih je emigriralo, med njimi tudi Koleča. Slovenska pokrajinska organizacija je praktično prenehala delovati za skoraj leto in pol, aktivne so ostale samo nekatere krajevne ali regionalne organizacije, a večinoma brez povezav, Politbiro CK KPJ pa se je v celoti preselil na Dunaj.¹⁰

Zaprti so bili tudi vidnejši predstavniki nove generacije SKOJ-a, ki so se ob zaključevanju srednje šole vključevali v komunistično gibanje konec dvajsetih let. Zelo pomembna je bila skupina okrog 20-ih mladeničev v Ljubljani, večinoma dijakov in

⁵ AS 1546, Dragotin Gustinčič, Dušan Kermavner.

⁶ Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije, ur. Pero Morača, Stanislav Stojanović idr., Komunist Ljubljana, Državna založba Slovenije 1986, str. 107.

⁷ AS 1546, življenjepisi: Jaka Žorga, Marcel Žorga, Dušan Kermavner, Dragotin Gustinčič.

⁸ AS 1546, France Klopčič, Življenjepis, str. 3–4; France Klopčič, Desetletja preizkušenj: Spomini, Ljubljana 1980, 341–345.

⁹ AS 1546, France Klopčič, Življenjepis, str. 4; Zgodovina ZKJ, str. 107.

¹⁰ Klopčič, Desetletja preizkušenj, 383–386, 391–393.

študentov, t. i. Štrajzlov krožek, ki ga je neformalno vodil Vlado Kozak (1907–1985). Večina je bila v SKOJ sprejetih leta 1928, rojeni so bili okrog leta 1910. Najbolj zagnana med njimi, Boris Kidrič (1912–1953) in Edvard Kardelj (1910–1979), sta bila zaprta že novembra oziroma decembra 1929. Kidrič je dobil eno leto,¹¹ Kardelj pa je bil zaradi pomanjkanja dokazov hitro izpuščen, vendar že dva meseca kasneje, februarja 1930, že kot sekretar Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo, zaprt za dve leti, do februarja 1932.¹²

Vendar pa je ob izpustitvi iz prvega zapora Kardelj, kot je kasneje sam povedal, našel že precej živahno organizacijsko delovanje: *"Ni me začudilo, da sem komaj dvajsetletnega Kidriča našel v vlogi vodilnega človeka pri obnavljanju raztrganih vezi med ostanki partijske organizacije in revolucionarnega komunističnega gibanja sploh. Jasno mi je bilo, da človek s tolikšno energijo, kot jo je imel Kidrič, ni sposoben čakati na to, da se bodo stvari urejale same po sebi ali pa da bo partijsko organizacijo obnavljala emigracija iz tujine, ki se je takrat znova dušila v hudih frakcijskih bojih."*¹³ Kidrič naj bi začel s komunistično organizacijo na univerzi že v začetku leta 1931, čeprav se je sam vpisal na kemijski oddelek Tehniške fakultete šele po opravljeni privatni maturi jeseni tega leta.¹⁴ Po povezavi z nekaterimi komunističnimi organizacijami v ljubljanski okolici, v Rogaški Slatini, Mariboru in na Jesenicah naj bi to študentsko jedro s še nekaj člani ljubljanskih organizacij verjetno jeseni 1931 oblikovalo začasno pokrajinsko vodstvo KPJ, ki pa je še celo leto, do septembra 1932, delovalo brez redne povezave s CK na Dunaju. Zanimivo je, da je bil verjetno poleti 1931 z isto nalogo že drugi v Ljubljani sekretar pokrajinskega komiteja za Slovenijo, sicer Hrvat Matija Gacić, imenovan od CK KPJ na Dunaju prav za to, da spet organizira pokrajinsko partijsko središče, a mu je to dvakrat spodletelo.¹⁵ Sekretar tečasne organizacije v Sloveniji leta 1931 naj bi bil po eni informaciji učitelj defektolog, delujoč v Ljubljani, Janez Perenič (1905–1947), po drugi pa Boris Kidrič.¹⁶ Z nekaterimi komunističnimi organizacijami v SV Sloveniji (Zasavski revirji, Guštanj) je takrat vzdrževal stik predstavnik SKOJ-a pri CK v emigraciji Karel Hudomalj (1905–1944). Organizacija se je še naprej širila in izpopolnjevala po prihodu Kardelja iz ječe februarja 1932. Spet je začelo izhajati ilegalno komunistično glasilo *Rdeči prapor*. Sredi leta 1932 so vse povezave s krajevnimi organizacijami spet delovale, izvršni odbor Pokrajinskega komiteja je sestavljalo 5 intelektualcev in en delavec, v plenumu pa so komite dopolnjevali predstavniki okrožnih organizacij, torej še 7 delavcev. Hkrati so Pokrajinski komite reorganizirali po teritorialnih enotah. Članstvo v KPJ v slovenskem delu države je do jeseni 1932 naraslo na 450 članov v 60 osnovnih organizacijah, t. i. celicah. Vsaj od te reorganizacije, verjetno julija 1932, naj bi bil sekretar pokrajinskega komiteja Boris Kidrič,

¹¹ France Filipič, Zgodnje obdobje političnega delovanja Borisa Kidriča, ponatis iz revije Borec, 1984/3–4, v knjigi Ob razpovitih zgodovini, Maribor 1994, 60–67.

¹² Edvard Kardelj, Enciklopedija Slovenije, 4/413.

¹³ Boris Kidrič se je rodil 10. aprila 1912, Intervju Edvarda Kardelja, Delo, 8. 4. 1972, citirano po Filipič, Zgodnje obdobje političnega delovanja Borisa Kidriča, 69.

¹⁴ Filipič, Zgodnje obdobje političnega delovanja Borisa Kidriča, 67; Lilijana Trampuž, KPJ na Slovenskem v obdobju šestojanuarske diktature 1929–1934, Magistrsko delo, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, avgust 1990, 21; Slavko Kremenšek, Slovensko študentsko gibanje 1919–1941, Ljubljana 1972, 165.

¹⁵ Filipič, Zgodnje obdobje političnega delovanja Borisa Kidriča, 70.

¹⁶ Lilijana Trampuž, KPJ na Slovenskem v obdobju šestojanuarske diktature 1929–1934, 23, op. 29.

ki se je posvečal bolj organizacijskim problemom, v propagandnem delu pa naj bi ga, po lastnem pričevanju, dopolnjeval Kardelj.¹⁷ "Glede na začasni karakter novega vodstva nismo formirali posebnega vodstva za SKOJ, pa tudi sekretarja Pokrajinskega komiteja nismo volili," se je 25 let pozneje spominjal Kardelj.¹⁸ Tudi na državni ravni je bil SKOJ obnovljen šele novembra 1933, v Sloveniji pa potem aprila 1934.¹⁹ Kidriču je bilo takrat 20 let, Kardelju 22 in bi morala oba biti po pravilih Kominterne še člana SKOJ-a (do 24. leta starosti). Člani vodstva SKOJ-a v Sloveniji v letu 1929 so torej brez formalnega vstopa v pravo članstvo KPJ leta 1932 prevzeli Pokrajinski komite za Slovenijo.

Marca 1933 se je po devetih letih emigracije v Slovenijo vrnil komunist "prve generacije" Miha Marinko (1900–1983), rudar, ki se je nekaj časa izobraževal na "Komunistični univerzi narodnih manjšin zahoda" (KUNMZ) v Moskvi. Po Kidričevi aretaciji 15. aprila 1933 (do 15. novembra 1933 v preiskovalnem zaporu) je bil Marinko od CK KPJ na Dunaju imenovan za političnega sekretarja Pokrajinskega komiteja. To je ostal do svoje aretacije 9. maja 1934, ko je bil aretiran tudi organizacijski sekretar Pokrajinskega komiteja Vilibald Konte (1908–1951). Kidrič pa se je po vrnitvi iz zapora novembra 1933 bolj posvetil obnavljanju SKOJ-a. Po aretaciji Marinka in Konteja sta Kardelj in Kidrič sestavila novo pokrajinsko vodstvo, v katerem so bili poleg njiju še Rudi Rojc (?), Jože Brilej (1910–1981), Oskar Kovačič (1908–1944) in Karel Luter (1910–1948), slednji imenovan kot inštruktor CK-ja. Poleti 1934 se je v Sloveniji v pripravah na pokrajinske in potem na IV. državno konferenco KPJ več mesecev mudil inštruktor CK KPJ Josip Broz, kar je bilo zelo pomembno za osebno zблиžanje s Kardeljem, Kidričem in Ivanom Mačkom (1908–1994). Tako je potem na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo, 16. septembra 1934 v Goričanah, ki zaključuje ključno obdobje obnavljanja Komunistične partije v Sloveniji, organizacijo prevzelo novo vodstvo s pokrajinskim sekretarjem Ivanom Mačkom. Poleg Mačka so bili v Pokrajinskem komiteju še Tone Šušteršič (1903–1984?), Otokar Franko, France Hočevvar (1913–?) in Jože Brilej, Kardelj je odšel v Sovjetsko zvezo, Kidrič pa je prevzel funkcije v KPJ oziroma SKOJ na državni ravni.²⁰

Ni pa nova generacija slovenskih komunistov še prevladala v CK KPJ, ki ga je od leta 1932 do 1937 vodil Milan Gorkić (pravo ime Josip Čižinsky, Sarajevčan češkega porekla).²¹ Na IV. državni konferenci KPJ za Božič 1934 v Ljubljani, torej tri mesece po goričanski konferenci, so bili od 12 članov izvoljeni v novi CK trije Slovenci, in sicer vsi trije starejše generacije, komunisti iz 20. let: Karel Hudomalj (1905–1944, komunist od 1924), predsednik zveze socialističnih sindikatov *Strokovna komisija* Franc

¹⁷ Trampuž, KPJ na Slovenskem 1929–1934, 27; Filipič, Zgodnje obdobje političnega delovanja Borisa Kidriča, 68–69.

¹⁸ Edvard Kardelj, Po petindvajsetih letih, citirano po Filipič, Zgodnje obdobje političnega delovanja Borisa Kidriča, 68.

¹⁹ Na Dunaju je 5. novembra 1933 začasno vodstvo CK SKOJ-a kot sekretar prevzel Karel Hudomalj, člana pa sta bila še Edo Kunštek in Karel Luter, v Sloveniji pa je sredi aprila 1934 postal organizacijski sekretar SKOJ-a Tone Tomšič, ki je kot predstavnik SKOJ-a deloval tudi v pokrajinskem vodstvu KPJ. France Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS, ponatis iz Zbornika ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, Ljubljana 1977, v knjigi Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939/2, Ljubljana 1981, 110–111.

²⁰ Filipič, Zgodnje obdobje političnega delovanja Borisa Kidriča, 78–82.

²¹ Več glej Ivan Očak, Gorkić: Život, rad i pogibija, Prilog biografiji, Zagreb 1988.

Leskošek (1897–1983, komunist od 1926) in Miha Marinko (1900–1983, komunist od 1923). Namestnika članov iz Slovenije sta postala Lovro Kuhar (1893–1950, komunist od 1920) in Boris Kidrič. Tudi razni poročevalci, ki so CK²² obveščali o delu vodstva pokrajinske organizacije nove generacije, so bili v sledečih mesecih zelo kritični. Zato je CK aprila 1935 sklenil, da Mačka pošlje na šolanje v Sovjetsko zvezo, za sekretarja pokrajinske organizacije pa imenuje starega revirskega komunisto iz leta 1920 Jožeta Marna (1898–1942).²³ Sklenili so, da je treba od najožjega operativnega vodstva nekoliko odmakniti Miho Marinka, pritegniti pa Joža Vilfana (1908–1987, komunist od 1934) in sekretarja pokrajinske organizacije iz 20. let Jakoba Žorgo (1888–1942), ki se je ravno takrat vrnil iz zapora. Dodatno je bil v Pokrajinski komite junija 1935 imenovan še en "stari" komunist, ing. Stane Krašovec (1905–1991, komunist od 1924).²⁴

S starimi kadri okrepljeno delovanje slovenskih komunistov – od sredine 1934 v smeri oblikovanja ljudske fronte in ustanavljanja posebne KP Slovenije, kar je bil v razvoju komunističnega gibanja med obema vojnama velik obrat – so prekinile aretacije konec leta 1935. Novembra se je začelo z aretacijo vodilnih članov t. i. Zembiļa, to je biroja CK KPJ v domovini, točneje v Zagrebu. V začetku decembra je bil na ilegalni poti prek avstrijske meje ujet član Pokrajinskega komiteja za Slovenijo Otokar Franko, konec meseca sekretar Jože Marn in Jaka Žorga, v začetku januarja 1936 pred kratkim pridružen član Pokrajinskega komiteja Mirko Košir (1905–1951, komunist od 1933), konec januarja Stane Krašovec in urednik *Delavskega obzornika* Tone Čufar (1905–1942), v začetku februarja pa še vrsta drugih, med njimi Miha Marinko, sekretar Pokrajinskega komiteja SKOJ-a Lojze Očepek idr. Tako je bilo vodstvo KP v Sloveniji spet povsem razbito in dogovarjanja o ustanovitvi KPS, ki so potekala že od pomladi 1934, prekinjena. Že novembra 1935 je bil z nalogo priprave ustanovnega kongresa poslan v Slovenijo poseben inštruktor CK KPJ Karel Hudomalj. Po množičnih aretacijah pa je bil Hudomalj, še vedno z enako nalogo za ustanovitev KP Hrvaške, poslan naprej v Zagreb, v Sloveniji pa ga je nadomestil Karel Luter (1910–1948, član SKOJ-a od 1926). CK KPJ je kljub aretacijam in obglavljenju organizacije v Sloveniji in na Hrvaškem vztrajal na ustanovnih kongresih KPS in KPH še aprila 1936,²⁵ kar je jasno pričalo o slabi obveščenosti o dogajanju in stanju organizacije v domovini.

Junija 1936 je komunistično organizacijo zadel nov udarec. Po aretaciji Hudomaljeve kurirke na meji je policija aretirala še nekaj članov CK KPJ na Dunaju, med njimi tudi Borisa Kidriča, sekretarja CK SKOJ-a. Pokrajinski komite je od avgusta 1936, ko je bil po 6-ih mesecih brez obsodbe izpuščen iz preiskovalnega zapora, vodil Mirko Košir. Pod njegovim vodstvom je PK avgusta 1936, spričo slabih izkušenj z neprevidnostjo in odtujenostjo vodstva v tujini, poslal IK Kominterne znano sporno pismo s predlogom o ustanovitvi samostojnih nacionalnih KP v Jugoslaviji v neposredni povezavi s Kominternom. CK KPJ naj bi, po tem predlogu, deloval le še kot koordinator med njimi.²⁶ Do podobnih sklepov je po zmedu z napačno razumljenimi navodili o re-

²² Tone Ranzinger marca 1935, Adolf Muk in Blagoje Parović aprila 1935, Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS, 148–149.

²³ AS 1546, Jože Marn.

²⁴ Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS, 155; AS 1546, Stane Krašovec.

²⁵ Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS, 162–175.

²⁶ Pomembno vlogo pri akciji za ustanovitev razmeroma samostojne KP Slovenije v okviru KPJ je imela Marija Vilfan, ki je v tem smislu pisala Kominterni poročilo o razmerah v slovenski organizaciji julija

organizaciji prišla tudi pokrajinska konferenca SKOJ-a septembra 1936. Spore je potem jeseni 1936 po vrnitvi iz Moskve začel reševati Tito, marca 1937 pa je po ravno tako dolgo zavlačevani vrnitvi iz Moskve v Slovenijo končno prišel Edvard Kardelj in stvari uredil z ustanovnim kongresom KPS v okviru KPJ 17. aprila 1937 na Čebinah. Izvoljen je bil devetčlanski CK KPS, v katerem je od starega Pokrajinskega komiteja KPJ-a za Slovenijo ostal samo njegov bivši sekretar Mirko Košir, nisem pa mogel ugotoviti, do kdaj. Vendar ne moremo reči, da je bilo novo vodstvo slovenske komunistične organizacije povsem v rokah nove, mlajše generacije komunistov. Sekretar CK-ja je formalno postal starejši komunist in hkrati član Politbiroja CK KPJ Franc Leskošek, čeprav je bil dejanski voditelj Kardelj. Od starejše generacije pa so bili člani vsaj še Miha Marinko, Vencelj Perko ter eden od treh kandidatov za člana Franc Salamon, vsi delavci. V kategoriji izobražencev, ki so v prejšnjih obdobjih navadno prevladovali, sta ostala samo učitelj Kardelj in profesor Mirko Košir, ki je bil po rojstvu sicer starejši (rojen 1905), po članstvu v KP pa mlajši, vključen šele leta 1933.²⁷

Z ustanovitvijo KPS lahko zaključimo menjavo generacij v slovenskem komunističnem gibanju. Kot vidimo, generacijsko načelo pri menjavi ne velja dosledno. Najbolj očitna in jasna generacijska menjava je razvidna v obdobju obnavljanja organizacije v letih 1932 in 1933. Zmotil jo je že prihod desetletje starejšega Marinka iz Moskve leta 1933, pozneje pa zlasti pritegnitev Leskoška. Kooptiranje novih starejših članov v Pokrajinski komite s strani CK-ja leta 1935 pa predstavlja pravo prekinitev vpliva Kidriča in Kardelja v Pokrajinskem komiteju. Karel Hudomalj, Lovro Kuhar (kot organizacijski sekretar CK na Dunaju), Karel Luter, Jože Marn in Mirko Košir so bili, kot kaže, skupina zunaj vpliva Kardelja in Kidriča, ki sta bila v letih 1935 in 1936 odrinjena od neposrednega nadzora nad pokrajinsko organizacijo. Koliko so vsi našteti res delovali kot usklajena skupina, je drugo vprašanje. Skupna jim je bila predvsem samostojnost mišljenja in delovanja ne glede na vpliv Kidriča in Kardelja. V ta krog so mogoče spadali še Aleš Bebler, Stane Krašovec in zakonca Jože ter Marija Vilfan,²⁸ ki

1936. V Biografiji, napisani 30. 7. 1947, je s potrebno samokritičnostjo in distanco o tem napisala: "Julija 1936 sem odšla na enomesečni študij v Pariz s francosko štipendijo. Eden od takratnih tovarišev iz Pokrajinskega komiteja, tovariš Mirko Košir, mi je naročil, da v tujini spet vzpostavim stik s tovariši iz Kominterne in napišem poročilo o razmerah v domovini. To sem res naredila. Prek tovarišev iz italijanske KP, s katerimi sem imela stike leta 1934 v zvezi s problemom Julijske krajine, sem napisala poročilo za Kominterno. V poročilu sem opisala napake, ki so jih delali na terenu, vendar poročilo seveda ni bilo objektivno, ker sem sama bila neizkušen partijec in me ni vodila želja, da bi partijo utrdila, temveč strah, da bi tudi sama postala žrtev." AS 1551 (Zbirka kopij dokumentov o komunističnem in delavskem gibanju), Marija Vilfan.

²⁷ Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, Ljubljana 1978, 88–91; Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS, 181–198.

²⁸ Z Lovrom Kuharjem so sodelovali pri ponesrečenem poskusu množične organizacije pod vplivom komunistov z imenom *Slovenski narodni revolucionarji v letih 1932 do 1934*. Gibanje SNR je poskusilo ujeti v jadra množično nezadovoljstvo, ko je bilo ponovno obujeno nacionalno vprašanje v Jugoslaviji po uvedbi kraljeve diktature in njeni nameri, da bo državo hitro nasilno etnično unificirala. Plod tega delovanja je bila najprej brošura *Put k oslobodjenju hrvatskog naroda*, ki je izšla v začetku leta 1932 na Dunaju, konec leta pa še brošura *Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda* avtorja Lovra Kuharja. Hkrati sta se slovenskega nacionalnega problema v Jugoslaviji lotila tudi Dragotin Gustinčič v Moskvi in Edvard Kardelj doma. Več o tem glej Janko Pleterški, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ – KPS, ponatis iz Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja, 1967, v knjigi istega avtorja, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, 311–315; Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS, 114–115.

pa za razliko od zgoraj navedene peterice niso bili tako kruto izločeni iz politike, pač pa po obvezni samokritiki in kesanju po vojni poslani "na pokopališče slonov", v diplomacijo. Za vrnitev neposrednega vpliva Kardelja in Kidriča v pokrajinski organizaciji ima verjetno največ zaslug postopno vzpenjanje Josipa Broza v CK KPJ v tem času.²⁹ Obe skupini, tako tista, ki je s Kidričem in Kardeljem tesno sodelovala, kot tista, ki naj bi bila prvi nasprotna, pa nista generacijsko enotni. V prvi skupini imata pomembni mesti npr. Leskošek in Marinko, ki sta starejša. Luter in Košir iz druge skupine pa bi po starosti, še bolj pa po času pridružitve gibanju, bolj sodila v drugo generacijo, bližje Kidriču in Kardelju.

* * *

Kaj so glavni vzroki sporov med slovenskimi komunisti pred 2. svetovno vojno?

Velik pomen frakcijskih bojov znotraj KPJ Ivo Banac utemeljuje prav s prepletenostjo z nacionalnim vprašanjem v Jugoslaviji in v KPJ. Frakcije v KPJ se niso preprosto pojavljale po posameznih časovnih stopnjah, kot bi jih narekovale vsakokratne generacijske in interesne razlike, temveč so se že od samega začetka razmeroma trdno ustalile, ker so hkrati izražale tudi razlike v stališčih do nacionalnega vprašanja. Zato vsakokratni zmagovalci v frakcijskih bojih niso mogli brez določenega tveganja preprosto zamenjati stališč, predvsem tistih, ki so bila kakorkoli povezana z nacionalnim vprašanjem.³⁰ Nacionalno vprašanje v KPJ pa ni vključevalo le neposrednega stališča do reševanja mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji, temveč tudi stališča do organizacije in hierarhije odločanja med pokrajinskimi in centralnim komitejem znotraj KPJ. Samó kot načelno stališče do reševanja mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji je bilo nacionalno vprašanje za slovenske komuniste zadovoljivo rešeno z razpravo in zaključno resolucijo 3. državne konference KPJ v letu 1923 oziroma januarja 1924.³¹

Prvi znan načelni spor s posledicami izstopa iz KP ali oblikovanja frakcij je znan iz začetka leta 1923. 15. aprila 1923 so bili dotedanji sekretar slovenskega dela KP Lovro Klemenčič in člana vodstva Vladislav Fabjančič ter začasno tudi Milan Lemež odstavljani ter izključeni iz KP zaradi neposrednega sodelovanja s socialisti pri ustanovitvi Socialistične stranke delovnega ljudstva za parlamentarne volitve marca 1923. Pred tem je bilo za načelnost komunistične politične taktike še bolj vprašljivo sodelovanje s krščanskimi socialci in narodnimi socialisti na volitvah za ljubljanski občinski svet

²⁹ Na drugi strani je bila skupina zunaj Kidrič–Kardeljevega vpliva verjetno tudi v nemilosti pri političnem sekretarju CK KPJ Milanu Gorkiču, ki je v smislu ljudskofrontne politike opustil staro komunistično tezo o nujnosti razbitja "versajske" Jugoslavije in s povezovanjem z drugimi opozicijskimi političnimi skupinami, ki so delovale tudi kot slovensko, hrvaško itd. nacionalistično proti srbski hegemoniji, trdno stal na načelu ohranjanja Jugoslavije. Več o tem Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb 1990, 72–74. O odnosu Gorkiča do "separatistične" skupine slovenskih komunistov (Košir in drugi) priča tudi Janez Perenič v pismu Zdenki Kidrič z dne 2. septembra 1945, ki opisuje hudo Gorkičevo reakcijo na Pereničev odgovor, češ da nima nič proti, če vodilni člani slovenske KP mislijo, da bi bila samostojna KPS dobra rešitev. AS 1546, Janez Perenič.

³⁰ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*: Informbirovski rasecpi u jugoslavenskom komunističkom pokretu, Zagreb 1990, 56–57.

³¹ Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923: Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ (ur. Jurij Perovšek), Ljubljana 1990, 50, 398–404; Janko Pleterški, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ – KPS, v: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, 301–303.

konec leta 1922.³² Sporno vprašanje je bilo: kako široko je lahko sodelovanje komunistov v t. i. enotni fronti proletariata? S tem so bile – za razliko od drugih jugoslovanskih pokrajin – namreč tesno povezane specifične razmere v Sloveniji.

Drugi načelni spor je leta 1925 pripeljal do izključitve vodilne trojke v slovenskem delu KPJ: Cirila Štuklja, Alojza Sedeja in Ivana Makuca. Glavni problem je bil spet stopnja sodelovanja s socialdemokrati. Po interpretaciji glavnega kritika take politike Franceta Klopčiča, pomembno vlogo v tej kritiki s strani SKOJ-a pa je imel tudi Dušan Kermavner, so bili v vodstvu stranke preveč prisotni ostanki socialdemokratske miselnosti in delovanja, predvsem v sindikatih, in prepočasna boljševizacija. Proces boljševizacije evropskih komunističnih strank je bil posebej aktualen po 5. kongresu Kominterne leta 1924, v KPJ pa pomeni prelomnico v tem pogledu njen 3. kongres leta 1926.³³ Delovanje komunistov v sindikatih naj bi se torej premalo razlikovalo od delovanja socialdemokratov, ki so si prizadevali zgolj za izboljšanje položaja delavcev. Komunistične frakcije v sindikatih naj bi premalo naredile za mobilizacijo neorganiziranih množic in za stavkovna gibanja, ki bi množice revolucionirala.³⁴ Glede na odnos med revolucijo za vsako ceno in širšimi interesi industrijskega delavstva lahko ta spor označimo tudi s klasično oznako o razlikah med levico in desnico v KPJ.

Spori tretje vrste so se začeli po obnovi KPJ v 30. letih. Zaradi neodzivnosti osrednjega komunističnega vodstva v emigraciji pri pripravi propagandnega in izobraževalnega materiala naj bi se že leta 1932 v Sloveniji pojavile separatistične želje nekaterih slovenskih komunistov, da bi se slovenska komunistična organizacija izločila iz jugoslovanske in neposredno povezala s Kominterno. To prvo separatistično težnjo naj bi umiril sekretar Milan Gorkić z razumnim pogovorom.³⁵ Isti problem se je v pokrajinskem komunističnem vodstvu spet pojavil po velikih aretacijah in slabih stikih, očitno pa tudi zaradi slabega razumevanja specifičnih slovenskih razmer, poleti 1936 pod vodstvom pokrajinskega sekretarja Mirka Koširja.³⁶

Najmanjši skupni imenovalec omenjenih sporov so kvečjemu precej drugačne razmere med industrijskim delavstvom v slovenskem delu države za razliko od drugih jugoslovanskih pokrajin in iz teh razlik izvirajoča nasprotja in nerazumevanja med slovenskimi komunisti samimi o stopnji sodelovanja, prilagajanja in sledenja skupni jugoslovanski organizaciji. Lahko bi rekli, da ima narava teh načelnih sporov bolj malo skupnega z mogočim generacijskim konfliktom. Če pa omenjene spore povežemo z

³² France Filipič, O razvoju in delovanju KPJ v Sloveniji med leti 1920–1924, ponatis iz časopisa Komunist, januar–april 1980 v knjigi France Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939/1, Ljubljana 1981, 100–116; Janko Prunk, Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1971–1972/1–2, 199–228.

³³ Več o tem glej Božidar Jakšić, Boljševizacija i prvi otpori procesu boljševizacije KPJ, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 22, 1982/1–2, 65–84; Kosta Nikolić, Boljševizacija KPJ 1919–1929: Istorijske posledice, ISI, Beograd 1994, 54–56.

³⁴ Jurij Perovšek, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929), Ljubljana 1998, 117–128; France Klopčič, Desetletja preizkušenj: Spomini, Ljubljana 1980, 236–239.

³⁵ Alenka Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967/1–2, 368; Trampuž, KPJ na Slovenskem 1929–1934, 24–28; vprašanje separatizma slovenskih komunistov v letih 1932 in 1933 zelo nejasno omenja tudi Filipič, Zgodnje obdobje političnega delovanja Borisa Kidriča, 75.

³⁶ Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS, 181–198; Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, 88–91.

bojem za vpliv in prevlado določenih skupin znotraj organizacije, potem so vsa načela, različne politične in idejne usmeritve ter generacijske razlike vedno dobrodošle. Do podobnega zaključka je pri analizi sporov znotraj KPS prišla tudi Jera Vodušek Starič, ki ugotavlja, da bistvo frakcijskega boja med mlado in staro generacijo ni bilo konceptualne narave, "temveč preprosto boj za oblast."³⁷

Kako so komunisti starejše generacije dojeli kruto realnost svoje politične odrinjenosti po vojni, nam lepo govori zapis z enega številnih zaslišanj Dragotina Gustinčiča, ko je bil zaprt ob informbirojevski krizi leta 1948. Na vprašanje, kdo je bil njegov informator o tem, da utegne izhajati politika proti starim komunistom tudi od Tita, je ugotavljal, da bi to lahko bil samo Lovro Kuhar: *"S tov. Kuhar Lovrom sva se bila našla v Ljubljani takoj, ko se je bil povrnil iz nemškega izgnanstva, to tedaj ni bilo težko, ker ni bilo še nobenih plač in tudi nobenih sredstev za življenje, smo se vsi politični ljudje hranili v skupni menzi v Unionu. Kot stara člana KPJ, ki sva marsikaj skupaj doživela, sva sedela navadno za isto mizo in sva si imela marsikaj za povedati, ker zadnjič sva se videla v Parizu 1939 ob času mojega vračanja iz Španije. Kuhar je seveda takoj opazil, da sem jaz odrinjen od vsega političnega dela in se je takoj moralo zastaviti vprašanje zakaj. Jaz sem mu pripovedoval in to je tudi on sam vedel, da nisem imel nikoli nobene kontroverze z nobenim od našega sedanjega strankinega vodstva, posebno ne s tov. Kardeljem in s tov. Kidričem in da se mi zato tako postopanje z menoj zdi zelo čudno, posebno v trenutku, ko je tolika potreba po marksistično podkovanih ljudeh. Pripovedoval sem Kuharju, da me Kardelj, ko je bil pozimi 1944. leta v Moskvi, ni povabil na skupni sestanek, na katerem je govoril z drugimi, da sem ga v Beogradu ob svojem povratku iz Moskve prosil za razgovor in da se je takega razgovora tudi izognil. Ko se je bil potem sestal republikanski kongres OF v Ljubljani, sem mu pripovedoval, da so mi bili najprej poslali povabilo na kongres, da so pa to povabilo zopet umaknili in da je to zame vendarle naravnost sovražen in neverjeten afront. Pripovedoval sem mu tudi, da so me pustili v Trstu na cedilu in da me niso povabili k vkorakanju v Ljubljano. Po razmotrivanju teh in sličnih žalitev mi je Kuhar priznal, da je on približno v istem položaju in tako sva prišla do sklepa, da je to linija CK KPS ne samo proti nama dvema, temveč proti vsem starejšim komunistom v Sloveniji. Oba sva smatrala to kadrovsko politiko za zgrešeno, za nedemokratično v smislu nepotrebne (verjetno pomotoma vrinjena beseda, op. E. D.) strankine demokracije. Bila sva mnenja, da če ima CK kaj proti nam posameznikom, bi moral to kritizirati in povedati, ne pa molče žaliti nas."*³⁸

* * *

Ker imamo o zakulisnih bojih med različnimi skupinami znotraj slovenske komunistične organizacije zelo skopa in največkrat samo posredna pričevanja, nam o resnosti teh sporov lahko veliko pove politična in življenjska usoda članov domnevnih skupin. Za tovrstno raziskavo sem izbral 70 vodstvenih komunistov, to je v glavnem članov Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo in člane Centralnega komiteja ali Politbiroja

³⁷ Jerca Vodušek Starič, Med ljudsko demokracijo in demokracijo. Slovenija 1848–1998: Iskanje lastne poti, ur. Stane Granda in Barbara Šatej, Maribor 1998, 309.

³⁸ ARS d. e. III. (bivši arhiv RSNZ) osebni dosje Lovro Kuhar, zbrana pričevanja o Kuharju, str. 15: Iz zaslišanj Gustinčič Dragota, str. 670.

KPJ iz Slovenije od leta 1920 do ustanovitve KPS leta 1937. V Arhivu Republike Slovenije sem na podlagi ohranjenih življenjepisov, partijskih dokumentov predvojnih članov KP in seznamov obsojenih na dachauskih ter informbirojevskih procesih lahko preveril partijsko in življenjsko usodo 55-ih, torej 79%.³⁹ Nihče od omenjenih članov vodilne komunistične strukture do obnove organizacije pod vodstvom Kidriča in Kardelja in nihče od skupine, ki je za kratek čas prevladala v Pokrajinskem komiteju v letih 1935–1936, že od konca 30. let, posebno pa po končani vojni, ni bil več v vodilnih ali v vsaj malo odločujočih organih stranke niti državne uprave. Izjemo predstavlja le skupina zgoraj omenjenih diplomatov (Bebler, Krašovec, zakonca Vilfan), za katere pa ni povsem jasno, ali jih lahko prištevamo v tako imenovan Hudomalj-Kuharjev krog, čeprav so z njima nedvomno tesno sodelovali. Tudi oznaka, namreč "Hudomalj-Kuharjev krog", ni najbolj natančna, saj za zdaj nimamo jasnih dokazov o kontinuiteti neke politike. O Hudomaljevi vlogi imamo pričevanje Draga Lutra. Hudomalj je bil član CK oziroma ožjega vodstva KPJ na Dunaju pred Kuharjem, že od leta 1933 naj bi vodil levo frakcijo v CK, v kateri so bili še Ivo Marić, Vladimir Čopić in Drago Luter, pozneje v letih 1935–36 pa naj bi ji pripadal tudi Kidrič. Junija 1936 je bila vsa ta frakcija na Dunaju aretirana, po prestanih kaznih pa izgnana na Češkoslovaško. V Pragi je Kidrič napisal Gorkiću vdanostno pismo in se kesal svoje ostrine v preteklih nastopih proti njemu, vendar je bil že nekaj mesecev za tem Gorkić poklican v Moskvo, od koder se ni več vrnil. Tito je potem v Parizu izjavil, da utegne pismo Kidriču še kdaj škoditi, saj je bilo nezadovoljstvo z Gorkićem zadnje leto njegove funkcije generalnega sekretarja med člani CK splošno. Zlasti po množičnih aretacijah ob plenumu CK v Pragi in na Dunaju leta 1936 so sumili, da jih je izdal sam Gorkić.⁴⁰ Po Gorkiću, od poletja 1937 do končnega imenovanja Tita za generalnega sekretarja leta 1939, so KPJ v Parizu začasno vodili Tito, Rodoljub Čolaković in Lovro Kuhar. V tem času je bil negotov tudi sam obstoj Komunistične partije Jugoslavije, saj so jo nekateri vodilni ljudje Kominterne nameravali celo razpustiti. O pomenu Lovra Kuharja lahko sklepamo tudi na podlagi tega, da je bil najstarejši med njimi, z najdaljšim partijskim stažem, intelektualno nedvomno sposoben in ves čas samostojno misleč človek. Kljub krizi lahko rečemo, da sta bila od 1933 do začetka vojne 1939 v vrhu KPJ v emigraciji vedno močno prisotna ali Hudomalj ali Kuhar, ki nista najbolje sodelovala z novim vodstvom KP v Sloveniji.

Pomembnejše in bolj zanimive usode vodilnih članov slovenske KP pred dokončno prevlado Kidrič-Kardeljeve "frakcije" konkretnije ilustrirajo tudi medsebojne odnose sredi 30. let. **Jaka Žorga** (1888–1942), vodilni komunist 20. let, je 30. leta v glavnem

³⁹ Ivan Baznik, Ernest Bartulović, Tomo Brejc, Jože Brilej, Tončka Čeč, Tone Čufar, Vladislav Fabjančič, Ivan Favaj, Tone Gmajner, Rudolf Golouh, Dragotin Gustinčič, Albert Hlebec, Karel Hudomalj, Dušan Kermavner, Lovro Klemenčič, Ladislav (Slavko) Klinc, France Klopčič, Aleksander Kobler, Viktor Koleča, Jože Kolšek, Vilibald Konte, Miha Koren, Ciril Košir, Mirko Košir, Ivan Kralj, Stane Krašovec, Lovro Kuhar, Edo Kunštek, Dušan Kveder, Milan Lemež, Karel Luter, Ivan Maček, Ivan Makuc, Anton Manfreda, Miha Marinko, Josip Marn, Vladimir Martelanc, Tone Matul, Ivan Mravlje, Rajko Osterc, France Perdan, Janez Perenič, Jože Pertot, Josip Petrič, Josip Pokovec, Ivan Pristav, Tone Rancinger, Ciril Razboršek, Robert Rinaldo, Anton Rojc, Rudi Rojc, Franc Salamon, Alojz Sedej, Maks Strmečki, Boris Štajmer, Alojzija Štebi, Ciril Štukelj, Ante Šuntajs, Anton Šušteršič, Tone Tomšič, Ljudevit (Ludvik) Vencajz, Jože Vilfan, Marija Vilfan, Ivan Vuk, Franjo Vulč, Franc Wankmueller, Mirko Weinberger, Štefan Weiss, Jakob Žorga, Marcel Žorga.

⁴⁰ AS 1551, Drago Luter, Biografija in Dopolnilo k biografiji.

presedel v zaporih, maja 1942 so ga neposredno iz zapora odpeljali in usmrtili Nemci v Beogradu.⁴¹ Njegov 5 let starejši brat **Marcel** (1883–1969), Jakov tesni sodelavec, se je v 30. letih umaknil iz aktivne politike, leta 1934 se je preselil v Zagreb, bil med vojno zaprt, po vojni pa spet navadni delavec in sindikalist po raznih tovarnah do upokojitve.⁴² Glavni teoretik in zelo vpliven član najožjega vodstva v 20. letih **Dragotin Gustinčič** (1882–1974) je bil 1929. zaprt, po zaporu pa je leta 1931 emigriral v Sovjetsko zvezo, kjer je sodeloval tudi pri balkanski sekciji Kominterne. Iz SZ se je vrnil šele po koncu vojne, leta 1945, kar mu je kljub velikim ambicijam onemogočilo partijsko kariero. "Odstavljen" je bil na novoustanovljeno Ekonomsko fakulteto v Ljubljani in ob krizi z Informbirojem zaprt, ponovno sprejet v ZKS pa šele tik pred smrtjo.⁴³ **France Klopčič** (1903–1986), Žorgov naslednik na mestu pokrajinskega sekretarja takoj po kraljevi diktaturi, je v Sovjetski zvezi nesrečno (po zaporih in taboriščih) preživel svoja najboljša leta in tudi najbolj usodna leta (1930–56) v zgodovini slovenskih komunistov. Po vrnitvi mu je ostala samo še zgodovina oziroma, tako kot njegovemu prijatelju Dušanu Kermavnerju, zgodovinopisje.⁴⁴ Pomemben član prve generacije je bil novinar **Albert Hlebec** (1898–1939), urednik več komunističnih glasil in član najožjega vodstva pokrajinske organizacije. Po vrnitvi s 6. kongresa Kominterne leta 1928 je, ker ga je iskala policija, ostal v tujini, delal je pri vodstvu KPJ v emigraciji, konec 30. let je urejal slovenski komunistični časopis *Naprej* v Pittsburghu v ZDA. Leta 1939 so ga, po nekaj nesporazumih s Kominterno, našli obešenega v uredništvu.⁴⁵ **Viktor Koleča** (1884–1946) je bil član CK KPJ do leta 1930, ko se je pred policijo umaknil v SZ in bil tam med vojno urednik slovenskih radijskih oddaj. Vrnil se je šele po osvoboditvi, vendar ga je menda OZNA pozimi 1945/46 odpeljala iz zagrebškega stanovanja in ubila.⁴⁶ Šem spada tudi **Kermavner**, a objavljam podrobnejši prispevek o njem na koncu razprave.

Pomembna je seveda še usoda prej omenjene peterice, ki naj bi v letih 1935–36 ogrozila vpliv Kidriča in Kardelja. **Karel Hudomalj** (1905–1944), revirski komunist, je sodeloval že v spopadu z Orjuno leta 1924, dve leti pozneje je odšel za 6 let na študij na KUNMZ v Moskvo in je od 1932. opravljal pomembne funkcije pri CK KPJ v emigraciji na Dunaju: bil je povezava z domovino, inštruktor, sekretar CK SKOJ pred Kidričem in hkrati član Politbiroja CK KPJ med leti 1932 in 1935. Potem ko je bil februarja 1936 odpoklican Blagoje Parović, je Hudomalj postal organizacijski sekretar CK KPJ. Najprej je bil podpornik Gorkića. Leta 1936 naj bi vodil levo frakcijo v CK KPJ proti Gorkiću, kjer naj bi bili po Lutrovem avtobiografskem zapisu še Ivo Marić, Vladimir Čopić, Luter in Kidrič. Kuhar je takrat deloval pomirljivo, čeprav se z Gorkićem ni več strinjal. Hudomalja so izključili iz CK-ja julija 1936, potem ko je policija na meji prijela njegovo dekle in kurirko, ki ji je Kidrič, kljub temu da so bili na Dunaju pravkar aretirani Hudomalj, Marić, Prica in Marušić, izročil knjige, denar in članke za v Ljubljano. Po Lutrovi interpretaciji naj bi s tem prekršil osnovna načela konspiracije Kidrič, ne pa Hudomalj. Na podlagi pričevanja kurirke je bil na Dunaju ujet in za eno

⁴¹ AS 1546, Jakob Žorga; Slovenski biografski leksikon (SBL) IV/1008–09.

⁴² AS 1546, Marcel Žorga; SBL IV, 1009–10.

⁴³ AS 1546, Drago Gustinčič.

⁴⁴ AS 1546, France Klopčič.

⁴⁵ AS 1546, Albert Hlebec.

⁴⁶ AS 1546, Viktor Koleča.

leto zaprt Kidrič, dekle je dobilo 6 mesecev, aretirali so njenega očeta, sicer starega komunist, njenega brata ... v emigracijo sta morala Dušan Kveder in spet Drago Luter.⁴⁷ Po izpustitvi iz zapora je bil Hudomalj poslan v Francijo na politično delo z jugoslovanskimi emigranti. Po umiku CK-ja z Dunaja v Pariz (pomladi 1937) naj bi se tam nekajkrat sprl s Titom o usodi jugoslovanskih "Špancev", vedno znova pa so mu očitali tudi neprevidnost z ujetu kurirko leta 1936, zato je bil že konec 30. let menda tudi izključen iz KP. Kljub temu je v začetku vojne organiziral odporniško gibanje na Dunaju. Življenje je končal leta 1944 v Mauthausnu.⁴⁸

Lovro Kuhar (1893–1950), kot pisatelj Prežihov Voranc, ima tako kot Hudomalj premalo obdelan življenjepis političnega delovanja. V 20. letih je organiziral komuniste predvsem v jugoslovanskem delu Koroške ter za CK KPJ vodil skrivni kanal za literaturo in ljudi čez avstrijsko mejo.⁴⁹ Maja 1930 je zaradi policijske preiskave emigriral. Najprej je nekaj časa delal na Dunaju pri organizaciji Kominterne *Rdeča pomoč*, potem pri KP Avstrije kot propagandist med kmeti. Marca 1931 naj bi na povabilo Dimitrova odšel v Berlin, kjer je kot inštruktor za politično delo med kmeti pri *Europäisches Bauernkomitee* organiziral in vodil stavke kmetijskih delavcev v Romuniji, Bolgariji, Grčiji, Franciji, na Švedskem in Norveškem.⁵⁰ Šele novembra 1932 ga je CK KPJ (Gorkić) poklical na Dunaj, kjer je kot urednik *Dela* 1. 12. 1932 od Beblerja prevzel nalogo "obdelave" slovenskega nacionalnega vprašanja.⁵¹ Z junijem 1934 je *Delo* postalo glasilo KP Italije za Slovence v Julijski krajini in Kuhar se je zato preselil v Pariz, kjer je ostal do konca leta 1935. Tam je pod okriljem *Rdeče pomoči* med jugoslovanskimi izseljenci organiziral donatorsko akcijo, ki je z leti zbrala "na stotisoče frankov", hkrati pa izdajal glasilo tega gibanja *Protiv Glavnjače*, ki je izhajalo do leta 1937. Na IV. državni konferenci KPJ konec leta 1934 v Ljubljani je bil izvoljen v CK KPJ, vendar se njegovega dela neposredno skoraj ni udeleževal, ker je delal v Parizu. Februarja 1936 ga je prišel v Pariz iskat član Politbiroja Vladimir Čopić in ga "odgnal", kot se je sam izrazil, k CK-ju na Dunaj, kjer je moral prevzeti posle organizacijskega sekretarja CK KPJ. Vodil je priprave na konferenco CK KPJ, ki je bila konec marca v Pragi, vendar je uspešen zaključek konference preprečila češka policija; nekaj udeležencev je zaprla, med njimi tudi Kuharja. Medtem ko je bil Kuhar 3 mesece v čeških zaporih, je Gorkić sklical nadaljevanje konference aprila na Dunaju. V začetku julija se je Kuhar vrnil na Dunaj, vendar so ga že tri dni po tem, ko se je javil Politbiroju, spet aretirali in zaprli za 13 mesecev. Tako se je konec avgusta 1937 vrnil v Pariz, kjer je bil takrat tudi že CK KPJ, a v razsulu, saj je bil Gorkić že aretiran v SZ. Potek konference v Pragi in nepričakovane aretacije so vrgle sum na Gorkića, da je idejna nesoglasja v CK skušal z ovadbo policiji obrniti sebi v prid.

"V Parizu sem prevzel posle organizacijskega sekretarja pariškega punkta, vodil delo patronatskega centra, delo španskega centra in pomagal voditi Titu partijske, politične in organizacijske posle. Takrat ni bilo CK, niti sekretarja in sva s tov. Titom

⁴⁷ AS 1546, AS 1551, Drago Luter, Biografija, 11; Dopolnilo k biografiji, 9–10; Izjava, 2.

⁴⁸ AS 1546, Karel Hudomalj.

⁴⁹ Več o tem France Filipič, Nekaj podrobnosti o političnem delovanju Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca med leti 1920–1928, ponatis iz zbornika Prežihove svečanosti, Ljubljana 1980, v Filipičevi knjigi Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, Ljubljana 1981/1, 278–287.

⁵⁰ AS 1546, Drago Luter, Biografija, str. 2; AS 1551, Lovro Kuhar, Moj življenjepis.

⁵¹ Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS, 114–116.

delo na lastno pest vodila, dokler ni bilo Titu poverjeno mesto sekretarja KPJ. Kadar Tita ni bilo v Parizu, sem ga po njegovem nalogu zamenjaval, držal zvezo s Kominternom in z organizacijami v Jugoslaviji."⁵² Skrbel je za tisk glasila *Proleter*, omogočil natis slovenskega prevoda *Zgodovine VKP(b)*, vodil knjigarno *Horizons* in urejal arhiva CK ter *Rdeče pomoči* za Jugoslavijo, katere sekretar je bil od 1932 do 1939. S Titom naj bi se večkrat sporekel: očital mu je razmerje z mariborsko Nemko Herto Haas, kar mu je Tito menda zameril;⁵³ ko je slišal za Titovo kandidaturo za generalnega sekretarja CK KPJ, naj bi Kuhar vzkliknil: "*Če se to zgodi, uboga Partija, uboga Jugoslavija,*" kar je izvedel tudi Tito in mu ravno tako zameril.⁵⁴ O njunem osebnem razmerju veliko pove tudi prigoda po sprejetju ustave FLRJ leta 1946, ko je Tito priredil sprejem za vso Skupščino, se z vsemi rokoval, njemu pa se je namenoma izognil.⁵⁵ Konec avgusta 1939 je Tito odšel v Moskvo, Kuharja pa je kmalu skušala aretirati francoska policija, zato je v sporazumu z drugimi člani jugoslovanskega komunističnega vodstva v Parizu ilegalno odpotoval v Ljubljano, kjer se je Kardelju javil novembra 1939. Po Kardeljevem nalogu naj bi bil za aktivnejšo vlogo preveč kompromitiran pri oblasteh in je ostal "izoliran" vse do okupacije. V tem času se je bolj posvetil književnosti. Po italijanski okupaciji se je skrival v glavnem v Ljubljani ali njeni okolici, januarja 1943 pa je bil aretiran. Italijani sprva niso vedeli, kdo je, zanimanje zanj pa so takoj pokazali Nemci in poslali v Ljubljano posebnega zasliševalca iz Berlina. Septembra 1943 je bil premeščen iz ljubljanskih zaporov v Begunje, odpeljan v Berlin, kjer so mu ponudili predsedstvo slovenske države pod nemškim nadzorom, vendar je ponudbo odločno odklonil. Nato je bil interniran v Sachsenhausen, februarja 1945 pa v Mauthausen. Po vojni je bil poslanec ustavodajne skupščine in aktiven pri obnovi raznih kulturnih organizacij. Umaknil se je v rodne Kotlje in veliko pisal. Kljub umiku iz politike so ob pripravi za t. i. dachauske procese konec leta 1947 iz zveznega ministrstva za notranje zadeve zahtevali obremenilno gradivo posebej tudi za Kuharja. Slovenski notranji minister Boris Kraigher je Rankoviču gradivo poslal, vendar pripisal, da glede Kuharja po njegovem mnenju ni dovolj materiala za sum.⁵⁶ Kot kaže, so ga zaradi literarnega ugleda in bolezni pustili, da je v rodnem kraju na Koroškem umrl zaradi bolezni, ki jih je prinesel iz koncentracijskih taborišč.⁵⁷

Karel ali Drago Luter (1910–1948) je bil Korošec iz Kuharjevega kroga. Kuhar mu je bil duhovni oče, kot se je sam izrazil, in ga je že 17-letnega pošiljal kot kurirja v tujino. Med leti 1929 in 1932 je bil na KUNMZ v Moskvi, kjer ga je v skrivnosti tamkajšnjih frakcijskih bojov uvažal starejši gojenec Karel Hudomalj. Marca 1934 je bil poslan na Dunaj k CK KPJ, kot inštruktor je pomagal obnoviti SKOJ v Ljubljani in

⁵² AS 1546, Lovro Kuhar, Moj življenjepi (Kotlje, 18. 4. 1947), 3.

⁵³ AS 1551, Lovro Kuhar, Razgovor Lidije Šentjunc z dr. Maksom Šnuderlom dne 18. junija 1979 o Prežihovem Vorancu, 4.

⁵⁴ AS 1546, Lovro Kuhar, Anonimka poslana Dragu Druškoviču oktobra 1979.

⁵⁵ AS 1551, Lovro Kuhar, Razgovor Lidije Šentjunc z dr. Maksom Šnuderlom dne 18. junija 1979 o Prežihovem Vorancu, 3.

⁵⁶ Pismo Borisa Kraigherja Aleksandru Rankoviču z dne 3. 1. 1948: "Izveštaj o dachauskoj istrazi: Naročito si tražim material za Prestlra, za avstrijske komuniste, koji su u KPO na radu, i za Prežiha ... Kad sam ove podatke preštudirao smatram, da nije dovoljno materiala za sumnju. Naročito u slučaju Prežiha – Kuhara." AS 1931, t. e. 494; glej tudi Dachauski procesi (Raziskovalno poročilo z dokumenti), Ljubljana 1990, 163–164.

⁵⁷ AS 1546, Lovro Kuhar, Moj življenjepi, glej tudi ES, Prežihov Voranc, 9/328–330.

Zagrebu, postal organizacijski sekretar CK SKOJ in njegov predstavnik pri Komunistični mladinski internacionali (KMI) v Moskvi. Od julija 1936, potem ko je bil Kidrič aretiran, do svoje aretacije decembra 1936 je bil Luter sekretar CK SKOJ in kot tak član CK KPJ. Julija 1937 je bil izpuščen iz zapora in izgnan na Češkoslovaško. V tem času je Gorkič sedež CK KPJ preselil v Pariz, vendar je bil Gorkič julija 1937 že poklican v Moskvo in zaprt. Z zatonom Kuharjevega političnega vpliva, potem ko se je povsem uveljavil Tito, je bil postavljen na stranski tir tudi Luter. V času "vodstva Tito-Čolakovič", kot se je izrazil Luter, v letih 1937–1939, je skupaj s Hudomaljem delal kot marksistični predavatelj po manjših francoskih mestih med slovenskimi izseljenci. Po začetku vojne septembra 1939 se je s Kuharjevo pomočjo vrnil v domovino, še prej pa je od Kuharja v Parizu izvedel, da je izključen iz KP; zakaj, naj bi izvedel v Ljubljani. Toda Kardelj ga je poslal v Zagreb, kjer je bil po legalni prijavi aretiran in 10 mesecev zaprt zaradi starih obtožb iz leta 1929. Konec leta 1940, po izpustitvi iz zapora, ga je Kardelj ponovno odklonil, češ da je frakcionar. Službo je dobil v tovarni vagonov v Slavonskem Brodu. Od poletja 1942 do aprila 1944 je bil zaprt v Jasenovcu, se potem pridružil partizanom in še med vojno odšel v Slovenijo. Po vojni je delal kot novinar in urednik pri *Primorskem dnevniku*. Konec junija 1948 je bil na poti v službo (Gorica) v Postojni aretiran in ubit.⁵⁸

Jože Marn (1898–1942) je bil zagorski rudar, od 1925 do 1934 v Moskvi (KUNMZ), od julija do decembra 1935 sekretar PK KPJ za Slovenijo in potem 3 leta v zaporu v Sremski Mitrovici. Po vrnitvi iz zapora je delal le še v *Zvezi rudarjev*, decembra 1941 je bil kot partizan izdan, ujet in marca 1942 ustreljen.⁵⁹

Mirko Košir (1905–1951) se je po zaključeni partijski karieri leta 1937 zaposlil kot kemik v rudniku na Izlakah, leta 1940 je bil konfiniran, po kapitulaciji Jugoslavije pa interniran. Ko je kapitulirala Italija, je bil nekaj časa partizan, potem zajet, zaprt v Dachau, po vojni pa je delal na univerzi. 1948. je bil obsojen na dachauskih procesih in je 1951 v zaporu umrl.⁶⁰

Slabo sta končala tudi pomembna sopotnika "menjave generacij" **Janez Perenič** (1905–1949) in **Vilibald Konte** (1908–1951). Perenič je bil politični sekretar Pokrajinskega komiteja v začetku obnove organizacije pred Kidričem v letih 1931–1932, potem organizacijski sekretar s Kidričem. Pozneje je šel v Španijo, v taborišču za španske borce v Franciji pa je bil leta 1939 zaradi spora z drugimi komunisti izključen iz KPJ. Obsojen je bil na dachauskih procesih in je umrl v ječi.⁶¹ Rudarski inženir Konte je bil organizacijski sekretar PK KPJ v letih obnove 1933–34, potem je 5 let, do 1939, sedel v Sremski Mitrovici in se v politiko spet aktivno vključil šele proti koncu vojne na Hrvaškem. Svojo življenjsko pot je menda končal na Golem otoku.⁶²

Lahko politična usoda po drugi svetovni vojni pomaga pojasniti obnašanje in politične opredelitve posameznih pomembnejših akterjev znotraj komunistične organizacije pred vojno? Vsekakor ne v vseh primerih. Nedvomno pa nam dejstvo, da se je vladajoča skupina nekaterih predvojnih sodelavcev znebila po zelo kratkem postopku in brezkompromisno, vzbuja sum, da bi bilo lahko njihovo pričevanje o skupnem delu poklicnih revolucionarjev vsaj neprijetno.

⁵⁸ AS 1546, Karel Luter; prav tam, fond Dokumenti predvojnih komunistov; AS 1546, Lovro Kuhar.

⁵⁹ AS 1546, Jože Marn.

⁶⁰ AS 1546, Mirko Košir; Enciklopedija Slovenije, 5, 331–332.

⁶¹ AS 1546, Janez Perenič, Enciklopedija Slovenije, 8, 301.

⁶² AS 1546, Vilibald Konte, Enciklopedija Slovenije, 5, 253.

* * *

Kakšno mesto ima v vseh teh sporih Dušan Kermavner? Kermavner je dober primer pripadnika starejše generacije slovenskih komunistov v precej drugačnem času 30. let in kaže, kakšno stopnjo zaupanja je mlajša, takrat vodilna generacija, imela do starejše. Mislim, da je ključni označevalec teh odnosov prav beseda (NE)ZAUPANJE. V razmerah skrajne konspirativne narave delovanja komunistične organizacije, glede na pogoste uspešne policijske vdore v tajno organizacijo in težke posledice teh vdorov z dolgotrajnimi zapornimi kaznimi, krutimi zaslišanji in življenjsko nevarnostjo ima **zaupanje** še toliko večjo težo.

Dušan Kermavner je bil 5. avgusta 1948 zaprt in potem obsojen na enem od dachauskih procesov. Na zaslišanju 26. avgusta je obnovil historiat svojega delovanja in sporov v komunističnem gibanju.

Kermavner je bil od maja 1920 član Pokrajinskega sekretariata SKOJ, kot tak je organizacijo zastopal na IV. kongresu KIM (Komunistična internacionala mladine) junija in julija 1924 v Moskvi. Konec 1925 je bil kot pokrajinski sekretar SKOJ-a izvoljen v Pokrajinski sekretariat KPJ, kjer je bil do konca leta 1928. Takrat se je na pokrajinski konferenci KPJ sprl s takrat prvim marksističnim teoretikom v gibanju Dragotinom Gustinčičem in se zato za nekaj časa umaknil iz aktivne politike, da bi dokončal študij prava. Vendar je bil 5. oktobra 1929 aretiran na podlagi tega, kar je policiji povedal ujeti mladi komunist Deutschbauer, ki se je vračal iz SZ z navodilom, naj se javi Kermavnerju. Na procesu proti 29-im obtoženim marca 1931 v Beogradu je bil na podlagi posebne izjave, da sodelovanje s komunisti obžaluje, obsojen "samo" na 2 leti težkega zapor, ki ga je odsedel že oktobra 1931. Z izjavo, s katero si je pod pritiskom pravkar ustvarjene družine skrajšal kazen, je prekršil komunistično načelno "razredno stališče pred sovražnikom", kar so mu tovariši komunisti ob vsaki priložnosti še dolgo očitali. Očitali so mu tudi, da je na podlagi njegovih navedb policija aretirala še Gustinčiča, Cirila Štuklja in Mileta Klopčiča, a so slednja dva na intervencijo Antona Kristana kmalu izpustili, saj nista bila več aktivna komunisti.

V začetku leta 1932 je s Kermavnerjem poiskal stik Boris Kidrič. Sodelovanje so okrepili zlasti po prihodu Kardelja iz zapor, februarja 1932. Oba pa sta mu povedala, da obstaja direktiva CK KPJ, da ne sme dobiti v organizaciji nobene funkcije, dokler ne razčistijo nejasnosti glede Kermavnerjevega obnašanja v preiskovalnem zaporu med leti 1929 in 1931. Tak pristop do Kermavnerja naj bi podpiral predvsem Gustinčič, ki je bil takrat že v emigraciji. Na podlagi dokumentacije, ki jo je zaplenila policija v tujini, je bil aprila 1933 spet aretiran in v Ljubljani obsojen na 3 leta težkega zapor.

Aprila 1936 se je vrnil v Ljubljano, kjer je bila organizacija zelo razbita. Takratni sekretar Mirko Košir mu je dal vedeti, da je odveč, vabilo Ivana Bratka v Pokrajinsko organizacijo SKOJ pa je odklonil. Začel se je ukvarjati s študijem zgodovine slovenske socialne demokracije, da bi kot publicist svoji družini zagotovil osnovno eksistenco. V tem času je začel prejemati grozilna pisma partijske organizacije iz zapor, v Sremski Mitrovici, kjer so pod vplivom Petka Miletića med raznimi frakcijami komunistov potekali hudi boji. V pokrajinski KP se je spet angažiral po vrnitvi Kardelja iz SZ, vendar z izrecnim Kardeljevim opozorilom, da vprašanje Kermavnerjevega obnašanja v zaporu 1929–31 še ni rešeno. Po nalogi KP je sodeloval predvsem pri ljudsko-frontovskem delu. Bil je član kmečke komisije, uredništva revije *Sodobnost* in založbe *Naša knjiga*. Kardelj ga je leta 1939 dvakrat kritiziral: prvič v zvezi s Kermavnerjevim

člankom o tretjem taboru v *Sodobnosti*,⁶³ drugič zaradi Kermavnerjeve obrambe Ivana Bratka pred kritiko Franca Leskoška. Kritika njegovih opomb h knjigi Albina Prepeluha *Pripombe k naši prevratni dobi* pa je že sledila izključitvi iz KPJ leta 1940. Zelo je bil angažiran pri zadnjem projektu ljudske fronte, pri *Zvezi delovnega ljudstva*, ki je pritegnila krščanske socialiste in skupino socialističnih sindikatov pod vplivom Franceta Svetka. Konec novembra 1939 mu je Kardelj sporočil, da ga je CK KPS določil za pogajalca s Svetkom. V pogajanjih januarja 1940 je skladno s stališči CK kot pogoj za sodelovanje od Svetka zahteval popoln prelom z drugimi ("desnimi") socialisti.

Februarja 1940 je bil kot nevaren komunist konfiniran v Bileči; tam je ostal do druge polovice aprila. Po vrnitvi, ko se je po nekaj letih vrnil v domovino tudi Kidrič, je bil Kermavner povabljen v *Agitprop komisijo*, kar je razumel kot svojo rehabilitacijo. Pojavil pa se je tudi Svetek, ki je medtem pristal na vse prej zahtevane pogoje za sodelovanje. Vendar je predstavnik CK v komisiji Boris Kraigher zavrnil vsako sodelovanje s Svetkom. Kermavnerju se ta zavrnitev ni zdela smiselna, zato je s svojimi argumenti vztrajal pri sodelovanju; o tem je govoril še posebej s Kidričem in drugimi, vendar je v drugi polovici junija CK sodelovanje še enkrat definitivno zavrnil. Kljub temu je Kermavner na ljubljanski okrožni konferenci KPS še naprej zagovarjal svoje argumente za sodelovanje s Svetkovo skupino. CK je to presodil kot prvi element "frakcionaštva". Po nekaj Kidričevih poskusih, da bi Kermavnerja prepričal v nasprotno, se je načelni spor zaradi Kermavnerjevega strastnega polemičnega značaja izrodil še v osebni spor in zamero s poslednjim zaveznikom v vodstvu gibanja – Kidričem.

V drugi polovici avgusta 1940 je bil poklican na zagovor pred partijsko komisijo, ki so jo sestavljali Kidrič, Leskošek in Boris Kraigher. Drugo zaslišanje je bilo novembra 1940; ob že znanih očitkih so mu naprtili še, da je brez vednosti CK-ja v začetku avgusta povezal nekega Žerjala z Ljubom Ostercem. Šlo se je za discipliniranje neke mladinske skupine v Mostah pri Ljubljani. Konec decembra, dan pred odhodom v planinski dom na Komni, kjer je ostal do pomladi, mu je Kidrič sporočil, da je izključen iz KP, vendar mora na vseh mestih, kjer je deloval po nalogi KP, še naprej ostati na funkciji. To je bilo v *Društvu prijateljev SZ*, ki ga je aktivno pomagal ustanoviti, in v krogu uredništva *Sodobnosti*.⁶⁴

Če torej odmislimo nekoliko težak Kermavnerjev značaj, se nam v odnosu t. i. druge generacije slovenskih komunistov do Kermavnerja kaže predvsem nezaupanje, ki pa je gotovo v veliki meri temeljilo tudi na drugačnih navadah, obnašanju in komuniciranju znotraj gibanja v nekoliko bolj sproščenih 20. letih v primerjavi s "svinčenimi" tridesetimi. Člane vodstva komunističnega gibanja iz 20. let je vodilna skupina nove generacije uporabila kvečjemu v organizaciji povezav z drugimi intelektualnimi ali sindikalnimi ali kakršnimikoli že skupinami zunaj KP; vsekakor to niso mogle biti preveč pomembne in zaupne naloge. Člani skupin, ki bi lahko v tridesetih letih predstavljali vodilni skupini konkurenco, pa tudi za kaj takega niso bili dobri. Izključitev iz KP je bila za take občutno premalo. Pač še ena zgodba o večji nevarnosti notranjega kot zunanjega sovražnika, zgodba o večji ostrini ter krutosti obračunavanja znotraj neke skupnosti kot pri spopadih z zunanjim nasprotnikom.

⁶³ Dušan Kermavner, Problem "tretjega tabora", *Sodobnost*, VII/1939, 424–436.

⁶⁴ AS 1551, Dušan Kermavner, Zapisnik zaslišanja dne 26. 8. 1948.

Bojan GODEŠA*

POLEMIKA MED DUŠANOM KERMAVNERJEM IN LOJZETOM UDE TOM V LETIH 1939–1941

I.

Polemika med Dušanom Kermavnerjem in Lojzetom Udetom, ki je potekala od septembra 1939 do aprila 1941, se je začela z osebnim dopisovanjem, kasneje pa se je prenesla tudi v javnost, v revialni tisk. Njuna osebna korespondenca zajema 10 različno dolgih pisem, ki sta jih napisala od septembra 1939 do februarja 1940, ko je bilo z Udetovim odpovednim pismom njuno dopisovanje prekinjeno.¹ Tudi sicer bi se težko nadaljevalo v taki obliki, saj je bil Kermavner kmalu zatem interniran v Bilečo. S polemiziranjem pa Kermavner in Ude nista prekinila, temveč sta ga prenesla na drugo raven. Po prihodu iz Bileče je Kermavner pod psevdonimom Andrej Beličan poleti 1940 v *Sodobnosti* objavil serijo člankov z naslovom *Sodobna razmišljanja (Refleksije) o trenutnih razmerah*, kjer se je obregnil tudi ob Udetove "jeremijade" v časopisu *Slovenija*. Ude mu ni ostal dolžan in je nato jeseni 1940 v *Sloveniji* objavil serijo člankov z naslovom *Nekaj pripomb k sodobnim razmišljanjem Andreja Beličana*. Na to je v *Sodobnosti* 1941, št. 1 in 2, odgovoril Kermavner/Beličan s člankom *Tragika demokratične metafizike*, na kar se je znova odzval Ude v *Sloveniji* 1. aprila 1941 s člankom *Metode in realizem Andreja Beličana*. Nadaljnjo polemiko sta prekinila zasedba in razkosanje Slovenije.

V vsebinskem smislu je šlo v javni polemiki le za ponavljanje stališč, ki sta jih zagovarjala v osebni korespondenci in s tega vidika ni prinašala novih elementov. V pismih sta se izražala dosti bolj svobodno, ker se jima ni bilo treba bati cenzure, zato sem se v razpravi oprl predvsem na njuno osebno korespondenco.

II.

Njuna korespondenca je imela zanimivo zgodovino, še preden je sploh prišlo do njene objave, zato najprej nekaj besed o tem. Ob okupaciji je bila Udetova korespondenca uničena, ker jo je viničar, pri katerem jo je shranil v Slovenskih goricah, kjer je Ude pred vojno deloval kot advokat, iz strahu sežgal. Ker je Ude pošiljal kopije pisem tudi nekaterim osebam, s katerimi je sodeloval v času ljudskofrontnega povezovanja (komunistom in nekomunistom), jih je po vojni spraševal, če imajo ohranjeno korespondenco, vendar je dobil same negativne odgovore.² Na veliko Udetovo začu-

* Dr. Bojan Godeša, višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani.

¹ V objavljeni korespondenci manjka prvo (izgubljeno) Udetovo pismo, ki je polemiko sprožilo ter večji del njegovega naknadnega pisma z dne 18. oktobra 1939. Korespondenci sta priložena še Kermavnerjeva koncepta v krajši in obsežnejši različici.

² Miško Kranjec mu je leta 1954 sicer odgovoril, da ima tudi to korespondenco ohranjeno, a da bo vse svoje gradivo predal NUK-u, kar je Ude razumel, kot da mu je noče posoditi.

denje, ker sta se ob polemiki tudi osebno oddaljila, mu je nato korespondenco leta 1955 posodil in mu dovolili prepis prav Kermavner.³

Ob tem sta si Kermavner in Ude začela dopisovati in skušala z razdalje 15 let ugotoviti, zakaj je prišlo do prekinitve njunega dopisovanja. Ko sta znova navezala stike, sta ponovno stopila v pristržnejše odnose in Ude, ki je cenil Kermavnerjevo gesto, da mu je dal na voljo korespondenco, ga je celo imel za svojega prijatelja. Kermavner je tedaj zatrjeval, da ga ne motijo drugačni Udetovi pogledi, a je hkrati opozarjal, da ima tudi sam pravico braniti svoje stališče ter se ni strinjal z oceno, da je bilo Udetovo stališče v polemiki bolj pravilno kot pa njegovo.⁴ Vendar ob tem prvem povojnem srečanju dlje kot do poziva na razgovor nista prišla in ni razvidno, da bi tedaj razmišljala o objavi njune korespondence.

Prvič je Ude javno spregovoril o svoji "obširni, žolčni korespondenci z nekim prijateljem, komunistom v Ljubljani" na posvetu ob 25-letnici ustanovitve Osvobodilne fronte leta 1966, vendar pa tedaj ni povedal, da je bil njegov sogovornik Kermavner in kakšna je vsebina te korespondence.⁵ Tako je bila širša javnost z njo prvič seznanjena po naključju, in to brez njune neposredne vpletenosti. Poznana je postala leta 1967, ko jo je v dnevniških zapiskih v *Listini* omenil Edvard Kocbek.⁶ Sedemnajstega septembra 1943 se je Kocbek srečal z Udetom, ki je po kapitulaciji Italije prišel na osvobojeno ozemlje. V obširnem razgovoru sta se med drugim dotaknila tudi predvojne polemike med Udetom in Kermavnerjem, pri čemer Ude seveda ni mogel vedeti, da bo skoraj čez 30 let to prišlo v javnost in v taki obliki. Po tem, za oba avtorja nepričakovanem "razkritju" polemike, je bil Kermavner nezadovoljen s Kocbekovo "dezinformacijo", kot je sam poimenoval zapis v *Listini*. Skušal je objaviti povzetek njunih stališč, ki pa jih je Ude ocenil kot "*popravek, kakor da bi imel Kermavner na celi črti prav*". Ude se je zavzemal za objavo celotne korespondence brez dodatkov. Nato je bil tudi Kermavner za njeno objavo, toda na vsak način je hotel imeti skupen uvod, ni pa bil zato, da bi dodala vsak svoj polemičen komentar, saj bi po njegovem pomenil le nadaljevanje iste polemike. Tako se nista mogla sporazumeti o objavi korespondence. Na posvetu ob 50-letnici oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovnega kongresa KPS leta 1967 je Kermavner v referatu, ki je sicer govoril o povsem drugi temi (*Oktobrska revolucija in Slovenci*), javno polemiziral z zapisom v Kocbekovi *Listini*.⁷ Ude je v svoji razpravi menil, da tak pristop ni smiseln, "*ker javnost ne more kontrolirati nepravilnosti povzetka, nepravilnosti polemike ali pripomb k temu povzetku. To bi ji bilo omogočeno le, če bi bila korespondenca objavljena, pa naj se tovariš Kermavner in jaz pokaževa v kakršni koli luči že. (...) Le tako bo mogoče priti do zgodovinske resnice o važnih vprašanjih naše preteklosti. Končno pa je od tega že skoraj trideset let in ni razloga, da ne bi zvedeli vse resnice*".⁸ Na posvetu so se tudi nekateri zgodovinarji (Bogo Grafenauer) zavzeli za objavo korespondence. Sprva je bilo mišljeno, da bi izšla pri

³ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, 1871. Zbirka dopolnilnega gradiva o delavskem gibanju in NOB. Korespondenca Kermavner–Ude.

⁴ Nova revija 48/49, str. 672–673.

⁵ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, št. 1–2, str. 439.

⁶ Edvard Kocbek, *Listina*. Dnevniški zapiski od 3. maja do 2. decembra 1943. Slovenska matica, Ljubljana 1967, str. 295–296.

⁷ Dušan Kermavner, *Oktobrska revolucija in Slovenci*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1967, št. 1–2, str. 37–41.

⁸ Obravnava Lojzeta Udet. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1967, št. 1–2, str. 263.

Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, a do uresničitve ni prišlo. Sporazumno s Kermavnerjem jo je nato Ude ponudil mariborski založbi *Obzorja*, a si je Kermavner premislil. Na posvetu zgodovinarjev v Domžalah leta 1977 je govoril z Udetom o potrebi objave tudi zgodovinar France Filipič.⁹ Medtem je Ude v knjigi *Slovenci in jugoslovanska skupnost* pojasnil, zakaj je med njima sploh prišlo do polemike in kaj je bilo njeno bistvo.¹⁰ V knjigi je tedaj izšel tudi ponatis Udetovih polemičnih člankov iz časopisa *Slovenija*. Že po Kermavnerjevi smrti je Ude v sedemdesetih letih pripravil gradivo za knjigo, ki bi predstavila njegovo delovanje in poglede na čas med letoma 1939 in 1945. V delu je želel objaviti tudi korespondenco s Kermavnerjem, vendar knjiga tedaj ni izšla.¹¹ Šele skoraj deset let za tem (1986), ko obeh akterjev ni bilo več med živimi, je bila polemika v štirih zvezkih objavljena v *Novi reviji*.

Doslej njuna polemika, čeprav objavljena, še ni bila predmet poglobljenih strokovnih razprav, pa tudi celotno obdobje od začetka druge svetovne vojne 1. septembra 1939 do napada sil osi na Jugoslavijo 6. aprila 1941, je bilo obdelano zgolj parcialno, zlasti pogrešamo monografije o tej zelo pomembni dobi. Zato bi rad opozoril, da se bom v predstavitvi in razčlembi polemike med Kermavnerjem in Udetom osredotočil le na nekaj njenih vidikov. Tematika s predstavitvijo nekaterih problemov, ki izhajajo iz te dobe, še zdaleč ne bo izčrpana, saj gre za večplastno in med seboj prepleteno dogajanje, ki bi ga lahko v celoti zajela le monografska obdelava tega obdobja.

III.

Dopisovanje med Kermavnerjem in Udetom so vzpodbudile razmere po podpisu pakta med Sovjetsko zvezo in nacistično Nemčijo ter začetek druge svetovne vojne. Že iz uvoda Kermavnerjevega odgovora 26. septembra 1939 na prvo neohranjeno Udetovo pismo lahko razberemo njuno diametralno nasprotno oceno razmer, ki je bila pogojena s povsem različnimi izhodišči. Kermavner je Udetu pojasnjeval: *"Tvoj članek in pismo pričata predvsem, da Ti zadaje novi položaj hujše skrbi za našo narodno usodo kakor dosedanj. Mene je nasprotno novi položaj pomiril, kajti od prvega dne sem čutil, da se morajo začeti stvari na svetu hitreje goditi, da je imperializem napravil velik korak naprej k svojemu propadu. (...) Niti na misel mi ni prišlo, da bi mogla sila Sovjetske zveze in to se pravi sila, ki uničuje imperializem, v Evropi tako narasti, kakor je narasla doslej. (...) Bojazen, ki je bila v nas vedno najhujša, je bila bojazen, da se ne bi vse sile imperialističnega sveta združile za napad na Sovjetsko zvezo, za uničevalno vojno združene reakcije proti sili napredka in miru. V takem boju nisi mogel izključevati možnost zmage imperializma na vsem svetu. Kaj bi bilo potem z malimi narodi in s slovenskim narodnim drobcom, si lahko misliš ... (...) Zame je z vidika mojega naroda edino mogoče stališče protiiimperialistično stališče. Z vidika svojega naroda nisem mogel nikdar pritrditi versajskemu evropskemu redu, s tega vidika me je mučil "monakovski" evropski red od 14. marca 1939 dalje, s tega vidika mi je novi, recimo, "moskovski" evropski red, ko se mi je v perspektivi odprl, snel pezo z ramen. (...) Pred*

⁹ Pismo Lojzeta Udeta uredniku pri DZS Klabusu 20. avgusta 1977. Pismo mi je posredoval Boris Mlakar, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

¹⁰ Lojze Ude, *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Založba Obzorja, Maribor 1972, str. 15–17.

¹¹ Lojze Ude, *Moje mnenje o položaju*. Članki in pisma 1941–1944. Uredil Boris Mlakar. Slovenska matica, Ljubljana 1994, str. 5.

*dobrim desetletjem, in vse desetletje odtelej se je marsikomu zdelo, da je ta orientacija oprta na neko himero, da je njena ideja brez moči, tako malo praktična je bil videti: Bog visoko, a Rusija – daleko. Danes, v zadnjih treh, štirih tednih pa se je položaj prav v tem spremenil, ta daljna Rusija se je približala in oprejemljiva je postala velika realna mogočnost, da se razširi zveza svobodnih narodov do nas."*¹²

Kermavner v nadaljevanju razlaga, da *"se je razkadila abstraktna in nerealna zveza zapadnih demokracij in Sovjetske zveze"*, ter spremembo v zavezništvu pojasnuje takole: *"Ali ne vidiš, kako poenostavljaš življenje: včeraj si bil za demokracijo in proti fašizmu, tudi danes in jutri hočeš biti proti fašizmu in za demokracijo ne glede na vse morebitne spremembe v 'demokraciji' in v 'fašizmu'. Jaz sem postavljaj in postavljaj vprašanje drugače: Bil sem proti svetovni reakciji včeraj, sem danes in bom jutri proti njej, ne glede na to, ali ima demokratično ali fašistično obliko. Ti postavljaš dvoje oblik iste reči drugo proti drugi, jaz postavljaj novo reč proti stari ne glede na njeno obliko. Obe orientaciji, moja in Tvoja, sta prišli na preizkušnjo in moja je vzdržala, Tvoja ne. Tvoja ni vzdržala, ker si prišel v položaj, da se obešaš na rep zapadnoevropski 'demokraciji', ki pripravlja nov Versailles z obnovo južnonemške habsburške monarhije, kamor lahko v posebnih pogojih spravi Tvoj narod – ki dela danes vse, da bi bila Italija zadnja pokroviteljica njenih postojank na Balkanu in je pripravljena plačati Italijo tudi s temle narodnostnim drobcem, ki se imenuje sam – slovenski narod! Voja zapada proti nacionalsocialistični Nemčiji se v primeru mogoče stiske te Nemčije nujno podaljša v vojno zapada proti nacional-boljševiški Nemčiji, ki bi dala svobodo potlačenim Čehom, Poljakom, koroškim Slovencem, Lužiškim Srbom in se zvezala s Sovjetsko zvezo. Kako si Ti pripravljen na ta, zelo mogoč primer? Po versajskem zgledu že postavljaš vprašanje o krivdi za novo vojno (...) Ti morda ne vidiš tudi tega, da je fašistični režim izraz slabosti vladajočega razreda, čeprav se kaže kot izraz njegove moči, ne vidiš tudi, kako nemški fašizem kopiči nasprotstva, katerim bo vedno teže kos. Požrl je Avstrije, Sudetce, Čehe, dobršen kos Poljakov, a kako jih bo prebavil?"*¹³

Njuno različno izhodišče je Kermavner nato še podkrepil: *"Tebe je obšla ob paktu skrb. Ta se nanaša seveda na okrepitev Nemčije. Mene je obšlo ob paktu veselje. To se nanaša seveda na okrepitev Rusije. (...) Menim, da moram to okrepitev v našem narodnem interesu še podpreti: Ti pa si tako zbezan, da misliš, da jo moraš z napadi na Rusijo oslabiliti."*¹⁴ Nato je Udetu podučil: *"Tvoja osnovna napaka je prav v tem, to še enkrat poudarim, da uporabljaš negibne pojme, ki ne sledijo življenju, ki niso življenjski, ampak sheme. Svet se giblje in treba se je gibati z njim. Dokler tega osnovnega momenta ne boš spoznal in začutil, je pač gotovo, da bova šla v sodbah narazen. Vem, da si žejen resnice, in bi Te hotel k njej spraviti. Opusti vendar že enkrat svojo zapetost do marksizma in sprejmi resnico, četudi je – marksistična. Ta nauk namreč ne pozna nobenega dogmatizma."* Kermavner je nato Udetu še očital, da *"z vidika vaškega zvonika ne moremo razumeti svetovnopoličnih dogodkov"*.¹⁵

V odgovoru 8. oktobra 1939 Ude Kermavnerju ni ostal dolžan in mu je oporekel možnost objektivne presoje razmer, ker gleda na Sovjetsko Rusijo *"z neko vero, ki Ti že vnaprej jemlje možnost kritično razmišljati o položaju"*, ter poudaril, da sam ni zmožen

¹² Nova revija 48/49, str. 673–674.

¹³ Nova revija 48/49, str. 677.

¹⁴ Nova revija 48/49, str. 677.

¹⁵ Nova revija 48/49, str. 679.

takega verovanja in discipline: *"Pač nisem marksist leninist!"* Po Kermavnerjevem mnenju ozko provincialno gledanje pa je Ude pojasnil: *"Kot človek Slovenec le pričakujem, da ta SZ ne dela za utrditev in zmago najstrašnejšega mednarodnega gangsterstva, kar jih pozna zgodovina. (...) Tudi ne stojim na stališču tega ali onega zunanjepolitičnega urada. Motrim svetovne samo dogodke s stališča usode svojega naroda, ugotavljam dogodke, ki utegnejo pripomoči k izboljšanju te usode in druge, ki utegnejo povzročiti poslabšanje te usode. Temu praviš Ti sicer: 'Politika vaškega zvonika'".¹⁶ Na koncu pisma je Ude sintetiziral svoje gledanje: *"Mislim, da je v situaciji, kakršna je bila, šele sklenitev nenapadalnega pakta omogočila Hitlerjevi Nemčiji odločitev, da napade Poljsko. (...) Mislim, da imata Anglija in Francija v tej situaciji bolj prav kakor Sovjetska Rusija. S svojimi simpatijami stojim na njihovi strani proti Nemčiji in proti SZ, dokler gre SZ z Nemčijo. Francija in Anglija se borita danes za človeka in zlasti male narode boljše ureditev Evrope kakor Nemčija. Dokler gre SZ z Hitlerjevo Nemčijo, nimam razloga, da bi tudi glede SZ mislil drugače."*¹⁷ Ude je bil tudi precej skeptičen do Kermavnerjevega pričakovanja o skorajšnji razširitvi "zveze svobodnih narodov" v naše kraje, menil je namreč, *"da tudi v Sovjetski Rusiji ne gre več za svetovno revolucijo"*, temveč za zaokroženje in zavarovanje ruskega *"življenjskega prostora, gre za novi imperializem Rusije, v katerem je komunistična ideja samo še sredstvo, ne pa več smiselno bistvo njene eksistence"*.¹⁸ Te Udetove ugotovitve potrjuje tudi sodobna strokovna literatura.¹⁹*

V nadaljevanju polemike je Kermavner skušal speljati dopisovanje na svetovno-nazorski spor ter na načelne poglede. Hkrati je ton pisanja postajal vse bolj bojevit. Udet je proglasil za branilca versajskega sistema, wilsonizma in zahodnega imperiaлизма. Očitki na Udetov račun so se stopnjevali vse do Kermavnerjeve trditve: *"Ti si torej le obrnjeni hitlerjavec."*²⁰ V pismu z dne 22. oktobra 1939 je Kermavner v zaključku ugotavljal: *"Kamor koli greva, povsod isti globoki prepad med nama ..."*,²¹ a mu kljub temu poslal 11 vprašanj, na katera naj bi Ude odgovoril. Tudi Ude se je strinjal, da nima nobenega smisla več, da bi debatirala, da pa bo vseeno odgovoril še na to pismo. Tako dopisovanje še vedno ni bilo prekinjeno, čeprav sta oba že obupala, da bi lahko prišla na isto valovno dolžino.

Ude ni bil zadovoljen s Kermavnerjevim tonom pisanja, predvsem pa ni pristajal na njegovo absolutizacijo nekaterih izrečenih misli. Zato je Kermavnerju v pismu dne 8. novembra 1939 zapisal: *"Čisto jasno izhaja iz mojega pisma, da je po mojem pričanju nemški nacionalsocialistični imperializem od vseh imperializmov najnevarnejši, tako za Evropo in slovenski narod v tej Evropi, kakor za ves ostali svet. Zato je moje priznanje zahodnih demokracij ali, če hočeš, imperializmov, povsem relativnega pomena in temelji na njihovi dejanski borbi proti nemškemu nacionalno socialističnemu imperiaizmu, čeprav je jasno, da v tej borbi ne gre samo za Čehe in Poljake, temveč gre tudi za prav otipljive francoske in angleške interese. (...) Ob mojem prepričanju, da je trenutno*

¹⁶ Nova revija 48/49, str. 692.

¹⁷ Nova revija, 48/49, str. 693.

¹⁸ Nova revija 48/49, str. 686.

¹⁹ François Furet, *Minule iluzije: esej o komunistični ideji 20. stoletja*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1998, str. 407–414.

²⁰ Nova revija 50/51, str. 1073.

²¹ Nova revija 50/51, str. 1075.

*nemški nacional socialistični imperializem za Evropo najnevarnejši, najbolj roparski, si mislim, da se je treba boriti predvsem proti temu imperializmu. Ob misli, da bo mogel nemški nacionalno-socialistični imperializem zavladati nad Evropo in torej tudi nad Slovenci, mi je, kakor da bi mi držal nekdo nož na grlu."*²² Hkrati je Ude ponovno poudaril, da je nacizem mogoče uničiti le z bojem in je spraševal Kermavnerja, kako si predstavlja osvoboditev Poljakov in Čehov brez padca nacizma. *"Povej mi, kako more nacionalni socializem v Nemčiji brez borbe proti njemu pasti. To so vprašanja, na katera moraš odgovoriti in mi ne toliko govoriti o angleškem imperializmu, o nujnosti borbe proti imperializmu sploh, ko te borbe danes od vas v Evropi ne vidim odnosno jo vidim samo še proti francoskemu in angleškemu imperializmu, nič več pa proti nemškemu nacional-socializmu."*²³

To je bilo ključno vprašanje celotne polemike, na katerega je Kermavner v pismu dne 18. novembra 1939 odgovoril z naslednjimi besedami: *"Potrebna je nemška revolucija, ki bo dvignila ljudske plasti nemškega naroda iz nižin, srla moč nemškega fevdalstva in meščanstva ter njegovo izročilo poteptala in razglasila imperialistično miselnost za sovražno nemškemu narodu in človeštvu, ki bi skratka uvedla trd in strog red, kakršen je v Tebi v SZ tako malo všeč."*²⁴

Ude s tem odgovorom in argumentacijo ni bil zadovoljen in je 20. decembra 1939 Kermavnerju odpisal: *"Da te ponovno opozorim na glavni predmet najine debate. Slej ko prej namreč ne dobim odgovora na vprašanje, kako si predstavljaš, da bo izšel iz te nesreče, ki je zadela, češki ali poljski narod. (...) Slej ko prej si ne morem misliti, da bi mogla ta dva naroda doseči svojo svobodo in svoje pravične meje, ne da bi padel nacionalni socializem v Nemčiji in nemogoče se mi zdi, da bi nacionalni socializem mogel pasti od znotraj in ne šele potem, ko bi ga zadel poraz na bojnem polju po nekih zunanjih silah. Tebi ni do pravega razumevanja za nesrečo, ki je zadela češki in poljski narod. Očitam Ti, da njuno usodo vežeš na neko zelo negotovo boljše vizacijo Nemčije (nimaš nobene jasne sodbe o tem, kako naj bi do te boljše vizacije pride, ako nacionalni socializem ne pade)." ²⁵*

Na to vprašanje je Kermavner v pismu 20. decembra 1939 odgovoril, da izhaja iz predpostavke, da je nacistična Nemčija v vojnem spopadu najšibkejši člen in bo nezogibno prišla v stisko, iz katere sta dva izhoda: *"Ali podreditev zahodnima imperializmoma ali pa razvitje boja zoper njiju z resnično naslonitvijo na SZ, odločitev za zvezo s SZ. (...) Pri drugem izhodu bi bila usoda nacional socializma zapečaten. Najverjetneje pa je, da se bi ob vprašanju izhoda iz stiske nacionalsocialistična Nemčija razdelila na dve stranki: reakcija bi zastopala prvi izhod, napredne sile drugega. Iz take razdelitve se lahko razvije državljanska vojna v Nemčiji. SZ take vojne ne more gledati kot opazovalec, marveč mora poseči vanjo, da podpre napredno silo. (...) Tako pre-sojam prihodnje, najbližje perspektive."*²⁶

Ude na te Kermavnerjeve hipoteze ni več odgovoril, ker sta z dopisovanjem v začetku februarja 1940 prekinila. Jeseni 1940 je Ude v svojih pripombah na Kermavnerjevo pisanje v *Sodobnosti* o pričakovanju revolucije v Nemčiji zapisal: *"Tragika*

²² Nova revija 52/53, str. 1360.

²³ Nova revija 52/53, str. 1061.

²⁴ Nova revija 54/55/56, str. 1742.

²⁵ Nova revija 54/55/56, str. 1747.

²⁶ Nova revija 54/55/56, str. 1761.

*Beličanova pa je, da stavi na konja, ki sploh ne dirka. Kaj ne vidiš, Beličan, da danes na konja, na katerega staviš, niti ni mogoče staviti? Če Beličan morda ne misli, da bo ta konj zmagal, ne da bi se sploh spustil v dirko; kar pa je prav tako zmotno in nesmiselno."*²⁷

Hkrati sta Kermavner in Ude obdelovala tudi tedanje slovenske politične razmere (zlasti tedaj aktualno vprašanje tretjega tabora na Slovenskem in prekinitev ljudskofrontne usmeritve slovenskih komunistov). Posledica razlik v gledanju na nemško-sovjetski pakt je bil tudi Udetov izstop iz ljudskofrontnega akcijskega odbora kmečko-delavskega gibanja.

V polemiki sta posegla tudi na področje svetovnih nazorov, čeprav sta se oba zavedala, kot je zapisal Ude, da *"nimava drug drugega prepričevati o napačnosti svetovnega in življenjskega naziranja"*.²⁸ Kljub temu da sta idejno nazorskim vprašanjem posvetila precej prostora, so bila ta vendarle drugotnega pomena in niso mogla zastreti glavnega razloga za polemiko, čeprav je morda Kermavner hotel drugače. Prav zaradi Kermavnerjeve nagnjenosti k načelni idejni obravnavi problemov je Ude označil polemiko: *"Ako pregledava najine dosedanje dopise, je v vsem več doktrinarjenja kakor poglobitve v konkretnost situacije, na Tvoji strani pa mislim, da še precej več kakor na moji. Z vso silo braniš čistost svoje doktrine, mižiš pred realnostmi, ki bi to doktrino mogle tudi le v kakem drobcu postaviti na laž. (...) Doktrinarnost in nič več kakor doktrinarnost je Tvoje poudarjanje, da Ti je en imperializem kakor drugi. Ker Tvoja doktrina pravi, da je vse enako sivo, če ni rdeče, pa misliš, da moraš zapirati oči pred drugačno resnico."*²⁹

IV.

Na splošno velja, da je bilo delovanje komunistov v času pakta Hitler–Stalin, ko je obravnavana polemika potekala – v celotnem komunističnem gibanju posebej še zaradi kasnejšega izpostavljanja protifašizma – vedno podoživljeno z določenim nelagodjem, kot neprijetna epizoda in kolikor se da potisnjeno v pozabo. Tudi ob omenjeni polemiki se nima smisla spraševati, čigavemu stališču so dogodki dali prav, čeprav je Kermavner še v 60. letih trdil, da je bilo pravzaprav njegovo stališče tedaj pravilno. Bolj zanimivo je vprašanje, koliko lahko v Kermavnerjevih pismih razberemo zgolj njegove osebne poglede, koliko pa gre za poglede, ki jih je takrat zastopala večina komunistov, čeprav je jasno, da v privatnem dopisovanju z Udetom ni nastopal kot zastopnik uradnih stališč KPS. Iz njunih pisem je razvidno, da je bila večina komunistov enakega mnenja kot Kermavner, kar je Ude pospremil z ugotovitvijo, češ, "toliko slabše za vas". Toda po drugi strani obstaja pričevanje zgodovinarja Frana Zwitterja o sestanku na uredništvu *Sodobnosti* v času pred padcem Francije, kjer naj bi obravnavali omenjene Kermavnerjeve članke, s katerimi se Zwitter ni strinjal. Tedaj naj bi Kardelj in Kidrič obsodila Kermavnerjevo stališče, da je London središče svetovne reakcije. Kardelj naj bi poudaril, da je nacizem največje barbarstvo tedanjega sveta.³⁰ Tako neposrednega izražanja stališč

²⁷ Lojze Ude, Nekaj pripomb k sodobnim razmišljanjem Andreja Beličana. Slovenija, 11. oktober 1940, št. 41.

²⁸ Nova revija 48/49, str. 685.

²⁹ Nova revija 54/55/56, str. 1747.

³⁰ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, št. 1–2, str. 268–269.

vsaj v "uradnih" dokumentih slovenskih komunistov ni zaslediti vse do napada nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo. Pri tem je potrebno opozoriti, da je do pomembne spremembe prišlo jeseni 1940, ko so slovenski komunisti v svojo politiko posredno vključili tudi protifašistično stališče, ki se je skrivalo za geslom "o nevarnosti totalitarnih držav".³¹ Od tedaj lahko govorimo o tem, da komunisti v objavljenih stališčih zahodnega imperializma niso več šteli za največjo nevarnost in za izključnega krivca za vojno. Tako ostaja zgoraj zastavljeno vprašanje še odprto in ga bo potrebno še natančneje preučiti. Nesporno pa je bilo pri vseh komunistih zelo razširjeno mnenje o skorajšnjem revolucionarnem razpletu dogodkov pri nas in v Evropi. Prepričanje je bilo tako močno, da ga je morala v svojih navodilih jugoslovanskim komunistom brzdati tudi kominterneta. Ta vidik je bil v dosedanjem preučevanju v precejšnji meri zastavljen, čeprav je pomembno vplival na delovanje slovenskih oz. jugoslovanskih komunistov vse do odločitve o lastni poti v socializem in po uvedbi samoupravljanja leta 1950.³²

Po drugi strani – gledano s stališča kasnejšega razvoja dogodkov – v polemiki izstopa pronicljivost Udetovih misli, ko je v pismih nakazal vrsto dogodkov in zagovarjal poglede, ki so kasneje sodili v železni repertoar stališč slovenskih in jugoslovanskih komunistov. Naj se osredotočim le na temeljno vprašanje tistega časa. Tako je Ude že leta 1939 odločno napovedal, da se nemški nacionalsocializem kot največja nevarnost za obstoj slovenskega naroda lahko uniči le z bojem, kar so med zasedbo in razkosanjem slovenski komunisti sprejeli kot osrednje geslo svojega medvojnega delovanja. S takšnim stališčem je Ude na nek način že napovedoval oboroženi odpor kot osrednjo medvojno držo, s tem pa tudi marsikaj, kar se je po zasedbi v Sloveniji tudi dejansko zgodilo. Zato ni presenetljivo, da je Ude kljub kritičnosti do komunistov, ki je ni skrival, načelno podpiral medvojni oboroženi odpor, ki so ga vodili slovenski komunisti. Pridružil se je tudi Osvobodilni fronti in to prav v skladu s Kermavnerjevo pripombo, ki je bila tedaj mišljena kot očitek, češ, *"včeraj si bil za demokracijo in proti fašizmu, tudi danes in jutri hočeš biti proti fašizmu in za demokracijo"*.

³¹ Bojan Godeša, Priprave na revolucijo ali na NOB? Slovenski upor 1941, str. 76–77.

³² Bojan Godeša, Spreminjanje pogledov na jugoslovansko revolucijo po informbirojevskem sporu. Jugoslavija v hladni vojni. Teze za razpravo na znanstvenem posvetu. Ljubljana 2000, str. 73–76.

Vasilij MELIK*

VPRAŠANJE PERIODIZACIJE SLOVENSKE ZGODOVINE

Leta 1952 se je v prvi številki revije *Novi svet* Dušan Kermavner v članku *Obdobja novejše slovenske politične in kulturne zgodovine* dotaknil vprašanja periodizacije za čas od revolucije leta 1848, ko se je začelo moderno politično življenje Slovencev, pa do konca prve svetovne vojne. Obravnaval je predvsem periodizacijo, ki jo je bil postavil Ivan Prijatelj, in opombe, ki jih je k tej dal Dragan Lončar v ZČ leta 1950. Po Prijatelju je trajala osemdeset let (1768–1848) doba slovenskega jezikovnega in literarnega preporoda, ki ji je sledila v času 1848–1908 doba drugega slovenskega preporoda, to pot političnega preporoda. To dobo političnega preporoda je delil Prijatelj na obdobje tvornega konservatizma (1848–60) in obdobje okorelega konservatizma (1860–68); potem pa na dobo romantičnega realizma, prvo dobo poetičnega realizma (1881–1895). Mladoslovenstvu je sledila po Prijatelju v politiki in socialnem življenju doba krščanskega socializma, v literaturi pa moderna (1895–1908). Lončar je zavrnil Prijateljeva poimenovanja staroslovenskega in mladoslovenskega obdobja, češ da je ta "razdelitev in to poznamenovanje" literarno in da za politiko ne more veljati. Za politiko bi morali po Lončarju govoriti najprej o postanku slovenskega minimalnega in maksimalnega programa (v letih 1848–51), nato o Bachovem absolutizmu v letih 1852–59, potem o prizadevanju za jezikovno in narodno enakopravnost v letih 1860–67, ki ji sledi politična delitev duhov (1868–1907), tej pa boj za narodno svobodo (1908–18).

Kermavnerju je bila Prijateljeva periodizacija mnogo bližja kot Lončarjeva. Sprejemal je Prijateljevo staroslovensko in mladoslovensko dobo, le podobdobji romantičnega realizma in poetičnega realizma se mu za politično poimenovanje nista zdeli primerni, prav tako kot Lončarju ne. Zelo ostro pa je nastopil Kermavner proti misli, da je bilo leto 1908 pomemben mejnik v slovenski zgodovini. Ta mejnik sta bila sprejela oba, Prijatelj in Lončar. Prijatelj je imenoval čas 1908–18 osvobodilno dobo, Lončar pa boj za narodno svobodo. Kermavner je zapisal, da sta se Prijatelj in Lončar z izbiro mejnika v letu 1908 "neupravičeno priklonila uradnim legendam o protiavtstrijskem stališču in boju uradne slovenske politike". Liberalna legenda se je ustvarjala zlasti s pretiravanjem pomena septembrskih dogodkov leta 1908 v Ljubljani, klerikalna legenda pa s poudarjanjem pomena avstrijske aneksije Bosne in Hercegovine. Aneksija je bila povod, da so slovenski politiki iztaknili iz predala, "kjer je ležal dolga desetletja, že nekdanji izdelani avstrojugoslovanski program". Razcvet trialističnih načrtov in iluzij pri vodilnih slovenskih politikih, ki je sledil aneksiji leta 1908, nikakor ne more opravičevati opredelitve novega obdobja v naši politični zgodovini, je zapisal Kermavner. Obdobje po letu 1895, ko se končuje Prijateljeva kulturnopolitična zgodovina in prav

* Akad. prof. dr. Vasilij Melik, redni profesor na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v pokoju in redni član SAZU.

tako tudi njegova doba mladoslovencev, naj bi po Kermavnerjevem predlogu dobila ime "obdobje demokratične in socialne prebuje" in bi trajalo do leta 1918.

Upam, da sem prav prikazal glavne misli Kermavnerjevega članka iz leta 1952. Pozneje, v času pisanja opomb k Prijateljevi kulturnopolitični in slovstveni zgodovini, je dodal Kermavner še dva periodizacijska predloga. Prvi je ugotovitev, da je Prijatelj mejnik med romantičnim in poetičnim realizmom v letu 1881 zgolj literarna prelomnica, prava, politična prelomnica pa je leto 1878, ko se neha dolgoletno obdobje nemškoliberalnega režima. To je čutil tudi Prijatelj v svojem pisanju. Od te drobne pripombe mnogo pomembnejši je bil drugi Kermavnerjev periodizacijski premik. V opombah k peti Prijateljevi knjigi je predlagal, naj se obdobje demokratične in socialne prebuje ne začne šele leta 1895, ampak že pet let prej, leta 1890. Tako bi se mladoslovensko obdobje končalo že leta 1890, prav tako pa tudi celotna Prijateljeva doba slovenskega političnega preporoda, ali krajše in boljše rečeno: doba narodnega prebujenja ali prebujanja. Kot mejnik med narodnim prebujanjem in demokratično in socialno prebujo bi po Kermavnerjevem predlogu lahko izbrali prvi veliki boj slovenskega delavstva, premogarsko stavko, ki se je začela julija 1889. Kakor je zapisal Kermavner v uvodni pripombi k Prijateljevi peti knjigi, je njegov predlog dobe socialne in demokratične prebuje naletel na molk zgodovinarjev. Pač pa je Zgodovina slovenskega slovstva, ki jo je izdajala Slovenska matica, v zvezku o moderni, ki je izšel dve leti prej (leta 1964), imenovala obdobje 1895–1918 "čas demokratičnega in socialnega prerojenja", kar se je, Kermavnerju v zadoščenje, lepo ujemalo z njegovim periodizacijskim predlogom. Temu je treba dodati še, da sta dala Gestrin in Melik v svoji slovenski zgodovini od konca 18. stoletja do leta 1918 za obdobje od 90. let do prve svetovne vojne naslov "Nova vsebina narodnega gibanja: demokratična in socialna prebuja". Njuna knjiga je izšla še isto leto kot Kermavnerjeve opombe k peti knjigi (1966). Zgodovina Slovencev, ki jo je leta 1979 izdala Cankarjeva založba in kjer sta 19. stoletje opisala ista avtorja, je sledila temu poimenovanju (Demokratična in socialna prebuja na Slovenskem). K temu orisu Kermavnerjevih pogledov na periodizacijo slovenske zgodovine moremo dodati še nekaj spremnih besed. Kermavnerjevo glavno vodilo je bilo vselej, da moramo gledati na zgodovino od spodaj, ne pa od zgoraj, to se pravi, da moramo gledati nanjo s strani množic, s strani ljudstva, ne pa prek ravnanja parlamentarnih predstavništev in strankarskih vodstev. Zaradi gledanja od zgoraj je Kermavner kritiziral naše zgodovinopisje, Prijateljevo šolo, kakor jo je imenoval, ali, kakor je omiljeno rekel, "poprijateljevo zgodovinopisje". Stalno je opozarjal, da je desnoliberalno meščanstvo v srednji Evropi nastopilo svojo sovlado po kompromisni in ne revolucionarni poti, da za tedanje vladajoče plasti, tako plemiške kot meščanske, "politični narod" ni obsegal ljudstva, ampak le nad ljudstvom dvignjene plasti, določene v volilnih redih z davčnim cenom ali višjo izobrazbo, da se je slovenska liberalna miselnost ognila demokratični orientaciji na ljudstvo v prid liberalni orientaciji na gosposki krog. Ta miselnost se je pretirano povzdigovala in je iskala elementov revolucionarnosti, kjer je ni bilo. O petnajstletni dobi sprave in sloge, v letih 1875–90, je podarjal Kermavner, da ne moremo govoriti o liberalni in klerikalni frakciji narodne stranke, ampak samo o staroslovenski in kriptoliberalni frakciji. Le malo momentov je po njegovem mnenju tedaj kazalo na poznejšo ločitev duhov, ki so jo ravno mladoslovenci skušali čim bolj časovno premakniti in tako za čim dlje podaljšati konservativno soglasje obeh frakcij v skupni narodni stranki. Za javni nazor so si bili privzeli razne verske odtenke in so nazadnje hudo nevoljni priznali svetovnonazorsko

politično ločitev. Kermavner je zapisal, da ni hvaležna naloga "*rušiti utrjene legende, ki so zvezane z bolj ali manj splošnimi simpatijami za določene družbene pojave!*", vendar je to nehvaležno nalogo vseskozi opravljal in se je čutil k njej tako rekoč zavezanega, dostikrat tudi že po svojem temperamentu. Neutrudno je odkrival pri tem nove in nove resnice – seveda pa je šel pri tem kdaj tudi predaleč. Ne glede na to pa se je Dušan Kermavner vpisal z vsem svojim delom med najpomembnejše zgodovinarje druge polovice 19. stoletja, začetka 20. stoletja in časa okrog prve svetovne vojne. Med njimi ima častno mesto tudi prav s svojimi ostrimi formulacijami, posebnimi stališči in zavračanjem legend.

Stane GRANDA*

GOSPODARSKA IN SOCIALNA PROBLEMATIKA V ZGODOVINSKIH RAZPRAVAH DUŠANA KERMAVNERJA

Dušan Kermavner sodi nedvomno med najznačilnejše predstavnike slovenskega zgodovinopisja marksistične smeri. Kot je znano, to še posebno poudarja dogajanje v ekonomski bazi, ki naj bi se odražalo v družbeni nadstavbi. *"Način proizvodnje materialnega življenja določa socialni, politični in duhovni proces življenja nasploh,"* je bilo geslo, ki smo ga pri vzgoji v marksistične zgodovinarje največkrat slišali. Marx in Engels naj bi namreč bila ključna moža v razvoju zgodovinopisja, ker sta *"z odkritjem temeljnega pomena vsakdanjega gospodarskega življenja, ki nujno povzroča določeno družbeno strukturo in njena nasprotja, preko teh pa vpliva tudi na celotno družbeno nadgradnjo /.../ postavila s tem reševanje vzročnosti v zgodovini na resnično znanstveno podlago"*.¹ Nastanek in razvoj idej, ki je bil po njunem mnenju najprej neposredno prepleten *"z materialno dejavnostjo in z materialnimi razmerji ljudi"*, naj bi bil *"jezik resničnega življenja"*.² Vsekakor bi bilo normalno pričakovati, da bo avtor, ki je vse svoje življenje podaril marksizmu in zaradi tega tudi veliko prestal, temeljne nazore nauka izpričeval tudi v svojem delu, še zlasti, ker je delal na virih.

Zgodovina novejšega slovenskega zgodovinopisja nam sicer nedvoumno pove, da slovenska gospodarska zgodovina v nekdanjem socialističnem obdobju ni bila nikoli resno cenjena. Razkorak med načeli, ki naj bi mu sledilo zgodovinopisje, in realnostjo, je bil zelo velik. Odnos do naših odličnih gospodarskih zgodovinarjev, na primer zlasti Vlada Valenčiča, Jožeta Šorna, Ferda Gestrina in nenazadnje tudi Franceta Kresala, nam to nedvoumno potrjuje. Spominjam se prizadetosti pokojnega akad. Ferda Gestrina, ki je za svojo izdajo mitninskih knjig³ prejel najvišje znanstveno priznanje, Kidričevo nagrado. Na sprejemu po podelitvi je za svojim hrptom zaslišal podcenjevalne besede enega takratnih najvišjih funkcionarjev M. B. glede svojega dela: *"A sedaj pa že za take knjige dajemo priznanja!"*⁴ Svojevrsten primer upoštevanja gospodarske in socialne zgodovine sem doživel na simpoziju o Orjuni na ljubljanskem magistratu 1974. leta, ko je nekdanji orjunaš, sicer pa veliki varuh čistosti marksizma oziroma historičnega materializma, ki je *"dograbil metodo zgodovinske vede do kraja"*, Boris Zihlerl, povsem ignoriral relevantne ugotovitve Franceta Kresala in vztrajal na že takrat preživelih ideoloških šablonah.

* Izr. prof. dr. Stane Granda, znanstveni svetnik na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU.

¹ Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*. Ljubljana 1960, str. 106.

² Ravno tam, str. 110.

³ Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. Viri za zgodovino Slovencev 5, Ljubljana 1972.

⁴ Osebna pripoved.

Katedre za gospodarsko zgodovino na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete ni bilo nikoli. Res je, da je večini profesorjev bila gospodarska problematika, tako glede teorije kot tudi prakse, precej blizu in jim v tem pogledu ni kaj očitati, še bolj res pa je, da je bil tisti, ki se je kasneje odločil za gospodarsko zgodovino v veliki meri prepuščen sam sebi. Na ekonomski fakulteti ljubljanske univerze so po II. svetovni vojni v okviru njenega inštituta za ekonomsko zgodovino sicer resno zastavili delo, toda temeljni namen oblasti je bil preko nekdanjega starojugoslovanskega ministra Ivana Mohoriča odkriti predvsem neko kapitalistično protidelavsko zaroto, izdajalske in izkoriščevalske povezave mednarodnega ter domačega kapitala in podobno. Ker te ni bilo, je bil inštitut odpravljen. Podobno ozadje bi lahko navedli tudi v zvezi z bančnim strokovnjakom Avgustom Tostijem in njegovo knjigo Denarni zavodi v Sloveniji po I. svetovni vojni.⁵ Kot nekdanjega visokega uradnika avstrijske banke Creditanstalt in s tem "protiljudskega elementa" ga je UDB-a zaprla in mu v zaporu ukazala napisati zgodovino bančništva. Niko Kavčič, ki je bil v ozadju tega naročila, se je v uvodu knjige celo hvalil s prosvetno-znanstvenimi nalogami te "države v državi".

Resnici na ljubo pa je treba priznati, da je ravno zaradi načelne naklonjenosti gospodarski problematiki, bilo za to področje lažje dobiti zaposlitev kot za kakšno drugo, kjer je bil ideološki profil bodočega raziskovalca bolj na tapeti. Gospodarska zgodovina je bila kot področje raziskovalnega dela dokaj varen zatok za tiste, ki so se tako hoteli izogniti stalnemu ideološkemu preverjanju. Klasičen primer za to trditev je Vlado Valenčič, ki se je moral še leta in leta po II. svetovni vojni kot član Konsulte po uradni dolžnosti tedensko javljati policiji.

Kot študent na visoki trgovski šoli v Berlinu in zlasti na ljubljanski pravni fakulteti je bil Dušan Kermavner deležen odlične ekonomske izobrazbe. Opozoril bi rad predvsem na njegovega ljubljanskega profesorja Aleksandra Bilimoviča. Takratna ekonomija je veliko bolj kot današnja zasledovala prav socialno vprašanje. Verjetno nismo daleč od resnice, če zapišemo, da je imel med našimi zgodovinarji v tem pogledu eno najboljših teoretičnih podlag.

Vprašanje, ki si ga tu zastavljamo, ni povezano z nikakršnim ideološkim ali teoretskim obračunom z Dušanom Kermavnerjem, ampak zgolj z željo, da skušamo na podlagi analize nekaterih njegovih del opozoriti na njegov odnos do gospodarske problematike. Skušali bomo določiti tudi današnji pomen njegovega dela v luči gospodarske in socialne zgodovine. Na vprašanja, ki nas tu zanimajo, je Dušan Kermavner najširše odgovoril v svoji knjigi Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah od začetkov do leta 1918.⁶ Že uvodoma smo nekoliko presenečeni: *"Opozoriti moram tudi, da prikaz ne daje hkrati s politično tudi družbenogospodarske ali socialne zgodovine. Le politično-zgodovinsko vodim bralca k boljšemu spoznanju, kako je slovenska družba v raznih svojih sestavinah sprejemala pojav kapitalistične industrije, ki je ostajala v rokah (domačega in tujega) nemškega kapitala, in sodim, da bo naše vedenje o tem zdaj nekoliko dopolnjeno. Posvetil sem ustrezno pozornost splošnim gospodarskodružbenim procesom v obravnavanem času, gorenjskim agrarnim problemom, propadanju železarskih krajev in socialni stiski delavstva, kolikor je to terjala političnozgodovinska slika ... Socialnozgodovinski prikaz, ki si ga nisem naložil, bi*

⁵ Avgust Tosti, Denarni zavodi v Sloveniji po I. svetovni vojni. Ljubljana 1890.

⁶ Dušan Kermavner, Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah–Javorniku od začetkov do leta 1918. I–III, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1974.

moral slediti tako mezdam kakor draginji in bi moral prikazati stanovanjske ter zdravstvene razmere delavstva."⁷ Iz zgoraj povedanega sledi, da Kermavner vprašanj, ki nas tu zanimajo, ni podcenjeval, niso pa sodila v njegovo temeljno zanimanje.

Oceno o njegovem zgodovinskem delu, tudi z vidika gospodarskih in socialnih vprašanj, je podal Bogo Grafenauer v nekrologu v Zgodovinskem časopisu 1975. leta.⁸ Zapisal je, da Dušan Kermavner zanemarljivo gospodarske elemente razvoja in se jim načelno izogiblje. Ob tem je zanimiva argumentacija, ki jo navaja pisec nekrologa. Očitno je nastala na podlagi osebnih podatkov, saj naj bi se Kermavner ne čutil kvalificiranega. Človek to težko razume glede na Kermavnerjevo izobrazbo, zlasti njegov študij na Handelshochschule v Berlinu.

Glede na zgoraj povedano je mogoče sklepati, da je v naslovu zastavljeno vprašanje strel v prazno in bi lahko našo analizo zaključili. Kljub vsemu pa se nam je vseeno zdelo vredno preveriti tako Kermavnerjevo delo kot Grafenauerjevo oceno, zlasti zato, ker je pisal svoje razprave na podlagi raziskav primarnih virov.

Za popolno potrditev zgoraj napisanega, bi bilo potrebno prebrati in oceniti vse, kar je mož, ki ga danes obravnavamo, napisal v svojem življenju. Glede na izjemen opus bi to pomenilo nekajmesečno delo, pri katerem pa bi bilo lahko vprašljivo opravičilo za porabljen čas. Zato bomo v nadaljevanju zgolj na izbranih primerih skušali ugotoviti, koliko se ta problematika odraža v njegovem delu. Najprej bomo skušali osvetliti Kermavnerjev odnos do gospodarskih in socialnih vprašanj na agrarnem področju in nato še na ostalem.

Kot prvo razpravo bomo obravnavali Kermavnerjev prispevek v Baševem zborniku ČZN, O prepovedi gorenjskega tabora in Bohinjskem uporu leta 1871.⁹ Na naš izbor članka ni vplivalo vprašanje taborov, ampak servitutno vprašanje, ki je tipično agrarno vprašanje in je bilo v ozadju prepovedi. Naše podeželje so servituti ali služnosti zaposlovali pravzaprav od samega nastanka, zlasti glede gozdov. V njih so imeli kmetje pravice do gradbenega lesa, lesa za orodje in transportna sredstva kot tudi kurjavo, v gozdovih so pasli živino, imeli v njih kale, v njih nabirali gozdne sadeže, lomili kamenje, kopali pesek, kuhali apno ... Gozdovi so bili izjemno pomembni tudi za fužinarje, ki so v njih kuhali oglje. Z razvojem komercializacije podeželja je vse od razcveta Reke in Trsta, zlasti z gospodarskim razvojem Sredozemlja, postajal les vse pomembnejši. Naraščalo je povpraševanje, zlasti za tehnični in gradbeni les. Naraščala je predvsem vrednost hlodovine hrasta in iglavcev. Izgradnja Sueškega prekopa je zahtevala ogromno hlodovine in rezanega lesa, prav tako pa je tudi vse bolj živahna trgovina z agrumi dvignila povpraševanje po tavoletah. Njihovo žaganje je bilo donosnejše kot kuhanje oglja, "ker so se dilice veliko bolje prodati zamogle".¹⁰ Problem servitutnih gozdov je zapleten tako gospodarsko kot pravno. Konflikt v naših, zlasti gorenjskih gozdovih je tako potekal znotraj trikotnika gozdni posestnik – fužinar (država) – kmet.

Dušan Kermavner je v omenjenem članku hotel prikazati dotlej neznan moment pri prepovedi gorenjskega tabora. Našel ga je v tako imenovanem bohinjskem uporu 1871.

⁷ Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah od začetkov do leta 1918, I. del, str. 16.

⁸ Bogo Grafenauer, Dušan Kermavner, Ljubljana 7. 12. 1903 – 11. 6. 1975. Zgodovinski časopis 29, 1975, str. 149–154.

⁹ Dušan Kermavner, O prepovedi gorenjskega tabora in Bohinjskem uporu leta 1871. Časopis za zgodovino in narodopisje NV 5 (40), 1969, str. 504–516.

¹⁰ Prav tam, str. 506.

leta, ki je zanj upor proti oblastem.¹¹ 1853. leta so oblasti sekvestrirale Jelovico: *"Ker so že v prvi polovici 19. stoletja tudi v tem gozdu vse bolj sekali les za prodajo, so se vneli hudi spori med blejsko graščino ali gospostvom, ki je pozneje prešlo v last Kranjske industrijske družbe, in fužinarji v železarskih krajih, ki so od davnih časov smeli pridobivati v Jelovici oglje za fužinarjenje, pa pripadniki okoliških srenj, ki so prav tako imeli starodavno pravico, da so se oskrbovali z lesom iz bližnjih gozdov. Vsi so sekali in drug drugemu odrekali pravico do sečnje, ne samo z besedami, ampak tudi dejansko, tako da so si medsebojno zažigali drvarske in ogljarske kolibe, razsekavali podrti debla in se končno v letih 1846–1848 spopadali v pravih bitkah".*¹² Država je zato, da bi te nemogoče razmere pomirila, enostavno uvedla sekvester, državno upravljanje, saj je na podlagi izkušenj pričakovala, da se proti njej kmetje ne bodo dvignili.

Kot vemo, oblast edinega gorenjskega tabora v Lescah 1871. leta ni dovolila. Okrajno glavarstvo v Radovljici je tabor 2. maja prepovedalo, ker se ni strinjalo z obravnavo vprašanja Združene Slovenije in šolskega vprašanja, kjer pa ne gre toliko za jezikovno kot za versko vprašanje ("brezverske šole"). Pritožbo organizatorjev zoper prepoved je deželni predsednik 17. maja zavrnil, vendar v poročilu na Dunaj grofu Hohenwartu, ministrskemu predsedniku, kot sporno točko predvidenega dnevnega reda tabora ni navedel vzroka, ki ga je navedel okrajni glavar, ampak obravnavo gozdnih razmer na Gorenjskem. Ta je njegove argumente sprejel in tabor 27. avgusta prepovedal.

Pri navajanju vzroka za prepoved tabora je Kermavner korektno navedel gospodarsko-socialne vzroke, povezane z nerešenim servitutnim vprašanjem. Glede pomena upora, kot neposrednega vzroka za prepoved, pa je verjetno pretiraval. Pri tem je zelo pomembna kronologija. Tabor je okrajni glavar prepovedal 2. maja, deželni predsednik je zavrnitev potrdil z "gozdarsko argumentacijo" 17. maja, slovenska pritožba na Dunaj je bila poslana 29. maja, Dunaj je zahteval od okrajnega glavarja podrobnejše poročilo glede vzrokov za prepoved 31. maja in ga dobil po 19. avgustu. 8 dni kasneje je bila izdana dokončna prepoved tabora. Glede na dejstvo, da je do upora prišlo šele 3. oziroma 18. julija, ko kmetje niso bili pripravljeni pustiti v gozd okrajnega komisarja, štiri žandarje v družbi z gozdarji, ki naj bi ocenili škodo, ki so jo kmetje naredili, ampak le uradnika in žandarje, lahko dvomimo o neposredni povezavi med uporom in prepovedjo tabora. 27. julija so onemogočili ogled škode tudi okrajnemu glavarju. Ti dogodki, ki so vsebina bohinjskega upora 1871. leta, dejansko niso bili vzrok za prepoved tabora, ker se je ta izvršila že pred tem, so pa lahko na potrditev prepovedi vsekakor posredno vplivali.

Kermavner je ozadje prepovedi tabora v Lescah zelo detajlno raziskal. V imenu objektivnosti bi pričakovali nekaj več posluha za gozdne probleme. Gozd v planinskih predelih je bil vse po izdaji gozdnega reda 1774. leta deležen posebne pozornosti. Vlada je dejansko reševala gozd in mir, saj je bil problem zelo zapleten. Gotovo so bili s sekvestrom najbolj prizadeti kmetje, ki so jih omejevali celó v planinski paši. Kljub vsemu pa je vprašanje, ali lahko te dogodke dejansko označimo kot upor zoper državo ali pa se pridružimo mnenju kmečkega zagovornika, dr. Radoslava Razlaga. Ta je trdil, da kmetje niso povzročili upora, ampak *"le postopek rabuke v strahu pred izgubo svojih logov, brez katerih ne bi mogli živeti".*¹³ Dušan Kermavner v tem primeru prevzema

¹¹ Prav tam, str. 505.

¹² Prav tam, str. 505–506.

¹³ Prav tam, str. 513.

oceno sodišča, ki je kmete obsodila upora. Očitno mu je to stališče države konveniralo, čeprav gre dejansko za pretiravanje.

Agrarne problematike se je Kermavner lotil tudi v svojem monumentalnem delu *Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah od začetkov do leta 1918*, ko znova opisuje servitutno problematiko gorenjskih gozdov in poleg bohinjkega omenja še žirovniški upor, ki je nastal iz podobnih vzrokov. Oba postavlja v krog "agrarnih nemirov", ki pa jih označuje z narekovajema.¹⁴ Očitno se je zavedal problematičnosti terminologije, vendar je njegovi eruptivni naravi veliko bolj ustrezal izraz upor kot nemir.

Zanimivo je tudi njegovo omenjanje epizode iz leta 1873 ob jesenskih državno-zborskih volitvah. Tistega kriznega leta sta imela staroslovenski politik Fran Povše, učitelj na slovenskem oddelku goriške kmetijske šole, in dr. Radoslav Razlag strokovna kmetijska predavanja. Kermavner vidi v njih zgolj politiko.¹⁵ Razlag je bil resda pravnik, toda bil je tudi zemljiški posestnik in o kmetijstvu ni bil ne brez teoretičnega ne brez praktičnega znanja. Tradicija fiziokratizma je bila v tistih letih še vedno zelo močna in vsak pravi izobraženec je čutil kot svojo dolžnost ne le poznavanje kmetijstva, ampak tudi širše agrarne problematike. Politike ni mogoče povsem zanikati, toda predavanja so bila v prvi vrsti strokovna. Zlasti Razlag pa je bil gotovo bolj znan kot advokat in politik, ne pa kmetijski strokovnjak.

Agrarnega problema v zvezi s spori med fužinarji in kmeti se je Kermavner lotil še na več mestih, ne da bi zašel v bistvo problema.¹⁶ Zdi se, da mu je bilo, kot večini ljudi njegovega kova, agrarno vprašanje po svoji najgloblji vsebini manj privlačno. Bolj kot kmetje ga je privlačevalo delavstvo. To ne pomeni, da Dušan Kermavner agrarne, zlasti servitutne problematike ni zelo dobro razumel, ni pa ga podrobneje pritegnila. Mimogrede zapiše tudi stvari, ki nas presenetijo; občutek imamo, kot da so mu ušle. Na primer: ob opisovanju razmer v Bohinju hvali Janeza Mesarja,¹⁷ uglednega župnika v Bohinjski Bistrici, ki je bil zaslužen, ker je uvedel "umno sirarstvo" v Bohinju.¹⁸ Ne lepi mu nikakršnih slabšalnih pridevnikov, politikantskih namenov, kar bi sicer lahko pričakovali. Ne da pa mu tudi tistega priznanja, ki ga mož zasluži. Zdi se, kot da imamo opravka z nekakšno dvojno osebnostjo: ena je človeška, stvarna, druga pa znanstveno-ideološka. Vsekakor pa lahko ugotovimo, da ga je agrar zanimal predvsem kot vir političnih in socialnih nemirov, ne pa kot gospodarska dejavnost ali način življenja.

Kermavnerja je, kot smo že zapisali, predvsem zanimalo delavsko gibanje. Pri njem je bil dejansko s srcem in dušo. Zato predpostavljamo, da mu je bila neagrarna problematika bližja. Poglejmo si pobliže članek *Pavperizem (Obubožanje) v propadajočih železarskih krajih na Gorenjskem pred sto leti*,¹⁹ kakršnih v slovenskem zgodovinopisju ni ravno veliko.

V uvodu govori o krizi gorenjskega železarstva v Kropi, Kamni Gorici in Železnikih, ki je bilo tehnološko zaostalo in zato ni bilo konkurenčno. Težave so bile tudi s surovino in energenti. Ljudje so ne samo izgubljali delo, ampak se izseljevali v Istro,

¹⁴ Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah od začetkov do leta 1918, I. del, str. 53–59.

¹⁵ Prav tam, str. 70.

¹⁶ Prav tam, str. 85.

¹⁷ Prav tam, str. 150.

¹⁸ Prav tam, str. 150.

¹⁹ Dušan Kermavner, *Pavperizem (Obubožanje) v propadajočih železarskih krajih na Gorenjskem pred sto leti*. Loški razgledi 17, 1970, str. 46–72.

Dalmacijo in celó v Bosno ter Ameriko, za kamor pa niso zmogli zbrati dovolj denarja. Avtor predpostavlja pri bralcu konkretne razprave očitno veliko védenja o gospodarskem stanju na tem območju Gorenjske in o fužinarstvu še posebno, sami gospodarski vzroki tega stanja pa ga podrobneje ne zanimajo. Glede položaja delavcev omenja ne le, da so plače slabe, ampak da jih dobivajo precejšen del tudi kar v naturi, kot hrano slabe kvalitete in previsoke cene. Oblast je krizo uvidela in jim nameravala pomagati z nižjo obrtno šolo, žebljarsko zadrugo in celó tovarno pušk. Ob prikazu razmer v Železnikih avtor omenja tamkajšnjega kaplana Kljuna, ki se je preko bralnega društva postavil na čelo delavcev in postal najbolj vnet zagovornik njihovih pravic. Kermavner njegovo zavzemanje za delavce označuje kot moralistično in filantropsko.²⁰ Pripisuje mu celó krščanskosocialistične nazore, pri čemer pa ne more skriti svojega negativnega odnosa do tega nazora. Delavsko gibanje je torej lahko samo socialistično, kriterij za ocenjevanje njegovega značaja pa izhaja iz okoliščin glede na njegovo vodstvo. Kljun bi zaslužil najvišjo oceno. Iz očitkov delavcem nasprotnega tabora je videti, da so imeli fužinarji zelo čudne delovne navade. Z delom so začenjali ob osmi ali enajsti uri zvečer in nato delali približno dvanajst ur. Šlo je za neko staro navado, ki so jo Kljun in nekateri hoteli spremeniti v dnevno delo. Zelo običajni so bili tudi "plavi ponedeljki" in številni "soprazniki", kar pomeni, da takrat 1–3 dni v tednu niso delali. Delale so tudi ženske in otroci po desetem letu. Delodajalci so žebjarje, vsak mojster je na lastne stroške najel tudi pomočnika, plačevali glede na količino izkovanih žebeljev.

Gospodarski in socialni zgodovinar bi v konkretnem primeru pričakoval vsaj nekaj osnovnih dejstev o gospodarskem stanju železarstva ter temeljnih kapitalističnih in tehnoloških problemih. Pričakoval bi tudi določeno analizo načina dela žebjarjev, ki je bilo, kljub dejstvu, da obravnava zadnjo tretjino 19. stoletja, še dokaj zastarelo, mogoče celó srednjeveško, vsekakor zaostalo tudi glede na takratne razmere pri nas. Dušan Kermavner je pri pisanju razprave pregledal nesorazmerno veliko virov, tudi arhivskih. Iz njih bi lahko odgovoril na vsa vprašanja, ki jih tu zastavljamo. Iz načina pisanja, zlasti nesorazmerno veliko citiranja časopisnih virov, pa lahko vidimo, da ga bolj kot sam pavperizem, *"množično obubožanje delovnih slojev, ki ga ob napredujoči akumulaciji povzroča tehnični napredek"* (tj. narasla produktivnost dela),²¹ bedno in neperspektivno življenje delavcev v Kropi, Kamni Gorici in Železnikih, zanima predvsem politični izraz tega pojava. Pri tem niti ne moremo povsem pritegniti njegovi trditvi: *"Nedvomne so zasluge nekdanjega rodoljubja za slovensko narodno prebujo, ne gre pa zanikati njegovega meščanskega in malomeščanskega značaja. Ljudska socialna prebuja si je morala utreti pot mimo narodne! To je eno izmed temeljnih dejstev našega družbenopolitičnega razvoja konec 19. in v začetku 20. stoletja in je zastonj ves trud, da bi tisto rodoljubarstvo, katerega satiričen portret nam je zapustil Ivan Cankar v svojem delu, za nazaj socialno ali ljudsko obarvali."*²² Dejansko bi lahko iz njegovega članka navedli dejstva, ki to njegovo trditev demantirajo. Še več. Kritičen in ideološko neobremenjen ali vsaj manj obremenjen bralec oziroma raziskovalec kot on mu lahko celó očita, da ga bolj kot dejanski položaj delavcev zanima njihova ideologija. Delavci so potrebovali dejansko pomoč, ne pa neke revolucionarne vizije, ki bi jih lahko pahnila samo še v večjo nesrečo. Slovenskega rodoljubja resda ne gre idealizirati, treba pa se je

²⁰ Prav tam, str. 56.

²¹ Prav tam, str. 45, op. *.

²² Prav tam, str. 65.

zavedati, da je Cankarja bolj motilo licemerje liberalcev kot pa na primer Krekove struje. "Slovensko rodoljubje" je kljub svojim napakam bilo uspešno prav zato, ker je izhajalo iz slovenskih, ne pa nekih mednarodnih potreb. Ko se je od tega oddaljilo, je šel voz njegove uspešnosti naglo navzdol. Kakorkoli stvari obračamo, slovensko "rodoljubarstvo" se je financiralo iz lastnega žepa, ne pa iz tujih ali sindikalnih central.

Na tem mestu se velja spomniti tudi prve analizirane razprave. Dejansko vidimo, da ni res, da "(si je) ljudska socialna prebuja ... morala utreti pot mimo narodne". Prav na primeru obravnave prepovedanega tabora v Lescah bi radi postavili ravno nasprotno trditev. Slovenski tabori so prav zato pritegnili toliko udeležencev, ker so znali povezati osrednje slovenske probleme z lokalnimi gospodarskimi in socialnimi. Zgolj zaradi politično-ideoloških tem, kljub ljubezni do izletov, druženja in zabav, se kmetje taborov ne bi tako množično udeleževali. Tudi ni res, da ima nekdanje rodoljubje zgolj meščanski in malomeščanski značaj. To je ravno tako nevzdržno z zgodovinskimi dejstvi, kot da bi trdili, da so bili nekdanji naši delavski voditelji Kardelj, Kidrič in nenazadnje tudi Dušan Kermavner proletarci.

Na vprašanja, ki nas tu zanimajo, je Dušan Kermavner največ odgovoril v svoji knjigi *Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah od začetkov do leta 1918*.²³ Dejansko sta tudi zgoraj omenjena članka del knjige, vendar sta nastala že nekaj let poprej, v njej pa nista dobesedno objavljena, ampak sta razširjena oziroma dopolnjena. Iz zgoraj omenjene knjige je povsem nedvoumno razvidno poznavanje gospodarske problematike pri Dušanu Kermavnerju, zlasti na mestih, ko govori o tako veličastnih projektih, kot je bilo zidanje nove železarne na Jesenicah in cementarne v Mojstrani 1888. leta. Objektivno piše o zaslugah KID in krizi, ki je uničila malo železarsko obrt. Zanimivo pa je, da ga ob gradnji oziroma v zvezi s časopisnim poročanjem o njej, veliko bolj pritegne Miroslav Malovrh, takratni dopisnik in kasneje znani razvpiti urednik Slovenskega naroda, ki se tedaj zaposli na Jesenicah kot občinski tajnik, kot pa sama gradbena in kasnejša industrijska dejavnost, ki je dala kruh toliko ljudem.

Naš pregled nam glede na že zapisano in zgoraj citirano mnenje Boga Grafenauerja v nekrologu v *Zgodovinskem časopisu* 1975. leta ne prinaša generalno nič novega. Kljub temu pa moramo ugotoviti, da je Kermavner socialno in gospodarsko problematiko zelo dobro poznal. Vprašanje, ali se res ni čutil kompetentnega za njeno obravnavo ali pa ga je dejansko dolgočasila, ker da le nima tiste dinamike kot delavsko gibanje, bi pustil odprto. Kermavner je bil, kljub svoji politični opredelitvi v korist proletariata, intelektualac, kakršnih je bilo malo med njegovimi tovariši. Delavstvo je poznal bolj iz knjig kot pa iz realnega življenja. Naš namen ni presoјati, ali je resnično bil marksistični zgodovinar ali pa le pristaš te ideologije in politike. Opozorili bi le, da je njegovo znanstveno delo izjemno dokumentirano. Lahko bi mu, pa ne v imenu strokovnosti, ampak lažjega branja očitali, da se zlasti časopisnim virom preveč podreja, da jih preveč pusti govoriti. Kljub vsemu pa je vsakokratno ponovno branje Dušana Kermavnerja veliko odkritje. Tudi poslej ga ni mogoče šteti za socialnega in še manj za gospodarskega zgodovinarja, so pa opombe k njegovim člankom resnično izvrsten pripomoček, ki lahko socialnim in gospodarskim zgodovinarjem ne le olajša, ampak tudi skrajša delo. Mimo njegove "politične zgodovine" gospodarski zgodovinar ne mo-

²³ Dušan Kermavner, *Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah–Javorniku od začetkov do leta 1918*. I–III, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974, 1975.

re. Naj omenim samo primer članka o uporabi v Bohinju, povezanim s taborom v Lescah. Kermavner objavlja praktično vso njegovo predzgodovino tja v prvo polovico 19. stoletja in to dokumentira z opombami. Vrednost tega članka je za gospodarskega in socialnega zgodovinarja na opombah, ne opisu uporabe. Če želimo podrobneje analizirati tamkajšnje gospodarske in socialne vidike servitutnega vprašanja, je potrebno le slediti Kermavnerjevemu pisanju in s tem bo naše delo veliko krajše in zlasti temeljitejše. Zdi se, da bi ga bilo treba, ne glede na njegovo izrazito ideološko opredelitev, prav zaradi opomb, ne toliko sodb o dogodkih, bolj upoštevati ne le pri gospodarski in socialni zgodovini, ampak tudi pri vsem tistem pisanju, ki ga nekateri deklarirajo kot historično antropologijo.

Janko PLETERSKI*

KNJIGA OPOMB K PETI KNJIGI IVANA PRIJATELJA, SLOVENSKA POLITIKA 1879–1895, KOT KERMAVNERJEVA LASTNA MONOGRAFIJA

V zelo obsežnem Kermavnerjevem historiografskem opusu so monografije (knjige), napisane po njegovi lastni zasnovi, razmeroma manj številne. Že obe njegovi knjigi izpred druge svetovne vojne, s katerima si je zagotovil sloves najpomembnejšega zgodovinarja slovenskega socialističnega gibanja, sta bili naslonjeni, tudi z naslovom, na osnovno besedilo dveh drugih avtorjev, Albina Prepeluha in Henrika Tume. Pa vendar sestavlja večji del prve knjige besedilo njegove lastne monografije o idejnem razvoju in delu Albina Prepeluha - Abditusa, razdeljene v osemnajst poglavij, ki bi prav lahko pomenila tudi samostojno knjigo. Pri Tumovih spominih je Kermavnerjev delež po obsegu sicer manjši, vendar tudi tukaj ne gre za običajne uredniške pripombe h glavnemu besedilu, temveč za samostojno študijo, na kar deloma opozarja naslov Urednikove dopolnitve. V obeh primerih je bilo očitno, da gre za avtorja, ki bi nas mogel obdarovati tudi s tehtnimi samostojnimi knjigami. Da jih do vojne ni bilo, gre pripisati predvsem življenjskim razmeram revolucionarja v tej zahtevni dobi. Podobno velja za možnost, da bi pisal velike knjige, tudi za čas po drugi svetovni vojni. Življenjske razmere so zanj – še vedno revolucionarja – bile zdaj celó še težje. Oblasti, ki je sama bila revolucionarna, se je moral obvezati, da se bo v svojem zgodovinskem raziskovanju omejil na dobo naše klasične socialne demokracije, da spisov ne bo objavljaj, podpisanih s polnim imenom, gotovo pa je moral sprejeti in prestati še marsikakšno drugačno omejitev. Odtod najbrž tudi njegova usmeritev k obravnavanju zgodovine Slovencev v drugi polovici 19. stoletja po poti opremljanja knjig Ivana Prijatelja s kritičnimi opombami in ne morda s pisanjem lastnih monografij. Dogovor z Rudijem Kyovskym, da napišeta za to stoletje posebno zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem, je v tem pogledu izjema. Dušan Kermavner je svojo obvezo Kyovskemu izpolnil napol s samostojno knjigo, napol pa v okviru sprotnih opomb k I. Prijatelju, ko ta govori o socialistih. A tudi v okviru teh opomb pretežno na način samostojno izpeljanega dela, ki ga celó oblikuje kot poseben dodatek z naslovom Socialistično gibanje med Slovenci od začetkov do leta 1895, v štirih poglavjih in z impozantnim obsegom 343 strani. Zakaj se je odločil za tak način, v Opombah/V sam izčrpno pojasnjuje.¹ Pravi, da največ zato, ker želi, da bi besedilo brali skupaj z njegovo že omenjeno, v letu 1963 objavljeno knjigo Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894.

Položaj v letu 1895, ki v omenjeni knjigi ni več obsežen, pa je tukaj skušal "neko-

* Akad. prof. dr. Janko Pleterski, redni profesor na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v pokoju in redni član SAZU.

¹ Dušan Kermavner, Slovenska politika v letih 1879–1895 v: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovsstvena zgodovina 1848–1895. 5. knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1966, str. 516–518 in 559.

liko izčrpnjeje prikazati z novim gradivom". K vsemu pripominja z očitnim zadoščenjem: "... sodim, da sem v tem 'Dodatku' začrtal tako nove smernice nadaljnjemu proučevanju teh začetkov [delavske zgodovine], da nihče ne bo mogel več ubirati stopinj po sledi dosedanje literature."² V odstavku, povezanem s položajem socialne demokracije na Kranjskem v trenutku, ko se razvname odkrito strankarski klerikalno-liberalni dvoboj, pa stori še korak v probleme nadaljnje dobe. Tedaj "so klerikalci," tako piše, "s svojo krščanskosocialno akcijo med delavstvom v tej deželi razvili krepko ofenzivo proti socialni demokraciji. Ta je uživala nekakšno liberalno 'zaščito', čeprav je v bistvu šlo le za hladno strpnost zgolj do preklica! Liberalci so s to strpnostjo do socialne demokracije zasloveli, da niso konservativni, kar jim je po vsej njihovi konservativni preteklosti od časov slogaškega kriptoliberalizma prišlo zelo prav. Klerikalci pa se v svojem zmagovitem pohodu med kranjsko ljudstvo niso prav nič menili za to, kako jih ocenjujejo nasprotniki bodisi liberalni ali socialistični. Takšna izhodišča bi bilo mogoče zakoličiti v slovenskem položaju v letu 1895 za raziskovalce naslednjega obdobja." (800)

V teh, socialističnemu gibanju namenjenih delih Kermavnerjevih opomb gre torej za avtorsko že zaokroženo in skupaj s knjigo iz leta 1963 zdaj že v celoti objavljeno poglavje zgodovine Slovencev. Kot takšno ga v Prijatelju/V ne vključuje v kazalo svoje nove knjige (kazalo "ekskurzov") in ga zato tudi mi ne bomo obravnavali v tej zvezi.

Nam gre za opombe Dušana Kermavnerja (DK) h glavnini snovi Prijateljeve pete knjige. V pojasnilih o njihovem značaju DK razločno pove, da svojega dela ni zasnoval kot polemiko proti Prijateljevi zgodovinski podobi, temveč kot svoj ukor "poprijateljevski šoli", to je strokovni zgodovini, ki da v pol stoletja ni poglobila s Prijateljevim delom doseženega "sklada" vednosti, marveč je s svojimi posplošitvami celo poplitvila njegov dosežek. Z Opombami/V je hotel ustrezneje opredeliti predvsem desetletje 1880–90, v širšem smislu pa celotno "petnajstletje sprave in sloge" (od 1875 naprej). To je dobo sožitja "med nekako umikajočimi se ostanki staroslovenstva in nekako prikrito prodirajočim mladoslovenstvom", ko sta v edini slovenski stranki sicer obstali dve frakciji, a bili bolj zaveznici v narodnostnem odporu kakor pa tekmici, "ne da bi se bili razhajali od skupnega družbenokonservativnega temelja". Takrat še ni bilo poznejšega meščanskega dvostrankarstva, ki je porodilo tisti pojem liberalno-klerikalnega boja kot skoraj vseobvladujočega elementa nove slovenske zgodovine. Zato ta poznejši, skoraj stereotipni pojem, ne sme določati razumevanja tudi časa pred njim. Prijateljev prikaz tega poprejšnjega časa pa nosi – po mnenju DK – močan pečat dobe, v kateri je sam nastal, torej dobe vseobvladujočega meščanskega dvostrankarstva. Gre mu za obnovo podobe bistveno slogaškega mladoslovenstva ("kriptoliberalstva"), ki da se je izgubila zaradi poznejše težnje po gojitvi nepretrgane pozitivne liberalne tradicije. Gre za težnjo po gojitvi takšne nepretrganosti "tudi v politiki kakor v književnosti", pojasnjuje DK svojo zaznavo. S čimer mimogrede dopušča, da je nepretrganost liberalne tradicije nekako obstajala tudi v petnajstletju sprave in sloge, a le v književnosti. To je seveda zelo pomembna koncesija celosti liberalne podobe mladoslovenstva. Toda v knjigi tega svojega opažanja ne pojasnjuje dalje.

Od petih komentiranih Prijateljevih knjig, lahko šele za Opombe/V velja, da jih je DK pisal tudi kot svojo lastno knjigo, kot svoj lastni zgodovinski prikaz. Tak namen se mu je rodil potem, ko je opazil, da tisto, kar je skromnejšega že storil dotlej (da bi spodbudil "sistematsko revizijo Prijateljevih in poprijateljevskih pogledov na slovenski politični razvoj"), ni "skoraj nikjer" pripeljalo do spoznanja, da bi bila takšna revizija

² Prav tam, str. 518.

potrebna. Zdelo se mu je, da je tako zato, ker se je *"utrčila legenda o nepretrganem liberalnem in radikalnem izročilu ali o liberalstvu, ki da je bilo vselej ne samo prisotno, ampak tudi bojevito aktivno – skratka: levstikovsko!"* Sklenil je, da s to legendo opravi zdaj sam, priložnost pa je videl v pisanju Opomb/V.

Svojo lastno zgodovinsko podobo je DK tukaj risal v tako imenovanih ekskurzijah, samostojnem razpravljanju o nekaterih vprašanih poleg ali tudi mimo opomb k Prijatelju. Čeprav je že v opombah samih najti dosti pasusov, ki so tudi ekskurzi, le da kratki, je tiste večje in bolj zaokrožene izrecno izdvojil in združil v trinajst posebej imenovanih in časovno posebej razvrščenih, ne oziraje se na potek Prijateljeve pripovedi.

V prvih štirih nakazuje na konkretnem gradivu vprašanja, ki ostajajo zanj osrednja tudi v nadaljnjih ekskurzijah, ugotavlja osnovno pravilo, ki se ga hoče držati v raziskovanju, in izkazuje svoj idejni družboslovni pristop k razumevanju ugotovljenega. Osrednje vprašanje, kakšna boji narodnopolitična taktika slovenske stranke v novih razmerah pod konservativno Taaffejevo vlado, zariše ob priporočilu Frana Šukljeta v letu 1879, naj se slovenska politika omejuje na dosegljive cilje, pri čemer šteje Šuklje zahtevo po slovenski univerzi za neuresničljivo, tisto po pravni akademiji pa za neumestno. To je spocetek razpravljanja o res pravem vprašanju časa, piše DK, o problemu taktike, in to v trenutku, ko razpravljanje še ni izraz zavisti med tekmeci v slovenski politiki. Zato seznanjanje z njim *"najbolje uvaža v pravo umevanje taktičnega 'prerivanja' v naslednjih letih"*, meni DK (72). Vprašanje o taktiki se konkretizira v razpravljanju, ali je mogoče pritisniti na Taaffeja z zahtevo po razpustu kranjskega deželnege zbora, v katerem še obstaja, zdaj anahronistična nemško-nemškutarska večina, oziroma ob vprašanju, kako biti "nevladen", radikalen malo pozneje, v novoizvoljenem zboru, v katerem je večina postala že trajno slovenska. Ob vsem tem šteje DK metodo, soditi po izraženih čustvih in ne po političnem ravnanju, za zgrešeno (88), nosilce obeh tendenc, poznejše elastike in radikale, pa vse skupaj za izvajalce politike svojega razreda (140). Tu se naslanja na svoj že v opombah k četrti Prijateljevi knjigi izdelan kritični pogled na pomanjkljivosti slovenskega liberalizma v vrstah akademske mladine (645–650). Temeljna mu je bila tedaj pripomba, da se je to gibanje politično izživljalo v svobodomiselnem meščanskem liberalizmu, medtem ko je prav zlahka žrtvovalo demokratizem, katerega je pravzaprav imelo v svoji osnovi, ter da je tudi Prijatelj prikaz ostal brez žela družbenega nezadovoljstva (646). Zdaj, v Opombah/V, ugotavlja DK na splošno o slovenski meščanski politiki, predvsem mnenje inteligence, da se ji je tisto slovensko ljudstvo, ki še ni bilo noben (volilni) politični faktor in ki se je zaradi obubožanja v naraščajočih potokih odlivalo v izseljevanju, motalo šele nekje tam pod njenim obzorjem (164). Tudi Prijatelj ne beleži nastopov tega ljudstva, ki so se pa v tistih letih že dogajali. Vendar jih niti DK sam ni vključil v ekskurze o slovenski narodni politiki, temveč jih je odložil v separatno poglavje o socialističnem gibanju med Slovenci. Tem bolj je zato v okviru ekskurzov zanimiv osmi o posegu Karla Slanca v slovensko politiko (295–324). V tem zelo dejavnem publicistu, ki ga Prijatelj tukaj zmotno zamenjuje z Rajkom Nachtigallom, najde DK predstavnika pogrešanega razmišljanja o temeljnih življenjskih vprašanih časa. Gre za zanimivo osebnost v takratni dolenski in po njej tudi v slovenski politiki, pravi DK, ki jo je treba odkriti, če hočemo razumeti pravo vsebino takratnih polemik. Zagledal je Slanca kot samostojnega misleca in bistrega analitika slovenskih razmer. Moramo omeniti, da je razen tega pisanja DK posvetil Slancu tudi izjemno izčrpno študijo v Slovenskem biografskem leksikonu,³ v kateri ga označuje

³ SBL, 10. zv., 1967, str. 346–355.

kot propagatorja socializma, ki pa je tudi kot tak ostal v bistvu liberalen prosvetitelj, čigar edinstveni pomen je zgodnje in vztrajno opozarjanje na agrarno krizo pri nas, kot povzročiteljico silnega izseljevanja. O Slancu je nato še enkrat pisal v enem svojih zadnjih spisov, ko je opozarjal, da gre tudi za mecena Ivanu Cankarju. V tukajšnjem ekskurzu o Slancu pa je DK tudi zastavil novo raziskovalno vprašanje, namreč o tem, kakšna je bila stvarna in teoretična raven slovenske družboslovne publicistike v dobi, ki nam jo sicer osvetljujejo predvsem sugestivni spomini Frana Šukljeta in Ivana Hribarja. Morda bi lahko rekli, da je v Karlu Slancu, ki je bil teoretično, intelektualno in obenem konkretno politično sicer angažiran v dogajanju naroda, a se sam vendar ni uveljavil kot politični oblastnik, DK našel nekaj podobnosti tudi z lastno osebo.

Na osrednjem mestu Kermavnerjevega monografskega pisanja so ekskurzi šest do devet, ki zajemajo dogajanja v letih 1883–1885, torej v času, ko v ugodnejših razmerah pod Taaffejevo vlado kranjski deželni zbor zopet in dokončno dobi slovensko večino in ko se med kranjskimi liberalci (kriptoliberalci, po Kermavnerjevo) vname spor, ki je do Opomb/V v zgodovino pisju splošno imenovan kot spor med "elastiki" in "radikali". Ekskurz pet, ki govori o izrazih v slovenskem tisku ob cesarjevih obiskih 1882 in 1885, je časovno pa tudi tematsko okvirnega značaja za osrednjo obravnavo.

To je snov, o kateri je že sam Prijatelj obširno pisal v letu 1914 (v knjigi o Janku Kersniku) in dopolnjeno v letu 1940. Prijateljevo besedilo ustvarja zlasti s svojim izrazjem vtis, da je šlo za pravo strankarsko diferenciacijo – ločevanje – na podlagi bistvenih razlik v politični taktiki. Vendar je Prijatelj že sam opozarjal, da so bila nasprotja največ osebnega značaja. Res pa je pri povzemanju poudaril načelne momente, ki jih po mnenju DK pravzaprav ni bilo. Sam DK se je revizije lotil zelo nadrobno, tako rekoč do izčrpnosti. Z glavno ostjo proti "liberalni legendi" o večji radikalnosti "radikalcev", večji od splošne slovenske politične taktike v Taaffejevem času. Prav zaradi rabe izrazov, ki lahko tudi zavajajo v napačno sodbo o značaju te taktike, uvaja Kermavner namesto "radikalna" oznako "neodvisna" frakcija, njeno dejavnost pa prikaže predvsem kot nasprotovanje Franu Šukljetu.

Tudi ko Šuklje – ob Hribarjevem članku (objavljenem 4. januarja 1884) o nujnosti, da se slovenski narod, podoben usihajočemu osamelemu jezercu, združi z velikim morjem slovanskim – zastavi piscu veliko vprašanje, ali z Avstrijo ali brez nje, opozarja DK, da ima slovanstvo v tem pisanju le vlogo moralne opore, da ne gre za konkreten politični program. V tem in podobnem pisanju pomeni slovanstvo vir slovenske narodne navdušenosti, ki pa je avstroslovanska in ne pomeni oblikovanja niti opozicijske taktične zamisli. Vendar pa ob tem DK tudi ugotavlja, da je Šuklje predstavljal načelni oportunizem in tega utemeljeval kot izključno metodo, ne le kot začasno rešitev do nastopa ugodnejšega položaja. Medtem ko je tedanji "radikalizem" vendarle resnično imel lastnost, da je ohranjal misel o možnosti pravega radikalnega nastopa Slovencev, vsaj za prihodnost. Že sočasno pa mu je (Ivanu Tavčarju) radikalnejši videz omogočala podpora obrtniških demokratov proti Šukljetu v ljubljanskih volitvah. Vse to se dogaja ob nevtralnosti katoliške frakcije, katere vodstvo ostaja še na starih konservativnih pozicijah. Z novodobnimi mislimi nastopa Anton Mahnič šele na književno-kritičnem območju. A prav tu izzove pesniške poudarke Simona Gregorčiča o Združeni Sloveniji, "našem narodnem domu", ki po svojem politično mobilizacijskem pomenu daleč presežejo vse obilje radikalne fraze. Nov moment, v perspektivi pravzaprav novo dobo, prinese tako šele ljubljanski škof Jakob Missija.

V nadaljnjih ekskurzih nastopi DK najprej kot branilec Prijateljevih ugotovitev o ve-

likem pomenu slovenskih dosežkov v Taaffejevi dobi, in sicer proti anahronističnim podcenjevalnim tolmačenjem v literarni zgodovini (Anton Ocvirk, Anton Slodnjak). Zastopa znanstveno pravilo historičnosti, ki ne dopušča, da bi dogajanje trgali iz njegovega časa in iz v tem času obstoječe miselnosti (171–180).⁴ Seveda pa tudi v izvajanjih DK ni šlo brez vpletanja osebnega idejnopoličnega prepričanja, da je šlo takrat le za bolj ali manj uspešno sprejemanje možnosti, ki jih je prinašal ali dopuščal avstrijski razvoj ali položaj, da je šlo pač šele za dobo, ko še ni bilo (njemu lastnega) nemeščanskega radikalnega koncepta.

Na enajsto mesto je uvrščen morda najbolj novatorski ekskurz o vseslovansko-rusofilski ofenzivi v letih 1886–1887 in njenem koncu (375–461). Tu DK ugovarja Prijateljevemu prikazu te zgodbe kot nečesa naključnega in hoče sam odkopati in razkriti dogajanje. Šlo je za dogajanje, naslonjeno na mednarodne, ne domače, probleme, pri čemer pa je ostajal poudarek na narodnem programu. To je bil poskus radikalne skupine, da bi si po tej poti pridobila vodilno vlogo v skupni narodni politiki. Ta poskus je bil čisto zgubljen na pozicijah, ki jih ni bilo mogoče braniti. Dogajanje pa je oslabilo tudi vlogo konservativnih partnerjev v slovenski stranki, ker je odprlo vrata novoklerikalnemu pohodu proti slogaškemu katoliškemu "liberalizmu".⁵ V Kermavnerjevem prikazu poloma slovensko-liberalnega sunka je posebej zanimiv opis poskusa odpora med slovensko duhovščino na Goriškem zoper skupni pastirski list, s katerim so škofje goriške metropolije (torej tudi ljubljanski škof) nastopili proti temu "radikalizmu" v slovenski narodni politiki, in to kar v imenu nekakšne ogroženosti avstrijskega patriotizma (436–439). – Gre za zgodnje znamenje pojava, da večetnični (slovensko-furlansko-italijanski) značaj te sicer večinsko slovenske goriške dežele povzroča, da prihaja v enotni cerkveni politiki do različnih načinov odzivanja na moderna narodnostna vprašanja, do različnosti odzivov na obeh straneh goriško-ljubljanske škofijske meje. Danes lahko pripomnimo, da je DK tukaj trčil ob nastajanje pojava, ki se je okrepil v času prve svetovne vojne (ob deklaracijskem gibanju) in se po novi državni razmejitvi določno izrazil v času vladavine italijanskega fašizma, odločilno pa se za smer narodne politike v Slovenskem Primorju izkazal v času druge svetovne vojne, po napadu Italije na Jugoslavijo, po okupaciji ter aneksiji "Ljubljanske pokrajine".⁶

V dvanajstem ekskurzu (184–192) se DK natančneje spoprime s temo o ideji narodne avtonomije, ki jo je v slovensko politiko na svoj način (povezano s slovansko mislijo) v letu 1891 vnesel Fran Podgornik. Dovolj učinkovito, tako da je zbudila vtis trganja od drobtinčarske politike. Tukaj DK upravičeno ugovarja Prijateljevemu enačenju narodne avtonomije z idejo o Združeni Sloveniji (198).

V zadnjem, 13. ekskurzu (217–232), se DK dotika "protipravaških" in "protivzhodnjaških" izjav v letih 1892–1894. Mišljene so izjave slovenskih politikov, ki nasprotujejo

⁴ To je pač pravilo, ki je posebno aktualno v današnjem času in ki ga današnji revizionisti zgodovine najbolj sproščeno kršijo.

⁵ Narekovaja sta moja. Tu le obrobno pripominjam, da tudi DK, kot pred njim ne Prijatelj, v svojem razpravljanju ni dognal razlikovanja med govorom o katoliškem liberalizmu kot ostanku narodnega slogaštva (tako pri slovenski laični kot tudi duhovski inteligenci) in med tistim mednarodno uveljavljenim pojmom predkoncilnega (pred 1870) katoliškega liberalizma, ki obstaja znotraj katoliške cerkvene doktrine in ga je papež imenoval kar "pestis perniciosissima". Mahniču je neposredno nadležen naš domači, slogaški, nedoktrinarni katoliški liberalizem, govori pa na splošno v imenu papeškega in z njegovo terminologijo.

⁶ Različnost katoliškega političnega odzivanja na obeh straneh meje je danes izkazana in razčlenjena, zlasti za čas med obema vojnama, in sicer v knjigi Egona Pelikana Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Nova revija, Ljubljana 2002.

nagnjenosti slovenske politike, da bi Slovenijo vključila v variante hrvaškega državnega programa, in vzporedno s tem, tudi zoper poigravanje Slovencev z "vzhodnjaško" politiko – bodisi rusofilsko bodisi južnoslovansko usmerjeno. Pod takšnimi poimenovanji obravnava DK s posebnim poudarkom dve problematični lastnosti slovenske politike same po sebi. Prvič, njeno nagnjenost, da z glasnim razmejevanjem od domnevno nelojalnih tendenc med Slovenci lovi dobrohotnost državnih in vladnih vrhov, in drugič, da tako rada sprejema misel o povezovanju slovenskega vprašanja s hrvaškim državnim programom, kar priča o njeni majhni samozavesti. Posebej opozarja DK na potrebo realizma pri presojanju tendenc v hrvaški politiki sami do Slovencev. S tem vprašanjem se trajno ukvarja tudi za dobo pred 1879 v svojih opombah k predhodnim knjigam Prijateljeve zgodovine, po Opombah/V pa še v hrvaškem strokovnem tisku samem. Lahko rečemo, da je dosežek tovrstnega Kermavnerjevega raziskovanja ostal v slovenskem zgodovinopisju premalo upoštevan.

Pri slovenskih zgodovinarjih je najmočnejši vtis napravilo Kermavnerjevo vztrajanje, da o slovenskih liberalcih v Taaffejevi dobi govori kot o skrivnih. In to ne le priložnostno (kakor že Prijatelj sam), marveč jih dosledno kar označuje s pojmom "kriptoliberalci". To je vzbudilo vtis, da gre za pretiravanje dejstva, da so vsa ta leta – ob vsem prizadevanju "plavati po sredi" – resnično ostajali znotraj okvira slogaške slovenske stranke, obstajali torej le kot ena obeh njenih frakcij. Še za življenja DK je prav kratko ugovarjal Vasilij Melik s terminološkim pojasnilom: *"Izrazu liberalci so se naši liberalci sicer res najrajši izogibali, zato so ga pa tem rajši v neštetihih drobnih polemikah uporabljali njihovi klerikalni nasprotniki – drug za drugega pa so oboji točno vedeli, kaj so."*⁷

O tem ne more biti dvoma, če gre za izražanje nazorov. Vendar se mi zdi, da DK s tem svojim poimenovanjem ni imel namena zanikati idejni obstoj slovenskih liberalcev, marveč mu je šlo za izraz kritičnosti do dejanske politične nezadostnosti slovenskega liberalizma, njegove zgodovinske storitve v razvoju naroda. Metodološko mu gre tukaj, kot sam pravi, za upoštevanje tiste razlike med nazorskimi željami političnega subjekta in med njegovimi (politično razvidnimi) dejanji, ki je zgodovinopisju nujno potrebno, če želi ugotavljati politični in stvarni razvoj slovenske družbe skozi moderni čas. Eno so ideje, drugo realna dejanja, njihovi učinki. Lahko rečemo, da je zmožnost takšnega razlikovanja za slovensko zgodovinopisje trajna potreba, posebno pereča v viharjih celega 20. stoletja in naravnost nepogrešljiva v trušču njihovih današnjih odmevov. V obravnavani dobi je politična nekonstituiranost slovenskega liberalizma in neopredeljenost akcije v njegovem imenu najbolj izpostavljena dimenzija te različnosti med željo in dejanjem. Ta daje Dušanu Kermavnerju razlog, da nenehno opozarja, da ni strank, ampak da gre le za dve frakciji v eni sami, priložnostno celō, kot v razporu med "elastiki" in radikali", le za taktični razpor znotraj ene in iste obeh.

Na drugačen način se je vprašanje, ali slovenski liberalizem samostojno sploh obstaja, zasukalo po strankarski delitvi slovenskega političnega prizorišča. Četudi je zdaj javno obstajala in delovala posebna liberalna stranka – NNS, je njen voditelj Ivan Tavčar še vztrajal pri dokazovanju, da so tudi njeni pripadniki verni katoličani. To je bilo prizadevanje, da bi se nadaljeval slogaški način odmerjanja vpliva v slovenski politiki. Toda novodobni politični katolicizem ni več dopuščal nikakršnega idejnega slogaštva svojim še dovčerajšnjim tovarišem v skupni narodni stranki, "neodkritosrčnim liberalcem", kakor jih je še označeval sam Tavčar, oziroma kriptoliberalcem, s Kermavnerjevim izra-

⁷ Vasilij Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi. V: ZČ XXIX, 1975, str. 109–117.

zom, ki je bolj razčlenjevalen, kakor pa da bi imel namen ustoličiti novo zgodovinsko poimenovanje.⁸ Upravičenost ponujenega delovnega izraza je seveda v mnogem odvisna od razgledišča bralca. DK sam je za poznejši čas, zunaj dosega opomb k Prijatelju, v posameznih spisih opozarjal predvsem na vprašanja o demokratični utemeljenosti delovanja slovenskih strank. Pri čemer je slovenske liberalce kritično ocenjeval po njihovi zadržanosti do širjenja volilne pravice. Po drugi strani pa obratno ugotavljal prednosti, ki si jih je novi politični katolicizem ustvarjal s svojim ljudskim demokratizmom.

Že v monografiji o idejnem razvoju Albina Prepeluha je tik pred drugo svetovno vojno k temu dodal tudi zgodovinsko ključni dvom, ali bo laicistično delavsko gibanje moglo računati na uspeh v narodu, ki po svojih deželah s tolikšnimi večinami voli stranke modernega katolicizma, če torej socialisti hodijo "proč od življenja", mimo večine naroda.

Problem je leta 1938 orisal ob Prepeluhovih štirih tematskih esejih, uvedenih s Potjo po samoti in leta 1912 vključenih v njegove Socialne probleme. – *"Tu je (Prepeluh) odločno na novo zastavil vprašanje odnosa slovenskega socializma do siromašnih kmečких množic, hkrati pa preobrnil dotedanje socialdemokratske pojme o odnosu socializma do krščanstva in se pomaknil bliže h krščanskemu socializmu"*, je ugotovil DK. Tako je historiografsko to vprašanje zastavil tudi za bodočo zgodovino socializma na Slovenskem, čeprav se je osebno zoperstavil Prepeluhovim rešitvam. Te mu gredo od upravičenega "spoštovanja verskega prepričanja ljudstva" in od *"spoznanja, da je pri socialni obrambi delovnega ljudstva /.../ svetovnonazorska cepitev neumestna in samo škodljiva"*, predaleč naprej, kar tja v *"ideološki kompromis med elementi znanstvenega svetovnega naziranja in verskega sistema"*.⁹ Na ključni pomen demokratizma in socialne usmeritve slovenskega katolicizma za razumevanje političnega razvoja na Slovenskem je DK opozarjal zgodovinarje in javnost tudi po vojni, ko se vladajoči sistem za krščansko demokracijo ni kaj dosti zanimal. Prav na takšna njegova opozorila se je leta 1970 skliceval Bogo Grafenauer, ko je govoril o problemih in nalogah slovenskega zgodovinopisja v zvezi z obdobjem do prve svetovne vojne.¹⁰

Opombe/V neogibno nosijo značaj knjige dveh sestavin. V njej ostaja podoba, ki jo daje Ivan Prijatelj, opremljena s Kermavnerjevimi opombami in stvarnimi dopolnitvami, in v njej se zvrstijo Kermavnerjevi zgodovinopisni "ekskurzi", ki jih je v kazalu med seboj smiselno povezal kot prvi prikaz svojega lastnega videnja iste dobe. V tej njegovi podobi ni le impozantna gmota novega gradiva, v njej so izrisana tudi nova vprašanja, ki izhajajo iz tega (in Prijateljevega) gradiva, in v njej so predlagani odgovori

⁸ "Kar se tiče splošno liberalizma, je vsakemu pametnemu človeku jasno, da ž njim ni mogoča nobena sprava. Saj je liberalizem ravno negacija tega, kar hoče, kar brani, za kar se bori katoliška politika. Katoliški politiki, ki se spuščajo z liberalizmom v pravne pogodbe, sami sebi rušijo temelje. Ne gre torej za spravo, ampak za taktiko [idejno ločenih strank] ..." Izjava J. E. Kreka na občnem zboru Katoliškega političnega društva v Ljubljani, 18. marca 1899. Slovenec, 20. marec 1899, št. 65. – Prim. Janko Pleterski, dr. Ivan Šušteršič 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. Založba ZRC SAZU, Ljubljana 1998, str. 91–102.

⁹ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Založba Univerzitetne tiskarne J. Blasnika, Ljubljana 1938, 386–407.

¹⁰ Dušan Kermavner je po mnenju Boga Grafenauerja neke po pravici zapisal besede: "... dokler naše politično zgodovinopisje ne bo v zadostni meri upoštevalo okolnosti, da se je novoklerikalstvo v svoji politični akciji obleklo socialno, ljudsko /.../, bo tičalo v liberalnem nerazumevanju odločilnih vzrokov 'sekularne' klerikalne zmage nad kranjskim liberalstvom ..." (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1970, str. 199.) – Grafenauer ne navaja vira navedka. Verjetno gre za pismo bralca, ki ga je DK objavil v Delu, pa si datuma ni zapisal. Takega pisma se spominja tudi tu podpisani, a si tudi on datuma ni zapisal.

nanja. Obe sestavini knjige imata vsaka svojo sistematiko; kako ju združiti med seboj, je prepuščeno bralcu. Sam DK se sinteze ne loteva, četudi skozi celo knjigo na vseh mestih, ki se mu zdijo primerna, ponuja teze zanjo. Takega dela seveda opraviti ne more, saj bi to potem ne bila več knjiga "Opomb" k Ivanu Prijatelju, ki jo je obljubil uredniku in jo bil dolžan napisati.

Dušan Kermavner pričakuje, da bo že takšna knjiga *"le malo veselja zbudila v 'Izraelu', /.../ v svetu, izšolanem pri Prijatelju in – v še večji meri – pri njegovi šoli"*. Da bi stvar še enkrat napisal na svoj lasten način, na to ne pomišlja. Svoj up stavlja na pričakovanje, da je vendarle znova sprožil tok politično-zgodovinskega spoznavanja in da se bodo vanj vključili še drugi raziskovalci. Oni naj pripomorejo *"do nove sinteze na temelju Prijateljevega in dodatnega gradiva"*. Tako je bilo natisnjeno 1. maja 1966.

Po njegovi smrti, necelo desetletje zatem, je Bogo Grafenauer Opombe/V, že takšne, kakor so izšle, videl in vrednotil kot delo s kakovostjo samostojne monografije, in zapisal, da je ta Kermavnerjeva *"podoba (slovenske politične zgodovine) v podrobnostih /.../ v marsičem nova, medtem ko je v širših koncepcijah v nekaterih pogledih še nepopolna"*.¹¹

Tu je mišljen predvsem pogled na vprašanje gospodarske, demografske in socialne strukture, česar se DK zavestno ni loteval sistematično, ker se na teh področjih ni štel za dovolj strokovno podkovanega. To kaže omeniti zato, ker dokazuje, da ni zapadal tisti zelo popularni vulgarizaciji historičnega materializma, ki je vsako zgodovinsko razlago obvezno začenjala z materialnimi dejavniki. Sploh se na ta nazor nikjer ne skliče, niti omenja ga ne. Njemu zadošča natančno raziskovanje zgodovinske snovi, preverjanje in ugotavljanje dejstev, samostojna analiza s stališča svojega intelektualnega preudarka in nedvoumen, premi govor pri sporočanju svojega izsledka. Omenjena Grafenauerjeva ocena, da ta Kermavnerjev izsledek daje v marsičem novo podobo, gotovo drži. In gotovo lahko rečemo, da ostaja ta podoba zanimiva tudi za današnji čas.

Sklepno naj omenim misel, izrečeno na posvetu, da bi bilo za delo zgodovinarjev in tudi za javnost dragoceno, če bi pripravili knjigo tistih spisov Dušana Kermavnerja iz let 1939 do smrti, ki so ostali raztreseni in težje dostopni, ker so natisnjeni zunaj knjig, zbornikov ali pa slovenskih zgodovinskih časopisov. Takemu namenu bi lahko služil prvi izbor, predstavljen v opombi pod črto.¹²

¹¹ Bogo Grafenauer, In memoriam – Dušan Kermavner, ZČ XXIX, 1975/1–2, str. 149–154.

¹² Članki – razprave v letih 1939 do 1970, objavljeni zunaj knjig, zbornikov ali Zgodovinskega časopisa: – Legenda o Simonu Gregorčiču in legenda o Henriku Tumi, Sodobnost 1939. – Dr. Anton Dermota, Sodobnost 1940. – K Cankarjevemu predavanjem v Trstu leta 1908, Novi svet 1947, z dodatkom Novi svet 1951. – Prispevek k Cankarjevi korespondenci 1912–1913, Novi svet 1949. – O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa, Novi svet 1950. – Slovenske stranke v volilnoreformni situaciji in narodnostna politika slovenske socialne demokracije v letih 1905–07, Naša sodobnost 1952. – O političnem liku Etbina Kristana, Naši razgledi 1953, št. 24. – Prvi trije slovenski socialistični listi, Naši razgledi 1954, št. 18. – Narodnjaštvo in socializem pred polstoletjem, Naša sodobnost 1954. – Prvi slovenski socialistični listi, Naši razgledi 1955, št. 4 do 6. – Narodnostna delitev avstrijske socialne demokracije v luči zgodovinskih pogojev in boljšešviške kritike, Naša sodobnost 1956. – Ludvik Gumplowicz in Slovenci, Naša sodobnost 1960. – Zakaj ni slovenska socialna demokracija organizirala delavstva na Koroškem? Naša sodobnost 1957. – "Koroška" krivda in nekrivda slovenske socialne demokracije, Naša sodobnost 1958. – Informacija o publicistu Vladimirju Martelancu, Naša sodobnost 1964. – O najnovejši apologiji hrvaške Narodne stranke, Historijski zbornik, Zagreb 1965. – Ko je pretilo razkosanje Slovenije; Ob petdesetletnici londonskega pakta, Naša sodobnost 1965. – Še k pripomoči k italijanski zasedbi Trsta jeseni 1918, Naša sodobnost 1967. – Pobuda za slovensko kulturno avtonomijo novembra 1918, Delo, 21. december 1968. – O publicistu, advokatu in Cankarjevem mecenu dr. Karlu Slancu, Slavistična revija 1970.

Andrej PANČUR*

HISTORIOGRAFIJA DUŠANA KERMAVNERJA O DELAVSKEM GIBANJU DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Kermavnerjevo preučevanje zgodovine delavskega gibanja

Dušan Kermavner se je komunističnemu gibanju priključil že v sedmem letniku gimnazije leta 1919. Kmalu je postal eden od vodstvenih članov Zveze komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ) v Sloveniji. V letih 1926–28 je bil Kermavner celó član vodstva Komunistične partije Jugoslavije v Sloveniji. Čeprav se je Kermavner leta 1927 s člankom Zgodovina 1. maja¹ prvič spoprijel z zgodovino delavskega gibanja in je nato kasneje izdal še nekaj člankov o tej problematiki, pa je bila v teh letih njegova publicistična dejavnost povsem v znamenju njegove politične dejavnosti.² Z aretacijo leta 1929 in nastopom dveletne zaporne kazni se je končalo Kermavnerjevo zgodnje mladostno obdobje, ki ga je zaznamovalo aktivno politično delovanje v komunističnem gibanju v Sloveniji.³

Po svoji vrnitvi iz zapore je Kermavner sicer še naprej deloval v komunističnem gibanju, vendar so vodstvo stranke v tem času že prevzeli novi kadri. Vse življenje mu je v očeh komunistične stranke hodilo v napoto, da se je po aretaciji ob svojem zagovoru na sodni razpravi neugodno izrazil, češ da obžaluje svoje delovanje v komunistični stranki.⁴ Leta 1933 so Kermavnerja znova zaprli in ga obsodili na tri leta ječe. Po svojih lastnih besedah je *"za časa svoje druge robije v letih 1933–1936 /.../ odkril v sebi izrazito nagnjenje do zgodovinskega čtiva za razliko od ekonomske in filozofske literature, ki sta me občutno manj pritegovali"*.⁵ V zaporu je tako napisal tri zgodovinske razprave o slovenskem delavskem gibanju,⁶ hkrati pa je imel v zaporu tudi več predavanj o tej problematiki.⁷

* Dr. Andrej Pančur, znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani.

1 D.[ušan Kermavner]: Zgodovina 1. maja, Svoboda, 1927, št. 1, str. 4–5.

2 Britovšek, Marijan: Dodatek k bibliografiji Dušana Kermavnerja, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1973, št. 1–2, str. 271–272. Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 22. knjiga: 1971, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1972, str. 41.

3 Filipič, France: O življenju in delovanju Dušana Kermavnerja med leti 1903–1929, v: Oto Luthar, Jure Perovšek (ur.): Zbornik Janka Pleterskega, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003, str. 331–347.

4 Filipič, France: O Dušanu Kermavnerju, v: Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja. Povzetki referatov, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2003, str. 4.

5 Neodposlano pismo Dušana Kermavnerja Vladimirju Dedijerju, 30. julij 1966, v: Zapuščina Dušana Kermavnerja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

6 Filipič, France: O Dušanu Kermavnerju, o. c., str. 4.

7 Grafenauer, Bogo: In memoriam. Dušan Kermavner, Zgodovinski časopis, 1975, št. 1–2, str. 149–150.

Po prihodu na prostost in vrnitvi v Ljubljano je "*zgodovinarsko znanstveno delo /.../ postalo srčika Kermavnerjevega življenja*".⁸ Do druge svetovne vojne se je z raziskovanjem začetkov in razvoja slovenskega delavskega gibanja "*uveljavil /.../ kot najplodnejši levičarski delavec na tej problematiki pri nas*".⁹ Tako je uredil in izdal spomine Henrika Tume in Albina Prepeluha, ob obeh pa napisal tudi obsežni spremni besedi.¹⁰ Napisal je še brošuro o rudarski stavki v Trbovljah leta 1889, ki je bila po vojni ponatisnjena.¹¹ Nekaj zgodovinskih člankov je objavil še v reviji *Sodobnost*.¹² Druga svetovna vojna je pretrgala njegovo znanstveno delo. Po vrnitvi iz koncentracijskih taborišč je bil zaposlen v zvezi z diplomatskim bojem za meje nove Jugoslavije. Leta 1948 pa ga je komunistična oblast za enajst mesecev pridržala v priporu. Po vrnitvi iz zapora se je povsem posvetil znanstvenemu zgodovinskemu delu.¹³

Vse do svoje smrti leta 1975 je Dušan Kermavner največ pozornosti posvečal obravnavi zgodovine slovenskega delavskega gibanja, pri čemer se je omejeval predvsem na Kranjsko, vključno z zasavskimi revirji, in na Primorsko. Skupaj z Rudolfom Golouhom je uredil zbirko virov o socialističnem delavskem gibanju v Sloveniji.¹⁴ Začetke delavskega gibanja je podrobno obdelal v monografiji *Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894*¹⁵ in v *Slovenski politiki v letih 1879 do 1895*, kjer je v dodatku k *Političnozgodovinskim opombam k peti knjigi Ivana Prijatelja* opisal tudi *Socialistično gibanje med Slovenci* do leta 1895.¹⁶ Tik pred svojo smrtjo je v treh delih izdal še obsežno monografijo *Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah–Javorniku do leta 1918*.¹⁷ Zgodovino socialdemokracije v dveh desetletjih pred prvo svetovno vojno je prikazal v člankih v *Novem svetu*¹⁸ in v *Naši sodobnosti*,¹⁹ nekaj

⁸ Ibidem, str. 150.

⁹ Dušan Kermavner, *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, 22. knjiga: 1971, o. c., str. 39.

¹⁰ Kermavner, Dušan: Urednikove dopolnitve, v: Tuma, Henrik: *Iz mojega življenja*. Spomini, misli in izpovedi, Ljubljana: Naša založba, 1937, str. 419–473. Kermavner, Dušan: Albin Prepeluh – Abditus – njegov idejni razvoj in delo, v: Prepeluh, Albin: *Pripombe k naši prekratni dobi*, Ljubljana: Univerzitetna tiskarna, 1938, str. 295–562.

¹¹ Kermavner, Dušan: Prvi veliki boj slovenskega delavstva. Ob petdeseti obletnici julij 1889 – julij 1939, Ljubljana: France Leskošek, 1939. Kermavner, Dušan: *Iz zgodovine rudarskih stavk v trboveljskem revirju*, Ljubljana: Sindikalna založba "Delavske enotnosti", 1950.

¹² *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, 22. knjiga: 1971, o. c., str. 42.

¹³ Filipič, France: Kermavner, Dušan, *Enciklopedija Slovenije* 5, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, str. 53–54.

¹⁴ Kermavner, Dušan in Golouh, Rudolf (ur.): *Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije*, 5. knjiga: *Socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920*, Beograd: *Zgodovinski oddelek Centralnega komiteja KPJ*, 1951.

¹⁵ Kermavner, Dušan: *Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1963.

¹⁶ Kermavner, Dušan: *Slovenska politika v letih 1879 do 1895*. *Političnozgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848–1895*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966, str. 559–802.

¹⁷ Kermavner, Dušan: *Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah–Javorniku od začetkov do leta 1918*, 3 knjige, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974–1975.

¹⁸ Kermavner, Dušan: *O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa*. Popravki in dostavki, *Novi svet*, 1950, str. 234–243, 333–349, 424–432, 526–536, 694–723, 826–839, 1030–1044, 1132–1146. Kermavner, Dušan: *Obdobje novejšje slovenske politične in kulturne zgodovine*, *Novi svet*, 1952, str. 72–77. Kermavner, Dušan: *Slovenske stranke v volilnoreformni situaciji in narodnostna politika slovenske socialne demokracije v letih 1905–1907*, *Novi svet*, 1952, str. 253–262, 341–351, 449–463.

¹⁹ Kermavner, Dušan: *Narodnjaštvo in socializem pred pol stoletjem*, *Naša sodobnost*, 1954, str. 1091–1108. Kermavner, Dušan: *Narodnostna delitev avstrijske socialne demokracije v luči zgodovinskih pogo-*

člankov pa je objavil še v *Zgodovinskem časopisu*²⁰ in v *Kroniki*.²¹ Kermavnerjevi prikazi dogodkov med prvo svetovno vojno in neposredno po njej zajemajo posebno poglavje njegove raziskovalne dejavnosti in ga zato v tem članku ne bom več upošteval.

Kermavnerjeva filozofija zgodovine

Kermavner si je povsem zavestno zadal nalogo, da bo podrobno raziskal zgodovino delavskega gibanja. Tako je priznal, *"da je znaten del mojega zgodovinarskega dela izšel iz želje, da ne bi kolesa mogočno se valeče narodne zgodovine pregazila socialno demokracijo, predstavnico delavskega razreda pred letom 1918, jo v zgodovinski sliki odrinila čisto na rob in jo tam stisnila v nič. Hotel sem prispevati k zgodovinarskemu uravnovešenju vloge narodnega meščanstva in delavskega gibanja"*.²² Zaradi tega svojega prepričanja je puščal ob strani veliko pomembnejše probleme slovenske politične zgodovine pred prvo svetovno vojno, obenem pa je zgodovini delavskega gibanja posvečal tako veliko pozornost, da je predvsem v svojih monografijah poskušal podrobno opisati prav vsak, na prvi pogled še tako obrobni korak njenega razvoja. V svojih delih se je posebno rad posluževal obsežnih citatov, predvsem iz časopisja. Z njihovo pomočjo ni podal le podrobnega opisa dogodkov, temveč tudi nekdanja večplastna stališča o delavskem gibanju. Na žalost pa prav zaradi te ogromne količine bolj ali manj pomembnih podatkov bralec zelo težko razbere avtorjev osebni odnos do obravnavane problematike. Kljub temu v tem članku ne bom natančno in dolgovežno povzemal celotnega Kermavnerjevega prikaza zgodovine delavskega gibanja do prve svetovne vojne, temveč bom na primeru Kermavnerjevega prikaza tega obdobja poskusil ovrednotiti njegov pristop do zgodovinopisja.

Kermavnerjeva zadržanost pri izražanju osebnih stališč ni bila nič nenavadnega. Kot zgodovinar si je namreč vneto prizadeval, da socialne demokracije ne bi prikazal idealno, *"ampak takšno, kakršna je v resnici bila in kakršna je v pogojih časa in kraja končno tudi morala biti"*.²³ Po njegovem mišljenju mora zgodovinar *"odmeriti vsakomur svoje in mora posredovati pravilno in pravično sliko preteklosti sodobnikom in prihodnikom, da bi se mogli v nekdanje zgodovinske pogoje prav živeti"*.²⁴ Zato je tudi odločno nasprotoval kakršnemukoli vrednotenju preteklosti s stališča sedanjosti. Prepričan je bil, *"da je tudi socialdemokratsko gibanje treba proučevati in obrazlagati takšno, kakršno je bilo, ne pa ga poučevati in preusmerjati, naj bi bilo /.../ drugačno. Seveda ima lahko takšno razglabljanje svoj politični smisel in politično vrednost, nima pa zgodovinske vrednosti, ker zaklada naše vede ne povečuje, ker ne širi in ne pogloblja umevanja preteklega dogajanja, razumevanja pojavov v njihovi povezanosti z razme-*

jev in boljševiske kritike, Naša sodobnost, 1956, str. 733–757. Kermavner, Dušan: Zakaj ni slovenska socialna demokracija organizirala delavstva na Koroškem?, Naša sodobnost, 1957, str. 782–788. Kermavner, Dušan: "Koroška" krivda in nekrivda slovenske socialne demokracije, Naša sodobnost, 1958, str. 62–69, 161–168.

²⁰ Kermavner, Dušan: Ob spominskih zapisih R. Golouha: O tržaškem anarhizmu in o nekaterih črtah slovenske socialne demokracije, Zgodovinski časopis, 1968, št. 1–2, str. 115–133.

²¹ Kermavner, Dušan: O prvi stavki in o razmerah na Jesenicah pred začetkom političnih bojov, Kronika, 1956, str. 1–6.

²² Kermavner, Dušan: Boj v političnem zgodovinopisju brez konca in kraja?, Zgodovinski časopis, 1973, št. 1–2, str. 107.

²³ Kermavner, Dušan: Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894, o. c., str. 434.

²⁴ Kermavner, Dušan: Narodnjaštvo in socializem pred pol stoletjem, o. c., str. 1092.

rami, iz katerih so zrasli. Izživljanje želja, da naj bi nekaj v preteklosti ne bilo takšno, kakršno je bilo, ampak drugačno, ne more dati zgodovinarskega plodu. Takšne želje so lahko najlepše ali najboljše, a so kljub temu nezgodovinske ali – v primeru da utrjujejo neumevanje preteklih pojavov – naravnost protizgodovinske".²⁵

Kermavner se je takó kot zgodovinar vedno poskušal dokopati do zgodovinske resnice. Samega sebe je celó označil za fanatika zgodovinske resnice.²⁶ Z nizanjem zgodovinskih resnic je hotel podati resnično in s tem objektivno sliko preteklosti. Sicer se je dobro zavedal, da je zgodovinopisje tudi subjektivno: *"Vsa znanstvena šolanost ne more kar iztrgati zgodovinarja oblasti določenih 'elementarnih' vnaprejšnjih sodb, ki so bile vanj vsajene pred njegovim zgodovinarskim raziskovanjem in s katerimi pristopa k zgodovinskemu gradivu. Vselej njegov 'vidik' odločilno vpliva na njegovo 'izbiranje' v gradivu, ki ga tudi pri najboljši volji ni mogoče podati v vsej mnogostranosti aspektov dogajanja"*.²⁷

Kermavner se je zavedal, da zgodovinar pri svojem raziskovanju in kasneje prikazu preteklosti ne more zaobjeti prav vseh vidikov preteklosti kot povsem nedeljive celote, temveč se mora zavestno odločiti, da bo raziskoval samo kakšen njen del. Kermavner se je takó zavestno odločil, da bo raziskoval "samo" politično zgodovino, druga področja zgodovine pa bo puščal ob strani.²⁸ Tako se je npr. načelno izogibal raziskovanju gospodarskih elementov v slovenskem zgodovinskem razvoju, *"češ da zanje ni strokovnjak"*,²⁹ čeprav imajo prav ti elementi pri raziskovanju zgodovine delavskega gibanja zelo veliko težo.

Po drugi strani je Kermavner prav dobro vedel, da lahko zgodovinar tudi znotraj posameznih raziskovalnih sklopov poljubno manipulira s posameznimi zgodovinskimi dejstvi: *"Včasih je dovolj, da nekatera dejstva enostavno poudarimo, ali da druga zamočimo in bomo dobili izkrivljeno sliko preteklosti"*.³⁰ Vendar naj bi po Kermavnerjevem mnenju na takšen način zgodovino potvarjali le nekateri drugi zgodovinarji in nezgodovinarji,³¹ proti katerim pa je Kermavner vedno odločno povzdignil svoj glas.

Kljub tej osnovni omejitvi zgodovinske znanosti, ki preteklosti nikoli ne more prikazati v vsej njeni kompleksnosti, je bil Kermavner namreč trdno prepričan, da lahko zgodovinska znanost s pomočjo pravih zgodovinskih metod na podlagi zgodovinskih resnic preteklost prikaže povsem objektivno. Po njegovem mišljenju je zgodovinopisje *"vedno znova uspešno zavrnilo"* tiste, ki so zgodovinopisju zaradi njegove subjektivnosti odrekli značaj znanosti in to prav *"s sklicevanjem na okolnost, da se vedno znova*

²⁵ Kermavner, Dušan: O nekaterih spornih prijemih v slovenski politični zgodovini, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1970, št. 1–2, str. 222.

²⁶ Neodposlano pismo Dušana Kermavnerja Vladimirju Dedijerju, 31. julij 1966, v: Zapuščina Dušana Kermavnerja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

²⁷ Kermavner, Dušan: O nekaterih krivih prijemih v političnem zgodovinopisju, Zgodovinski časopis, 1963, str. 237.

²⁸ Primerjaj: Kermavner, Dušan: "Polemika" z zamenjavo vlog, Sodobnost, 1966, št. 6, str. 636–637. Kermavner, Dušan: Pismo uredniku, Sodobnost, 1966, št. 10, str. 1054–1055.

²⁹ Grafenauer, Bogo: In memoriam. Dušan Kermavner, o. c., str. 152–153.

³⁰ Izbegavajmo legende i vulgarizacije, čuvajmo povjesni nivo i u udžbenicima!, v: Zapuščina Dušana Kermavnerja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, Inv. št. 49/76, Mapa VII, Spisi (kopije, osnutki, gradivo) A–L, 3.

³¹ Kermavner, Dušan: O aretaciji Slovencev med prvo svetovno vojno (Z uvodnim ekskurzom o aretaciji in izpustu Ivana Cankarja in z vmesnim ekskurzom o Petru Roseggerju in Slovencih!), Zgodovinski časopis, 1973, št. 3–4, str. 347.

oprošča 'subjektivnih' pomanjkljivosti in zmot, da v njem vedno zmaguje upoštevanje dejstev nad njihovim preziranjem, indukcija iz gradiva nad dedukcijami, ki se od gradiva oddaljujejo, bogatejše gradivo nad bornejšim, da se tako uveljavlja kot veda o preteklem dogajanju, kot zmagovalka nad legendami in potvarami vseh vrst, nad pristranostmi in enostranostmi, nad vsemi poskusi prikazovati preteklo dogajanje drugačno, kakršno je bilo. Kjer se zgodovinar izgublja od upoštevanja dejstev in zapušča zvestobo gradivu, ker ne more v sebi obrzdati elementarne sle po 'beljenju' enih in po 'črnjenju' drugih, ga je mogoče zasačiti pri uporabljanju krivih metodičnih prijemov'.³²

Kermavnerjev mnogokrat dolgovezni slog pisanja z obilico dolgih citatov in z izogibanjem izražanja lastnih stališč torej v nobenem primeru ni bil povsem naključen, temveč je bil zavestna posledica njegovega dojemanja objektivnosti zgodovinske znanosti. Osnova njegovega dela je bilo natančno zbiranje vseh različnih zgodovinskih virov. V neodposlanem pismu Dedijerju je med drugim zapisal: *"V vsem svojem zgodovinarskem delu sem moral izhajati od osnovnega gradiva in pokazati, kako je teklo dogajanje – političnoidejno v prvi vrsti."*³³ Marijan Britovšek je Kermavnerjevo metodologijo dela povsem pravilno opisal s sledečimi besedami: *"Njegovi sklepi so plod natančnega študija arhivskega in časopisnega gradiva, tuje mu je vsako aprioristično 'sentetiziranje'. V svojih metodoloških prijemih se drži pravila, da je treba temeljito proučiti gradivo in šele nato presojati, vrednotiti in delati sinteze."*³⁴

Bralec ob prebiranju Kermavnerjevih (predvsem knjižnih) del tako zlahka dobi vtis, da je hotel avtor z navajanjem obsežnih citatov bralca čim bolj približati zgodovinskim virom in mu s tem omogočiti čim bolj objektivno percepcijo preteklosti. V resnici je takšen pogled na Kermavnerjevo metodologijo citiranja povsem zgrešen. Prav tako kot vsak drug zgodovinar je namreč tudi Kermavner že s samim izborom citatov svojemu znanstvenemu delu pridal subjektivni pridih. Predvsem pa je Kermavner občasno nekatere dele posameznih citatov subjektivno ocenjeval s pomočjo komentarjev³⁵ ali pa samo s pomočjo vprašajev v oglatih oklepajih.³⁶ Pogostejše pa je s klicaji v oglatih oklepajih še opozoril bralce na posamezna mesta v citatih (predvsem tistih iz liberalnih in

³² Kermavner, Dušan: O nekaterih krivih prijemih v političnem zgodovinopisju, o. c., str. 237–238.

³³ Neodposlano pismo Dušana Kermavnerja Vladimirju Dedijerju, 31. julij 1966, v: Zapuščina Dušana Kermavnerja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

³⁴ Britovšek, Marijan: Ob sedemdesetletnici zgodovinarja dr. Dušana Kermavnerja, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1973, št. 1–2, str. 271.

³⁵ Kermavner tako npr. citira članek iz tržaškega časopisa Edinost iz leta 1890, kjer pisec očita socialdemokratskemu Delavskemu listu, da je tržaški poslanec Ivan Nabergoj "za koristi ljudstva več dobrega storil, nego celo Vi, slavni izdajatelj 'Delavskega lista' in tudi v ljubezni do omike in vseobčega napredka [t. j. v notranji liberalni "naprednosti"!]" ne stoji morda posebno daleč za Vami". Kermavner, Dušan: Začetki slovenske socialne demokracije, o. c., str. 246. Kermavner je tako liberalnim družbenim in socialnim težnjam povsem nedvoumno odrekal kakršno koli mero naprednosti. S tem je povsem jasno izrazil svoje subjektivno stališče, da so napredna le marksistična družbena gibanja.

³⁶ Tako je npr. iz katoliško usmerjenega časopisa Slovenec povzel obsežen citat o praznovanju 1. maja leta 1890, kjer pisec članka med drugim omenja tudi zavzemanje katoliškega tabora za socialne pravice in dodaja: "Vsak [?] čas smo se potegovali za zatiranega delavca, v mnogih [?] člankih opisovali stanje 'belih sužnjev' in vzroke socialnih bolezni." Kermavner, Dušan: Začetki slovenske socialne demokracije, o. c., str. 174. Kermavner je torej očitno izrazil dvom v merodajnost pisateljevih izjav, čeprav so se socialno usmerjeni katoliški krogi v Avstriji in tudi na Slovenskem že v osemdesetih letih vneto potegovali za izboljšanje položaja industrijskih delavcev. Ker pa njihova prizadevanja niso bila v skladu s socialdemokratskim bojem za pravice delavcev, za Kermavnerja niso imela nobene teže.

katoliških časopisov), ki naj bi jih vsak bralec s komunističnim ali socialističnim svetovnim nazorom avtomatično moral razumeti kot sporna.

Kot smo videli, zgodovinarjevo delo nikoli ne more biti povsem objektivno, temveč je v večji ali manjši meri vedno tudi subjektivno. Zgodovinar se mora v prvi vrsti zavdati svoje subjektivnosti, jo obenem čim bolj poznati, šele nato se bo lahko čim bolj pravilno vživel v preteklost, jo poskusil razumeti v njeni zgodovinski kompleksnosti in je pri tem ne obsojal ali poveličeval. Kermavner je tako drugim zgodovinarjem pogosto očital subjektivni pogled na preteklost. Svoje dotedanje delo je ocenil s sledečimi besedami: *"Prejšnjemu publicističnemu in zgodovinarskosintetičnemu presojanju [politično idejne zgodovine], ki je gojilo nekaj neupravičenih legend v prid slovenskemu liberalizmu, sem napravljal konec."*³⁷ V mnogočem je bilo njegovo poslanstvo³⁸ kritiziranja nekaterih starejših pogledov na slovensko zgodovino³⁹ seveda povsem upravičeno. Vendar je pri tem Kermavner hkrati še samozavestno zagotavljal, da bo *"poslej /.../ mogoče le novo presojanje na solidnem temelju poznanja dejanskega ravnanja politikov"*.⁴⁰ Kot da bi se bil prav on sposoben povsem pravilno vživeti v ravnanja nekdanjih politikov.

V nadaljevanju je Kermavner svoje poslanstvo zgodovinarja strnil v sledečih besedah: *"Kot fanatiku zgodovinske resnice mi gre za to, da bi se Slovenci in Jugoslovani čim bolj zblížali v razumevanju dogajanja, kakršno je bilo, s kritičnim pogledom na svoje pretekle ideologe in s sprejemanjem iz njihove dediščine samo naprednih in združujočih idej z izločitvijo vsega, kar jih je v preteklosti razdruževalo in moralo razdruževati. Zato sem nasprotnik vsakršne apologetike meščanskega obdobja zgodovine naših narodov, posebej lastnega slovenskega."*⁴¹

Kermavner torej sploh ni bil imun pred kritičnim vrednotenjem preteklosti, vendar pri tem preprosto sploh ni hotel razumeti, da njegovo razumevanje preteklosti ne more biti samo objektivno, temveč je v veliki meri prežeto prav z njegovim subjektivnim gledanjem na sedanjost in s tem posledično tudi na preteklost. Hkrati pa je celo sam nekoč priznal, da je v *"dosedanjih političnozgodovinskih razčlembah"* tudi on zavzel kritično stališče *"do takratne socialne demokracije in njene avstromarksistične ideologije"*, obenem pa je skoraj v isti sapi zapisal še, da je *"s socialističnega vidika – in edine nole z njega – /.../ mogoče pravilno razumeti tudi zgodovinsko pogojene odnose med narodnjaštvom in socializmom v preteklosti."*⁴²

Njegov kritičen odnos do socialdemokracije na eni in meščanskih strank na drugi strani nas seveda ne bi smel presenetiti, kajti *"Kermavner ni bil samo znanstvenik, marveč"* – kot je ob njegovi smrti poudaril Bogo Grafenauer – *"tudi pomemben borec za zmago delavskega razreda"*.⁴³ Kermavner je tako zgodovino vedno presojal tudi s stališča svojih konkretnih političnih in življenjskih izkušenj ter svojega komunističnega svetovnega nazora. Kermavner je sicer pogosto prišel navzkriž z uradno linijo ko-

³⁷ Neodposlano pismo Dušana Kermavnerja Vladimirju Dedijerju, 31. julij 1966, v: Zapuščina Dušana Kermavnerja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

³⁸ "Ni 'hvaležna' naloga rušiti utrjene legende, ki so zvezane z bolj ali manj splošnimi simpatijami za določene družbene pojave!" Kermavner, Dušan: Slovenska politika v letih 1879 do 1895, o. c., str. 13.

³⁹ Primerjaj: Kermavner, Dušan: O nekaterih spornih prijemih v slovenski politični zgodovini, o. c., str. 219.

⁴⁰ Neodposlano pismo Dušana Kermavnerja Vladimirju Dedijerju, 31. julij 1966.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Kermavner, Dušan: Narodnjaštvo in socializem pred pol stoletjem, o. c., str. 1092, 1093.

⁴³ Grafenauer, Bogo: In memoriam. Dušan Kermavner, o. c., str. 149–154.

munistične partije. Po aretaciji leta 1928 se je njegova mladostna vera v odrešilno moč revolucionarne akcije proletariata začela krhati, dokler ni dokončno zamrla po njegovem prihodu iz zapora leta 1949.⁴⁴ Vendar je iz njegovih kasnejših zgodovinskih del jasno razvidno, da je vsaj v osnovnih potezah še naprej razmišljal in deloval v okvirih marksističnega svetovnega nazora in je bil zato kot komunist in marksist prepričan v dialektičnost zgodovinskega razvoja, s tem pa tudi v objektivnost "družbenega razvoja".⁴⁵ Marijan Britovšek je tako npr. o njegovi monografiji *Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah–Javorniku* zapisal, da je avtor "s tem delom storil korak naprej v vrednotenju slovenske politične zgodovine z marksističnih nazornih kotov".⁴⁶

Kermavner je bil sveto prepričan, da njegovo marksistično vrednotenje preteklosti ne more biti v nasprotju z njegovim zavzemanjem za objektivno zgodovinopisje. Kakšne praktične posledice je imelo to prepričanje za njegov "objektivni" prikaz zgodovine delavskega gibanja do prve svetovne vojne, pa bom zgolj v grobih obrisih spregovoril v naslednjem poglavju. Pri tem bom upošteval le njegova zgodovinska dela, ki jih je objavil v zadnjih petindvajsetih letih svojega življenja.

Kermavnerjeva zgodovina delavskega gibanja

V skladu s svojim marksističnim svetovnim nazorom je Kermavner menil, da je zaradi dialektičnosti zgodovinskega razvoja najprej meščanstvo "stopilo na mesto dotlej vladajoče aristokracije kot nov vladajoč razred".⁴⁷ postopoma pa se je "iz kali, iz zgodnje in poznejše rasti delavskega gibanja /.../ razvilo v bližnji preteklosti tisto vse-ljudsko gibanje, ki je hkrati izvedlo narodnoosvobodilni boj proti okupatorjem in notranjo ljudsko revolucijo".⁴⁸ in tako odpravilo kapitalistično družbeno ureditev.

Za Kermavnerja sta tako liberalni kot katoliški tabor s svojim rodoljubjem in hlapčevstvom navzgor ter z dušenjem ljudskih množic navzdol preprosto izvajala le klavno slovensko meščansko politiko.⁴⁹ Meščanska demokracija je bila zanj samo formalna in ji je nasproti postavljal "vsebinsko, ljudsko demokracijo, ki more biti le delo ustvarjalne sile revolucionarnih ljudskih množic, plod zrušenja socialnih pozicij vladajočega – fevdalnega in buržoaznega – razreda".⁵⁰ Kermavnerju se "meščanske koristi nikakor niso skladale z ljudskimi".⁵¹ Po njegovem mnenju je šlo meščanski politiki "v prvi vrsti za 'povoljniji položaj i bolji život' domačega meščanstva, trgovskega in obrtniškega, pa tudi – dejansko ali v perspektivi – veleposestniškega in industrijskega, prav tako na izkoriščanju delavnega ljudstva zainteresiranega in zaradi tega ne samo neljudskega, marveč tudi protiljudskega kljub okolnosti, da si je hkrati prizadevalo za zmanjšanje

⁴⁴ Kermauner, Taras: Iz osnutka za življenjepis Dušana Kermavnerja, v: Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja. Povzetki referatov, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2003, str. 24.

⁴⁵ Kermavner, Dušan: Obdobje novejšje slovenske politične in kulturne zgodovine, o. c., str. 77.

⁴⁶ Britovšek, Marijan: Ob sedemdesetletnici zgodovinarja dr. Dušana Kermavnerja, o. c., str. 271.

⁴⁷ Kermavner, Dušan: Iz zgodovine rudarskih stavk v trboveljskem revirju, o. c., str. 6.

⁴⁸ Kermavner, Dušan: Začetki slovenske socialne demokracije, o. c., str. 9.

⁴⁹ Kermavner, Dušan: Obdobje novejšje slovenske politične in kulturne zgodovine, o. c., str. 77.

⁵⁰ Kermavner, Dušan: O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa. Popravki in dostavki, Novi svet, 1950, str. 839.

⁵¹ Kermavner, Dušan: Začetki slovenske socialne demokracije, o. c., str. 8.

*narodnostne zatiranosti in neenakopravnosti svojih narodov! Buržuazni narodni boj v pogojih razvijajočega se kapitalizma nikakor ni vseboval hkrati tudi socialnega boja delavnega ljudstva. To spoznanje pač spada v zgodovinarsko abecedo"*⁵²

Celó socialni katolicizem, ki je po njegovih besedah delavstvo "skušal tudi pridobiti zase s krščanskim socialnim /.../ programom",⁵³ je le pogojno štel za socialnega,⁵⁴ saj naj bi izvajal le krščansko socialno demagogijo,⁵⁵ ki se ni skladala z interesi ljudskih množic. Nasprotno pa naj bi socialistično delavsko gibanje "*zastopalo edini revolucionarni ali družbenoprevratni koncept v slovenski družbi tiste dobe*"⁵⁶ Vendar je hkrati v isti sapi pribil še, da so socialdemokrati revolucionarni koncept zastopali samo v okrnjenih oblikih.⁵⁷

Avstrijska socialna demokracija je po njegovem mnenju navzven nastopala z revolucionarno frazeologijo, dejansko pa je izvajala le reformistično politiko. Sicer se ni nikoli odrekla "končnemu cilju", torej odpravi kapitalistične meščanske družbe, "*a doseči ta cilj si ni zastavljala za neposredno nalogo, marveč ga je pričakovala kot gotov dar bolj ali manj oddaljenega 'razvoja', velike 'smrtne krize kapitalističnega sistema'*",⁵⁸ kar pa za Kermavnerja ni bilo nič drugega kot megla "nekega avtomatskega procesa!"⁵⁹ Zanj je prava revolucionarnost "*lahko izhajala samo iz konkretno revolucionarne politične smeri v smislu prevratnega poseganja v politično dogajanje /.../, ki bi bila vodila k ljudski revoluciji, t.j. k mobilizaciji nezadovoljnih ljudskih množic za zlom vladajočega avstrijskega polfevdalnega sistema narodnostne neenakopravnosti*".⁶⁰

Kermavner je posebno ostro obsojal oportunistem delavske birokracije, torej vodstvenih vrhov socialdemokratske stranke,⁶¹ ki naj pogosto ne bi bila v skladu z interesi delavskih množic.⁶² Po njegovem mnenju je ta oportunistem v končni instanci "*dejansko navezal delavsko gibanje vladajočih narodov na povodec imperializma*".⁶³ Avstrijski socialni demokraciji je celó očital, da njeno delovanje ni izhajalo iz vere v proletariat in njegove ustvarjalne sile.⁶⁴ "*Bistvena značilnost 'klasične' socialne demokracije in posebej avstromarksizma je bila: ne stopati z borbenostjo množic naravnost v konflikt, ampak le večje jo kanalizirati v parlamentarno 'borbo', t.j. v volitve kot normalno in edino sredstvo borbe delavskega razreda v predsodku socialnodemokratskega raz-*

⁵² Kermavner, Dušan: Nekaj kritičnih pripomb k razpravljanju dr. Koste Milutinovića v tem časopisu, Zgodovinski časopis, 1960, str. 217.

⁵³ Kermavner, Dušan: Začetki slovenske socialne demokracije, o. c., str. 108.

⁵⁴ Ibidem, str. 166.

⁵⁵ Ibidem, str. 303.

⁵⁶ Kermavner, Dušan: O nekaterih spornih prijemih v slovenski politični zgodovini, o. c., str. 223.

⁵⁷ Še večje zadržke je imel glede revolucionarnosti avstrijskih radikalnih socialdemokratskih skupin v 80. letih 19. stoletja, katerih "anarhistični odklon k individualnemu terorizmu" skupaj z "blodnimi anarhističnimi primesmi" je zanj imelo samo revolucionarni videz brez smiselne revolucionarnosti. Kermavner, Dušan: Pariška komuna in slovensko delavsko gibanje, v: Zapuščina Dušana Kermavnerja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, Inv. št. 49/76, Mapa IX, Spisi (kopije, osnutki, gradivo). Kermavner, Dušan: Začetki slovenske socialne demokracije, o. c., str. 11, 53.

⁵⁸ Kermavner, Dušan: Začetki slovenske socialne demokracije, o. c., str. 52.

⁵⁹ Ibidem, str. 385.

⁶⁰ Ibidem, str. 96.

⁶¹ Kermavner, Dušan: O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa, o. c., str. 238, 335, 428.

⁶² Ibidem, str. 431.

⁶³ Ibidem, str. 431, 715.

⁶⁴ Ibidem, str. 716.

dobja."⁶⁵ Nasproti socialdemokratskim vrhovom pa je Kermavner pri analizi trboveljsko-hrastniške stavke leta 1906 s simpatijami postavljaj elementarno revolucionarno borbenost proletariata, ki naj bi bila poglavitni element *"razredne moči proletariata in jamstvo njegove velike vloge v prihodnosti zaslužjenega naroda 'hlapcev'!"*⁶⁶

Največ pozornosti pa je Kermavner posvečal odnosu socialne demokracije do nacionalnega vprašanja. Pogosto je poudarjal, da je internacionalizem delavskega gibanja izhajal iz bede, v kateri so delavske množice životarile ne glede na svojo nacionalno pripadnost. Zato se po njegovem mnenju delavsko gibanje ni moglo razvijati v nacionalnih okvirih meščanske borbe za nacionalne pravice.⁶⁷ *"Šele demokratična in socialna prebuj slovenskega ljudstva, ki je bila hkrati proces otresanja tradicionalnega hlapčevstva", je "omogočila tudi našemu nacionalnemu boju, da se je jel dvigati iz nižin drobtinčarskega narodno-obrambnega prizadevanja."*⁶⁸ Kermavner je bil prepričan, da bo šele socialistična preobrazba družbe omogočila zadovoljivo rešitev nacionalnega vprašanja. Pri tem pa naj bi imela vsaka borba proti nacionalnemu zatiranju nujno objektivno revolucionarni značaj⁶⁹ in je bila zato zanj sestavni del širše revolucionarne borbe.⁷⁰ Zaradi tega svojega prepričanja je seveda zameril socialni demokraciji, da ni spoznala, *"da so zatirani narodi rezervoar revolucionarnih energij in zavezniki proletariata v boju proti vladajočim razredom"*,⁷¹ kar bi seveda delavski razred moral obrniti v svoj zgodovinski prid.⁷² Socialna demokracija se tako ni odločila *"za revolucionarni poseg proletariata v politični razvoj"*⁷³ Avstro-Ogrske, s katerim bi se po Kermavnerjevem mnenju moral oslabiti položaj Avstro-Ogrske v evropskem meddržavnem sistemu, kar bi utegnili spraviti na dnevni red vprašanje razdelitve njenega ozemlja med velike sosesde.⁷⁴

Sklep

Na podlagi podane analize Kermavnerjevega pogleda na vlogo in pomen meščanskih in socialdemokratskih strank pred prvo svetovno vojno je razvidno, da je Kermavner preteklost presojal tudi na podlagi svojih komunističnih življenjskih izkušenj in marksističnega svetovnega nazora. Tega se je Kermavner povsem dobro zavedal in zanj to nikakor ni bilo v neskladju z njegovim neprestanim zavzemanjem za objektivnost zgodovinske znanosti. Kermavner je namreč preprosto verjel, da lahko samo s pomočjo marksističnega pogleda na svet pravilno in s tem povsem objektivno dojamemo pretekla dogajanja.

Kakršen koli drugačen pogled na zgodovino je označil za povsem nedopusten, celó nezgodovinski. Zgodovinarjem, ki z njim niso bili na isti ravni dojemanja zgodovine ali pa so se mu celó drznili oporekati, je brez pridržkov očital subjektivni pristop pri zgo-

⁶⁵ Ibidem, str. 454.

⁶⁶ Ibidem, str. 428, 429.

⁶⁷ Kermavner, Dušan: O nekaterih spornih prijemih v slovenski politični zgodovini, o. c., str. 222.

⁶⁸ Kermavner, Dušan: Narodnjaštvo in socializem pred pol stoletjem, o. c., str. 1092.

⁶⁹ Kermavner, Dušan: O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa, o. c., str. 721.

⁷⁰ Ibidem, str. 721.

⁷¹ Kermavner, Dušan: Začetki slovenske socialne demokracije, o. c., str. 94.

⁷² Ibidem, str. 316.

⁷³ Ibidem, str. 94.

⁷⁴ Ibidem, str. 379.

dovinskem delu: *"Kolikokrat so zgodovinarje vodili njihovi 'vidiki' mimo dejstev, tudi ne da bi se bili tega zavedali, kolikokrat so jih oslepljali, da niso vedeli, kako se za dejstva ne menijo ali kako jim spreminjajo pomen, kako na svoj vatel 'prevrednotujejo' preteklo dogajanje zato, da bi nekaj v preteklosti povzdignili in drugo ponižali. To se je dogajalo in se dogaja, čeprav je zgodovinopisno nedopustno."*⁷⁵

Ironija Kermavnerjevega zgodovinskega dela je prav v tem, da tudi njegovo lastno delo ni imuno pred to uničujočo oceno.

⁷⁵ Kermavner, Dušan: O nekaterih krivih prijemih v političnem zgodovinopisju, o. c., str. 237.

*Avguštin MALLE**

DUŠAN KERMAVNER IN KOROŠKO VPRAŠANJE

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Boris M. GOMBAČ*

DUŠAN KERMAVNER IN ZAČETKI DELAVSKEGA GIBANJA V TRSTU

Dušan Kermavner si privilegiranja zgodovine nad politiko ni zmisil sam, ampak ga je k tej odločitvi napeljala pestrost življenja. Verjetno mu kompromisarstvo politike ni šlo prav od rok – o njegovi premočrtnosti govorijo vse njegove polemike in spori, vendar je mnenje njegovih biografov, da mu je bila zgodovina pisana na kožo dokaz več, da je med dvema možnima izbral pravo pot. Zaradi te srečne odločitve je narodova preteklost bistveno bogatejša, še več Dušanu Kermavnerju se moramo zahvaliti, da je zgodovino delavskega razreda polnopravno vključil v zgodovino slovenskega naroda. Po vrnitvi iz zapora (1933–36) se je lotil pisanja bodisi zaradi tega, da bi "poznejši rodovi razsojali, kdo se je motil in kdo ne", bodisi zaradi tega, ker so ga izločili iz konkretne politične diskusije, bodisi zaradi nesporne podpore brezpravnim slojem. O tem, da so bili časi ekstremni in da je bilo tudi v delavskem gibanju vsako nestrinjanje z "resnico" lahko usodno, pa ne kaže zgubljati besed. Disidentstvo z uradne linije se je nekje plačalo z izključitvijo, drugje z gulagom, pri Kermavnerju pa z zgodovinopisjem.¹

Kermavnerjeva zgodovinarska prizadevanja lahko delimo v dve različni fazi. Najprej se je v letih do začetka druge svetovne vojne ukvarjal z rekonstrukcijo nastanka delavskega gibanja na Slovenskem. Kot izhodišče za ta poglobljeni študij so mu bile življenjske zgodbe nekaterih pomembnih Slovencev od H. Tume, A. Prepeluha pa tja do I. Cankarja. Tem rezoniranim in tudi polemičnim biografijam je dodal še nekaj bistvenih dogodkov, ki so karakterizirali delavsko gibanje na Slovenskem. To sta bila stavkovno gibanje v Trbovljah in na Jesenicah ter odmevi na rusko revolucijo leta 1905 med Slovenci. Leta 1950, ko se je vrnil z znamenitega povojnega beograjskega sodelovanja v Zwitterovi komisiji za meje, se je spet posvetil zgodovini slovenskega delavskega gibanja na Kranjskem in v Primorju.² Pri risanju te historične topografije se Kermavner ni mogel izogniti Trstu, še več, tako v njegovem delu *Začetki slovenske socialne demokracije*, kot v drugih razpravah je izpostavil Trst kot eno ključnih točk za razvoj slovenskega socialističnega gibanja. Pri tem ni nikdar pozabil omeniti enotnosti tamkajšnjega proletariata, predvsem pa njegove internacionalistične revolucionarnosti, ki naj bi sproti obračunala z narodnimi spori, značilnimi predvsem za meščanske stranke.³

* Dr. Boris M. Gombač, znanstveni svetnik v Narodnem muzeju Slovenije v Ljubljani.

¹ Ivan Kreft, *Obraz Dušana Kermaunerja*, Sodobnost, XXVIII/3, 1980, str. 295.

² Letopis SAZU, 1971, 22. knjiga, Ljubljana 1972, str. 39–45.

³ *Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894*, Ljubljana 1963, 462 str.; Trst in začetki slovenske socialne demokracije, Primorski dnevnik 1964, št. 74–138; K Cankarjevemu predavanjem v Trstu leta 1908, *Novi svet* 1947, str. 38–51; O tržaškem anarhizmu in o nekaterih črtah slovenske socialne demokracije, *Zgodovinski časopis* 1968, str. 115–133; Še enkrat o italijanski okupaciji Trsta, *Delo* 1969, št. 175.

Ker mislim, da je treba temu stališču nekaj dodati, sem brez vsakega polemičnega namena svoj prispevek k delu Dušana Kermavnerja dodal v luči ustanovitve Okrajne organizacije za volilni okraj Trst Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS), ki je bila po letu 1896 (Società operaia triestina) in letu 1888 (Confederazione operaia) prva samostojna slovenska razredna organizacija v Trstu. Na splošno se pri vrednotenju tamkajšnjega razvoja delavskega gibanja lahko strinjamo z oceno avstrijskega zgodovinarja Helmuta Konrada o navezanosti tržaških socialistov na vodstvo Avstrijske socialno demokratske stranke (ASDS), ki se je že v Heinfeldu (30. 12. 1888 – 1. 1. 1889) odločila, da se bo o centralizmu in federalizmu ter o reformizmu in revolucionarnosti odločalo le na Dunaju. Sorodnost med nemškimi in italijanskimi stališčem lahko iščemo v njuni 'zgodovinskosti', ki zaenkrat še ni nudila alternative prebujajočim se 'nezgodovinskim' narodom.⁴

To stanje je trajalo do V. zbora ASDS v Pragi (5.–11. 4. 1896), ko se je pod udarom čeških in slovenskih socialnih demokratov v stranki začel krhati narodni hegemonizem 'zgodovinskih' socialnih demokratov. Takrat se je stranka morala odpreti narodnemu vprašanju in uzakoniti njen federalizem. Napočil je čas, ko so lahko tudi 'nezgodovinski' Čehi in Slovenci ustanovili svojo socialistično stranko in postali enakopravni partnerji nemškim in italijanskim socialistom. Čeprav so eni (H. Momsen) to ocenjevali kot nujni prispevek demokraciji (vsak je lahko pri delu stranke deloval v lastnem jeziku), so drugi to načenjanje principa delavskega internacionalizma razumeli kot pogrebno koračnico razrednemu boju. Še posebej so to naglašali za kraje, ki so bili narodnostno mešani in kjer je socialnodemokratska stranka večinskega naroda podrejala socialdemokratsko organizacijo manjšinskega naroda. To je bilo značilno tudi za Trst, kjer je rešitev svojih eksistenčnih problemov iskalo vedno več slovenskih delavcev.⁵

Ti so še posebej v drugi polovici 19. stoletja brez prestanka polnili mesto v zalivu in se zaposlovali v trgovini in industriji. Tudi zaradi tega je Trst za Dunajem in Prago postal tretji avstrijski center. Čeprav se je ta močan kapitalistični razvoj načrtoval v glavnem drugje in je včasih ob finančnih krizah zmanjkalo kapitala ali surovin, je bila potreba po delovni sili konstanta. V Trst so se usmerjali stalni migracijski valovi, kar je večkrat načenjalo tamkajšnja ustaljena nacionalna in tudi socialna razmerja. Trg delovne sile je namreč za naraščajoče potrebe industrije in trgovine črpal predvsem iz slovenskega zaledja, kar je pomenilo, da je po avstrijskih statističnih virih leta 1910 v Trstu živelo 118.959 Italijanov, 59.319 Slovencev, 12.000 drugih in 38.597 tujih državljanov. Ljudska štetja niso sicer v mestu nikdar zabeležila dominantnega števila Slovencev, vendar je splošno znano, da je občinska uprava, ki je štetja izvajala, grobo kršila objektivnost zbranih podatkov. Primerjanje tega štetja z volilnimi izidi leta 1911 potrjuje domnevo, da je bilo v tržaški občini tik pred prvo svetovno vojno število Slovencev in Italijanov skoraj izenačeno.⁶

Tržaška občinska vlada, ki je za razliko od države do izbruha prve svetovne vojne obdržala nedemokratski, na cenzusu osnovani volilni red, je skrbno pazila, da bi se, kljub masovnemu doseljevanju Slovencev, razmerje med njimi in Italijani ne spre-

⁴ Helmut Konrad, *Oesterreichische Arbeiterbewegung und nationale Frage im 19. Jahrhundert*, v: Wolfgang Maderthaler, *Sozialdemokratie und Habsburgerstaat*, Wien 1988, str. 119–130.

⁵ H. Momsen, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvoelkerstaat*, Wien, 1963, str. 259; I. Regent, *Poglavja iz boja za socializem*, zv. III, Ljubljana 1961, str. 259.

⁶ I. Mihovilović, *Trst–Zagreb 1946*, str. 55.

menilo. Da bi Trst ostal "città italiana", predvsem pa da bi se v magistratu nič ne spremenilo, so vladajoči italijanski liberalnacionalci izkoristili nedemokratični volilni red; prepovedali so ustanovitev slovenskih šol, pospeševali italijanske potujočevalnice in z izgradnjo delavskih naselij v predmestjih razpršili migrante v nacionalno neintegrativna okolja. Italijanska vrhuška je vedela, da bi z uveljavitvijo splošne in enake volilne pravice prišlo do spremembe v upravljanju mesta, kar bi omogočilo ustanovitev slovenskih šol, zavrlo asimilacijo, povzročilo večjo uporabo slovenščine in demistificiralo trditev, da je Trst le italijansko mesto. Ideolog tržaškega iredentizma Ruggero Fauro je v tej zvezi zapisal, da "*dokler se bo v sivi palači na Piazza grande govorilo samo italijansko, lahko naši nasprotniki počnejo, kar jih je volja. Če bi se volilni red spremenil, pa bi Trst doživel usodo Splita in izgubili bi nacionalno hegemonijo.*"⁷

Čeprav je zadnja generacija slovenskih migrantov vedno skušala "za rep ujeti" prejšnjega doseljenca, ji to ni vedno uspelo. Za generacijo ali več že integrirani prejšnji migrant, se je namreč pri vzpenjanju po družbeni lestvici z vso močjo otresal preteklosti, predvsem izvirnega jezika in bede, katerima je pravkar ušel. Nagrada za to sta bila družbeno priznanje in sodelovanje pri nekaterih pravicah, ki jih zaradi konkurence nikdar ni bilo dovolj za vse. Zato je v kaotičnem tržaškem vrvežu prihajalo do nesolidarnega obnašanja delavskih elit, ki so breme razvoja najraje prevalele na zadnjega migranta. Ta diskriminanta je sekala tako razredno kot narodnostno osnovo prebivalstva, kar so dokazovale tudi uradne statistike, ki so že zelo zgodaj prikazovale velik razkorak med italijansko (poitalijančeno) delavsko elito ter med pavperiziranim (slovenskim) proletariatom. Delo socialdemokratskih aktivistov seveda ni bilo lahko. Čeprav se je za leto 1897 najavljala volilna reforma, ta zaradi cenzusne zapore ni upoštevala najrevnejših slojev. Zato so jih politične stranke povsem obšle in lumpenproletariatu ni nihče nudit pomoči. To se je dogajalo v vseh avstrijskih hitro razvijajočih se mestih in zato tudi Trst pri tem ni bil nobena izjema. Kvečjemu se je tu razrednemu pridružilo še narodnostno zanikanje, kar je le podvajalo bedo prizadetih.⁸

V ta dokaj nespodbuden ambient so od časa do časa vstopali tudi italijanski tržaški socialisti, ki so se omejevali le na pragmatično mobilizacijo delavskih elit, saj so jim le-te njihovo angažiranje poplačale z volilno udeležbo na reformiranih volitvah leta 1897, ki so že uvedle V. splošno kurijo. Vse ostalo delavstvo je tako za avstrijsko kot za tržaško socialnodemokratsko stranko ostajalo v senci in ni bilo predmet njihovega zanimanja. Čeprav so se v ASDS vsi zavedali, da obstaja med temi najrevnejšimi sloji še veliko rezerve, so jih zaenkrat še pustili pri miru. Ker je na Dunaju, v Trstu in Pragi ločnica med pavperiziranim delavstvom in delavskimi elitami ob socialnem tekla tudi po nacionalnem meridianu, ni težko zaključiti, da so *fuori le mura* socialističnega zanimanja ostajali predvsem nenemški (češki) oz. neitalijanski (slovenski) delavci. To je spodbudilo dunajskega voditelja akcije za obnovo ASDS dr. Viktorja Adlerja k izjavi, da "*socialnodemokratska delavska stranka ne pozna narodnostnih mej; mednarodna je prav tako, kakor je izkoriščanje in mezdnno suženjstvo mednarodno.*"⁹

Prav zato je dunajsko socialistično vodstvo ukazalo, naj se lokalni aktivisti obrnejo tudi na tiste sloje, na katere do tedaj niso bili pozorni, kar naj bi prispevalo k hitrejšemu

⁷ Ruggero Fauro, Trieste, Roma 1914, str. 162.

⁸ M. Cattaruzza, La formazione del proletariato urbano, Torino 1979, str. 43.

⁹ D. Kermavner, Narodnostna delitev avstrijske socialne demokracije v luči zgodovinskih pogojev in boljševiške kritike. Naša sodobnost, IV/1956, str. 738.

prevzemanju politične odgovornosti stranke. Z Dunaja so te direktive prišle tudi v Trst, kjer so morali tudi italijanski socialni demokrati priznati, da je v splošno dobro vseh socialistov, če se bo tudi slovenski proletariat organiziral v lastni organizaciji. Zato je postala federalizacija stranke neizogibna tudi v narodnostno mešanem Trstu. Ker sta se italijanski (internacionalistični) delavski društvi *Società operaia triestina* in *La confederazione operaia* oklepali preživelih konceptov, jih je na poti federalizacije stranke najprej kritiziral slovenski socialist L. Zadnik (1891), kasneje E. Kristan, J. Zavertnik in J. Kopač (1896), odločujoče pa dunajski strankarski voditelj W. Ellenbogen.¹⁰

V tem smislu sta na VI. strankinem zboru ASD na Dunaju (6.–12. 6. 1897) E. Kristan in J. Zavertnik zahtevala "intenzivnejšo agitacijo na Primorskem, da bi se tam socialistična ideja trdneje zakoreninila in da bi se narodnostni boj zmanjšal".¹¹ Še več, zahtevala sta, "da bi se slovenska delavska lista", ki sta že od leta 1893 "potovala" iz Ljubljane v Zagreb in na Dunaj, "preselila na domača tla".¹² Ker pa lista niso hoteli tiskati ne v Ljubljani ne v Postojni, je list s svojim uredništvom romal v Trst, v mesto torej, ki je kot eden izmed najmočnejših centrov delavstva v cislajtanski Avstriji, zagotavljalo tako tiskanje kot možnost večje naklade.¹³ Da bi lažje razvijali agitacijo za socializem in za železničarsko organizacijo, so se uredniki Delavca in Svobode J. Kopač, J. Zavertnik in E. Kristan avgusta leta 1897 preselili v Trst.¹⁴ Finančne težave so deloma premostili s sredstvi ASDS, sami pa so živeli zelo skromno, saj sta Kopač in Zavertnik dobivala po 20 oziroma 17, Kristan pa po 5 florintov tedenske plače. Nič kaj rožnatega finančnega položaja treh agitatorjev v Trstu se spominja tudi I. Regent, ko pravi, "da sta v Trstu nekaj časa E. Kristan in J. Kopač skupaj premogla en sam par hlač in je moral eden ostati v postelji, ko je drugi šel od doma".¹⁵

Njihovo aktivistično delo v Trstu lahko označimo kot najbolj resen poskus združiti slovensko delavstvo v politično-organizacijske okvire Jugoslovanske socialno demokratske stranke (JSDS). To so bile osnove, na katerih je kasneje, v 20. stoletju, slonel ves primorski socializem. Seveda se ne Kristan ne Zavertnik in niti Kopač niso formirali v Trstu. Do Ivana Regenta, enega vidnejših avtohtonih tržaških socialistov, je vodila še dolga pot, do takrat pa je bilo po mnenju JSDS treba zavreti vstop tržaškega slovenskega delavstva v italijansko delavsko organizacijo. Tudi tej so na Dunaju na znamenitem VI. kongresu ASDS prižgali zeleno luč. V Trst je vodstvo ASDS poslalo tržaškega delegata na VI. strankinem zboru A. Gerina, ki je bil na Dunaju zaradi razrednih korenin (tiskar) in znanja nemščine bolje zapisan kot historični voditelj tržaškega delavstva C. Ucekar. Ta si Gerinove konkurence ni želel in ga je kasneje, skupaj s Kopačem, Zavertnikom in Kristanom, v privatnem pismu zatožil V. Adlerju, da vnaša nemir v socialistične vrste.¹⁶

Oboroženi z Adlerjevo izjavo, naj se proletariat ozavešča v lastnem jeziku, so novopečeni Tržacani začeli z izdajanjem delavskih glasil *Delavec* in *Svoboda*. Kristan, Zavertnik in Kopač so na straneh tega časopisja predlagali, naj se slovenski delavec

¹⁰ Boris Gombač, Prispevki k poznavanju "Delavskega lista", prvega socialističnega glasila na Slovenskem, Slovensko morje in zaledje, št. 4–5, Koper 1981, str. 55–76.

¹¹ Zgodovinski arhiv KPJ, tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920, Beograd 1951, str. 51–52.

¹² Zgodovinski arhiv KPJ, tom V, o. c., str. 53.

¹³ J. Kopač, O preteklih dneh. Pod lipo, 1925, št. 1–8, str. 54.

¹⁴ J. Kopač, o. c., str. 54.

¹⁵ I. Regent, Spomini, str. 260.

¹⁶ Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung, Adler Archiv 166/a, Triest. 9ten Februar 1898.

dokoplje do razredne zavesti v lastnem jeziku, saj bo le tako prekinil odtujitev ter zaživel na nivoju zavestnega socializma. Le tako naj bi postal človek in premagal odtujitev, ki je posledica izkoriščanja in raznarodovanja. *"Dovolj naj bo breznic in žganja,"* je vzkliknil Kopač, ki je tržaškim delavcem prinašal novo, tokrat narodno aktiviranje v sindikalno-razrednih organizacijah. Šele ko bosta v Trstu zaživelii obe socialistični stvarnosti, naj bi se ustavil asimilacijski pohod v delavskih vrstah in naj bi se okrepil internacionalizem proti meščanskim nameram vsesplošnega nacionalnega boja. Delavstvo naj bi le z narodnostno organizirano socialno demokrasko stranko premagalo tisti naivni kozmopolitizem, ki izpodkopuje tako razredno kot nacionalno zavest.¹⁷

Vse to vrenje je bilo posledica VI. kongresa ASDS na Dunaju, kjer je prodrla skupina, ki je predlagala narodostno organiziranje avstrijske socialne demokracije. Ta naj bi slonela na nacionalni opredelitvi njenih članov, kar naj bi omogočalo delovanje vseh deželnih proletariats, predvsem pa omejevanje asimilacije številčnejšega in bolj ranljivega slovenskega delavstva. Kristan je svoj predlog predstavil v nasprotju s tistim, ki je na teritoriju z mešanim prebivalstvom preferiral organiziranje ene same strankarske podružnice, kar naj bi ob privilegiranju 'zgodovinskega', 'nezgodovinski' narod, kljub deklariranemu internacionalizmu, podredilo večinskemu narodu. O tem, kaj je bila ASDS leta 1897 tik pred uveljavitvijo sicer še neenake, a vseeno razširjene volilne pravice, ki je zajela tudi široke plasti delavstva, še ne moremo meritorno soditi, lahko pa rečemo, da se je ASDS gibal med *"malo internacionalo, v kateri je dozorel koncept internacionalizma, skovan v vsakdanji praksi"* (G. D. H. Cole) in med *"enotno ASDS, ki je bila le zunanja povezava samostojnih nacionalnih socialdemokracij"* (P. Merhav).¹⁸

Ob tej dilemi je treba priznati, da je bilo stanje v ASDS pred volilno reformo kar precej vroče in da so na različne pritiske delegati različnih narodov monarhije različno reagirali. Socialisti 'zgodovinskih' narodov so predloge o spremembah zavračali, medtem ko so socialisti 'nezgodovinskih' narodov reforme podpirali. Slednji so to storili zaradi promoviranja federalističnega principa, ki naj bi zabilisal meje kronovin; le-te so namreč določene narode ločevale in bile eden bistvenih elementov njihove podrejenosti. Ker sta pa narodna in razredna diferenciacija šli večkrat v roko v roki, naj bi se reforme dotaknile tudi najbolj pavperiziranega dela proletariata.¹⁹

Ker so v glavnem brezpravne množice prihajale prav iz vrst 'nezgodovinskih' narodov, je naloga socialistov, da jih odkupijo zgodovini, postal njihov glavni imperativ. Ker so Slovenci, tako kot Čehi in Slovaki na Dunaj, množično migrirali v Trst, je bilo treba tem množicam nuditi možnost organiziranja. Kot izhaja iz relativiziranja vsake migracije, ni težko razložiti aksioma, da je bil takrat pri večini že ustaljenih Tržčanov, migrant prav toliko koristen kot nezaželen. Rešitev te dileme so si v Trstu zamišljali dokaj enostavno. Sklenili so, da je najbolje, če slovenske doseljence takoj kulturno in socialno integrirajo. Zato v Trstu za doseljence in njihove otroke ni bilo ne slovenskih šol ne občinske podpore in ne karitativnih društev. Najhuje pa je bilo, da ni bilo, po Ucekarjevi krivdi, niti slovenskih delavskih organizacij, ki bi tem delavcem nudile prvo pomoč v domačem jeziku.²⁰

¹⁷ Delavec, št. 30, z dne 16. 10. 1897.

¹⁸ G. D. H. Cole, *Storia del pensiero socialista*, Bari 1967, str. 138. P. Merhav, *Klassenkampf und nationale Frage zur Zeit der zweiten Internationale*. V: *Annali Feltrinelli XVII.*, Milano 1976, str. 345.

¹⁹ D. Kermavner, *Narodnostna delitev ...*, o. c., str. 737.

²⁰ Tržaški državni arhiv (AST), Policijska direkcija, fasc. 256. *Die Arbeiter-Bewegung im Jahre 1902.*

Temu so na ravni JSDS skušali suplirati z amandmajem na VI. kongresu ASDS, s katerim so izsilili uzakonitev federalističnega principa organiziranja stranke. Strankino vodstvo je v Trst poslalo enega Italijana in tri Slovence, vendar je bil sprejem teh delegatov verni odsev takojšnjih razmer. Ko je v Trst z železnico konec avgusta 1897 prispel italijanski socialist A. Gerin, ga je od železniške postaje do sedeža stranke spremljala množica okrog 1000 tržaških delavcev. Ko so nekaj dni kasneje v Trst prišli Kristan, Zavertnik in Kopač, jih ni na železniški postaji – niti kje drugje – pričakal prav nihče. Kot izhaja iz Kopačevih spominov, jih to ni presenetilo, saj so s prejšnjih potovanj v Trst vedeli, da jih bo tam na eni strani omejevala narodnjaška *Edinost*, na drugi pa italijanski socialisti s C. Ucekarjem, ki je bil prepričan, da so Slovenci doma le "od Sežane navzgor".²¹

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje ni bil med tržaškimi socialisti še vedno nihče pripravljen priznati, da so Slovenci v Trstu povsem avtohtoni in da bi lahko le-ti, skupaj s slovenskimi migranti, imeli enake pravice kot italijanski delavci. Vzroke, da se je tudi med njimi zakoreninilo prepričanje, da so migranti le "slavi-sciavi", ki atentirajo na njihovo delovno mesto, moramo iskati v nedorečenosti tržaškega socializma. C. Ucekar je namreč trdno verjel, da morajo vsi doseljenci zaradi nerazvite nacionalne kulture sprejeti italijanski jezik in se vključiti v italijanske razredne organizacije. Tam naj bi zoreli do časa, ko naj bi jih volilni zakon povabil k demokraciji. Ob tem, da v tem programu ni zaslediti nobene revolucionarnosti, lahko ugotovimo tudi pomanjkanje vsake nacionalne pravičnosti. V tem smislu je bil odnos italijanskih socialistov do slovenskih pokazatelj, da se je progresivnost tržaške levice prej izživela v tekmovanju s staro italijansko buržoazijo kot pa v bitki za socialne in narodne pravice razdedinjenih slo-jev.²²

Tem slojem so se najbolj posvetili Kristan, Zavertnik in Kopač. Oni so morali pri slovenskih delavcih, kjer je veljala "*še precejšnja mera asimiliranosti, več kot pa zvestoba proletarskemu internacionalizmu*", začeti orati ledino.²³ Ta slovenska socialistična trojka je od leta 1897 dalje načenjala okove razredne in narodne odtujenosti delavstva in mu dajala prve organizacijske okvire s prirejanjem javnih shodov in mitingov. Iz časopisnih in policijskih poročil razberemo, da je bilo septembra 1897 že 6 strankarskih shodov (gostilna Pri postojnski jami, gostilna Sancin v Rojanu, gostilna v Škednju, 2 gostilni v Trstu, gostilna pri sv. Jakobu), da je bilo oktobra še nadaljnjih 10 shodov in da jih je bilo novembra še dodatnih 10. Med njimi je bil najštevilčnejši tisti, ki se ga je v gostilni *Al buon operaio* udeležilo 4000 ljudi. Iz policijskega poročila je razvidno, da so demonstrantom prepovedali pohod po tržaških ulicah.²⁴

Po nekaj mesecih, ko so Kristan, Zavertnik in Kopač uspeli, tudi z Ucekarjevo pomočjo, mobilizirati teh nekaj tisoč delavcev, je kazalo, kot da bi napočil čas za promocijo lastne organizacije. Tako so 16. 10. 1897 v Trstu ustanovili *Okrajno organizacijo za volilni okraj Trst Jugoslovanske socialno demokratske stranke (JSDS)*, kar je bila prva deklarirana slovenska socialistična organizacija v Trstu. Potem, ko so izvolili odbor, ki so ga sestavljali Kopač (predsednik), Panek (podpredsednik), Kristan (tajnik), Krejčič (blagajnik), je bil izvoljen tudi tiskovni odsek, ki naj bi se ukvarjal z razšir-

²¹ J. Kopač, O preteklih dneh, Pod lipo, 1925, št. 1, str. 55.

²² G. Gratton, Trieste segreta, Bologna 1948, str. 125.

²³ D. Kermavner, Narodnostna delitev ..., o. c., str. 743.

²⁴ Tržaški državni arhiv, Policijska direkcija, fasc. 255.

janjem *Delavca* in *Svobode*. Vsi prisotni so izglasovali resolucijo, po kateri naj bi "dorel čas, ko se je slovensko delavstvo v Trstu osvobodilo vseh spon". Uresničilo se je, kar je leto prej (15.–16. 8. 1896) v svojih programskih osnovah načrtovala novoustanovljena JSDS, in sicer, "da bo stranka širila svoj politični vpliv v vse dežele, kjer so Slovenci prisotni".²⁵

Z ustanovitvijo Okrajne organizacije za volilni okraj Trst JSDS so njeni voditelji dali jasno vedeti, da bodo mimo Scile (italijanski socialisti) in Karibde (Edinost) poskusili organizirati slovenske delavce v slovensko socialistično organizacijo. Po ustanovitvi mestne so Kristan, Zavernik in Kopač organizirali še nekaj primestnih podružnic in privadili slovenske delavce na rabo maternega jezika vsaj pri branju strankarskega časopisa. Da jih ne bi obdolžili rušenja internacionalizma, so se z izjavo, da "bo Okrajna organizacija slovensko delavstvo le izobraževala v lastnem jeziku, da bi slovenski delavec lahko postal človek in prekinil odtujenost, ki jo je povzročalo nepoznavanje italijanskega jezika", izognili napačni interpretaciji svojega nacionalnega organiziranja in povedali, da ne gre za ideološko, ampak samo za povsem praktično osveščanje brezpravnih slojev v lastnem jeziku.²⁶

Tudi slovenski socialistični voditelji so, tako kot italijanski, najprej privilegirali agitacijo med delavskimi elitami. Ker so bili železničarji upravičeni do volilne udeležbe in je bila njihova mobilizacija pomembna ob prihajajoči volilni reformi, so se slovenski socialisti posvetili najprej njim. Ker so pa tudi sami živeli v neposrednem stiku z revščino in bedo, niso mogli spregledati obupnih socialnih razmer, ki so vladale v tržaških predmestjih (sv. Jakob, Čerbola, sv. Ivan), kjer so se v glavnem slovenski doseljenci v prenatrpanih stanovanjih soočali z otroško umrljivostjo, alkoholizmom, kriminalom, nepismenostjo, boleznimi in splošno bedo. Kljub oceni italijanskih socialistov, da je bila "cepitev enaka ošibitvi" in kljub njihovem vihanju nosov, češ da jim v Trstu Slovenci že ne bodo hodili v zelje, je slovenska socialistična trojka zagrizla v to kislo jabolko in z organiziranjem strankine podružnice JSDS dokazala, da niso le upravičili dunajskih finančnih sredstev, ampak da so resno pristopili k razrednemu boju. V Trstu so postali vidni, delavce so prepričali, da lahko odločajo o svoji usodi in se prijavili kot protagonisti v tamkajšnjem političnem boju.²⁷

C. Ucekar je že od svojih sporov s slovenskim socialistom L. Zadnikom – ta je že leta 1894 zahteval večjo vlogo Slovencev pri vodenju socialistične organizacije *Lega sociale democratica* – trdno uveljavljal svojo voljo pri urejanju narodnostnih zadev znotraj stranke. Pri napakah, ki jih je storil, mu ne moremo očitati njegovega mladostnega druženja z iredentistom G. Oberdanom, zavzemanja za Mazzinija ali solidarnosti z Victorjem Hugojem ob njegovem izgonu iz Belgije.²⁸ Očitamo mu lahko le to, da je, sklicujoč se na internacionalizem, dejansko pozabil na proletariat in se posvetil tekmovanju z italijanskimi meščanskimi strankami. Samo disput z njimi je bil zanj tisti pravi izziv, na katerega je bil vedno pripravljen odgovoriti. In prav zaradi tega je leta 1891 ustanovil organizacijo, ki naj bi italijanskim liberalcem ob reformiranih volitvah

²⁵ Zgodovinski arhiv KPI, tom V, o. c., str. 24–25.

²⁶ Boris Gombač, Socialistično gibanje med Slovenci na Tržaškem 1896–1902, magistrska naloga, Filozofska fakulteta Ljubljana, 1978, str. 123.

²⁷ Verhandlungen des sechsten oesterreichischen Sozialdemokratischen Parteitages, str. 7, 170.

²⁸ G. Cesari, Sessant anni di vita italiana 1869–1929. Memorie della società Operaia triestina, Trieste 1929, str. 65.

odvzela njihovo vodilno vlogo. V tem disputu ni ob sebi trpel nikogar drugega in odločil se je, da z obtožbo o malverzacijah takoj umakne konkurenta A. Gerina. Po-budnikom *Okrajne organizacije JSDS* je do volitev pustil še nekaj možnosti, saj je z njimi sklenil volilni dogovor, ki mu je v V. kuriji državnozborskih volitev leta 1897 na-vrgel 4464 glasov.²⁹

K uspehu italijanskih socialistov so bistveno prispevali naslednji dejavniki: skoraj desetletna (od 1888) neprekinjena agitacija C. Ucekarja med tržaškim delavstvom, iz-hajanje socialističnega lista *Il Lavoratore* (1895), odprtje lastnega sedeža (1912), usta-novitev sindikalne podružnice za primer bolezni in smrti, privilegiran odnos z 'zgo-dovinskimi' narodi v monarhiji in podpora s strani tržaških liberalnacionalcev v na-cionalnih sporih. Po velikem uspehu na volitvah in po veliki splošni stavki leta 1897 se je C. Ucekarju zdelo, da lahko sam obvlada vso tržaško levico. Zato je na ustanovnem kongresu *Italijanske socialno-demokratske stranke za Primorje in Dalmacijo* (*Partito sociale-democratico del Litorale e della Dalmazia*) in tudi kasneje izjavil:

- da zanika vsako federalizacijo stranke,
- da kljub sklepu VI. kongresa ASDS o večjezičnem tisku, ne bo izdal dvojezičnega socialističnega lista za Trst, Gorico, Istro in Dalmacijo, češ da nam "*značaj naše na-rodnosti, ki je v Evropi na samem civilnem in kulturnem vrhu po tradiciji in veličini, narekuje izdajanje le italijanskega časnika*",
- da bo kljub internacionalizmu podprl stališče tržaškega magistrata, naj se v tržaš-kih cerkvah ukine slovensko bogoslužje in slovenske pridige,
- da bo kljub bitki za demokratizacijo svetoval uporabo paragrafa 14, ki je izvršni oblasti narekoval vladanje z dekreti, kot v izrednih razmerah,
- da bo kljub socialističnemu internacionalizmu vedno enačil *Družbo sv. Cirila in Metoda* z raznarodovalnima društvoma *Schulverein* in *Lega nazionale*,
- da bo le slovenskim duhovnikom prepovedal vnašanje nacionalističnega nemira med slovenske vernike,
- da bo predlagal diskriminatorni zakon, po katerem bi moral vsak, ki išče delo v Trstu in tam ni rojen, plačati posebno takso in dati prednost tam rojenim,
- da je podlegel Lazzariniju iz Istre in ščuval k šovinističnemu obravnavanju tam-kajšnjih Neitalijanov,
- da so za umor cesarice Elizabete krivi predvsem Slovani,
- in da je dunajskemu vodstvu svetoval odpoklic Gerina, Zavertnika, Kopača in Kristana, češ da ne poznajo lokalnih razmer in da načenjajo enotnost stranke.³⁰

Ta stališča je podprl tudi ustanovni zbor *Italijanske socialno-demokratske stranke za Primorje in Dalmacijo*, ki je potekal v Trstu 25. in 26. 12. 1897 in na katerem je ob dr. W. Ellenbognu sedelo še 56 delegatov, ki so jih izvolili zaupniki iz Dalmacije, Istre, Trsta in Goriško-Gradiščanske.³¹ Potem ko je W. Ellenbogen v imenu dunajskega cen-tralnega zastopa ASDS poudaril, da so se po Čehih in Slovencih kot zadnji federa-listično organizirali še italijanski sodrugi, je J. Zavertnik v imenu prejšnje leto ustanov-ljene JSDS "prinesel kongresu bratovski pozdrav". Svoj pozdrav so dodali še Lazzarini

²⁹ G. Piemontese, *Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale*, Udine 1961, str. 95.

³⁰ B. Gombač, *Socialistično gibanje med Slovenci na Tržaškem 1896–1902*, magistrska naloga, Filozofska fakulteta Ljubljana, 1978, str. 157–177.

³¹ *Il Lavoratore*, št. 79, z dne 24. 12. 1897.

iz Splita, Pugliese iz Isole, Cossutta iz Pule, Benussi iz Rovinja, za furlanske delavce Luis iz Krmina, za socialistično mladino Salvati in Giuseppina Martinuzzi za socialistične žene.³²

Dokler je Ucekar vodil stranko, torej do leta 1902, je italijanska socialnodemokratska stranka teoretično in praktično zapostavljala bistvena vprašanja socializma, saj so v njej prevladali atavistični kompleksi večvrednosti urbanega nad agrarnim prebivalstvom. Njihova stališča do nacionalnega vprašanja so ostajala nedorečena in daleč od deklarativne enakosti med Italijani in Slovenci. Na njihov račun je prihajalo celó do kompromisov z nacionalisti, ki nižjim slojem niso dopuščali preboja v enakopravni status. V okviru male internacionale je tržaška sekcija avstrijske socialne demokracije predstavljala verno kopijo dunajskega reformizma. Kot v gospodarsko najbolj razvitih delih monarhije je tudi v Trstu vodstvo tamkajšnjih socialistov – na osnovi programa, ki je obljubljal preseganje diskriminacije, pravično razdelitev davčnih bremen in spoštovanje človekovih pravic – uspelo pridobiti monopolni prostor na politični levi. Ta minimalni program je skupaj z bojem za volilno pravico uspel mobilizirati na stotisoče mezdni delavcev, jih vključiti v aktivno politično življenje in jim dati socialni ponos, ki ga dotlej ni bilo. V nasprotju s pričakovanji avstromarksistov so ti procesi na eni strani okrepili nacionalno čutenje, na drugi pa ošibili občutek pripadnosti delavstva velikemu večnacionalnemu prostoru. S tem da so mezdno delavstvo emancipirali, so pospešili njegov vstop v nacionalne sfere in tako načeli bistvo avstromarksizma.³³

Takrat se je tudi v Trstu zaradi nestrinjanja z nacionalistično politiko liberalnacionalcev od njih odcepila močna skupina intelektualcev (Slataper, Stuparich itd.), ki je začela erodirati prostor, ki so ga zasedali socialisti. Ko se jim je leta 1912 s svojim delom *Irredentismo adriatico* pridružil še zgodovinar Angelo Vivante, so tržaški italijanski socialisti razumeli, da morajo prerasti lastni nacionalizem in do konca razčistiti svoje pomisleke do nacionalnega vprašanja in do Slovencev.³⁴

Od tod do prevzema oblasti je bila za socialiste seveda dolga pot, ki je tržaško delavsko gibanje ni nikdar prehodilo, tudi takrat ne (1915–1918), kot bi dejal Dušan Kermavner, ko je bila za to vsaj minimalna možnost. Vendar teh možnosti tudi Ucekarjeva naslednika V. Pittoni in Ivan Regent nista videla, čeprav pri tem v Evropi nista bila osamljena. Pomanjkanje revolucionarne stranke, ki bi kapitalizirala vesplošno nezadovoljstvo, je bil v Evropi resen problem. Toda še mnogo pomembnejša in usodnejša je bila naraščajoča vloga nacionalizmov, ki so hegemonizirali ljudske množice. Razvoj delavskega gibanja se je torej ustavil na prvi resnejši zapreki, saj ni dal odgovora na nacionalne napetosti, ki so razjedale Evropo. Lahko bi celó zatrdili, da je takrat propadel tisti model socializma, ki je najprej v Nemčiji, nato še v Avstriji in seveda tudi v Trstu, razvil misel o znanstvenem socializmu in je ponujal drugo kulturo in drugi način življenja, kot ga je kapitalizem.³⁵

³² Verhandlungen des sechsten oesterreichischen Sozialdemokratischen Parteitages, str. 7–15. Il Lavoratore, št. 81, z dne 14. 1. 1898.

³³ E. Maserati, Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale, Milano 1973, str. 123.

³⁴ A. Vivante, Irredentismo adriatico, ponatis Libreria della voce, Firenze 1912, str. 188–193.

³⁵ D. Kermavner, Temeljni problemi primorske politične zgodovine, Ljubljana 1977.

*Petra SVOLJŠAK**

DUŠAN KERMAVNER O POLOŽAJU SLOVENCEV MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Dušan Kermavner je tematiko položaja Slovencev med prvo svetovno vojno razčlenil v dveh segmentih. Leta 1970 je v Zgodovinskem časopisu (XXIV/1970, št. 1, str. 93–97) izšel zapis *O slovenskih justificirancih med prvo svetovno vojno*, tri leta kasneje pa je svoja razmišljanja nadaljeval in jih polemično zaostрил v zapisu *O aretacijah Slovencev med prvo svetovno vojno* (ZČ XXVII/1973, št. 3–4, str. 343–375).

K prvemu posegu, ki ga "*skoraj ni mogoče označiti za polemičnega ...*",¹ ga je spodbudil nepremostljiv razpon števil, ki so zadevale smrtno žrtve avstrijske justice med prvo svetovno vojno na Slovenskem. Na osnovi razglasitve naglega sodstva za Kranjsko 6. marca 1915 je tudi v Ljubljani začelo delovati vojaško sodišče. Načeloma so bila vojaška sodišča dolžna uporabljati splošni kazenski zakonik, vendar pa je bil postopek vojaški. Cesarska uredba z dne 21. julija 1914 je vrhovnemu armadnemu poveljstvu določila posebne oblastne pravice (to je izdajanje uredb in ukazov, kar je sicer sodilo v delokrog deželnih predsednikov), veljale pa so na ozemljih neposrednega bojnega zaledja. Že 27. julija 1914 je cesarska uredba vojaškemu sodstvu podredila tudi civilne osebe, ki so bile obtožene političnih hudodelstev, kamor so sodili veleizdaja, žaljenje veličanstva, kršenje javnega miru, dejanja proti vojaškim osebam, prometnim sredstvom in zvezam. 20. novembra 1914 je vrhovno poveljstvo odpravilo uredbu, ki je naglim sodiščem predpisovala, da mora biti zadeva zaključena z obsodbo v treh dneh ali pa biti prepuščena rednemu postopku. Tako je moglo naglo sodišče z zadevo zavlačevati ter postopek zaključiti z obsodbo na smrt s takojšnjo izvršitvijo, če je bil obsojeni spoznan za krivega. Možnosti pomilostitve ni bilo. To je t. i. vojni absolutizem, ki je zavladal v avstro-ogrskih deželah po izbruhu vojne, zelo zaostřilo. Do leta 1916 so vojaške oblasti lahko postopale celó na podlagi anonimnih ovadb, odtlej pa so te morale vsebovati tudi stvarne podatke. Po 23. maju 1915 je z izbruhom vojne med nekdanjima zaveznicama Avstro-Ogrsko in Italijo celotno slovensko ozemlje postalo območje armade na bojišču in so vojaške oblasti razglasile naglo sodišče tudi za kazniva dejanja civilnih oseb. Smrtno obsodbe so bile izvršene na vojaškem strelišču pod Golovcem, nato pa so usmrčene pokopali na Suhem Bajerju. O obsodbah in ustrelitvah slovenski časniki tedaj niso mogli poročati, pisali so le o zadnji obsodbi in ustrelitvi pod Golovcem. Postopkovni del delovanja ljubljanskega naglega sodišča je torej nedvoumen, ko pa ga je bilo potrebno "opremiti" s številkami, so nastale nejasnosti ali nedoslednosti, s katerimi se je

* Doc. dr. Petra Svoltjšak, višja znanstvena sodelavka na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani.

¹ Dušan Kermavner, O številu slovenskih justificirancev v prvi svetovni vojni. Zgodovinski časopis XXIV/1970, št. 1, str. 93 (odslej: Kermavner, O številu).

prvi kritično spoprijel prav Dušan Kermavner. Da je do tega prišlo šele po 50 letih, je komentiral z ugotovitvijo, *"kako silno malo smo se doslej ukvarjali z dogajanjem pri nas med prvo svetovno vojno"*.² Razpon med najnižjo številko – 14 justificiranih, od tega manj kot polovica Slovencev – in najvišjo, kot jo je Dušan Kermavner duhovito imenoval *"superštevilko"* 469 je bil tolikšen, *"da med njima ni mogoče napraviti mostu"*³ in ne bi smel in mogel nekritično ostati del zgodovinskega spomina na to obdobje svetovne in slovenske zgodovine. Kermavner v zapisu, ki ga je ocenil za *"preprost in neobremenjen z implikacijami, ki ga skoraj ni mogoče označiti za polemičnega"*,⁴ kot trdi, sicer ne polemizira neposredno z avtorji, ki so v svojih spisih zapisovali ali povzemali različne številke, temveč se malodane čudi tistim, ki predvsem v superštevilko niso podvomili. Zato se je sistematično lotil razčlembe ter najprej prikazal *"rezultate"* avstrijske justice v drugih nenemških in nemadžarskih deželah monarhije, kjer je bil vojaški režim trši in bolj krvav kot na Slovenskem ali Češkem (Bosna in Hercegovina, gališki in bukovinski Rusini).

O tem, da je bil iznajditelj superštevilke zagrizen nasprotnik Avstro-Ogrske, ni bilo dvoma; živel je v Združenih državah Amerike in je usodo Rusinov in Srbov razširil tudi na druge nenemške in neogrske narode monarhije. Način, ki se ga je poslužil za dokazovanje svojih trditev, naj bi bil tako prepričljiv, da ne bi dopuščal dvomov. T. i. statistiko je objavil v slovenskem čikaškem *Glasi svobode* (št. 56, 14. 7. 1916), *"ugotovitve"* pa izmišljeno povzel po *Neues Wiener Tagblattu*, ki naj bi zapisal, da je avstrijska justica umorila 4373 svojih državljanov, kar je avtor komentiral z ugotovitvijo, da se je Avstro-Ogrska bojevala proti lastnim državljanom. Tudi drugi slovenski ameriški časnik, njujorški *Glas naroda* (št. 48, 27. 2. 1917), je poročal o nasilstvih avstrijskega vojnega absolutizma, objavil je obširno poročilo Franka Drakšlerja o vojnem času, vendar se je pri številkah omejil le na *"mnogo ustreljenih"*, medtem ko je *Glas svobode* nadaljeval z navajanjem števil in do konca novembra 1917 (št. 94, 23. 11. 1917) navedel že 80.000 *obešenih "podanikov, po večini uglednih in za svoj narod zaslužnih mož"*.⁵ *Glas naroda* pa je nazadnje vendarle sprejel prvo superštevilko (št. 272, 19. 11. 1917).

Kot je mogoče sklepati iz Kermavnerjevega pisanja, bi bilo vse dotlej, dokler bi različne (super)številke ostajale znotraj časniškega okvirja, dovolj opozoriti na nekritičnost in nepoznavanje. Prvi, ki je številki 469 *"s čudno nekritičnostjo nasedel"*⁶ in je zato po 50-ih letih Kermavner *"kritično pretresel in pospravil iz zgodovinisja "superštevilko", ki se je po čudni poti vrinila vanj in je le čakala nekoga, da ji pride na sled in s samim razkritjem tiste poti doseže popravo"*,⁷ je bil sodobnik tedanjih dogodkov dr. Dragotin Lončar. V delu *Politično življenje Slovencev* (Slovenska matica, Ljubljana 1921) je zapisal, da so bili *"preganjani pristaši vseh slovenskih strank in slojev, posvetnjaki in duhovniki, moški in ženske"*.⁸ Po nepreverjenem dunajskem in ameriškem

² Prav tam.

³ Prav tam

⁴ Dušan Kermavner, O aretacijah Slovencev med prvo svetovno vojno (Z uvodnim ekskurzom o aretaciji in izpustitvi Ivana Cankarja in z vmesnim ekskurzom o Petru Roseggerju in Slovencih). Zgodovinski časopis XXVII/1973, št. 3–4, str. 343 (odslej: Kermavner, O aretacijah).

⁵ Kermavner, O številu, str. 96.

⁶ Kermavner, O številu, str. 96.

⁷ Kermavner, O aretacijah, str. 393.

⁸ Dragotin Lončar, Politično življenje Slovencev (Od 4. januarja 1797 do 6. januarja 1919. leta). Slovenska Matica, Ljubljana 1921, str. 94.

viru je Lončar navedel statistiko in po njenem avtorju tudi sugestivni pristavek o tem, da med justificiranci ni bilo Ogrov ali Nemcev, iz neznanih razlogov pa je izpustil tudi Rusine, Srbe in Italijane v Istri in Trstu. Da je šlo za nedopustno povzemanje, je Kermavnerju potrjevalo tudi 13-letno zatišje po izidu Lončarjeve knjige, ko nihče ni povzel superštevilk, ker so se "*sodobniki [...] pač predobro spominjali, da nad noben del Slovencev ni segla množična maščevalna vojaška justica ...*",⁹ avtorstvo statistike pa Kermavner mimogrede pripiše kar Lončarju, ki mu je tudi očital nenavajanje virov, po katerih naj bi povzel navedeno številko. Leta 1934 se je številka ponovno pojavila, in sicer v predavanju dr. Vekoslava Kukovca,¹⁰ ki se prav tako ni skliceval na noben vir.

Ker dotlej noben avtor ni navedel morebitnega izvoda *Neues Wiener Tagblatta*, ki naj bi prinesel dvomljivo številko, je Dušan Kermavner seveda skušal "vir" približe spoznati. Neuspešno je pregledal nekaj četrtertletij dunajskega lista iz let 1919–1920, saj bi v vojnem času bilo objavljane novic o delovanju vojaškega sodstva, predvsem pa o eksekucijah, nemogoče in nedopustno. Z naključno najdbo *Glasa svobode* pa je izsledil tudi avtorja izdelka, nekega domnevno češkega propagandista, in "superštevilk" je odšla na smetišče zgodovine.

Druga skupina števil, ki so zadevale slovenske justificirance, se nanaša na omembe vojaškega strelišča pod Golovcem in skupnega groba tam ustreljenih na Suhem Bajerju. *Slovenski narod* (št. 27, 1. 2. 1919) je zapisal navedbo "*mnogo desetk in morda nad sto žrtev*" ljubljanskega naglega sodišča, ki jo je povzel po nekem češkem listu in jo uperil kot obtožbo zoper nekdanjega vodjo ljubljanskega naglega sodišča, avditorja Bubelika. Toda že razpon števil, znotraj te izjave kaže na negotovost in predvsem na njeno netočnost. Januarja 1920 je tržaška *Edinost* (št. 3, 3. 1. 1920) po *Slovenskem narodu* (št. 248, 20. 12. 1919) povzela, da je bilo na Suhem Bajerju pokopanih še 27 ustreljenih, medtem ko so zaradi špijonaže ustreljenega ljubljanskega trgovca Franca Petriča prekopali. Naslednji Kermavnerjev grešnik je bil dr. Ivan Lah, ki naj bi ga "*neznano kdaj naprosil neki Čeh, naj bi mu opisal politične razmere na Slovenskem v času vojne*".¹¹ Podatek, ki naj bi ga Lah v spisu, ohranjenem v praškem literarnem muzeju, zapisal, se je nanašal na 23 pod Golovcem ustreljenih oseb. Da dopolnimo Kermavnerjevo sliko, je potrebno dodati, da dr. Ivan Lah ni podatka zaupal le neznanemu Čehu, temveč ga je zapisal v svojem delu *V borbi za Jugoslavijo*, kjer je tudi ocenil, da so pod streljalskih cevi padli tisti, ki so se pregrešili proti vojni oblasti.¹²

Zagotovo je eden najbolj neposrednih virov o justifikacijah na ljubljanskem strelišču pričevanje dr. Ivana Robide *Spomini na Suhi Bajar*,¹³ eksekucijskega zdravnika, ki je prisostvoval 12 usmrtnim, pred nastopom njegove nehvaležne službe in za tem pa naj bi izvedli še po eno usmrtnitev. Med ustreljenimi naj bi bilo manj kot polovica Slovencev, ostali pa so bili po en Hrvat, Madžar, Romun, Nemec in "par ciganov". Robidovo pričevanje je zaradi njegove poklicne usmerjenosti, saj je bil psihiater in zato v opisih neprizanesljiv, pretresljiv opis samega postopka ustrelitve obtoženih zaradi večkratnega dezertiranja, pogosto pa tudi zaradi povsem nepolitičnih deliktov. Kot uglebna

⁹ Kermavner, O številu, str. 96.

¹⁰ Vekoslav Kukovec, Slovenci 1914. Referat dr. Kukovca na Ljudski univerzi v Celju in Mariboru dne 29. oktobra in 9. novembra 1934. Ljudska tiskarna, Maribor 1935, str. 13.

¹¹ Kermavner, O številu, str. 93.

¹² Ivan Lah, *V borbi za Jugoslavijo*. II. del: Svetovna vojna. Tiskovna zadruga, Ljubljana 1929, str. 28.

¹³ Ivan Robida, *Spomini na Suhi Bajar* I. 1915/16. Kronika slovenskih mest II/1935, št. 1, str. 9–15 in št. 2, str. 17–25.

usmrčenca je Kermavner štel kovača iz Radohe Janeza Komarja in dovškega gostilničarja Janeza Brenceta; proces zoper slednjega je bil leta 1920 obnovljen in razsodba razveljavljena. Verjetno zadnja justifikacija je doletela dninarja Josipa Igliča (ali Jegliča), o katerega ustrelitvi so poročali tudi časniki (št. 126, 2. 6. 1916), v kroniko trnovske župnije v Ljubljani pa jo je zapisal tudi tedanji trnovski župnik, zgodovinar Ivan Vrhovnik.¹⁴ Čeravno je Kermavner dvomil, da bi mogli dunajski arhivi prinesiti kaj novega o delovanju ljubljanskega vojaškega sodišča, čigar gradivo naj bi, po Robidi, izginilo, pa je Janko Pleterski v knjigi *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*¹⁵ nakazal, da bi mogli najti dokumente o smrtnih obsodbah pred vojaškimi sodišči zaradi političnih deliktov v fondih notranjega ministrstva.

Čeprav Dušanu Kermavnerju ni uspelo priti do končnega in dokončnega števila slovenskih justificirancev v prvi svetovni vojni, tudi zato ne, ker podatki o smrtnih obsodbah drugih vojaških sodišč, v okvir katerih je sodilo slovensko ozemlje, niso znani, in je že Kermavner omenil, da mu je bila dotlej poznana le ena usmrtitev v Štorah,¹⁶ še manj ali nič pa ni bilo podatkov o usmrtitvah vojaških oseb, pa so bile vendarle razčiščene osnovne dileme o tem, ali je bila superštevilka plod propagandne domišljije, in ugotovljeno, da je število slovenskih justificirancev dejansko bistveno nižje, vendar pa nikakor zanemarljivo.

Druga razprava, ki pravzaprav vsebinsko nadgrajuje in razširja prvo, posega v problematiko aretacij Slovencev med prvo svetovno vojno in v širšem smislu tudi preganjanja Slovencev s strani vojaškega absolutističnega režima, čeprav je, kot bomo videli, Dušan Kermavner kot temeljni element preganjanj, njihovega obsega, predvsem pa ostrine, postavil skoraj izključno aretacije oziroma trajanje pripora. Pri tem pa ne smemo prezreti dejstva, da so aretacije pomenile le vrh ledene gore, zaključno dejanje in da zato ne more biti zanemarljiva celotna pahljača njenih vzrokov in povodov. Res pa je tudi, da je bila Dušanu Kermavnerju tematika povod za razpravo o tem, da je *"del našega zgodovinopisja tako zanemarljivo nekatere izmed osnovnih metodoloških prijemov, [...] da le ostra polemika lahko obudi afiniteto do opuščanih prijemov, tako pri tistih, ki so jih prezrli, kakor pri doraščajočih raziskovalcih"*.¹⁷ Od slednjih je tudi pričakoval, da se bodo po njegovi analizi števila slovenskih justificirancev med prvo svetovno vojno lotili tematike aretacij, saj se mu naloga zaradi zadovoljive količine gradiva ni zdela pretežka ali problematična. Narava, uporaba ali neuporaba določenega gradiva pa je pravzaprav eden od "spotakljivih" prijemov, ki so Kermavnerja zmotili pri tistih zgodovinarjih ali piscih, ki so se vendarle poglobili v problematiko preganjanj. Sam tudi ni pričakoval ugovorov ali polemike glede obravnavane zgodovinske vsebine, temveč je pozival k razpravi o metodoloških prijemih slovenskega zgodovinopisja. Ravnanje, ki ga je motilo in bi ga bilo potrebno *"brž zaustaviti ..."*,¹⁸ ker je pomenilo protizgodovinarsko zapiranje oči pred celotno resnico, je bilo popolno zanemarjanje časniških virov in odbiranje arhivskih podatkov. Takšno početje naj bi pripravilo *"obrezano*

¹⁴ Ivan Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljani. Faksimile izdaje iz leta 1933. Akademsko založba, Trnovska župnija v Ljubljani, Ljubljana 1991, str. 157.

¹⁵ Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918. Slovenska matica, Ljubljana 1971, str. 275, opomba 55 (odslej: Pleterski, *Prva odločitev*).

¹⁶ Kermavner, O številu, str. 94; usmrčen naj bi bil Franc Plesnik.

¹⁷ Kermavner, O aretacijah, str. 343.

¹⁸ Prav tam.

podobo”,¹⁹ ki v nobenem primeru ni mogla biti zgodovinarska, temveč je bila samo "zgodovinarska". Kot je bilo že povedano, je bil temelj Kermavnerjeve razprave dolžina trajanja pripora oziroma izpustitev iz zapora; če ta dejavnik aretacij ni bil upoštevan, potem naj bi takšno zgodovinospisje, katerega predstavnika je razpoznal med drugimi ali predvsem v Janku Pleterskem, postavljalo ovire na pot spoznavanju preteklosti. Drugo plat "obrezane podobe" je (na Kermavnerjevo nezadovoljstvo) predstavljal literarni zgodovinar Franc Zadravec, ki je svojevrsten položaj Slovencev pod nemško zasedbo med 2. svetovno vojno prestavljal za četrto stoletja nazaj, v 1. svetovno vojno. Ob tem pa se nehote vsiljuje spoznanje, da je bil v nekaterih ocenah Kermavner neprizanesljiv tudi zaradi svoje osebne izkušnje, v tem primeru nemške okupacije med 2. svetovno vojno. Kot bomo videli kasneje, tudi italijanske v istem obdobju. Franc Zadravec naj bi bil po Kermavnerjevem mnenju zakrivil nezgodovinarsko omembo v spremni besedi h *Kontrolorju Škrobarju* Lojza Kraigherja (1973), ker da se ni vmislil ne v prostor in ne v čas, v katerem se je zgodila aretacija Ivana Cankarja, predvsem pa naj bi napačno posplošil pritisk vojnega absolutizma med 1. svetovno vojno, ki so ga bile slovenske dežele različno deležne. Tako naj bi dogajanje med prvo in drugo svetovno vojno izenačil, prvo vojno približal nacistični okupaciji, nadalje pa naj bi v to konstrukcijo prenesel še pripoved o Cankarjevi aretaciji. Vendar pa naj bi izvirni greh ne bil Zadravec, ker naj bi on le ponovil ali s svojimi besedami povzel odlomek iz knjige Janka Pleterskega, kjer je aretacija Ivana Cankarja ocenjena kot dejanje proti največji osebnosti slovenskega kulturnega življenja. Ravno s tem pa se Kermavner ni strinjal, še manj pa z nadaljevanjem, da naj bi bila Cankarjeva aretacija uperjena zoper jugoslovansko usmeritev slovenske delavske stranke.²⁰ Glede Cankarjeve aretacije je bil ostri Kermavnerjevi kritiki podvržen tudi France Klopčič, ki je leta 1960 objavil zapisnik o Cankarjevem zaslišanju marca 1918, v katerem so bile pojasnjene okoliščine njegove aretacije,²¹ ob njem pa je Kermavner razvil svojo tezo o okoliščinah Cankarjeve aretacije. V določenih pogledih se je naslonil na razmišljanja Franceta Bernika, ki je po Kermavnerjevem mnenju postavil vzroke za Cankarjevo aretacijo (neke Srbom naklonjene izjave) na pravo mesto.²² Kermavnerja je ob tem zanimalo predvsem, ali je bila izjava naključna ali premišljena. Nagibal se je k oceni ali celo k "*prepričljivi domnevi*",²³ da je Cankar izjavo, čas in mesto skrbno premislil, da bi se ponovno vpisal med "*narodne mučence*".²⁴ Vrsta okoliščin, ki so sledile Cankarjevi aretaciji, naj bi Kermavnerju dala prav. Predvsem je šlo pri tem za dejstvo, da je bil Cankar po mesecu in pol zapora na Ljubljanskem gradu (od 23. avgusta do 9. oktobra 1914) izpuščen, saj je bil po poročilu deželnega predsednika barona Schwarza notranjemu ministrstvu 15. oktobra 1914 (dopolnjen s sporočilom ljubljanske policijske direkcije 5. oktobra 1914) za vojskovanje nenevaren, ostal pa je pod policijskim nadzorom. Omenjeno poročilo je Kermavner predstavil prav v razpravi o aretacijah, govori pa o stanju na Kranjskem, kjer je bilo prebivalstvo monarhiji lojalno, sumljivi in nevarni pa pod nadzorom ali pod

¹⁹ Prav tam str. 344.

²⁰ Pleterski, Prva odločitev, str. 20–21.

²¹ France Klopčič, Pregarjanje Ivana Cankarja leta 1914. (Nov, doslej neznan dokument). Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I/1960, št. 2, str. 295–299.

²² France Bernik, Odlomek iz Cankarijane. Sodobnost, l. 21, št. 7, str. 617–623.

²³ Kermavner, O aretacijah, str. 346.

²⁴ Prav tam.

ključem. Schwarzovo poročilo je bilo tudi podlaga za številne pripombe na delo Janka Pleterskega, temeljni očitek pa naj bi bila napačna ocena strogosti ukrepov v različnih slovenskih deželah. Tako naj bi bili po Kermavnerjevem mnenju ukrepi na Kranjskem in Primorskem strožji, kot je zapisal Pleterski, na drugi strani pa se mu je zdela ocena vloge aretacij duhovnikov in liberalnih učiteljev na Štajerskem in Koroškem pretirano poudarjena. V tem delu je bila na udaru tudi razprava Janka Pleterskega o položaju koroških Slovencev med prvo svetovno vojno.²⁵ Resda je preganjanja tako postavil že Silvo Kranjec, ko je zapisal, da so bili *"zaprti in internirani razni mlajši naprednjaki, zlasti iz Gorice in Trsta, pa tudi ljubljanski župan Ivan Hribar in drugi. [...] Najhujše je bilo na Koroškem in Štajerskem, kjer so preganjali zlasti slovenske duhovnike, ki so bili kot narodni voditelji pa tudi kot duhovniki svobodomiselnim nemškimi nacionalcem trn v peti"*.²⁶ To se je zdelo Kermavnerju še dopustno, in sicer zaradi družbenopolitičnega naziranja Kranjčevega obdobja. Za povsem neprimerno pa je označil ustvarjanje t. i. štajersko-koroškega amalgama, kar naj bi, *"ubirajoč korake za Silvom Kranjcem"*,²⁷ počel avtor *Prve odločitve*...

Kot se je pokazalo iz *"nekaj nepričakovanega"* odgovora Janka Pleterskega,²⁸ je bilo jedro spora vprašanje odločitve oziroma samoodločbe Slovencev leta 1918, zaradi katere je nastala monografija Janka Pleterskega in v luči katere so bila predstavljena tudi preganjanja Slovencev v času svetovne vojne. Pri tem velja poudariti, da je, v nasprotju s Kermavnerjem, Pleterski preganjanja predstavil v širšem smislu in so bile zanj same aretacije drugotnega pomena. Že na tej točki je bil torej razkorak med njima nepremostljiv, saj je Kermavner spregledal ali se izognil vzrokom za preganjanje Slovencev v času vojne; šele slabi dve desetletji kasneje jih je razčlenil Dragan Matić.²⁹

Če pa je Kermavner dejansko zanikal (samo)odločbo,³⁰ potem pridobijo nekateri ugovori še bolj stvarne podlage. Kermavnerju se je namreč zdelo neprimerno iskati vzroke za odvrnitev Slovencev kot naroda od Avstro-Ogrske že v začetnem obdobju vojne in posledično v preganjanju Slovencev s strani avstrijskih vojnoabsolutističnih oblasti, še posebno ne slovenskih duhovnikov na Koroškem in Štajerskem, in je *"velikemu doživetju slovenskih množic v strahotah prve svetovne vojne [...], iz katerega so se proti koncu četrtega leta vojne maja 1918 rodili slovenski vojaški upori"*³¹ pripisal odločilen pomen za to odvrnitev. Predvsem pa so bili nosilci nacionalne samoodločbe predstavniki meščanskega tabora (in ne socialdemokrati), česar pa Kermavner iz ideološko-političnih razlogov ni bil pripravljen sprejeti, kakor tudi ne metodološke potrebe po raziskovanju in poglobljanju v delovanje slovenskega katoliškega tabora kot tedaj številčno in tradicionalno najmočnejše politične sile na Slovenskem. Zato je bil tudi nezadovoljen z ocenami položaja slovenskih socialdemokratov med vojno, ker da so jih

²⁵ Janko Pleterski, Koroški Slovenci med prvo svetovno vojno. V: Koroški plebiscit, Slovenska Matica, Ljubljana 1970, str. 73–130 (odslej: Pleterski, Koroški Slovenci).

²⁶ Silvo Kranjec, Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije. Jubilej, Ljubljana, 1939, str. 45.

²⁷ Kermavner, O aretacijah, str. 348.

²⁸ Janko Pleterski, Nekaj nepričakovanega odgovora Dušanu Kermavnerju. Zgodovinski časopis XXVIII 1974/3–4, str. 367–380. (odslej Pleterski, Nekaj nepričakovanega).

²⁹ Dragan Matić, Prispevek k vprašanju političnega preganjanja Slovencev med 1. svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino XXXII, 1992, str. 210–219.

³⁰ Prav tam, str. 368.

³¹ Kermavner, O aretacijah, str. 348.

moralno diskvalificirali (npr. Fran Zwitter H. Tumo) in metali v isti koš z *"mnogimi Slovenci različnih nazorov"*.³² Potemtakem je samodejen zaključek, ki ga povzemam po Janku Pleterskem: *"Če so med preganjanci tudi duhovniki, je to zanesljivo znamenje, da je preganjanje usmerjeno ne le proti antimilitarističnim socialdemokratom in nacionalno radikalnejšim slovenskim liberalcem, temveč tudi proti predstavnikom klerikalnega tabora, torej proti slovenski politični strukturi kot celoti."*³³

Vsem dotedanjim piscem, ki so kakorkoli pisali o preganjanjih in aretacijah, je Kermavner očitel, da so bili pri razčlembi aretacij površni in da so izpuščali, kot je bilo že omenjeno, tako pomembna dejavnika, kot sta bila čas priprtja in razmeroma nagla izpustitev. V *"soparnem političnem ozračju"*, kot je vzdusje po sarajevskem atentatu slikovito opisal nekdanji ljubljanski župan Ivan Hribar,³⁴ ko se je vzpostavljeno vojaškemu režimu pridružilo denuncijanstvo in so krožili spiski tistih, ki so morali biti nadzirani, so oblasti *"poglavitna slovenska 'veleizdajalca' ..."*³⁵ Ivana Hribarja in dr. Frana Ilešiča konfinirale najprej v Ljubljani, Hribarja pa kasneje premestile na Solnograško. Kermavner v zvezi s tem izrecno poudarja, da tedanja konfinacija ni pomenila konfinacije iz časa italijanske okupacije. Druge, ki si po njegovem mnenju niso mogli privoščiti konfinacije, pa naj bi oblasti internirale.

Tudi pri konkretnem številčnem razčiščevanju je bil glavni motiv iskati napake drugih in ne toliko predstaviti, kolikšen je bil številčni obseg slovenskih aretacij in tudi ne kakšni so bili vzroki zanje.³⁶ Po Kermavnerjevih navedbah je bilo na Kranjskem zaradi protiaustrijskega osumljenih 108 oseb, od tega je bilo 6 interniranih. Oddanih je bilo 45 ovadb zaradi državi sovražnih izjav; nekateri ovadeni so bili izpuščeni že pred obravnavo, drugi so odsedeli nekaj mesecev, kasneje so jih internirali ali konfinirali, preostale pa mobilizirali z oznako *"politično sumljiv"* (*"PV"*). Četudi je številčno držalo dejstvo, da je bilo na Štajerskem največ aretacij (352), pa je Kermavner poudaril, da so bile neenakomerno porazdeljene po deželi in je bilo zato ponovno nedopustno enačiti jih s stanjem na Koroškem in ustvarjati že omenjeno zlitino. Zaradi različnega branja virov oziroma njihovega izbora je prišlo do nestrinjanja tudi glede števil samih; če beremo po Kermavnerju, predvsem zato, ker naj bi bile stvarne številke premajhne za potrditev teze o *"pravcati pogromaški psihozi"*³⁷ na Koroškem. Tako je v interpelaciji jugoslovanskega kluba o preganjanju Slovencev na Koroškem (6. julij 1917) pisalo, da je bilo aretiranih 16 duhovnikov in nekaj laikov, medtem ko je Pleterski zapisal številke, ki jih je vsebovalo poročilo vojaške komisije: skupno 910 aretiranih civilnih oseb na Štajerskem in Koroškem med 27. julijem 1914 in 1. decembrom 1914, od tega 117 duhovnikov.³⁸ V omenjenem poročilu je tudi dodano, in Kermavner to povzema, da je bilo od 910 aretiranih 246 obtoženih, med njimi 5 duhovnikov, in 165 obsojenih (3

³² Prav tam, str. 351.

³³ Pleterski, Nekaj nepričakovanega, str. 376.

³⁴ Ivan Hribar, Moji Spomini II. Slovenska matica, Ljubljana 1984, str. 93.

³⁵ Kermavner, O aretacijah, str. 349.

³⁶ Razčlemba le-teh je pred Matičem "naknadno" predstavil Janko Pleterski, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije. Arhivsko društvo Slovenije, Viri 1 (Ljubljana 1980) in Priloge poročilom vladne komisije (izbor). Viri 2 (Ljubljana 1982). Dragan Matić, Prispevek k vprašanju političnega preganjanja Slovencev med 1. svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino XXXII, 1992, str. 210–219.

³⁷ Pleterski, Prva odločitev, str. 23.

³⁸ Pleterski, Prva odločitev, str. 25–26; Pleterski, Koroški Slovenci, str. 78–79.

duhovniki).³⁹ Ponovno pa, pogojno pristajajoč na možnost "*množičnega in splošnega obračuna s slovenstvom*",⁴⁰ Kermavner posebej poudari, da so bila priprtja kratkotrajna. T. i. pogromaštvo časovno omeji na 14 dni in mu s tem seveda odvzame ostrino, ki so mu jo pripisala številna sodobna poročila.

Spričo dejstva, da so poročila, ki so jih priobčili tedanji časniki (*Mir*, *Slovenec*) in jih povzema Kermavner⁴¹ – tudi poročilo vojaške komisije, ki ga je uporabil (in kasneje objavil) Pleterski –, jasno pričala o "nezakonitem" preganjanju na slovenskem Štajerskem in Koroškem in je morala omenjena "*komisija [...] žal [...] priti do tega spoznanja, saj se pri številnih zaslišanjih in prav tako številnih pogovorih z državnimi organi in z možmi neoporečnega političnega mišljenja ni mogla ubraniti vtisa, da so v tem pogledu bile storjene hude napake*",⁴² čudi Kermavnerjevo vztrajanje na trditvi, da je bila nemškonacionalna ost na Koroškem usmerjena zgolj na s "*klerikalno klientelo omejeno slovenstvo*".⁴³ Le-to da v svojih listih ni smelo pisati ali javno nastopati v obrambo svojih žrtev, kot tega niso smeli početi, v nasprotju z nemškimi, tudi drugi slovenski časniki. Zato da je predsednik hrvaško-slovenskega kluba dr. Anton Korošec posredoval pri predsedniku vlade, ki je obljubil, da bo poskrbel, da se stanje popravi.

Toda tudi glede te Koroščeve intervencije sta si bila Pleterski in Kermavner daleč vsaksebi. Tako je prvi predvsem poudaril, da je do popuščanja moglo priti šele z obnovo parlamentarnega življenja, drugi pa je, "spregledajoč" časovni okvir, trdil, da že izpuščanje iz nekajmesečnega pripora dokazuje, da je Dunaj popuščal že ali celó še pred Koroščevim posegom, pri čemer pa velja opozoriti, da so nekateri poslanci intervenirali že v času največjega vala aretacij.

Kot je bilo že omenjeno, se Kermavner ni strinjal s tezo, da bi mogla biti preganjanja, čeprav v posameznih deželah različna "*po obsegu in silovitosti, enotna pa po svojem osnovnem namenu: zatreti slovensko narodno politično gibanje, predvsem pa pretrgati vsakršno zvezo Slovencev in njihova vprašanja z narodnim vprašanjem drugih jugoslovanskih narodov*",⁴⁴ eden od razlogov za odvrnitev Slovencev od Avstrije in se je nagibal predvsem k vojnemu doživljanju množic kot pravšnjemu vzvodu. Prav tako je "prezrl" tisti del, kjer Pleterski zelo jasno piše o postopnosti in daljšem procesu v slovenski zavesti, ki je pripeljal do te zgodovinske odločitve. Obenem je nastopil s protitezo, v kateri je ločil preganjanja na dve vrsti – eno da so bila delo oblasti, druga pa nemškonacionalnih lokalnih civilnih oblasti na Koroškem in Štajerskem –, toda ponovilo se je, da je s protiargumenti, kot že pri navedbi Schwarzovega poročila, bolj potrdil kot zavrnil razmišljanja Janka Pleterskega.⁴⁵ Po pregledu gradiva *Vojaškega obveščevalno-nadzorovalnega urada (KÜA)* za leti 1914 in 1915 vsekakor lahko potrdimo temeljne ugotovitve Schwarzovega poročila, namreč da je bilo prebivalstvo na Kranjskem lojalno. Med omenjenimi v gradivu se pojavljajo že znana imena, velikih vohunskih afer, razen Petričeve, ni bilo, medtem ko so bili na Primorskem pod drobnogledom predvsem iredentisti. Ob izbruhu vojne z Italijo pa se je tudi okrepila, pogojno rečeno, domovinska fronta in so se mnoge sile tedaj strnile zoper italijanske

³⁹ Kermavner, O aretacijah, str. 355.

⁴⁰ Pleterski, Prva odločitev, str. 23.

⁴¹ Prav tam, str. 353–354.

⁴² Pleterski, Koroški Slovenci, str. 76.

⁴³ Kermavner, O aretacijah, str. 353.

⁴⁴ Pleterski, Prva odločitev, str. 30–31.

⁴⁵ Kermavner, O aretacijah, str. 357.

ozemeljske zahteve in v skrbi ter strahu zaradi bojev v neposredni bližini dotlej mirne dežele Kranjske.

V drugem delu polemičnega spisa je v t. i. priključku nadaljeval z obravnavo *"nekaj raznovrstnih spodrseljavev pri ne dovolj informiranih ali tudi ne zadosti odgovornih piscih o položaju Slovencev pred prvo svetovno vojno in po njej"*.⁴⁶ Vendar pa se je tematsko odmaknil od neposrednih problemov prve svetovne vojne in položaja Slovencev, čeprav je bil glavni očitek, predvsem literarnemu zgodovinarju Francu Zadravcu ta, da *"si krivo zamišlja, da je bil položaj Slovencev pred prvo svetovno vojno in za nje enak tistemu pod nacistično okupacijo v letih 1941–1945 in meče avstrijsko oblast pred letom 1918 z vsemi takratnimi Nemci vred v en sam – nemškonacionalni koš"*.⁴⁷ Ker se je Kermavnerju zdela neumestna Zadravčeva ocena gornještajerskega pisatelja Petra Roseggerja in avtorja potopisa po zahodnem delu slovenske Štajerske *Im Wendenlande* (1911) kot *"nemškoavstrijskega pisatelja"*, ki da je gojil patološko nemštvo in bil v službi ideologije *"Drang nach Osten"*, je tako potopisu kot književnemu in publicističnemu opusu tega pisatelja namenil vmesni ekskurz. S prikazom odnosa tedanjih slovenskih časnikov do Roseggerja, je pokazal predvsem, kako lahko različno beremo in razumemo isto besedilo; nekateri (Zadavec) so npr. Roseggerjevo pisanje o nacionalizmu razumeli kot njegovo samoizpoved in ga zato proglasili za glasnika nacionalističnih idej, drugi, med njimi Kermavner, pa so ga razumeli kot njegovo otepanje z nacionalizmom.

Da bi dokazal neprimernost Zadravčevega razumevanja obdobja pred prvo svetovno vojno in med njo – Zadavec naj bi označil dunajskega župana dr. Karla Lueggerja za nosilca genocidne politike in ga naredil za praočeta preganjanj Slovencev v letu 1914 –, je Kermavner tudi orisal odnos dunajskega župana do avstrijskih Slovanov v letih 1891 in 1892 ter navedel nekaj kritičnih in obenem naklonjenih razmišljanj slovenskih politikov o dunajskem županu pred njegovo smrtjo in ob njej. Obsežen zapis, s katerim je Kermavner ostro vstopil v slovenski vojni čas, zaključuje z odpiranjem novih polemično zastavljenih vprašanj v povezavi s trializmom, s slovensko-avstrijskimi klerikalnimi zvezami, o obstoju dveh tokov v SLS ipd. Toda naj zaključim ta prikaz tako, kot sta to storila Dušan Kermavner v eni od svojih replik v Zgodovinskem časopisu (XXVII/1–2) in Janko Pleterški v svojem nepričakovanem odgovoru: *"... kar ne spada v časovno-tematski krog knjige /razprave/ ... odlagam za drugo priliko"*.⁴⁸

⁴⁶ Prav tam, str. 361.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Pleterški, Nekaj nepričakovanega, str. 380.

Peter VODOPIVEC*

O POLEMIČNIH SOOČENJIH DUŠANA KERMAVNERJA IN FRANA ZWITTRA

Profesor Fran Zwitter in dr. Dušan Kermavner sta se dvakrat obširneje polemično spopadla. V prvem, več let trajajočem kritičnem soočenju, ki je mestoma zdrsnilo s strokovne tudi na osebno raven, sta razpravljala o srbskih, hrvaških in slovenskih pogledih na južnoslovansko povezovanje po prusko-avstrijski vojni in v času t. i. jugoslovanskega kongresa leta 1870 v Ljubljani. Polemiko je sprožil Dušan Kermavner, ki je leta 1960 v *Zgodovinskem časopisu* zavrnil prav tam dve leti prej objavljena stališča Koste Milutinovića o "problematici ljubljanskega programa iz leta 1870 pri Srbih in Hrvatih", leta 1962 pa še kritično pretresel že med obema vojnoma objavljeni razpravi Nikole Radojčića o "slovenskem, slovanskem in jugoslovanskem vprašanju" ter o Svetozarju Miletiću in jugoslovanski enotnosti", na kateri se je tako kot Milutinović opiral tudi Ivan Prijatelj v svoji kulturni zgodovini.¹ Kermavner je Radojčiću in Milutinoviću očital, da se preiskovanja srbskih, hrvaških in slovenskih pogledov na jugoslovanstvo v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja nista lotila z "zgodovinarskim namenom" in v želji, da bi jih "točneje ali vsaj približno točno prikazal(a) in razčlenil(a)", temveč sta to storila v nekritični težnji po "potrditvi srbskega prvenstva v osvobodilno-zedinjevalnih prizadevanjih takratnih avstroogrskih Jugoslovanov".² Po Kermavnerju je bilo zgodovinopisje, ki je pojem "jugoslovanstva" uporabljalo kot sredstvo vrednotenja v smislu pozitivno-negativno in ne v dejanskem zgodovinskem kontekstu, "unitaristično" in "hegemonistično",³ zanj pa naj bi bilo značilno poenostavljeno svetlo slikanje domnevno revolucionarnih srbskih stališč in temno označevanje hrvaških in slovenskih pogledov za proavstrijske in legitimistične.

* Prof. dr. Peter Vodopivec, redni profesor in znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani.

¹ Gl. Dušan Kermavner, Nekaj kritičnih pripomb k razpravljanju dr. Koste Milutinovića v tem časopisu, *Zgodovinski časopis* XIV/1960, str. 203–217; isti, Hegemonistična prekonstrukcija jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870, *Zgodovinski časopis* XVI/1962, str. 81–144. Prva Kermavnerjeva razprava je zavračala članek Koste Milutinovića *Problematika ljubljanskega programa 1870 kod Srba in Hrvata*, *Zgodovinski časopis* 10–11/1956–1957, druga pa razpravi Nikole Radojčića *Svetozar Miletić o jedinstvu Srba, Hrvata in Slovenaca* (Jedinstvo, Novi Sad, 27. februarja 1921) in *Svetozar Miletić o jugoslovenskom jedinstvu*, *Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu* 1928. Za problematiko Jugoslovanskega kongresa v Ljubljani gl. tudi: Janko Pleterski, Nacije, Jugoslavija revolucija, Komunist – Beograd 1985, str. 66–72.

² D. Kermavner, Hegemonistična prekonstrukcija, cit. v op. 1, str. 85. Citat se konkretno nanaša sicer le na Radojčića, smiselno pa v kontekstu Kermavnerjeve polemike velja tudi za Milutinovića.

³ Gl. J. Pleterski, nav. delo, str. 89–90.

Kermavner se je v obširni razpravi, ki jo je posvetil analizi Radojčičevih ocen, leta 1962 posebej ustavil pri srbskih, Miletičevih nazorih in nazorih Združene omladine srbske. Prepričljivo je zavrnil Radojčičevo tezo, po kateri je bila razlika med srbskimi mladinskimi (tj. Miletičevimi) stališči in gledanji Hrvatov in Slovencev leta 1870 v tem, da so prvi želeli *"polno svobodo v samostojni jugoslovanski državi"*, drugi pa so se *"zadovoljevali s široko avtonomijo v okviru Avstrije"*. Kot je pisal Kermavner, je Miletič nasprotoval jugoslovanskemu kongresu v Ljubljani, ker je po prusko-avstrijski vojni računal z razširitvijo Velike Nemčije na Cislajtanijo in z možnim razsulom Habsburškega cesarstva, pri tem pa menil, da bi morali Srbi in Hrvati propad dvojne monarhije enostransko izkoristiti za odcep od Ogrske in zato opustiti zamisli o državno-pravni preobrazbi habsburške države, ki naj bi težile k njeni ohranitvi. Miletič se torej nikakor ni zavzemal za združitev vseh Jugoslovancev in njihovo državno osamosvojitve, kot naj bi trdil Radojčič, saj je Slovence prepuščal Veliki Nemčiji in ugotavljal, da jih bo iz nemškega objema lahko rešil šele prihodnji, mnogo kompleksnejši spopad med nemštvom in slovanstvom oziroma med Rusijo in Veliko Nemčijo.⁴ Južni Slovani naj bi po Miletiču za "rešitev" Slovencev preprosto ne bili dovolj močni. "Slovensko vprašanje" naj bi bilo problem vsega slovanstva, srbsko-hrvaške problematike pa naj bi ne kazalo povezovati s slovensko in z avstro-slovansko, ki se bosta razrešili šele s končnim razpletom nemško-slovanskega konflikta.⁵

Pod Radojčičevim vplivom je bil, kot je pokazal Kermavner, tudi Ivan Prijatelj, ko je v svoji kulturni zgodovini pisal o jugoslovanskem gibanju v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja ter jugoslovanskem kongresu v Ljubljani. Prijatelj je sicer poznal Jurčičevo polemiko z Miletičevimi stališči in njegove očitke ogrskim Srbom, da ko Slovence kot neprijetno breme izključujejo iz svojih jugoslovanskih načrtov, mislijo le nase in na srbstvo, vendar je po Kermavnerju v prizadevanju, da bi zbližal Jurčičevo in Radojčičevo "tolmačenje Miletiča" ustvaril "popolno zmedo". Jurčič je namreč v svojih člankih odločno zavrnil Miletičeve (in poznejše Radojčičeve) trditve, da je slovenska politika kot celota vztrajala pri ohranitvi Avstrije in se je v tem smislu zavzemala tudi za jugoslovansko povezovanje le v avstrijskem okviru. V nasprotju z Miletičem je le ugotavljal, da je Avstrija stvarnost, v kateri *"Slovenci živimo in bomo živeli morda dlje, nego kdo misli"*, zato je potrebno z njo še računati. Če ali ko bo prišlo do katastrofe in bo Avstrije konec, pa morajo Slovenci (tako kot drugi Jugoslovani) vedeti, *"kam obrniti se"* in v *"tem naj bi bil pomen izjave ljubljanskega kongresa"*.⁶ Po Kermavnerju so bila Jurčičeva stališča nedvoumen argument proti Radojčičevi in Prijateljevi tezi, da je bil eden glavnih vzrokov za slovensko-srbski nesporazum leta 1870 "neprekrenljivo vztrajanje Slovencev na stališču avstrijskega okvira", razlike v srbskih, slovenskih in hrvaških gledanjih pa naj bi temeljile predvsem na različnih ocenah "odnosov moči" po prusko-avstrijski vojni in možnih posledic združevanja Nemčije.

Miletičeva stališča, ki so v nasprotju z zamisljimi hrvaške narodne stranke in idejami hrvaških narodnjakov Slovence izpuščala iz južnoslovanskih načrtov, so povzročila slovensko-hrvaško-srbska razhajanja že leta 1870, bila pa so tudi glavni povod za polemiko med Kermavnerjem in Zwitterom. Pri tem jedro spora med obema polemikoma

⁴ D. Kermavner, Hegemonistična prekonstrukcija, cit. v op. 1, str. 90–91; Fran Zwitter, Nekaj problemov okoli Jugoslovanskega kongresa 1870, Zgodovinski časopis XVI/1962, str. 145.

⁵ D. Kermavner, Hegemonistična prekonstrukcija, str. 97.

⁶ Prav tam, str. 106–109.

niso bili toliko Miletičevi nazori (Zwitter je celo trdil, da je Kermavner svojo interpretacijo Miletića povzel po njem, ne da bi ga citiral) kakor njihov kontekst in njihovo ozadje. Po Zwittrovem prepričanju so imela Miletičeva gledanja globlje korenine, kot je bilo mogoče razbrati iz pisanja zgodovinarjev s Kermavnerjem vred, saj so bile protiavstrijske težnje do leta 1868 in zadnjih mesecev Mihajlove vlade značilne tudi za uradno srbsko politiko. V Beogradu so na ta način nekaj časa razmišljali o podpori vstajniškim načrtom med avstrijskimi južnimi Slovani, z zamislimi Ilije Garašanina o oblikovanju "jugoslovanske države ali federacije", ki bo neodvisna od Avstrije in Turčije, pa sta se kratko spogledovala tudi škof Strossmayer in hrvaška narodna stranka. Že to je bil po Zwitteru argument proti Kermavnerjevi trditvi, da je bila srbska, hrvaška in slovenska meščanska politika v monarhiji kar posplošeno nerevolucionarna in se je "izživljala v drobtinčarskem boju za narodnostne pravice". Zwitter je zavračal tudi Kermavnerjevo mnenje, da med srbskim in hrvaškim meščanstvom v habsburški monarhiji ni bilo odkrito protiavstrijskih gibanj in opozarjal na nasprotnike avstroogrške monarhije pri Srbih, Hrvatih in Slovencih od prve polovice 19. stoletja dalje in njihova gledanja. Po njegovem prepričanju so bile prav tako pretirane Kermavnerjeve kritike slovenske meščanske politike, po katerih se mladoslovenska in staroslovenska nacionalna politika skoraj nista razlikovali in je bil za obe struji značilen isti – konservativni avstroslavizem.⁷

Po Zwittrovem prepričanju ljubljanskega kongresa ni mogoče razložiti in razumeti brez upoštevanja predhodnega sestanka v Sisku in stališč njegovega pobudnika, politika hrvaške narodne stranke Matije Mrazovića. Mrazović naj bi se namreč v Sisku pod vtisom pruske zmage nad Francozi in napovedi o novi pruski vojni z Avstrijo zavzel za združitev združene Hrvaške, Slavonije in Dalmacije s prav tako združeno Slovenijo v posebno enoto "ogrske polovice dualistične monarhije". Njegov program, ki naj bi na ta način ostajal v "okviru dualizma in ogrske državne polovice", že v Sisku ni dobil podpore slovenskih udeležencev. Vseeno so o njem razpravljali tudi na "kongresu" v Ljubljani, kjer nista bila sprejeta ne dualističen (Mrazovićev) predlog niti federalistični projekt, ki so ga zastopali Slovenci, pač pa je bila izglasovana načelna izjava o enotnosti Jugoslovanov, ki ni določeneje omenjala, v "kakšni obliki naj se to edinstvo ustvari". Zwitter je menil, da je vprašanje, ali naj bi prišlo do združitve v habsburškem okviru ali zunaj njega, udeležence kongresa v Ljubljani močno razdelilo in so nanj različno odgovarjali. Večina naj bi jih pri tem stvarno, kot Jurčič v polemiki z Miletičem, menila, da Avstrije še ne bo kmalu konec in je zato ni mogoče kar odmisлити, vendar naj bi to tudi pri Slovencih in Hrvatih ne pomenilo, da želijo za vsako ceno ohraniti "Avstrijo ali jo celo razširiti na Jugoslovane v tedanji Turčiji". Tudi Miletić, ki je bil trdno prepričan, da bo prišlo do nove pruske vojne s Habsburžani in je nasprotoval "vsakemu upoštevanju okvira habsburške monarhije razen v dnevni politiki", naj bi Slovencev (in Čehov) ne prepuščal Avstriji, ker bi jih imel za "specifične avstrijske patriote", temveč predvsem zato, ker je realistično ugotavljal, da lahko Srbi in Hrvati ob morebitnem propadu monarhije rešijo le sami sebe, za več pa nimajo moči. Miletičeva stališča so podobno kot Slovenci in Hrvati tudi Srbi različno komentirali, "neposreden povod" za razprave pa je odpadel, ko "ni prišlo do pruskega udarca" in "sta Bismarck in Andrassy inavgurirala politiko sodelovanja" med Nemčijo in Avstro-Ogrsko.⁸

⁷ Vse: F. Zwitter, nav. delo, str. 146–164.

⁸ Prav tam, str. 164–170.

Polemika je imela po Kermavnerjevem začetnem članku in Zwitterovem odgovoru še tri nadaljevanja in avtorja sta ob mestoma duhovitem medsebojnem zbadanju svoje trditve utemljevala s podrobnostmi, ki pa v končnem rezultatu niso bistveno dopolnile njunih opisanih stališč.⁹ Z zornega kota več kot štirih desetletij, ki nas ločijo od časa, ko sta oba avtorja polemično soočila svoji videnji jugoslovanskega kongresa in Miletičevih nazorov, je mogoče celó reči, da za ostrino, s katero sta se spopadla, ni bilo pravega – vsebinskega razloga, saj njuna stališča niso bila tako različna, kot sta si poskušala dokazati. Polemika pa je bila vsekakor pomemben zgodovinospisni dosežek. Jugoslovanski kongres in njegovo ozadje je kompleksno osvetlila, Kermavner pa je bil s kritičnimi analizami Milutinovičevega in Radojčićevega pisanja eden prvih slovenskih zgodovinarjev po drugi svetovni vojni, ki se je obširneje spopadel s srbsko "hegemonistično" historiografijo.¹⁰ Pri obeh, Kermavnerju in Zwitteru, sta prišla že pri prvi polemiki jasno do izraza tudi njuna različna značaja in temperamenta. Kermavner je bil v razpravljanju oster in nepopustljiv, osredotočen predvsem na problem, ki ga je obravnaval, v isti sapi pa naklonjen radikalnim idejam in ves čas posebej kritičen do meščanstva. Zwitter je znal biti v polemiki prav tako oster, vendar tudi sistematičen, poleg problema ga je zanimalo njegovo ozadje, pri čemer je tudi meščansko politiko, če je le mogoče v primerjalni luči, presojal predvsem z vidika realnih zgodovinskih razmer, manj pa posameznih političnih ambicij in želja.

Drugo polemiko med obema avtorjema je sprožila Kermavnerjeva knjiga *Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918*, ki je izšla leta 1968,¹¹ Kermavner pa je nekatere ugotovitve te knjige že predstavil na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici, kjer so doživele – med drugim pri Zwitteru – takojšnje polemične ugovore. Kermavner se je v knjigi, kljub Cankarju v naslovu, lotil, predvsem obširne analize politike Jugoslovanske socialne demokratske stranke v zadnjih dveh letih prve svetovne vojne in razhajanj, ki so jih v njenih vrstah povzročili t. i. "mladini", ko so se približali majniškemu gibanju, pri tem pa je podrobno predstavil tako politični razvoj stališč socialdemokratskih voditeljev z Antonom Kristanom na čelu kakor nazore Henrika Tume in "mladinov". Cankarjevi, vsebinsko zelo različni predavanji, sta bili na ta način v knjigi le epilog, ki je razkrival Cankarjevo evolucijo od nedvoumne in enostranske podpore "mladinom" k celoviti podpori po maju leta 1918 z narodnim gibanjem združene socialne demokracije.

Kermavnerjeva knjiga o Cankarju in slovenski politiki leta 1918 je bila precejšnje presenečenje za vse, ki so poznali dotedanje Kermavnerjevo delo, celó za tedanje študente, ki smo na zborovanju v Novi Gorici, na svoji prvi strokovni konferenci, malo pretreseni in malo navdušeni opazovali dinamično in na trenutke dokaj glasno izmenjavo mnenj med avtorjem knjige in svojimi profesorji. Kermavner je namreč v primerjavi z ocenami, ki jih je zastopal pred vojno v spremnih besedah k Tumovim in Prepeluhovim spominom,¹² v monografiji o Cankarju zavzel izrazito kritično stališče do

⁹ Gl. Dušan Kermavner, Še nekaj gradiva o ljubljanskem kongresu leta 1870, *Zgodovinski časopis* XVII/1963, str. 155–170; Fran Zwitter, Odgovor polemičnemu izkrivljanju, *Zgodovinski časopis* XVIII/1965, str. 243–250.

¹⁰ Gl. J. Pleterski, nav. delo, str. 89–90.

¹¹ Dušan Kermavner, Ivan Cankar in slovenska politika 1918, Cankarjeva založba v Ljubljani 1968.

¹² Dušan Kermavner, Urednikove dopolnitve, Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Naša založba Ljubljana 1937, str. 419–473; Dušan Kermavner, Albin Prepeluh Abditus, Albin Prepeluh, Pripombe k naši prekratni dobi, str. 296–562.

"mladinov" in njihovega zблиžanja z majniškim gibanjem. Na osnovi ponovne analize člankov v *Napreju*, je ugotavljal, da je struja mladih socialistov od septembra 1917 vedno bolj odločno zagovarjala priključitev socialdemokracije k majniškemu programu meščanskih strank in zavračala sodelovanje z nemško avstrijsko socialno demokracijo. Pri tem je trdil, da so vsaj nekateri med mladimi socialno demokracijo "zapustili" ne le zaradi različnih pogledov na nacionalno politiko, temveč predvsem zaradi spremenjenih političnih prepričanj. Tako naj bi "mladi odpadniki" opustili bistvene točke socialističnega programa, teze o razrednem boju in internacionalizmu, socialni demokraciji pa očitali, da v svojem narodnem programu "pristaja le na personalno avtonomijo v Avstriji, kjer naj bi ostalo vse po starem". Takšni, manjšinski usmeritvi "mladinov" je po Kermavnerju nasprotovalo vodstvo stranke z Antonom Kristanom na čelu, ki naj bi vztrajalo pri razrednem boju in internacionalizmu, hkrati pa tudi narodni "osvoboditvi" na temelju tivolske resolucije iz leta 1909.

Kermavner se je torej v nasprotju s svojimi predvojnimi stališči v knjigi o Cankarju spremenil v zagovornika internacionalistične in tivolske politike slovenskega socialdemokratskega vodstva. "Mladi" so po njegovem mnenju v kritičnih prispevkih, uperjenih proti socialni demokraciji, uporabljali enake argumente in enak besednjak kot meščanski tisk, ki je slovenskim socialnim demokratom očital nenarodno sodelovanje z nemško avstrijsko socialdemokracijo, hkrati pa so skupaj z meščanstvom zastopali tudi protiboljševiška stališča, medtem ko so socialdemokrati z boljševiki in oktobrom simpatizirali. Čeprav so v knjigi razmeroma podrobno prikazana stališča tako mladih socialistov kakor tradicionalnim političnim usmeritvam zavezanih socialno demokratskih politikov, je avtor največ pozornosti posvetil nazorom Henrika Tume, ki je nedvomno osrednji junak njegove zgodbe. V nasprotju z meščanskimi strankami, ki so kot pravi Kermavner, stale na čelu "brezskrbnega deklaracijskega gibanja" in skrbele zato, da bi na "razjasnjeno obzorje jutrišnjega dne ne priplavali kakšni dvomi", je Tuma kot glavni predstavnik slovenske socialne demokracije zastopal stališče, da bi Slovencem najbolj koristil sporazumen mir med vojskujočimi se državami. Tuma je v tem smislu nasprotoval navduševanju nad antanto in ugotavljal, da bo antantna zmaga zaradi londonskega sporazuma in italijanskih aspiracij privedla do priključitve Trsta in Primorske Italiji. Po njegovem prepričanju bi bilo zato treba na vsak način ohraniti večnacionalno od Trsta do Karpatov segajočo državo, ki bi se po vojni pod pritiskom združenih socialdemokratskih strank demokratizirala in federalizirala. Tudi slovenska socialdemokratska stranka bi tako nikakor ne smela opustiti svojega temeljnega internacionalnega, revolucionarno razrednega stališča. Tuma v tej luči za postopen preobrat v socialdemokratskem vodstvu, ki je spomladi in poleti 1918 privedel do zблиžanja socialne demokracije z meščanskimi strankami, ni imel razumevanja in ga je odločno zavračal.

Iz vsega povedanega je razumljivo, da je Kermavner tudi Cankarjevo predavanje *Očiščenje in pomlajenje* 20. aprila 1918 v Trstu ocenil izrazito kritično. Cankar je v predavanju, ki so ga organizirali tržaški mladi socialisti, stopil na stran "mladinov" in je, kot trdi avtor knjige, zanesen z vsenarodnim deklaracijskim gibanjem ugotavljal, da nam "je treba najprej doma, nato pa si ga bomo uredili po svoje". Pri tem je po Kermavnerju prezrl, da je bila "odsotnost revolucionarnosti bistvena značilnost deklaracijskega gibanja". Še več: meščansko vodstvo tega gibanja naj bi se ne glede na to, koliko je bilo antantofilsko ali pa je še računalo z možnostjo notranje pregraditve državnega sklopa po zvesti deklaracijski zahtevi, zavestno omejevalo na radikalno parlamentarno opozicijo za narodnostno osamosvojitve in mu niti najmanj ni prihajalo na

misel, da "bi usmerjalo in organiziralo ljudske sile za zlom mrzke mu tuje vladavine". Cankar naj bi se, kot piše Kermavner, svoje tržaške "pretiranosti" in zmote zavedel že po šestih tednih, ko se je pripravljaj za predavateljski nastop v Ljubljani. V ljubljanskem predavanju naj bi se namreč – v nasprotju s tržaškim – že odmaknil od "omladine". Do slednje je Kermavner do konca knjige ohranjal skrajno nespravljlivo stališče, saj naj bi se odločila za "podrejeno kooperacijo z liberalnimi meščani". Nič boljše ni bilo njegovo mnenje o spremenjeni politiki socialne demokracije, tako da je ostal edina svetla zvezda njegove knjige Henrik Tuma, ki je po socialdemokratskem preobratu prekinil sodelovanje s socialno demokracijo in doživel jeseni leta 1918, z italijansko zasedbo Trsta in slovenskega Primorja ter z uresničitvijo svojih črnih napovedi, svojevrstno, nič kaj prijetno moralno zadoščenje.

Zwitter je svoj komentar Kermavnerjeve knjige objavil nekaj manj kot štiri leta po njenem izidu, leta 1972 v *Zgodovinskem časopisu*.¹³ V obsežnem besedilu, ki je daleč preseglo okvir običajne knjižne ocene in, kot je v odgovoru leta 1973 zapisal Kermavner, "mnogokratno razširilo predmet obravnave",¹⁴ je najprej opozoril na širši okvir, v katerem so med vojno potekale razprave tudi v slovenski socialni demokraciji, hkrati pa na njihovo predzgodovino. V tej zvezi lahko kratko omenimo le, da po Zwitteru obravnavane problematike ni mogoče razumeti brez širšega poznavanja razmer v mednarodni socialni demokraciji in socialističnih strankah v Avstro-Ogrski, hkrati pa tudi ne brez predzgodovine sporov v jugoslovanski socialni demokraciji v letih 1917–1918, ki sega v čas pred prvo svetovno vojno. Zwitter je tako opozoril, da so med nekaterimi poznejšimi mladini, vodstvom socialdemokratske stranke in Henrikom Tumo že pred vojno obstajale velike razlike v razumevanju nacionalnega vprašanja in je bila avstromarksistično usmerjena tivolska resolucija tudi v socialdemokratskih vrstah deležna ostre kritike. Hkrati so se politična stališča skupin in posameznikov ves čas, tudi v času vojne in v vojnih letih posebej, hitro spreminjala. Na ta način naj bi leta 1914 celó Tuma zastopal stališče, da mora socialna demokracija "sprejeti dani položaj" in se "mora delavstvo podvreči splošni državni in narodni disciplini", pri tem pa je sprejemal Rennerjevo misel, da je z vojno za socialdemokrate konec anacionalnosti in postaja njeno novo geslo "svobodna kulturna združitev posameznih narodnosti", ki se "avtonomno grupirajo po načelu velikih svetovnih ekonomičnih sil". Po Zwitteru naj bi Tuma, ki je že pred vojno govoril o "velikem gospodarskem prostoru Avstrije", tudi po izbruhu vojne želel zmago centralnih sil, saj je menil, da lahko le ta zagotovi ustrezen razvoj Trsta, in je začel politiko socialističnih strank s protivojnega in internacionalističnega stališča kritizirati šele leta 1916, ko je obsodil absolutistični režim in vojno propagando.

Spremenjena Tumova stališča naj bi prišla po Zwitteru nazorno do izraza v spomenici, ki jo je spomladi leta 1917 pripravljaj za stockholmsko socialdemokratsko konferenco. V tej spomenici naj bi prvič jasno omenil, da ima nemško cesarstvo "večjo krivdo za vojno" kakor druge države, obsojal naj bi nemški nacionalizem in socialdemokratsko politiko v začetku vojne, hkrati pa ugotavljal, da bi tako poraz kakor zmaga Centralnih sil pomenila konec samostojne Avstro-Ogrske: v prvem primeru bi razpadla, v drugem pa postala vazalna država nemškega cesarstva. Tuma naj bi sicer ne nasprotoval načelu samoodločbe in naj bi bil tudi drugače velik občudovalec boljševiske revo-

¹³ Fran Zwitter, Zlom avstroslavizma pri Slovencih, *Zgodovinski časopis* št. 1–2, XXVI/1972, str. 103–138.

¹⁴ Dušan Kermavner, Boj v političnem zgodovinoisju brez konca in kraja? *Zgodovinski časopis*, št. 1–2, XXVII/1973, str. 108.

lucije, toda po njegovem mnenju naj bi nacionalna država tudi naprej ne bila edina možna oblika narodnega združevanja. Tako mu je bila precej bližje narodnostna država z narodnimi avtonomijami, v konkretnem slovenskem in južnoslovanskem primeru "adri-jansko-podonavsko-balkanska" državna zveza. V primeru Avstro-Ogrske se je zato – in v strahu pred izgubo Trsta in Primorske, kot piše Zwitter – zavzemal za mir na podlagi "statusa quo ante bellum" oz. pozneje za mir brez zmagovalcev in premagancev. Zwitter je seveda dvomil, da bi bile takšne ideje v letih 1917–1918 sploh realne, hkrati pa je po veliko bolj podrobni obravnavi Tumovih in socialdemokratskih stališč, kakor lahko to storimo tukaj, opozoril, da pri Tumovem nasprotovanju razbitju monarhije nikakor ni šlo le za Primorsko in Trst, temveč predvsem za temeljno avstromarksistično stališče, po katerem je bilo treba na vsak način ohraniti veliki avstrijski gospodarski in državni prostor, ker bi lahko le ta zagotovil hiter, učinkovit in demokratičen razvoj vsem njenim prebivalcem in omogočil socialno revolucijo.

Zwitter je v tem smislu menil, da so bile povsem neupravičene tudi Kermavnerjeve kritike na račun socialističnih "mladinov". Tako naj bi ne bilo res, da so zapustili stranko, saj so vsi do konca vojne ostali njeni člani. Prav tako naj bi ne bilo točno, da so zavračali razredni boj in internacionalizem ali hoteli spremeniti socialno demokracijo v "pomožno četo narodnega meščanstva". Po Zwitteru so "mladini" postopno postali samostojna struja v socialdemokratski stranki, ki je vse od ločitve od politike socialdemokratskega vodstva načelno in realistično zastopala svoja stališča, medtem ko so se socialdemokratski voditelji, ki so vztrajali pri avstromarksizmu, šele po spremenjeni zunanji in notranji politični situaciji leta 1918 oportunistično prilagodili razmeram. V tem pogledu naj bi bila točna tudi Cankarjeva, na predavanju v Trstu izrečena kritika, da je "stranka okostenela v dogmah in zagledanosti v preteklost". Hkrati pa naj bi bilo jasno, da gre pri evoluciji socialistične politike za "proces zlamljanja in zloma avstromarksizma" kot naziranja o ohranitvi in celó širjenju velikega avstrijskega gospodarskega in državnega prostora, ki bi bil primeren okvir za razvoj socializma. Z avstromarksizmom pa so doživela poraz tudi Tumova pričakovanja, da bodo po vojni obstali veliki imperiji. Ali bolje, uresničila so se le za Rusijo in ne za Avstrijo, saj je bila analogija bodisi zaradi različnih socialnih in gospodarskih razmer bodisi zaradi razlik v narodnosti sestavi vse od začetka zgrešena.

Kermavner je na Zwitterovo kritiko naglo, obširno in prizadeto odgovoril že v naslednjem letniku *Zgodovinskega časopisa*.¹⁵ V njegovem odgovoru ni bilo bistveno novih argumentov, med drugim pa je odločno zavračal tudi Zwitterovo trditev, da se je v knjigi o Cankarju in slovenski politiki v zadnjem letu vojne temeljito razšel s svojimi lastnimi, pred vojno zapisanimi ocenami. Po njegovem prepričanju so bile njegove ocene leta 1968 povsem v skladu z ocenami izpred tridesetih let, s svojo obravnavo pa je kot z vsem svojim zgodovinarskim delom poskušal predvsem preprečiti, *"da ne bi kolesa mogočno se valeče narodne zgodovine pregazila socialno demokracijo, predstavnicu delavskega razreda pred letom 1918, jo v zgodovinski sliki odrinila čisto na rob in jo tam stisnila v nič"*.

Polemika med Kermavnerjem in Zwitterom o politiki slovenske socialne demokracije med prvo svetovno vojno spada danes, trideset let pozneje, med pomembna referenčna dela slovenskega zgodovinopisja. Tudi tu sta se združila dva pogleda, dva zorna kota, ki

¹⁵ Prav tam, str. 107–126.

sta v polemičnem spopadu zarisala kompleksno sliko idej in usod, ki danes na žalost res vse manj zanimajo raziskovalce preteklosti.

Po Kermavnerjevi polemiki s Zwittrom v slovenskem zgodovinopisju skoraj ni bilo več velikih polemičnih konfrontacij. Nekaj časa je za polemični nemir še skrbel France Klopčič, nato pa so polemike skoraj povsem usahnile. Čeprav je bilo zlasti v Kermavnerjevem pisanju mestoma kar preveč osebne ostrine in nepotrebnih političnih in ideoloških dodatkov, lahko tudi s časovne razdalje, ki nas loči od Kermavnerjevih in Zwittrovih polemik, ugotovimo, da smo s tem, ko smo prenehali javno soočati in polemično primerjati svoja stališča, vsi veliko izgubili.

Nevenka TROHA*

DVA POGLEDA NA PRIMORSKO POLITIČNO ZGODOVINO MED LETOMA 1918 IN 1921

Dušan Kermavner proti Milici Kacin Wohinz

V sedemdesetih letih sta najprej izpod peresa Milice Kacin Wohinz in šest let kasneje Dušana Kermavnerja izšli knjigi, ki obravnavata dogajanje na Primorskem med letoma 1918 in 1921.¹ Kermavnerjevo delo *Temeljni problemi primorske politične zgodovine*, ki jo je na osnovi avtorjevih zapisov že po njegovi smrti za objavo pripravil France Klopčič, in je potemtakem zadnji Kermavnerjev prispevek k slovenskemu zgodovinopisju, je kritika nekaterih poglavij iz knjige Milice Kacin Wohinz *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*.

Objavi te zadnje Kermavnerjeve knjige je sledila obširna polemika, ki sem jo podrobneje predstavila v 54. številki Zgodovinskega časopisa,² zato naj jo tu le na kratko povzamem. Polemika je potekala tako v tisku kot na članskem sestanku Zgodovinskega društva za Slovenijo 21. decembra 1978 in na sekciji Marksističnega centra Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije za vprašanja zgodovinopisja 26. decembra 1978. V njej je sodelovala večina vidnih slovenskih zgodovinopiscev novejša dobe. Kermavnerjevo "resnico" je zastopal njegov prijatelj France Klopčič, ki je bil v tistih letih oster kritik slovenskega zgodovinopisja, in to z razrednih pozicij. Razen njega so vsi zgodovinarji podprli delo Milice Kacin Wohinz.

Tak potek razprave verjetno preseneča marsikoga, ki pavšalno gleda na slovenska (jugoslovanska) "svinčena" sedemdeseta leta, saj zgodovinarji niso podprli "marksistične", ampak "meščansko-nacionalistično" knjigo. Med tistimi, ki so se strinjali z zaključki Milice Kacin Wohinz, so bili tudi prepričani marksisti, kot je bil npr. Tržačan Karel Šiškovič. Naj ob omembi meščansko-nacionalistične in marksistične zgodovine spomnim, da je bila takrat Kacinova članica Zveze komunistov Slovenije, ne pa tudi Dušan Kermavner, ki je bil izključen že leta 1940. Še leta 1959 so mu odklonili celo prošnjo za sprejem v članstvo Zveze borcev. Zaradi Kermavnerjeve smrti polemika po izidu knjige *Temeljni problemi primorske politične zgodovine* seveda ni bila polemika z njim, ampak z njegovimi pogledi na nekatera vprašanja primorske politične zgodovine med letoma 1918 in 1921, ki jih je deloma ocenjeval drugače kot Milica Kacin. Pou-

* Doc. dr. Nevenka Troha, višja znanstvena sodelavka na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani.

¹ Kermavner, Dušan. *Temeljni problemi primorske politične zgodovine* (zlasti v letih 1918–1921). Za tisk pripravil France Klopčič. Partizanska knjiga, Ljubljana 1977 (dalje: Kermavner, *Temeljni problemi*). Knjiga je izšla leta 1978; Kacin Wohinz, Milica. *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. Obzorja, Založništvo tržaškega tiska, Maribor 1972 (dalje: Kacin, *Primorski Slovenci*).

² Troha, Nevenka. Milici Kacin Wohinz ob njeni sedemdesetletnici: "nacionalistično meščansko" in "marksistično" zgodovinopisje o Primorski. *Zgodovinski časopis*, 2000, 54, št. 2, str. 277–284.

darjam besedo deloma, saj se mi je pri prebiranju obeh del postavljalo vprašanje, ali so razlike med ocenami obeh zgodovinarjev res tolikšne, da so si zaslužile celo knjigo. Sama mislim, da vsekakor ne.

Milica Kacin je v eni od razprav menila, da so temeljni problemi primorske politične zgodovine v dvajsetletju pod Italijo: okupacijski režim, pozneje fašistični s svojo tipično raznarodovalno politiko; odpor slovenske narodne skupnosti do raznarodovitve; razredni boj z vidika reševanja nacionalnega vprašanja.³ V svoji knjigi prikaže celotno politično dogajanje na Primorskem v času italijanske zasedbe. Kot zapiše v predgovoru, analizira, v kakšnih političnih okoliščinah žive, k čemu težijo, kaj si obetajo in kako ravnajo primorski Slovenci v prehodnem obdobju od zloma Avstro-Ogrske do priključitve primorskega in istrskega ozemlja (Julijske krajine) h kraljevini Italiji, torej v času, ko je bila dežela predmet meddržavnih pogajanj, notranje pa podrejena izjemnemu zasedbenemu režimu. Obravnava tudi, kakšni so odnosi italijanske okupacijske oblasti in italijanskih političnih strank do slovenske narodne manjšine in kateri dejavniki vplivajo na oblikovanje odnosov med prebivalstvom dveh narodnosti.⁴

Dušan Kermavner se za razliko od Kacinove osredotoči le na nekatera, kot poudarja v uvodu knjige, temeljna vprašanja, ki pa so zanj le tista, ki zadevajo delovanje strank leve in delavstva, saj le v povezavi z njimi obravnava tudi ostale akterje. Kot prvo analizira vprašanje "romanja v Benetke", torej udeležbo slovenskih predstavnikov v misiji tržaškega *Odbora za javno blaginjo* 1. novembra 1918, ki je imelo za posledico izkrcanje italijanskih čet v Trstu že 3. novembra 1918, prav na dan sklenitve premirja z avstroogrsko armado. V drugem delu se dotakne vprašanja politike slovenskih socialistov tik pred koncem prve svetovne vojne in slovenskega "narodnjaško-socialističnega" premirja v Trstu, v tretjem analizira ravnanje jugoslovanskih predstavnikov na pariški mirovni konferenci, v četrtem opozori na t. i. primorski narodnostni boljševizem, v katerega se je "*prelivalo tradicionalno rusofilstvo narodnjaškega tabora v mnogo večji meri, kakor smo si doslej to predstavljali*".⁵ V petem delu prikaže dogajanje v času revolucionarnega vala in hkrati fašističnega divjanja poleti in jeseni 1920, v šestem pa različna stališča po priključitvi primorskih slovenskih socialistov v italijansko socialistično stranko in ob njenem razkolu na levo (komuniste) in desno. Zaradi avtorjeve smrti v knjigi ni poglavja, v katerem je hotel obravnavati prispevek slovenskih komunistov v Italiji k temu, da je Komunistična partija Italije spremenila svoje stališče do narodnega vprašanja.⁶

Njegovo izhodišče je nedvomno izhodišče marksističnega zgodovinarja, ki z velikim znanjem in natančnostjo analizira to problematiko, in to tako v zgodovinopisnem delu Milice Kacinove kot v spominskih zapisih takratnih akterjev Ivana Regenta, Rudolfa Golouha in Henrika Tume.⁷ Vendar je po mojem mnenju Kermavner v tej kritiki pre-

³ Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja *Temeljni problemi primorske politične zgodovine. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1978/79, 18–19, št. 1–2 (dalje: Razprava), Milica Kacin Wohinz, str. 81.

⁴ Kacin, *Primorski Slovenci*, str. 9, 10.

⁵ Kermavner, *Temeljni problemi*, str. 6. Razprava, France Klopčič, str. 74; Klopčič, France. Resno o Kermavnerjevi knjigi. *Primorski dnevnik*, 25. 3. 1979.

⁶ Kermavner, *Temeljni problemi*, str. 6. Razprava, France Klopčič, str. 74.

⁷ Regent, Ivan. *Spomini. Cankarjeva založba: Ljubljana 1967*. Isti. *Poglavja iz boja za socializem. Cankarjeva založba: Ljubljana 1960*. Golouh, Rudolf. *Pol stoletja spominov. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja: Ljubljana 1966*. Tuma, Henrik. *Iz mojega življenja: Spomini, misli in izpovedi. Naša založba: Ljubljana 1937* (dalje: Tuma, Iz mojega življenja).

stopil mejo med zgodovinopisjem in politiko, ali bolje – lastnim političnim prepričanjem. Iz njegovega pisanja namreč lahko natančno razberemo, kdo je "naš" in kdo "njihov". Za ravnanje prvih najde vedno opravičilo in razumevanje, za ravnanje drugih pa nikakor ne. V nekrologu je Marijan Britovšek, zgodovinar, ki je tudi blizu marksističnim pogledom, o Kermavnerju zapisal: *"Pri svojih razčlenitvah je ostal dosledno na razrednih proletarskih pozicijah in ni delal nikakih koncesij klerikalnemu ali liberalnemu taboru."*⁸

Kacinova je v Kermavnerjevi knjigi označena kot predstavnica meščansko-nacionalistične smeri v zgodovinopisju, kar pa je po mojem prepričanju kar daleč od resnice. Tudi ona namreč podrobno obravnava delavsko gibanje v Julijski krajini, veliko njenih ocen je enakih ali podobnih Kermavnerjevim. Ena takih je ocena prve splošne stavke julija 1919, ki jo označi kot *"prvo mogočno manifestacijo nove revolucionarne usmeritve delavskega razreda"*.⁹ Na več mestih tudi priznava, da je bila slovenska narodnjaška organizacija v tem času prešibka, da bi bila kos napredujočemu delavskemu gibanju. Ocení, da so bili narodnjaki vkleščeni v svoje tradicionalne in konzervativne okvire in zato niso mogli razumeti okoliščin in vzgibov za ravnanje slovenskih socialistov, zlasti za njihov pristop k italijanski socialistični stranki že septembra 1919, torej več kot leto dni pred podpisom rapalske pogodbe, ki je določila mejo med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS.¹⁰ Ob tem ugotavlja, da so se slovenski socialisti odločili za to vključitev zaradi tega, ker je bila večina slovenskega delavstva internacionalistično vzgojena in po vojni revolucionarno razpoložena, zato pa je v italijanskem delavskem gibanju, ki je prešlo na revolucionarne, maksimalistične pozicije, gledala pravo revolucionarno silo, sposobno speljati revolucijo in z njo rešiti vsa vprašanja hkrati, tudi narodnostna.¹¹ Tudi Kermavner sam marsikateri njeni oceni pritrjuje.

Ena redkih – po mojem mnenju – upravičeno kritiziranih napak Kacinove je navedba, da je slovensko in hrvaško prebivalstvo pripadalo *"v pretežni večini kmečkemu sloju, italijansko pa višjemu meščanskemu sloju"*. Kermavner opozarja, da so imeli primorski Slovenci ob izbruhu prve svetovne vojne vsestransko razvito družbeno strukturo in da so se prav z razmahom "višjega meščanskega sloja" med primorskimi Slovenci čutili *"italijanski meščani razdraženi, ker je ogrožal njihovo patricijsko vladajočo tradicijo"*. Pri tem izpostavi, da se je Kacinovi "izmaknil iz podobe" internacionalistično usmerjen delavski razred, ki se je v splošnem ograjeval od nacionalnih nasprotij.¹²

Veliko prostora je Kermavner namenil vprašanju narodnjaško-socialističnega premirja in sodelovanju socialistov v narodnih svetih. Prav prepričanje, da je predvsem to premirje krivo, da do revolucije in prevzema oblasti v Trstu v prevratnih dneh novembra 1918 ni prišlo, je – tako menim – napeljalo komunista Kermavnerja na to, da je ostro kritiziral vsak poskus Milice Kacin, pa tudi drugih, da bi razumeli tudi takratno ravnanje narodnjakov in desnih socialnih demokratov. Na nekem mestu ji očita celo nekakšno materinsko skrb za "narodno gibanje".¹³ Kacinova si prisluži ostro Kermavnerjevo kritiko tudi zato, ker je poleg t. i. obsojevalnih interpretacij "vstopa primorskih

⁸ Delo, l. 14. 6. 1975, str. 2.

⁹ Kacin, Primorski Slovenci, str. 189.

¹⁰ Kacin, Primorski Slovenci, str. 258, 259.

¹¹ Kacin, Primorski Slovenci, str. 206.

¹² Kermavner, Temeljni problemi, str. 20. Kacin, Primorski Slovenci, str. 13.

¹³ Kermavner, Temeljni problemi, str. 38.

Slovencev v Italijo", kot ta dogodek poimenuje Kermavner (gre za že omenjeno udeležbo v misiji tržaškega *Odbora za javno blaginjo* v Benetke 1. novembra 1918 in posledično izkrcaje italijanskih čet v Trstu že na dan sklenitve premirja z avstroogrsko armado 3. novembra 1918), zapisala tudi tiste, ki to dejanje opravičujejo ali ga vsaj poskušajo razumeti.¹⁴

Naj t. i. romanje v Benetke obsojamo ali opravičujemo, mislim, da ni v ničemer spremenilo nadaljnjega toka dogodkov. Prihod zmagovite italijanske vojske v Trst je bil neizogiben, vsako pričakovanje drugih antantnih enot pa zgolj utopija, naj je temeljila na zaupanju narodnjakov v predsednika ZDA Woodrowa Wilsona in njegovo pravico do samoodločbe narodov ali pa na pričakovanju prevzema oblasti po zgledu oktobrske revolucije in ustanovitve delavske svobodne republike Trst, ki naj bi tedaj bila realna in na kateri gradi Kermavner.

Kacinova naj bi obžalovala, da slovenska narodnjaška organizacija ni imela idejno-političnega ter socialno-gospodarskega programa, da bi ga postavila nasproti socialističnemu programu. "*Seveda ima prav,*" zapiše Kermavner, in doda, da narodnjaške akcije itak niso zadostovale "*ne za mobilizacijo ljudstva, ki je težilo k socialnim spremembam, ne za dosego zastavljenih ciljev v zvezi z narodnimi pravicami*". Nesposobnost, da bi mobilizirali ljudi, Kermavner prepozna v dejstvu, da so bili narodnjaki vezani na meščanski razredni koncept, in sprašuje: "*Mar ni bilo vse, kar je ustrezalo 'teženju ljudstva k socialnim spremembam', dano le v socialističnem konceptu?*"¹⁵

Če so bili slovenski katoliški krogi pred dilemo, ali je pomembnejša vera ali narod, pa je bila pred socialisti dilema, ali je pomembnejša socialna osvoboditev ali narod. Rešitev so levi socialisti oz. komunisti videli v socializmu, ki naj bi poleg socialnega avtomatično rešil tudi narodnostno vprašanje. Tudi Kermavner vidi rešitev v mednarodni socialistični revoluciji, ki naj bi bila takrat čisto mogoča in "*od katere so revolucionarni socialisti pričakovali tudi popravo krivic, ki jo je primorskim Slovencem prinesla zmaga antante in z njo Italije*".¹⁶ Zanj je ločevanje narodnih in družbenih motivov jalovo početje. Opozarja, da ni nobenih ustreznih meril, s katerimi bi ocenili, kateri motiv je prevladal pri tistih primorskih Slovencih, ki jih on poimenuje "zrevolucionirane množice".¹⁷ Slovenskim primorskim socialistom oz. komunistom je po njegovem šlo za "*revolucijo, ki naj bi docela spremenila obstoječe stanje za vse njihovo ljudstvo, tudi z dosego narodne osamosvojitve, in za druga sosednja ljudstva. Zaradi tega niso mogli biti za obnovev 'obstoječega stanja' v Primorju zgolj v prid jugoslovanski protirevoluciji*". Poudarja, da je samo v tem smislu "*mogoče prav razumeti, kako je 'propaganda za revolucijo' primorske in druge komuniste 'odtegovala od razmišljanja o mejnih vprašanjih'*".¹⁸

V uredniških dopolnitvah knjige Henrika Tume *Iz mojega življenja*, ki jih je napisal leta 1937, Kermavner poudarja, da si je Tuma kot vodilni ideolog levega krila slovenskih primorskih socialistov "povzdigo svojega naroda" zamišljal "*kot gibanje in dviganje vseh njegovih socialnih plasti, vsega ljudstva, ljudskih množic. Neumljivo mu je bilo, da bi izločali iz tega ljudstva kako višjo kasto in omejevali skrb za njene posebne*

¹⁴ Kermavner, Temeljni problemi, str. 9, 11. Kacin, Primorski Slovenci, str. 55–58.

¹⁵ Kermavner, Temeljni problemi, str. 37.

¹⁶ Kermavner, Temeljni problemi, str. 57.

¹⁷ Kermavner, Temeljni problemi, str. 82.

¹⁸ Kermavner, Temeljni problemi, str. 97. Vmesni citati so iz Kacin, Primorski Slovenci, str. 387.

koristi v nasprotju s koristmi vsega naroda".¹⁹ Ob tem Kermavner poudarja, da bi bila primorski slovenski delavec in kmet v kapitalistični Jugoslaviji prav tako izkoriščana.²⁰

Dragutin Gustinčič je v polemiki z narodnjaki leta 1920 poudarjal: "*Seveda naše delavsko in kmetско ljudstvo v Primorju je v nevarnosti pred italijansko buržoazijo. Ta ga ovira v njegovi kulturi in ga izkorišča. Toda /.../ (to) odpade takoj, ko bi bila v Italiji proklamirana sovjetska republika. Potem bi se morali braniti naši Primorci samo še pred ono buržoazijo, ki bi jih hotela zopet zaslužniti /.../ in rabelj našega primorskega ljudstva bi bil oni, ki bi ga šel 'osvobajati od komunizma'*".²¹

Gustinčič je podobno stališče zastopal po koncu 2. svetovne vojne, ko je v spremenjenih okoliščinah od italijanskega primorskega proletariata zahteval, da brezpogojno podpre jugoslovansko revolucionarno politiko in s tem zahteve Jugoslavije po spremembi meje in priključitvi Julijske krajine. V razpravi, ki jo je konec leta 1945 objavil v *Primorskem dnevniku*, je poudaril: "*Za vsakega resnega marksista je stvar prav enostavna. Danes je Jugoslavija revolucionarna dežela in zato je vsaka nevtralna politika nasproti nji s strani italijanskega proletariata političen zločin. To se pravi: primorski italijanski proletariati mora brezpogojno podpirati jugoslovansko revolucionarno politiko in se ji pridružiti. Italijanski primorski komunisti mu morajo to znati pojasniti in ga usmeriti na to pot. Na to pot morajo oni usmeriti tudi srednji sloj. Parola samoopredelitve je v tem primeru brez revolucionarne vsebine, ker ne moremo prepuščati italijanskemu delavstvu in demokratičnim slojem, da se sami opredeljujejo za italijansko reakcijo.*" Enako naj bi veljalo tudi za Slovence, če bi bil v Italiji socializem, v Jugoslaviji pa ne. Vprašanje naj bi bilo avtomatično rešeno, ko bosta obe državi izvedli revolucijo. "*Bilo bi le vprašanje federacije, prej ali kasneje,*" zaključil Gustinčič.²²

Prav zaradi prepričanja, da bo svetovna revolucija avtomatično rešila tudi narodnostno vprašanje, je bilo za večino socialističnih ali komunističnih strank v svetu, kot meni Kacinova, narodno vprašanje v tem času neraziskano, nerazumljeno in postransko. Prav zaradi zapostavljanja narodnega vprašanja je levica v letih vse večjega fašističnega pritiska izgubljala podporo med primorskimi Slovenci, kar je sčasoma privedlo do tega, da je KPI svoje poglede na to vprašanje, tudi pod vplivom svojih slovenskih članov, postopoma revidirala. V polemiki ob izidu Kermavnerjeve knjige je Kacinova poudarila: "*Ko gre za nacionalno manjšino, ki ji je prisojena raznarodovitev oz. eliminacija, je temeljno vprašanje bitka za obstoj te manjšine, brez katere tudi razredna bitka nima podlage.*"²³

T. i. boljševisko razpoloženje je bilo zaznati tudi v vrstah narodnjakov. Kacinova o tem vprašanju opozarja, in Kermavner ji pritruje, da so narodnjaški meščani gojili upanje na prevrat v Italiji, ki naj bi omogočil priključitev Primorske k Jugoslaviji, obenem pa niso simpatizirali s socialistično revolucijo v matični domovini. Simpatije za boljševisko Rusijo so bile dejansko bolj simpatije za slovansko Rusijo, saj je bil panslavizem, kot poudarja Kacinova, "*še posebej globoko zakoreninjen v narodno ogroženih slovenskih obmejnih pokrajinah.*"²⁴

To razpoloženje se je ohranjalo vse dvajsetletje fašizma in nato med drugo svetovno

¹⁹ Tuma, Iz mojega življenja, str. 423.

²⁰ Kermavner, Temeljni problemi, str. 97, 98.

²¹ Kermavner, Temeljni problemi, str. 98. Gustinčičev članek je izšel v Rdeči prapor, 28. 7. 1920.

²² Gustinčič, Dragutin. Trst ali razmejitev med Jugoslavijo in Italijo. Primorski dnevnik, 23. 12. 1945–11. 1. 1946.

²³ Razprava, Milica Kacin Wohinz, str. 81.

²⁴ Kacin, Primorski Slovenci, str. 202, 272. Kermavner, Temeljni problemi, str. 61, 62.

vojno. Eden najvidnejših primorskih krščanskih socialcev, duhovnik Virgil Šček, je leta 1946, v času pogajanj o mejah, poudarjal: *"Panslavizem iz srede preteklega stoletja ni zamrl. Kar je bilo zavednega med Slovenci, vse je upalo v Rusijo. Po prvi svetovni vojni so očanci očitno govorili: Samo Rusija nas bo rešila. To vero v Rusijo so poglobili in utrdili posebno slovenski vojaki iz avstrijskih časov, ki so kot vojni ujetniki živeli v Rusiji. Teh pa je bilo na tisoče. Vsi, prav vsi so bili pravi propagandisti za Rusijo. Vse pisanje cerkveno-verskih in političnih časnikov proti Rusiji ni prav nič zaleglo in primorsko ljudstvo je navzlic vsemu videlo v Rusiji svojo odrešiteljico."*²⁵

Z mirovno pogodbo leta 1947 je bila sicer le na papirju udejanjena ideja o Trstu s širšim zaledjem kot samostojnim upravnim mestom, a ta ideja ni bila nova, saj se je prvič pojavila že aprila 1915 v posebni izjavi združenih socialdemokratskih strank na Primorskem. Tudi kasneje je bila zanje najboljša rešitev prav neodvisna delavska republika Trst. Ob priključitvi slovenskih primorskih socialistov k italijanskim septembra 1919 je Tuma pripravil deklaracijo o enotnosti Julijske krajine, v kateri med drugim zapiše: *"Od italijanskega in slovenskega proletariata in njegovega skupnega nastopa in dela bo odvisno, ali ostane Julijska krajina nevarno torišče nacionalističnih šovinističnih bojov, ali pa naredimo iz nje politično skupino, ki bo tvorila prijateljsko vez med dvema velikima skupinama italijanske in jugoslovanske kulture, ekonomije in političnega sožitja. /.../ Politični cilj nam je ustvariti enotno Julijsko krajino, ki bo tvorila vez med dvema sedaj sovražnima državama in med dvema kulturama."*²⁶

Dne 24. avgusta 1919, torej pred odločitvijo o meji, je izvršilni odbor *Neodvisne socialistične stranke*, kot se je imenovala avtonomna organizacija slovenskih primorskih socialistov po njihovi odcepitvi od Jugoslovanske socialdemokratske stranke novembra 1918, sprejel sklep o vstopu v Socialistično stranko Italije. Eden od vzrokov za takšno njihovo odločitev, zaradi katere so jih narodnjaki obtožili veleizdaje, je bil tudi v tem, da so se zavedali, da je vprašanje pripadnosti Trsta in Gorice bilo dejansko odločeno že z italijansko vojaško zmago. Henriku Tumi je že med vojno v vojnem arhivu na Dunaju uspelo sestaviti vsebino londonskega pakta iz leta 1915 in je že takrat nekatere vidne slovenske politike, med njimi Gregorja Žerjava, opozarjal na nevarnost, ki je pretila slovenskemu Primorju, Goriški in Istri v primeru zmage antantnih držav.²⁷

Kacinova to združitev oceni kot upravičeno. Kot zapiše Kermavner, tudi *"ne štedi s pohvalami italijanske socialistične stranke, da je upoštevala narodne koristi Slovencev in da so slovenski socialisti, ki so se ji pridružili, lahko gledali v njej 'pravo revolucionarno silo, sposobno speljati revolucijo in z njo rešiti vsa vprašanja hkrati, tudi narodnostna'"*.²⁸ Njeno navedbo, da so *"v italijanskem parlamentu socialistični poslanci načelno zagovarjali samoodločbo in plebiscit za sporna ozemlja"*,²⁹ dopolni s podatkom, da je manifest italijanskih socialističnih poslancev iz oktobra 1919 poudarjal pravico neitalijanskega prebivalstva na zasedenih ozemljih do samoodločbe in da je volilni oklek novembra 1919 obsojal imperialistične aneksije *"sto tisočev Slovanov in Nemcev"*, kakor tudi posege Italije v Albanijo in v Malo Azijo.³⁰ Kacinova naj bi tako imela

25 Razgovori in članki. Primorska duhovščina za Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo, Gregorčičeva založba, Trst, februar 1946, str. 18.

26 Kermavner, Temeljni problemi, str. 48. Tuma, Iz mojega življenja, str. 473.

27 Tuma, Iz mojega življenja, str. 362.

28 Kacin, Primorski Slovenci, str. 208. Kermavner, Temeljni problemi, str. 36.

29 Kacin, Primorski Slovenci, str. 266.

30 Kermavner, Temeljni problemi, str. 36.

na eni strani popolno razumevanje za slovenske in italijanske socialiste, toda mestoma navaja, tako Kermavner, tudi "pravi šopek ugovorov z druge, to je narodnjaške strani". To se pa seveda po Kermavnerjevem mnenju ne sme. Ob tem posebej citira naslednjo oceno Milice Kacin, ki jo obenem komentira: "Vedno močnejša usmeritev socialističnega gibanja v revolucionarno akcijo (Dušan Kermavner: *šlo je za koncept, ne pa za "akcijo"*), odbijanje vsakršnega sodelovanja z meščanskimi strankami, ki je vodilo v sektaštvo (Dušan Kermavner!), ter odlaganje (Dušan Kermavner!) rešitve narodnostnega vprašanja na čas po revoluciji so postopoma odbili tiste posameznike (Dušan Kermavner = *narodnjake!*), ki so se hitro po vojni vključevali v delavsko gibanje iz narodnostnih nagibov ali idealizma."³¹

Odločitev slovenskega delavstva za vključitev v italijansko socialistično stranko je bila razredna, saj more, kot je dejal Henrik Tuma v pristopni izjavi slovenskih socialistov k italijanski stranki na njenem kongresu v Bologni oktobra 1919, le proletarska solidarnost "*napovedati vojno vojni, vojno buržoaziji, naj bo francoska, italijanska, angleška ali jugoslovanska, /.../ vojno italijanskemu kapitalizmu, vojno jugoslovanskemu imperializmu*".³² Razredna je bila tudi odločitev italijanskega delavstva v Julijski krajini v spremenjenih okoliščinah leta 1945, ko so zaradi njenega socializma podprli priključitev k Jugoslaviji, in tudi odločitev večine slovenskih tržaških levičarjev, ki so leta 1948 podprli resolucijo Informbiroja in se odvrnili od projugoslovanskih organizacij, v katerih so do tedaj množično delovali.³³

Da slovenski primorski komunisti niso mogli podpreti Jugoslavije, je postalo še jasneje potem, ko je jugoslovanska vlada 30. decembra 1920 sprejela *Obznano* in 2. avgusta 1921 *Zakon o zaščiti države*, s katerima je prepovedala komunistično stranko kot zločinsko organizacijo, ter se s tem uvrstila, kot zapiše Kermavner, med najbolj reakcionarne države na svetu. Zvestoba revolucionarnemu konceptu in ne nekakšna "narodnostna indiferentnost" je bila po njegovem pravi vzrok za odklanjanje Jugoslavije. Če so primorski slovenski komunisti hoteli ostati komunisti, zapiše Kermavner, "*niso mogli stopati v politično zvezo s silami, ki so podpirale katero od teh dveh meščanskih držav, trdnjav protirevolucije, zlasti še, če mislimo na fašistično Italijo in na monarhistično reakcionarno Jugoslavijo, ki nikakor ni bila brez fašistovskih potez. Razlika, da si je ena od njiju primorske Slovence lastila po zakonu imperialistične sile, druga pa po narodnostnih vezeh, ki jih ni bilo treba in mogoče zanikati, ni mogla komunistov prav nič begati. Ne iz kakšne narodnostne 'indiferentnosti', ampak iz zvestobe revolucionarnemu konceptu delavskega razreda so se morali postavljati po robu domači buržoaziji kot sovražnici proletarske revolucije. Ta odpor pa sodi, prav osvetljen in razumljen, v zgodovino Slovencev v času med obema vojnama*".³⁴

³¹ Kacin, Primorski Slovenci, str. 252. Kermavner, Temeljni problemi, str. 36, 37.

³² Kacin, Primorski Slovenci, str. 209, 210. Kot navaja Kacinova, je predsednik italijanskih tržaških socialistov Giuseppe Passigli dopolnil Tuma, "ko je dejal, da so se slovenski tovariši v Julijski krajini odrekli svoji individualnosti in s tem ponovili 'veliko herezijo: najprej socialisti, potem Slovenci', enako, kakor pravijo italijanski tovariši: 'Najprej socialisti, potem Italijani'. Pa še drugo herezijo so potrdili slovenski tovariši, je nadaljeval Passigli, in sicer, da se čutijo 'bližje, bolj tovariške in bolj bratske, italijanskim, nemškim in ruskim delavcem kot slovenski buržoaziji'." Prav tam, str. 210.

³³ Glej mdr. Troha, Nevenka. Politika slovensko-italijanskega bratstva: Slovansko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 1998.

³⁴ Kermavner, Temeljni problemi, str. 98.

Za razliko od socialistov in komunistov pa je bil narodnjaški tabor, kot poudarjata oba avtorja, v načelnem zavezništvu z jugoslovanskimi oblastmi zlasti zaradi perspektive, kot pravi Kermavner, jugoslovansko-italijanske vojne, ki je bila zanje edina pot do narodne osamosvojitve primorskih Slovencev. Zato sta med drugim tudi lista *Edinost* in *Goriška straža* npr. odobravalta streljanje na Zaloški cesti v Ljubljani med železničarsko stavko aprila 1920. In nadaljuje: "*Toda revolucionarno delavstvo ni moglo imeti s takšno zaverovanostjo nič skupnega.*" Prav zato je bila nemogoča tudi nekakšna brv čez prepad med meščanskim in delavskim taborom, "sestavljena iz nacionalistične mavrice", ki naj bi si jo "tu in tam" zamišljala Kacinova in ki naj bi bila po njenem pravilna pot reševanja narodnostnega vprašanja.³⁵

Posebno poglavje namenja Kermavner revolucionarnemu valu in obenem fašističnemu divjanju poleti in jeseni 1920 in prav tu je najbolj kritičen do dela Milice Kacin. Zlasti v tem poglavju je tudi vzel v zaščito svoje takratne sotovariše in svoj politični kredo. V eni od razprav v času polemike o obeh knjigah je Marijan Britovšek ocenjeval, da je Kermavner kot eden od revolucionarnih komunistov tudi v knjigi zastopal stališča, ki so bila skupna komunistom njegove generacije, polnim revolucionarnega entuziazma. Iz teh stališč izhaja tudi njegova konstrukcija obravnavanega obdobja in vloge delavskega gibanja. Od zgodovinarjev je zahteval, da razumejo revolucionarni koncept evropskega delavskega gibanja, ki je izhajal iz oktobrske revolucije in je, tako Britovšek, "*pomenil vztrajanje do konca pri prizadevanju, da bi se revolucija razširila tudi v zunajrusko Evropo.*"³⁶

Naj kot primer navedem zapis o ravnanju desnega krila italijanskih socialistov po požigu slovenskega Narodnega doma julija 1920, ki so sprva omahovali pri obsodbi tega dejanja. Takšnemu ravnanju se je uprl levičar Giuseppe Tuntar, ki je obenem poudaril, da lahko narodno vprašanje reši le samoodločba v komunistični družbi. Kermavner poudarja, da sta to bili dve miselnosti, levičarsko komunistična in centristično-desničarska, medtem ko naj bi Kacinova "tendenciozno okvalificirala" to ravnanje kot nasprotje med "načelnim programom" in "konkretnimi primeri".³⁷

Kermavner veliko pozornosti nameni zavzemanju italijanskih levih socialistov, ki so tudi v parlamentu opozarjali oblasti, da so zaradi neukrepanja proti fašistom soodgovorne za njihova nasilna dejanja proti Slovincem in Hrvatom ter socialistom. Opozarjali so jih, naj se izogibajo dejanjem, ki bodo rodila iredentizem, ta pa bo slejkoprej vodil do neizogibnih vojn. Sestavili so tudi resolucijo o narodnih manjšinah, ki pa je po Kermavnerjevem mnenju sodila k predzgodovini splošne stavke septembra 1920, ne pa med parlamentarna zavzemanja socialistov za primorske Slovence in istrske Hrvate, kamor jo je uvrstila Kacinova. Resolucijo so objavili tudi trije slovenski listi, poleg *Dela* tudi *Edinost* in *Goriška straža*.³⁸

Po fašističnem pogromu nad ustanovami slovenske in hrvaške manjšine poleti 1920 se je začel zaostrovati tudi odnos med oblastjo in socialističnim gibanjem v Primorju. To je privedlo do splošne stavke, do t. i. rdečih dni v Trstu in do fašistično-socialističnih spopadov septembra in oktobra 1920, to je dogodkov, ki po Kermavnerju označujejo višek revolucionarnega vala v tem delu Evrope, ki pa naj bi jih Kacinova predstavila

³⁵ Kermavner, Temeljni problemi, str. 69.

³⁶ Razprava, Marijan Britovšek, str. 85.

³⁷ Kermavner, Temeljni problemi, str. 73, 74.

³⁸ Kermavner, Temeljni problemi, str. 76, 77. Kacin, Primorski Slovenci, str. 267.

tako okrnjeno, "da je njena podoba o njih prav podcenjevalna". Očita ji tudi, da je premalo zvesta časovnemu zaporedju dogodkov.³⁹

Kacinova ocenjuje splošno stavko septembra 1920 kot v bistvu spontano dogajanje in kot posledico neurejenih upravnih, političnih in gospodarskih razmer, pa tudi kot "zadnji odpor napredka željnih ljudskih množic zoper konzervativne nosilce obstoječega družbenega reda. Bila je zadnji resnejši poizkus uveljavitve delavskega gibanja nasproti naraščajočemu fašizmu in hkrati začetek konca revolucionarnih nastopov".⁴⁰ Po mnenju Kermavnerja se je s "podcenjevalnim kritičnim nožem" najprej lotila zahteve stavkajočih po odpravi izrednega režima in je nato, kot pravi, "skoraj zafrkantsko, pripomnila: 'Čudno je tudi, da delavstvo v dveh letih ni poskušalo z maksimalnim naporom, kakršna je splošna stavka, doseči odprave tega (vojnega) režima'".⁴¹ Očita ji, da je njen poglavitni kriterij za oceno stavke njena neuspešnost. Poudari, da zgodovinar opravi svoje, če razume, da so se npr. zrevolucionirane množice lahko usmerjale "le po zaželenih zmagah, kakršne je kazal ruski zgled vsem, ki so težili po družbeni preobrazbi" in zahteva, da se njihov boj meri "po elanu, ki so ga pokazale, ne pa po (ne)uspehu glede na stavljene zahteve". Po njegovem "meščanski zgodovinar ne more opravljati zgodovinarskega posla, če si ne prizadeva približati revolucionarne socialiste in komuniste takšne, kakršni so bili, medtem ko jih lahko le nezgodovinar poučuje, kako naj bi bili drugače ravnali".⁴² Naj ob tem dodam, da mora potem imeti iste pravice tudi druga, narodnjaška stran.

Kacinova je obžalovala cepitev delavskega tabora v Italiji v času, ko je meščanstvo s fašističnimi skvadrami naskakovalo njegove ustanove, namesto da bi se združili v protifašistično fronto. Za Kermavnerja pa je bil razcep v socialistični stranki nujen, saj se je le tako revolucionarno levo krilo ob naslonitvi na Sovjetsko Rusijo "lahko usposobilo za izpolnitev revolucionarnih nalog". Posebno ga zbode oznaka Milice Kacin o sektaštvu, to je odklanjanju vsakega sodelovanja z meščanskimi strankami, ki bi bila po njegovem upravičena samo v primeru, če bi hoteli "obsoditi ves revolucionaren koncept tistega časa in se logično postaviti na reformistično, protirevolucionarno stališče". Očita ji popolno zamenjavo dveh zgodovinskih obdobij, torej časa po prvi in tistega pred drugo svetovno vojno in med njo.⁴³

Naj na koncu še enkrat spomnim, da je knjiga izšla po Kermavnerjevi smrti, zato ostaja veliko vprašanje, če bi avtor tekst sploh objavil. Sama menim, da verjetno ne. To mojo domnevo potrjujejo tudi izjave Joža Vilfana v polemiki o Kermavnerjevi knjigi.⁴⁴ K temu dodajam še del zelo kritične ocene, ki jo je Kermavner decembra 1968 poslal takratnemu direktorju *Inštituta za zgodovino delavskega gibanja* Bogdanu Osolniku kot zaupno pismo, torej ocene o uvodnem in zaključnem poglavju knjige Franceta Klopčiča *Velika razmejitev*, avtorja, ki je za tisk pripravil Kermavnerjev rokopis in nato v njegovem imenu tudi vodil polemiko. V oceni je Kermavner menil, da bi Klopčič storil najbolje, če bi prikaz čim bolj omejil na "suho faktografijo". Kritičen je bil do "pateitične deklamatorike", ki ne sodi v zgodovinsko obravnavo, odklanja Klopčičevo sta-

³⁹ Kermavner, *Temeljni problemi*, str. 74.

⁴⁰ Kacin, *Primorski Slovenci*, str. 328, 329.

⁴¹ Kermavner, *Temeljni problemi*, str. 80. Kacin, *Primorski Slovenci*, str. 335.

⁴² Kermavner, *Temeljni problemi*, str. 81, 82.

⁴³ Kermavner, *Temeljni problemi*, str. 96. Kacin, *Primorski Slovenci*, str. 252.

⁴⁴ Razprava, Joža Vilfan, str. 88–90.

lišče, da je zgodovina dala prav boljševikom, saj je *"v drugi Evropi, kjer ni bilo boljševikov, 'objektivna stvarnost' ostala kapitalistično-meščanska"*. Poudarja, da je pri Klopčiču odsoten kakršenkoli kritičen pogled na komuniste in nadaljuje: *"V to smer ne more iti zgodovinopisje delavskega gibanja, če naj bi sploh bilo plodno. Po moji sodbi brez sistematičnega vključevanja tega zgodovinopisja v narodno zgodovino sploh ne more biti njegovega napredovanja."*⁴⁵

⁴⁵ Kopija Kermavnerjevega pisma direktorju Inštituta za zgodovino delavskega gibanja Bogdanu Osolniku, 17. 12. 1968, je ohranjena v Arhivu Republike Slovenije, f. 1589, CK ZKS, članski dokumenti. Mapa France Klopčič.

G. Brian Karmazner

